

 JONATAN VINKLER

UPORNIKI, »HUDI FARJI« IN HUDIČEVI SOLDATJE

DIGITALNA KNJIŽNICA / DISSERTATIONES / 17

PEDAGOŠKI INŠTITUT / 2011

UPORNIKI, »HUDIFARJI«
IN HUDIČEVI SOLDATJE

Heleni

■ JONATAN VINKLER

UPORNIKI,
»HUDI FARJI«
IN HUDIČEVI
SOLDATJE

Podobe iz evropskih
in »slovenskih« imaginarijev
16. stoletja

Jonatan Vinkler

Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje:
podobe iz evropskih in »slovenskih« imaginarijev 16. stoletja
znanstvena monografija

Digitalna knjižnica

Uredniški odbor: Igor Ž. Žagar (Educational Research Institute & University of Primorska),
Jonatan Vinkler (University of Primorska), Janja Žmavc (Educational Research Institute),
Alenka Gril (Educational Research Institute)

Zbirka: Dissertationes (znanstvene monografije), 17

Glavni in odgovorni urednik: Igor Ž. Žagar

Urednik izdaje: Jonatan Vinkler

Recenzenta: Primož Kuret, Fanika Krajnc-Vrečko

Oblikovanje, prelom in digitalizacija: Jonatan Vinkler

Založnik: Pedagoški inštitut

Gerbičeva 62, SI-1000 Ljubljana

Ljubljana 2011

Za založnika: Mojca Štraus

ISBN 978-961-270-094-2 (pdf)

<http://www.pei.si/ISBN/978-961-270-094-2.pdf>

ISBN 978-961-270-095-9 (html)

<http://www.pei.si/ISBN/978-961-270-095-9/index.html>

DOI: <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-094-2>

© 2011 Pedagoški inštitut/Educational Research Institute

Pričujoča znanstvena monografija je kot izvirno znanstveno besedilo nastala na podlagi raziskovalnega dela, ki ni bilo financirano s strani nobene državne ali zasebne ustanove v Sloveniji ali tujini. Sofinanciran je izključno izid, in sicer iz naslova projekta objave znanstvenih monografij za leto 2011, ki ga podpira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije (JR3-ZM-2011, pogodba št. 5722-11-410-232).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(4)*15"(0.034.2)

274.5(4)*15"(0.034.2)

VINKLER, Jonatan

Uporniki, hudi farji in hudičevi soldatje [Elektronski vir] : podobe iz evropskih in slovenskih imaginarijev 16. stoletja /
Jonatan Vinkler. - El. knjiga. - Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2011. - (Digitalna knjižnica. Dissertationes ; 17)

Način dostopa (URL): <https://www.pei.si/ISBN/uporniki-hudi-farji-in-hudicevi-soldatje/>

ISBN 978-961-270-094-2 (pdf)

ISBN 978-961-270-095-9 (html)

259209728

Vsebina	7
Seznam slik	9
Predgovor	17
I Pred Turki in papežniki nas brani, Gospod!	25
1529: oblegana Evropa – Turki prvič pri »zlatem jabolku« in vseevropski strah	31
<i>Zgodba o spiškem velikem županu, doževem bastardu in sultanu ali »dve veri, ena bandera«</i>	31
<i>Gornjegrajski »latinski govornik« pri turškem sultanu in njegov itinerarij</i>	44
»Turški« imaginarij in idearij v srednji Evropi ter pri Primožu Trubarju	59
1566: <i>Ta celi psalter Davidov</i> kot noetova barka Trubarjevih pogledov na ogroženost s strani turške sile in rimske cerkve	111
Strukturna podoba in kulturnozgodovinsko ozadje Trubarjevega prevoda psalmov	137
II Iz globočin kličem k Tebi	157
Doba iskanja in negotovosti	159
Polemični spoprijem med protestanti in katoličani – eden referenčnih okvirov slovenskega protestantskega slovstva	162
Luther in protestantska reforma cerkvene glasbe	180

8 ■ Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje

Trubarjev pogled na glasbeno umetnost	197
Kancionali očeta slovenske tiskane besede	202
<i>Trubarjevo dožemanje schwenckfeldijancev in anabaptistov</i>	216
Glasbeni in besedilni viri Trubarjevih pesmaric	228
Povzetek	241
Viri in literatura	247
<i>Viri</i>	247
<i>Literatura</i>	252
Imensko kazalo	263
O avtorju	271

Št. slike	Naslov	Stran
1	Hans Burgkmeir, <i>Triumphzug Maximilians</i> , lesorez, 1519/1519	26
2	Albrecht Dürer, <i>Cesar Maximilijan I.</i> , olje na lesu, 1519	26
3	Sigismund Herberstein, <i>Comentari della Moscovia</i> , 1550 (naslovni list)	30
4	Herberstein v diplomatskem oblačilu	30
5	Sigismund baron Herberstein (1486–1566), sodobna upodobitev, bakrorez	30
6	Jan Matejko, <i>Hold pruski</i> , olje na platnu, 1880–1882	32–33
7	Ludovico Gritti	33
8	Vincenzo Catena, <i>Beneški dož Andrea Gritti</i> , olje na platnu, ok. 1523–1531	34
9	Peter Stern, <i>Belegerung der Statt Wienn</i> , 1529 (naslovni list)	37
10	Turško obleganje Dunaja, lesorez iz knjige <i>Ain gründtlicher und warhafft er bericht, Was sich under der belegerung der Statt Wyen, Newlich im M.D.XXIX. Jar zwyschen denen inn Wyen vnd Türgken</i>	37
11	Nagrobnik Ivana Kacijanarja v Gornjem Gradu	37
12	Niclas Meldeman, <i>Der stadt Wien belegerung</i> , 1530, kolorirani lesorez	38–39
13	Niclas Meldeman, <i>Landsknecht pred Dunajem</i> , bakrorez	40

<i>Št. slike</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
14	Sultan Sulejman Veličastni po bitki pri Mohaču	40
15	Ilustracija k ljudski pesmi o turških grozodejstvih, 1529, lesorez	40
16	Razmejitve med deželami pod Ferdinandom I. ter ozemlji pod neposredno ali vazalno upravo Osmanskega imperija – 1550 (karta)	42
17	Osvojitve Osmanskega imperija med 1300 in 1683 (karta)	43
18	Benedetto Ramberti, <i>Libri tre delle cose dei Turchi</i> , 1534 (naslovni list)	46
19	Benedikt Kuripečič, <i>Eine Disputation oder Besprech</i> , 1531 (naslovni list)	46
20	B. Kuripečič, <i>Itinerarium</i> , 1531 (naslovni list)	46
21–23	Lesorezi Sokola, Krupe in Ključa v Kuripečičevem <i>Itinerariju</i>	49
24	Jean Jacques Boissard in Theodor de Bry, Pargali Ibrahim paša, v: <i>Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum</i> , 1596, bakrorez	52
25	Hans Sebald Beham, <i>Ibrahim paša na konju</i> , kolorirani lesorez, okoli 1530	52
26	Sebastian Münster, Carigrad, v: <i>Cosmographiae Libri VI</i> , 1550, kolorirani bakrorez	54–55
27	<i>Antiturcica Lutheri</i> , 1595 (naslovni list)	62
28	Martin Luther, <i>Von Kriege widder die Türcken</i> , 1528 (naslovni list)	62
29	M. Luther, <i>Heerpredigt D. Martin Luthers wider den Türcken</i> , 1593 (naslovni list)	62
30	M. Luther, <i>Verlegung des Alcoran</i> , 1542 (naslovni list)	64
31	Ricoldus de Monte Crucis, <i>Confutatio Alcorani</i> , 1507 (naslovni list)	64
32	<i>Doctor Martin Luthers Erschreckliche Türcken Propheceyung</i> , 1663 (naslovni list)	67
33	Erazem Rotterdamski, <i>Utilissima Consultatio De Bello Turcis inferendo</i> , 1530 (naslovni list)	67
34	Vila Rafut in park okoli nje danes	72
35	Vila Rafut po prvi rekonstrukciji (med 1929 in 1945)	72

<i>Št. slike</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
36	Melchior Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619 (naslovni list)	73
37–59	Upodobitve različnih rodov turške vojske, v: Melchior Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	74–81
60	Jacob Andreae, <i>Dreyzeben Predigen vom Türcken</i> , 1568 (naslovni list)	84
61	Turška vojska na pohodu	84
62	Sebastian Brandt, Von dem belagerten Vaterland, v: <i>Illustrations de Von der Artzney Bayder Glück des guten und widerwertigen</i> , 1532, lesorez	85
63	Melchior Lorich, <i>Sulejman I. Veličastni (portret)</i> , bakrorez, 1562	85
64–83	Upodobitve različnih rodov turške vojske in podob iz tuškega vsakdanjika, v: Melchior Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	88–93
84	Džamija, v: Melchior Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	96
85	Kristus, v: M. Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	98
86	Grb M. Loricha, v: Melchior Lorich, <i>Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	98
87	Ferhadija v Banja Luki pred uničenjem	105
88	Johannes Schiltberger, <i>Reisebuch</i> , 1477	107
89	J. Schiltberger, <i>Reisebuch</i> , 1556 (naslovni list)	108
90	Primož Trubar, <i>Ta celi psalter Davidov</i> , 1566 (naslovni list)	112
91	Martin Luther, <i>Das schöne Confitemini an der Zahl der 118. Psalm</i> , 1530 (naslovni list)	114
92	M. Luther, <i>Deutsche außlegung des 67. Psalmen</i> , 1521 (naslovni list)	114
93	<i>Machumetis Saracenorum principis, ejus' que successorum vitae</i> , 1550 (naslovni list)	117
94	Heinrich Bullinger, <i>Novi testam. Historia Euangelica sigillatim per quatuor Euangelistas descripta, unà cum Actis Apostolorum</i> , 1561 (naslovni list)	126

<i>Št. slike</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
95	Hans Asper, <i>Heinrich Bullinger (portret)</i> , olje na platnu, 1550	126
96	Rudolf Gualther, bakrorez	126
97	R. Gualther, <i>Der Endtchrist</i> , 1546 (naslovni list)	127
98	R. Gualther, <i>Argumenta omnium tam veteris quam novi testamenti capitum elegiaco carmine conscripta</i> , 1554 (naslovni list)	127
99	<i>Operum D. Huldrichi Zvinglii</i> , 1581 (naslovni list)	128
100	Hans Asper, <i>Ulrich Zwingli</i> , olje na platnu	128
101	Wolfgang Musculus, bakrorez	130
102	W. Musculus, <i>In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii</i> , 1556 (naslovni list)	130
103	Georg Maior, bakrorez	133
104	Justus Jonas, bakrorez	133
105	Georg Maior, <i>Bekennntniß von dem Artickel der Justification</i> , 1558 (naslovni list)	134
106	G. Maior, <i>Psalterium Davidis iuxta translationem veterem repurgatum</i> , 1588 (naslovni list)	134
107	Martin Luther, <i>Der Psalter</i> , 1574 (naslovni list)	137
108	Jakob Seisenegger, <i>Pridiga nuncijs Cornelia Mussa pred Ferdinandom I. in njegovimi dvorjani v Augustinerkirche</i> , Dunaj 1560, olje na platnu	139
109	Cornelio Musso, bakrorez	139
110	C. Musso, <i>Prediche</i> , 1601 (naslovni list)	139
111	Sebastian Münster, <i>Cosmographiae Libri VI</i> , 1550 (naslovni list)	145
112	Portret S. Münstra, v: <i>Cosmographiae Libri VI</i> , 1550, bakrorez	145
113	Jean Jacques Boissard in Theodor de Bry, <i>Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum</i> , 1596 (naslovni list)	146
114	Akindžija, v: Melchior Lorich, <i>Wölgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz</i> , 1619, lesorez	151
115	Hans von Kulmbach, Potapljačica se ladja katoliške cerkve, v: Josef Grünpeck, <i>Speculum naturalis coelestis & propheticae visionis</i> , 1508, lesorez	155
116	Petr Chelčický, <i>Sít víry</i> , 1521, lesorez	156

Št. slike	Naslov	Stran
117	Elias Gottwald Haussmann, <i>Johann Sebastian Bach</i> (portret), olje na platnu, 1746	158
118	Franz von Lenbach, <i>Richard Wagner</i> (portret), olje na platnu	158
119	Theodor Hildebrandt, <i>Felix Mendelssohn</i> (portret), olje na platnu	158
120	Lesorez k 10. poglavju Apokalipse sv. Janeza, v: <i>Lutherbibel</i> 1534	165
121	Lesorez k 17. poglavju Apokalipse sv. Janeza, v: <i>Lutherbibel</i> 1534	166
122	Samostanski kletar preizkuša vino, v: Aldebrandin iz Siene, <i>Življenje svetnikov</i> , konec 13. stoletja, iluminacija	169
123	Hans Holbein ml., <i>Luther kot Hercules Germanicus</i> , lesorez, ok. 1519	172– 173
124–	Upodobitve Martina Luthra na zasilnem denarju mesta	181–
129	Wittenberg, 1922	182
130	Josef Ehrismann, <i>Martin Butzer kot posrednik med Martinom Luthrom in Ulrichom Zwinglijem</i> , vitraž, 1914/1924, protestantska cerkev v Weitbruchu, Alzacija	186
131	Martin Butzer na naslovnem listu življenjepisa, 1586, kolorirani lesorez	187
132	M. Butzer, <i>Das neue Strassburgische Gesangbüchlein</i> , 1559 (naslovni list)	187
133	5 mark Nemške demokratične republike z upodobitvijo Thomasa Müntzerja	189
134	Th. Müntzer, <i>Deutsch Evangelisch Messze</i> , 1524 (naslovni list)	189
135	Martin Luther, <i>Die weyse der Meß, und geniessung des hochwirdigen Sacraments: für die Christliche gemain verteütscht</i> , 1524 (naslovni list)	190
136	M. Luther, <i>Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts</i> , 1526 (naslovni list)	191
137	Luthrova podoba na bankovcu za 50.000 Reichsmark, 1922	195
138	Hans Sachs, bakrorez	203
139	Jurij Dalmatin, <i>Ta celi catehismus, eni psalmi</i> , 1584 (naslovni list)	203

<i>Št. slike</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
140	Matija Trost, <i>Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tiga vreidniga inu vissoku vučeniga gospud Primoža Truberia</i> 1588 (naslovni list)	212
141	Jacob Andreae, bakrorez	212
142	Trubarjev epitaf v cerkvi v Derendingenu	213
143	Martin Luther, <i>Geistliche Lieder und Psalmen</i> , 1599 (naslovni list)	215
144	Cerkev sv. Manga v Kemptenu	218
145	Cerkvena ladja v sv. Mangu	218
146	Spominska plošča na starem župnišču sv. Manga v Kemptenu	218
147	<i>Cerkveni red za Wittenberg</i> , 1559 (naslovni list)	221
148	<i>Cerkveni red za Brandenburg</i> , 1540 (naslovni list)	221
149	<i>Agenda, to je cerkveni red za Saško</i> , 1540 (naslovni list)	221
150	Adam Reusner, <i>Historia Herrn Georgen und Hr. Casparn von Frundsberg, Vater und Sohn, beyder Herrn zu Mindelheim</i> , 1599 (naslovni list)	222
151	Caspar Schwenckfeld von Ossig, bakrorez	223
152	C. Schwenckfeld von Ossig, <i>Von der Speise des ewigen Lebens</i> , 1547 (naslovni list)	223
153	Johannes Zwick, <i>Das Vatter unser in frag vnd gebätts wyß für jung vnnd einfaltig</i> , ok. 1535 (naslovni list)	226
154	Josip Čerin, 20. leta 20. stoletja	228
155	Johannes Bugenhagen, <i>Der erste Psalm Davids</i> , 1524 (naslovni list)	228
156	Hans Holbein ml., <i>Johann Froben</i> , olje na lesu, 1520/1526	230
157	H. Holbein ml., <i>Desiderius Erasmus</i> , olje na lesu, 1523	230
158	Erazem Rotterdamski, <i>Novum instrumentum omne</i> , 1516 (naslovni list)	230
159	Martin Luther, <i>Das gantz Nuw Testament</i> , 1524 (naslovni list)	232
160	Johann Walther, <i>Geystlich Gesank-Buchleyn</i> , 1524 (naslovni list)	234
161	<i>Wittenbergisches Gesang-Buch</i> , 1733 (naslovni list)	234

<i>Št. slike</i>	<i>Naslov</i>	<i>Stran</i>
162	Wolfgang Köpffel, <i>Psalmen und geystliche Lieder</i> I, 1543 (naslovni list)	234
163	Martin Luther, <i>Enchiridion</i> , 1542 (naslovni list)	235
164	<i>Etlich Cristlich Lider, Lobgesang und Psalm</i> , 1524 (naslovni list)	235
165	Michael Weisse, <i>Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merherrn</i> , okoli 1550 (naslovni list)	237
166	Jan Roh, bakrorez	237
167	M. Johann Agricola, <i>Bildnüs und Abcontrafactur</i> , 1588 (naslovni list)	238
168	M. Johann Agricola, <i>Tragedia Johannis Huss</i> , s. a. (naslovni list)	238

Slikovno gradivo je bilo pridobljeno iz Europeane, Bayerische Staatsbibliothek, Digitalne knjižnice Slovenije – dLib, Wikipedije ter iz zasebnih zbirk. Pretežno gre za gradivo, ki je starejše od 70 let ter je po pravu EU in Republike Slovenije prosto avtorskih pravic ter v javni lasti (Public Domain), za mlajše gradivo (fotografije) pa so izrecno navedeni avtorji in pridobljene pravice za objavo. Kjer ob fotografijah omembe avtorja ni zapisane, gre za slike, ki so delo in last avtorja monografije.

Historiografija ni eksperimentalna veda. Tako ponavadi tudi ne (z)more producirati verifikabilnih tez in/ali jih preverjati. Vsaj ne v taki razsežnosti, kot to redno počno naravoslovne vede, ki morejo svoj abstraktni predpis o nekem fenomenu verificirati ali spremeniti ali zavreči preprosto zato, ker jim je predmet preučevanja pri roki in lahko svojo misel o njem preverijo z eksperimentom.

Kaj takega je povsem izven spoznavnega (ne pa nujno metodološkega) dometa historiografije. Predmet njenega preučevanja, zgodovina, je namreč nepreklicno potisnjen v včerajšnjost, zaklenjen v njej in pretežno – nedostopen. Dosegljiv je le preko fragmentarnih drobcev, zgodovinskih virov. Pa še ti predstavljajo že ob nastanku arbitrarni in ob tem še nepopolno ohranjeni izbor iz nezamisljivega potencialnega kontinuuma dogodenega in iz množice možnih popisov oz. artikulacij le-tega, tj. zbir, ki je v soli časa preostal od začetnega, toda nič manj kot arbitrarnega izbora – primarne interpretacije.

Zato je lahko zgodovinopisje vedno zgolj le posamičniški poskus jezikovne, in torej parcialne in interpretativne rekonstrukcije tistega, kar je mogoče ali zagotovo bilo. Med muzami velja za njegovo zavetnico Klio, hči Zeusa in Mnemozine, lastno ime Klio pa izhaja iz grškega glagola κλέω/κλείω, ki zaobsega pomensko polje »spominjati se« oziroma »narediti nekaj slavno«. Funkcija zgodovinopisnega ustvarjanja je tako predvsem konstituirati jezikovno artikulirano občestveno pomnjenje, in sicer v obliki narativnih potekov – zgodb. Na to navaja že sama beseda, iz katere izvira beseda historiografija – ἱστορία –, ki primarno pomeni zgolj in samo zgodbe. Atribut zgodovinopisja tako najbrž ni (pred-

vsem) resnica v ontološkem smislu, temveč naracija, pripoved, zgodba, vredna pomnjenja, ker zastran nje obstaja konsenz, da je njena vsebina pomembna *ad conservandam civitatis*.

Nič drugače ni s pričujočo historiografsko monografijo. Bralec bo v njej našel snov, ki je primarno vezana na oblikovanje slovenske protestantske književnosti 16. stoletja, toda tudi na evropsko politično, versko, glasbeno, kulturno in intelektualno zgodovino zgodnjega novega veka. In sicer snov, ki more imeti v formi psihičnih slik, posledic občestvenega spomina dolgega trajanja, občutne, čeprav še ne jasno razpoznavne implikacije celo v tako sodobnih dogajanjih, kot so bile npr. do nedavna aktualne občestvene zadrege zastran postavitve islamskega verskega središča v Ljubljani. V ospredju historiografske naracije tokrat niso niti osebe in njihova morda izjemna dejanja, niti njihove biografije in ne pomembnejši dogodki tistega časa, temveč so za miselno osišče po filološko vzeta slovstvena dela Primoža Trubarja, okoli katerih se npletajo občestvene in individualne zgodbe. Poznavanje le-teh pa tvori referenčni prostor za razumevanje omenjanih književnih besedil, toda tudi za doumevanje razvoja slovenske književnosti v omenjeni dobi in – nenazadnje – Trubarjeve osebe in intelektualne biografije ter fiziognomije.

V prvem delu knjige (*Pred Turki in papežniki nas brani, Gospod!*) miselno jedro tvori pripoved o Trubarjevem edinem starozaveznem bibličnem prevodu, o *Tem celem psalterju Davidovem* (1566), v drugem (*Iz globočin kličem k Tebi*) pa temelj za historiografsko naracijo predstavljajo kancionali očeta slovenske književnosti. Toda niti Trubarjeva književna dela niso čisto prava rdeča nit celotne historiografske knjige, pač pa je to *pripovedovanje o imaginarijih in idearijih 16. stoletja zastran Turkov/muslimanov, protestantov in (duhovnov) rimske cerkve*. Ključni segment pričujoče knjige je tako narativ, ki želi artikulirati genezo in podobo splošneevropskih, protestantskih, Luthrovih in Trubarjevih ... pogledov na: 1) ob zori novega veka pereče vprašanje Turkov (slednje ponavadi sovпада s tedanjim okcitanskim pogledom na islam), 2) stanje rimske cerkve in 3) podobo, kot jo je o protestantih imela njena sočasna katoliška tekmica zlasti na Kranjskem.

Od tod jemlje svojo utemeljitev tudi naslov knjige – *Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje*. Kajti gre za zgodovinopisno naracijo o mentalnih podobah, imaginarijih o rimski cerkvi, »hudih farjih«, predvsem pa muslimanih, ki sta jih tako rimska cerkev kot njena protestantska konkurentka ugledovali kot glavne materialne reprezentante Zlodeja na zemlji, kot »Hudičeve soldate«. In sicer o imaginarijih, ki so bili značilni za protestantsko cerkev v Nemčiji, pa preko Trubarjevega delo-

vanja in spisov tudi za »cerkev slovenskega jezika« na Kranjskem (nekaj manj je govora o podobah, ki jih je o »upornikih« proti učiteljski avtoriteti rimske cerkve, tj. o protestantih, imela le-ta).

Zaradi narave snovi so organski in integralni del pričujoče knjige tudi slikovne reprodukcije, ki morejo sporočiti likovno upodobitev imagoških vsebin ali pa tisto, kar je bilo moč razbrati in rekonstruirati iz pisnih virov, primerno podkrepiti. Bralca zato prijazno vabim, da posveti primerno pozornost tudi likovnim vsebinam v monografiji.

Pričujoča knjiga je nastala na podlagi študija primarnih virov – ti so v seznamu virov in literature tudi navedeni, vključno z elektronskimi sklici na njihovo trajno mesto nahajanja (repozitorij), kjer je to mogoče – in ob upoštevanju tistih sekundarnih, tj. historiografskih del, o katerih sem ob poznavanju materije, kot ga utemeljujem z nekajletnim kontinuiranim raziskovalnim delom pri pripravi posameznih knjig *Zbranih del Primoža Trubarja*,¹ mogel kompetentno presoditi, da so za pričujoče pisanje relevantna.

Tako pri pisanju ni bila uporabljena prav vsa sekundarna literatura, ki zlasti na temo Primoža Trubarja v najširšem obstaja (npr. posamezni zborniki, ki so izšli ob okroglih obletnicah reformatorjevega rojstva), temveč le tista, ki je v pričujočem pripovedovanju s svojo informativno besedilno funkcijo mogla zasedeti primerno mesto. Dozdevno obligatnega citiranja vseh in vsega, ponavadi samo zato, ker nek tekst pač obstaja, pa sem se zaradi preglednosti in jasnosti lastnega pisanja, predvsem pa zaradi ustvarjanja historiografije o zgodovini ne pa o zgodovinopisju, dosledno izogibal.

Omeniti velja še, da posamezni, tu in tam tudi obsežnejši navedki tujejezičnih virov namenoma ostajajo v izvirnem idiomu. Zato, ker izhajajo kot del znanstvene monografije, ki vsebinsko predstavlja sicer »preliminarno poročilo«, vendar kljub temu znotraj zapisanih omejitev kolikor moči celovit avtorski raziskovalno-refleksivni komentar k že obstoječim prvenstvenim znanstvenokritičnim izdajam virov v *Zbranih delih Primoža Trubarja* in k besedilom, ki so v pripravi za kritično objavo v zbirki *Clavis litterarum slovenicarum*. S takimi teksti se zaradi specifičnega slovenskega knjižnega obrata, ko se zlasti znanstveno spise povlačini izdaja enkrat za vselej, ponavadi dogaja, da jih povzema tudi najrazličnejše kompilacijsko besedilje, zlasti ob obletnicah te ali one celebritete. V izogib povzemanju/prevzemanju morebitne (necelovite ali neustrezne, morda celo napačne) avtorske interpretacije ostajajo zato iz-

1 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III–V in VI, slednje skupaj s Faniko Krajnc-Vrečko; skupaj 2536 strani znanstvenokritičnih izdaj, komentarjev in spremnega znanstvenega besedilja.

virniki nespremenjeni in morejo brez zadrege služiti za nadaljnjo rabo. Zaradi žanrske specifičnosti besedilnega tipa znanstvene monografije se avtorju pričujočega besedila tudi ne zdi potrebno jemati prav resno domisljice, da dozdevno »uveljavljena« raba znanstvenega aparata v slovenskem jeziku narekuje prevode tujejezičnih citatov v slovenščino. Praksa v slovenski slovstveni historiografiji namreč vsaj deloma dokazuje prav nasprotno, pa tudi znanstvena knjiga s snovjo iz zgodnjega novega veka pač ni trivialna literatura in od morebitnega splošnega bralca vsaj deloma zahteva tudi snovi primerne bralske kompetence, med ostalim poznavanje še kakšnega drugega slovanskega idioma, kot je slovenščina, pa npr. tudi nemščine, latinščine in še kakšnega jezika.

Zaradi temeljnega in temeljitega konceptualnega avtorskega ter ekdotičnega premisleka prihajajo *Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje* pred bralca v *digitalni obliki in primarno na svetovnem spletu*. Toda v formi, ki je *brezplačno* dostopna prav vsakomur, ki mu je mar razmer(ji) med odločujočimi formativnimi sil(nic)ami v političnem, verskem in intelektualnem prostoru, v katerem se je od zore novega veka oblikovala posebna jezikovna, kulturna in etnična entiteta, ki si je sčasoma nadela samopoimenovanje Slovenci. Podobno, kot so v 15. stoletju humanisti, vajeni (pozno)srednjeveške rokopisne književne produkcije, za tisk iznašli pomenljivo poimenovanje – *scriptura nuova* –, je namreč moč zastran svetovnega spleta misliti tudi danes. Klasični tisk kot nova oblika količinske (re)produkcije pisave/pisave za množice je namreč tedaj omogočil dotlej nesluteno širjenje zamisli in tako tudi najradikalnejše soočanje idearijev tedanjosti in včerajšnjosti. Med drugim tudi luteransko reformacijo na Nemškem, o kateri teče pripoved tudi v pričujočem delu. Toda zaradi fizične determiniranosti tiskarskih izdelkov se je moglo tudi ob najdinamičnejšem razmahu tiska v drugi polovici 20. stoletja komaj katero delo pohvaliti s kontinentalno distribucijo in tako tudi z možnostjo za kar najbolj občo recepcijo.

Z objavljanjem na spletu pa tovrstna negativitetna konstanta pri objavljanju izgineva. *Binarna scriptura nuova druge polovice 20. stoletja* s svojimi mrežnimi protokoli namreč omogoča takojšnjo in planetarno diseminacijo prav vsega, kar se znajde na medmrežju, pa naj so to sveža znanstvena dela, fotografije oddaljenih prostranstev vesolja s teleskopu Hubble, amaterski filmi s počitnic kakšne malomeščanske familije, načrti orožij za teroristične napade ali pa tisoči strani »pobegle« korespondence državnih služb te ali one velesile, ki razkrivajo, da je v sedanjem globalnem svetu komaj kaj točno tako/takó, kot se zdi. Posredovati je mogoče prav vse, in to prav vsakomur, ki je (informacijsko) pismen.

Praktično zastoj. Podobno kot ob začetku tiska in tako ob rojstvu učene kulture Okcidenta: ta je temeljila na izhodiščno latinski, toda v 16. stoletju tudi vse bolj vernakularni pismenosti in izmenjavi idej preko tiskanih del.

V primerjavi s klasično izdelavo in distribucijo tiskane knjige precej nezapleten, poenostavljen, postopkovno optimiziran, predvsem pa radikalno cenejši proces digitalne objave prinaša še precej več kot le možnost planetarnega odmeva na izdano. Prvič po koncu rokopisne knjižne produkcije srednjega veka, ki je bila determinirana zgolj z mentalno potencialo avtorja, s fizično ugodnimi okoliščinami za pisanje in z dostopnostjo materiala, na katerega se je pisalo, znova v celoti odpira *prostor ustvarjalske svobode*. Kajti obvladovanje informacijske tehnologije dandanašnji omogoča, da avtor sam opravi vsa dela, za katera je bila treba od Gutenbergove iznajdbe naprej najemati – in seveda tudi primerno plačati! – ozko specializirane obrtne strokovnjake: stavce, tiskarje, korektorje, knjigovezce, prevoznike, knjigotržce ... Tako ustvarjalec danes, če le razpolaga z ustreznimi znanji, za izdajo svojega dela ne potrebuje več okorne in finančno ponavadi skoraj nepopisno požrešne izdajateljske mašinerije. Ta se pri tiskani knjigi nujno realizira znotraj založbe in v slovenskih razmerah predvsem (še vedno!) precej stane.

Kajti izdelava tiska in njegova pot do bralca še vedno terjata večje število delovalnikov (urednik, lektor, fotograf, oblikovalec, stavec, korektor, tiskar, knjigovezec, distributor, prodajalec), vsi ti deležniki pa želijo za svoje delo seveda na koncu prejeti tudi zasluženo odmeno. S tiskano knjigo v slovenskem jeziku, zlasti z njeno znanstveno *differentio specifico*, se tako praviloma dogaja, da je izdana v skromnem številu izvodov (vsakršno učeno spisje že zaradi snovi, horizonta pričakovanja bralcev in ubeseditve ne more pretendirati, da bi postalo knjigotrški hit, kot je npr. Figesov *Natašim ples*, ki trenutno beleži že peto uspešno izdajo) in da založba, ki se sploh še peča z izdajanjem izvirnega strokovnega slovtva v slovenskem jeziku, tudi zaradi lastne organizacijske (ne)učinkovitosti in procesne podoptimiranosti ponavadi že pred tiskovno predstavitvijo novega dela za izdelavo le-tega porabi prav vsa sredstva, ki jih je na tem ali onem razpisu priboril avtor, in sicer ali s svojimi referencami in/ali z umeščenoštvjo v bolj ali manj močno družbeno omrežje.

Toda pot nove slovenske znanstvene knjige k bralcu še zdaleč ni odprta. Kleč se namreč skriva zlasti v magični besedi *distribucija*, pa tudi v povsem legitimnem interesu založb, da si s prodajo tiskov, ki so jih sproducirale, povrnejo vsaj stroške investicije. Za t. i. »znanstvene« založbe to ponavadi predstavlja znaten problem, kajti razen posameznih založb v

prestolnici so ostale običajne brez celovite distribucijske mreže (knjigarne, agenti, telefonska in spletna prodaja). To pa za nov znanstveni tisk v slovenščini ne pomeni nič pobudnega: taki knjigi se namreč nato praviloma še leta dogaja isto, kar je v 18. stoletju veljalo za umetnine, ki so jih po vsej Evropi za rusko carico Katarino Veliko – tudi na ne najbolj transparenten način! – zbirali njeni »agenti«. Znamenita vladarica je o zbranem dejala, da se bodo ob njem naslajale ona in – miši. Zaradi neurejenih ali zelo dragih distribucijskih poti (če se npr. založba, ki nima svoje distribucije in knjigarn, odloči dati svoje knjige v komisijnsko prodajo pri večji založniški korporaciji, znašajo marže za prodajalca tudi več kot 40 %) so ponavadi miši tudi poglavitni »bralec« novih slovenskih znanstvenih knjig, ki se, vsaj večina izdaj, še leta grmadijo po depojih založb. Te morajo seveda od vsakega neprodanega izvoda plačati davek, zato se občasno raje odločajo celo za uničenje neprodane naklade kot za nadaljnje nekajletno ekonomsko problematično »garažiranje«.

Zgoraj zapisano je tako tudi ključen argument, zakaj izhajajo *Uporniki*, »hudi farji« in *Hudičevi soldatje* digitalno. E-založništvo, ki ga predstavlja izvirna integralna platforma za izdajanje najzahtevnejših knjižnih projektov *Digitalna knjižnica* Pedagoškega inštituta, avtorja namreč osvobaja strahu ali vsaj nelagodja pred premajhno distribucijo (ta pri *Digitalni knjižnici* ni le lokalna, državna ali kontinentalna, temveč planetarna ter cenena), kakršnekoli simbolične ali ekonomske podrejenosti napram založniku, ki bi mogla izvirati iz (ne)pridobitve subvencijskih sredstev ali premajhne količine državne dotacije v celotnem denarnem toku, potrebnem za izdajo posamezne znanstvene knjige, ter ovir zastran obsega besedila in količine likovne opreme (slike, tabele ...).

Slednje je pri elektronskem izdajateljstvu in založništvu, kot je uveljavljeno v *Digitalni knjižnici*, še zlasti pomembno, ker more tovrstna izhodiščno zgolj in samo oblikovna možnost (potencial: avtor v digitalni izdaji ni omenjen niti s številom strani niti z omejitvijo, da lahko natisne samo črno-belo verzijo slikovne opreme, niti ni obtežen z uredniško zadrego, da sme v tiskani izdaji barvno likovno gradivo umestiti samo na določene tiskovne pole) vplivati na vsebinsko strukturo knjige. Če ustvarjalec ni obremenjen z dejstvom, da mora zaradi stroškov preloma in tiska (le-ti se lahko pri številčnejših nakladah zlasti izdaj v barvnem tisku že ob razliki manjšega števila avtorskih pol spremenijo za nekaj sto, tisoč ali več evrov) krajšati svoje integralno zamišljeno delo, če nima omejitve in lahko objavlja barvno likovno opremo, ki tako ne služi le kot slikovno mašilo, temveč besedilu semantično enakovreden del izdaje, tedaj je celotno monografijo mogoče izpeljati bistveno drugače kot pri kla-

sičnem tisku z omejitvijo dolžine in zaporo barvne opreme. Tako je mogoče tudi resno razmišljati o recepcijski usmerjenosti k bralcu, kajti zavedati se kaže dejstva, da recepcija slovenske znanstvene knjige, četudi ta pripoveduje o nacionalni zgodovini, ni sama po sebi niti pogojena s snovjo, kaj šele zagotovljena vnaprej. Znanstvene knjige za recepcijski čas namreč tekmujejo z drugimi tiskanimi in elektronskimi mediji, z obveznimi in prostočasnimi dejavnostmi slehernika, in še to samo v tistem ozkem segmentu bralstva, ki ga snov nagovarja.

Koncept barvne slikovne »neomejenosti« in tozadevne semantične enakovrednosti jezikovnim znakom je v *Upornikih*, »*hudih farjih*« in *Hudičevih soldatih*, ki izhajajo kot sedemnajsta izdaja serije *Dissertationes*, uveljavljen drugič, in sicer kot ponovni preizkusni kamen celotnega koncepta nekoliko širokopoteznejše, kot bi bil mogel biti sicer. Tako je objavljenih 168 slik, ki so deloma mojega avtorskega porekla, povečini pa gre za reprodukcije del iz 16. stoletja, ki so jim skladno z avtorsko zakonodajo v Sloveniji in EU (70 let po avtorjevi smrti) prenehale avtorske pravice ali pa je bilo dovoljenje za objavo (v primeru reprodukcij del iz Bayerische Staatsbibliothek, kot se nahajajo na Europeani) pridobljeno pisno. Izbor se je ravnal po ključu semantične povezave z zapisanim besedilom (afirmativni, kontrastivni komentar, kontrapunkt ...) in po načelu aktualnosti objave v slovenskem prostoru. Tako so prišle v poštev predvsem tiste enote slikovne opreme, ki na Slovenskem še niso bile objavljene ali vsaj ne v barvni tehniki.

Besedilno, uredniško, oblikovalsko in stavsko je knjiga, kot je pred bralcem – z vsemi svojimi napakami vred –, izključno delo pišočega, se pa zahvaljujem Pedagoškemu inštitutu in Igorju Ž. Žagarju, čigar tehtna zasluga je, da se je *Digitalna knjižnica*, v kateri delo izhaja, sploh lahko uveljavila kot resen založniško-izdajateljski projekt.

Bila bi črna nehvaležnost, če se ne bi čisto ob koncu te prolegomene zahvalil svoji soprogi, ge. Heleni Čebul, ki je v času nastajanja pričujoče knjige pokazala izjemno benevolenco do tega početja ter tu in tam kot izšolana likovnica namenila kakšen strokovni pogled posameznim stranem s slikovno opremo. – Prijazna hvala.

Želim užitka pri branju.

V Ljubljani, 17. decembra 2011

Jonatan Vinkler

Pred Turki in papežniki nas brani, Gospod!

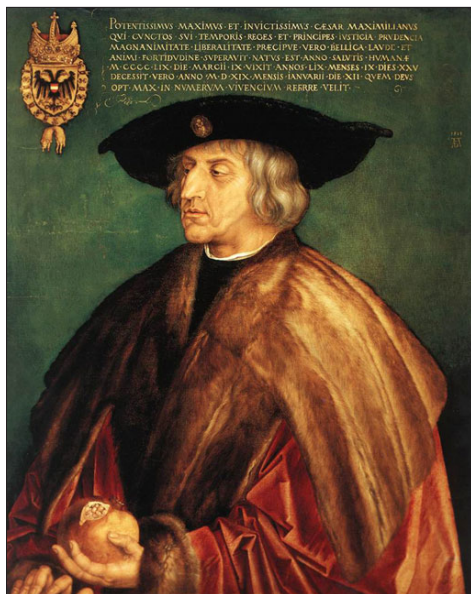
Po odhodu iz mesta ob lepi, modri Donavi si je učeni tržaški škof Pietro Bonomo bržda tudi pri Sv. Justu na obalah Adriatika zaželel urediti škofovski dvor tako, kot je bil ob koncu svojega dunajskega obdobja vjen v obdonavski metropoli. Pomemben del tega bi bil tudi pevski zbor, ki bi dostojno oskrboval petje v stolnem božjem hramu v Trstu in bi z distoniranjem ne žalil glasbeno »dobro uglašeni« humanistovih ušes. Izraz humanist je namreč v 16. stoletju veljal skorajda za sinonim izbrušenega okusa na vseh področjih posamičnikovega bitja in nehanja, zlasti pa je bil povečini temeljito podkleten s poznavanjem humanističnih *artes liberales* in tako zagotovo tudi glasbe, ponavadi predvsem na teoretični ravni – kot discipline. Poleg tega se je Bonomo muzikalno brusil predvsem na Dunaju, kjer je standard vokalno-instrumentalnega glasbenega poustvarjanja takrat predstavljala cesarjeva *Hofkapelle*.

Ta je bila reorganizirana leta 1498 na pobudo »poslednjega viteza«, habsburškega cesarja Maksimilijana I. (1508–1519), ki je bil glasbeni umetnosti izrazito naklonjen. V svoji avtobiografiji *Weisskunig* se je dal na lesorezu Hansa Burgkmeira celo upodobiti v družbi glasbenikov in njihovih instrumentov (harfa, orgle, pavke ...), na drugem znanem Burgkmeirovem lesorezu – *Triumphzug Maximilians* –, ki je nastal med 1512 in 1519, pa je bil na izrecno vladarjevo željo upodobljen celoten glasbeni sestav instrumentalistov in pevcev vključno z dvornim organistom Hofhaimerjem, skladateljem Isaacom in kapelnikom Jurijem Slatkonjo.

Dvorno kapelo je namreč od 1498. do svoje smrti 26. aprila 1522 vodil prav slednji, ki je postal najprej pevovodja (*Singermeister*), nato ka-

I, 2
 Habsburški cesar Maksimilijan I. (1508–1519) je bil glasbeni umetnosti izrazito naklonjen. Na znanem Burgkmeirovem lesorezu *Triumphzug Maximilians* (zgoraj), ki je nastal med 1512 in 1519, je bil na izrecno vladarjevo željo upodobljen celoten sestav instrumentalistov in pevcev Dvorne kapele vključno z dvornim organistom Hofhaimerjem, skladateljem Isaacom in kapelnikom Jurijem Slatkonjo. Albrecht Dürer, *Cesar Maximilian I.*, olje na lesu, 1519.

pelnik (*Capellmeister*) in nazadnje glavni kapelnik (*obrister Capellmeister*) ter intendant tega znamenitega sestava:¹ s kompozicijami ga je kot dvorni skladatelj zalagal Heinrich Isaac (1450/55–1517), nato pa Ludwig Senfl (1486–1542/1543), ki je svojo glasbeno pot začel kot deški pevec Dvorne kapele.² Jurij Slatkonja je postal leta 1513 kot prvi Kranjec škof, po njegovi smrti pa je v prehodnem obdobju (1522) Dunajsko škofijo ne prav uspešno upravljal Bonomo, ki je imel zategadelj opravka tudi z Dvorno kapelo in z njenim pevskim zborom. Po odhodu iz diplomatske službe na habsburškem dvoru si je tako skušal primerljiv glasbeni ansambel glede na zmožnosti in razmere urediti tudi v Trstu.

Pri iskanju pevcev za zbor je prišel v stik tudi z mladim Primožem Trubarjem, ki ga je Bonomu »posredoval«³ njegov tedanji delodajalec, salzburški nadškof³ Matthäus kardinal Lang pl. Wellenburg. Ta je bil zasebni tajnik cesarja Maksimilijana, Bonomov znanec⁴ in podobno kot slednji član habsburške diplomatske čete, njegov diskantist⁵ Trubar pa je nazadnje 1524. pristal v Trstu, kjer je postal Bonomov služabnik in pevec v pevskem zboru, vendar ne tudi v kapeli pri sv. Justu.⁶

Škof Bonomo mu je bil bistveno več kot le duhovni in posvetni gospod, saj se Trubar v pismu Heinrichu Bullingerju, ki ga je švicarskemu reformatorju poslal več kot tri desetletja kasneje, 13. marca 1557, ko je že pastirjeval med prizadevnimi meščani v Kemptenu ob švicarski meji, spominja: »Zakaj v Trstu me je vzgajal od nežne mladosti škof Peter Bonomo, poet in zelo pobožen človek ... V Trstu sem se naučil italijanskega jezika ...«⁷ Nekaj podobnega je naš reformator zapisal tudi v nemškem predgovoru k *Temu prvemu delu Novega testamenta* (1557), kjer je brati, da je Bonomo Trubarja »vzgajal, učil in pošteno navajal k popolni pobožnosti«,⁸ med drugim pa je svojim gojencem posredoval tudi osnove humanističnega vedenja, in sicer tudi tako, da je razlagal klasična dela,

1 Obširneje o Juriju Slatkonji Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* I, Ljubljana 1958, 62–68, predvsem pa Josip Mantuani, *Geschichte der Musik in Wien*, Wien 1904.

2 Habsburg, v: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izdaja (el. izdaja), 2002.

3 Matthäus Lang pl. Wellenburg je postal nadškof leta 1519.

4 Delnjune korespondence je ohranjen. Mirko Rupel, *Primož Trubar, življenje in delo*, Ljubljana 1962, 22.

5 Matija Trost, *Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tiga vrednjiga inu visoku vučeniga gospud Primoža Trubarja* (1588), transkribiral, uredil in spremno študijo napisal Jonatan Vinkler, Ljubljana 2012, Digitalna knjižnica, zbirka Clavis litterarum slovenicarum (el. izdaja), 117 (pred izidom).

6 Kapela pri sv. Justu je bila ustanovljena po Trubarjevem odhodu iz Trsta (1527). Metoda Kokole, *Musicale essercito, v: Vera in botenja, Studije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Saša Jerše, Ljubljana 2009, 166, 167.

7 Primož Trubar Heinrichu Bullingerju (Kempton, 13. marec 1557); Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 27, 29.

8 Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, 74

na primer Vergilijevo *Eneido*, izmed sodobnih spisov pa zagotovo *Paraphrasis in Novum Testamentum* Erazma Rotterdamskega, in to ne le v italijanskem in nemškem, temveč tudi v – slovenskem jeziku.

Slednje pomembno in ravno toliko pomenljivo pričuje o podobi, komunikacijskih zmožnostih ter – retrospektivno – o strukturi slovenskega jezika pred *Catechizmom* Primoža Trubarja ter daje slutiti, da slovenščina v zahtevnejših komunikacijskih položajih kljub zgolj sporadičnim zapisom iz časa med nastankom *Brižinskih spomenikov* (10./11. stoletje) in prvo knjigo (1550) tedaj vendarle ni bila omejena zgolj na liturgično⁹ in deloma cerkveno- ter mestnoupavno rabo, kot je izpričano v srednjeveških slovstvenih spomenikih, npr. v *Černjevskem rokopisu* s konca 15. stoletja, zlasti pa v štirih *prisegah mesta Kranja*. V takem primeru bi škof Bonomo najverjetneje zadel ob praktično nepremostljive jezikovne prepreke, če bi želel eksplikacijo (ki je *metabesedilo*) nekega, vse prej kot enostavnega klasičnega latinskega »narativa« izpeljati v jeziku, ki bi bil na ravni sintakse, besedišča in frazeologije omejen zgolj na jedrna in najbolj frekventna izrazila, kot so v rabi npr. v posameznih narečjih. – Škof Bonomo se s takimi težavami očitno ni spopadal, pa slovenščina zagotovo ni bila njegov materni jezik.

Trubar je med prvim bivanjem v Trstu na svojega gospoda, dobrotnika in učitelja zagotovo napravil spodbuden vtis, saj mu je razsvetljeni humanist leta 1527 ugladil pot na Dunaj ter ga oskrbel tudi s »posvetnim blagom«, da bi mladeniču med študijem ničesar posebej ne manjkalo. Tržaški škof se je tega lotil tako, da je Trubarju istega leta, ko je ta odšel na Dunaj, dal župnijo sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu, in to kljub dejstvu, da Trubar še ni dopolnil štiriindvajset let, kolikor naj bi po kanonskem pravu rimske cerkve štel vsak kandidat za redno posvetitev. Župnija je imela takrat sedem podružnic in je zajemala vasi ob Savi od Hrastnika do Orehovega, svojemu imetniku pa je donášala okoli 40 goldinarjev letno.¹⁰ Trubar v Loki leta 1527 ni župnikoval, kajti dušnopastirsko delo na beneficijarnih farah so tedaj proti plačilu oz. za del dohodka od fare praviloma opravljali vikarji, pač pa je zasedel mesto najprej v meščanski šoli pri stolnici sv. Štefana na Dunaju.

9 Gre tudi za pridizno rabo, kar pomeni artikuliranje vsaj v neki obliki nadnarečne slovenščine. Za čas v desetletjih pred prvo slovensko knjigo je tako stanje razbrati celo iz biografskih podatkov o delovanju Primoža Trubarja: ta je moral kot stolni kanonik v Ljubljani od leta 1542 naprej oskrbovati maše in molitve v stolnici, predvsem pa slovenske pridige (M. Rupel, *Primož Trubar*, 54). Delo *En regišter; ena kratka postila* (1557) velja tako šteti za tekstno rekapitulacijo tovrstne Trubarjeve dejavnosti (M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 79, 80).

10 O tem se je mogoče poučiti iz napovedi dohodkov, ki jo je 1. marca 1544 sestavil Trubarjev naslednik na fari v Loki Urban Sila. M. Rupel, *Primož Trubar*, 27.

Ta je duhovniški in laiški podmladek pripravljala na vstop v predavalnice dunajske univerze ter je veljala za solidno izobraževalno ustanovo, v njenih klopek pa je dobri dve desetletji in pol pred Trubarjem – okoli leta 1502 – svoje znanje nabiral Trubarjev vipavski rojak Sigismund baron Herberstein (1486–1566). Mož je nato postal del habsburške diplomacije in je 1517. ter nato še 1526. kot mirovni poslanik opravil misijo k moskovskemu velikemu knezu Vasiliju III. Vasiljeviču (1505–1533), na podlagi obeh potovanj pa sestavil *Moskovske zapiske* (*Rerum moscoviticarum comentarii*).

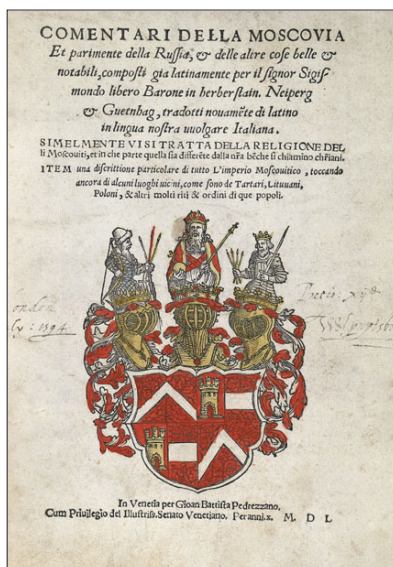
Znamenita knjiga je v latinskem jeziku luč sveta ugledala leta 1549. Toda zaradi kar najširšega enciklopedičnega pregleda vsega ruskega bitja in žitja – od črkopisa preko zgodovine, praznikov, posta, desetini, vojaške organizacije, trgovine, denarja do popisa posameznih pokrajin – je bila za evropski zahod poleg snovno sorodnega, toda recepcijsko bistveno manj odmevnega spisa *Moscoviae descriptio* poljskega zgodovinarja Alexandra Gwagnina (1538–1614) ter ob vsebinsko bistveno ožjem, cerkveno-političnem delu papeškega legata k Ivanu IV. Vasiljeviču Antonia Possevina¹¹ *Commentarii de rebus Moscoviticis* skorajda do napoleonskih vojn ena ključnih informacij o Moskovski Rusiji.¹²

Herberstein je v svojem spisu zapustil tudi eno prvih humanističnih obramb slovenskega jezika.¹³ V predgovoru je namreč poudaril, da je svojo zahtevno diplomatsko misijo kljub dotedanjemu splošnemu nepoznavanju »vzhodnega vprašanja«¹³ uspešno opravil (tudi) zaradi znanja slovenskega jezika: »Zato sem dal prednost moskovskim zadevam, ki so bile do sedaj zavite še v temo in jih sodobniki še malo poznajo. Teга pisanja sem se mogel lotiti zlasti zaradi dveh stvari: prvič, ker sem vse pazljivo preiskal, in drugič, zaradi znanja slovenskega jezika, ki mi je bil pri

11 Antonio Possevino (1534–1611) je bil prvi jezuit, ki je obiskal Moskvo. 15. januarja 1582 je bilo namreč ob njegovem posredovanju podpisano premirje za dobo desetih let med poljskim kraljem Štefanom Báthoryjem in prvim »carjem vse Rusije«¹¹ Ivanom IV. Vasiljevičem oz. Ivanom Groznim. Z omenjenim premirjem, ki je sledilo obleganju Pskova, se je končala poljsko-moskovska vojna (1577–1582).

12 Zadnja tovrstna izdaja je *Vejtah z Kronyky Mozkevske někdy Latine od Alexandra Gvagnyna sepsané, potom v český jazyk přeložené od Matouše Hosiá z Vysokého Mejta. Přidána jest Zigmunda z Herbersteina dvojí cesta do Moskvy*, Praha 1786, ki jo je oskrbel češki literarni zgodovinar in ekdotik František Faustín Procházka. Glej Jonatan Vinkler, Pavel Josef Šafárik, *Slovanský národopis a slovinská kultura* (rigorozní práce), Praha 2001, 269. Najbolj aktualni raziskovalni pogled na Herbersteina, njegova diplomatska prizadevanja in *Moskovske zapiske* prinaša razprava Neže Zajc, Habsburški diplomat Sigismund Herberstein, Rusija in Moskovski zapiski, v: *Slovenski diplomati v slovanskem svetu*, ur. Andrej Rahten, Ljubljana 2010, 19–48. Omenjeno delo Zajčeve je zlasti dragoceno, ker temelji na primarni raziskavi v ruskih arhivih.

13 Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979, 217, 218; primerjaj z Albert Pražák, *Národ se bránil. Obrány národa a jazyka češského od nejstarších dob po přítomnost*, Praha 1945, 30–37.

■ 3-5

Dobri dve desetletji in pol pred Trubarjem – okoli leta 1502 – je svoje znanje v meščanski šoli pri sv. Štefanu na Dunaju nabiral tudi Trubarjev vipavski rojak Sigismund baron Herberstein (1486–1566), ki je nato postal del habsburške diplomacije in je 1517. ter nato še 1526. kot mirovni poslanik opravil misijo k moskovskemu velike- mu knezu Vasiliju III. Vasiljeviču. Na podlagi doživetega je sestavil *Moskovske zapiske* (zgoraj levo, naslovni list beneške izdaje v italijanskem jeziku *Comentari della Moscovia* iz leta 1550), ki so v latinskem jeziku prvič izšli leta 1549.

tem delu v veliko pomoč.«¹⁴ Šola, ki sta jo obiskovala Herberstein in za njim Trubar, je svoje gojence vzgajala v dveh tečajih: v nižjem, kjer so poučevali predmete trivija, in v višjem, kjer so se prihodnji študenti srečevali z vsebinami kvadrivija. Tako je kasnejši »slovenski Luther« na Dunaju študiral do leta 1529, ko so se pred vrati stolnega mesta Habsburžanov prikazali – Turki.

1529: oblegana Evropa – Turki prvič pri »zlatem jabolku« in vseevropski strah

Zgodba o spiškem velikem županu, doževem bastardu in sultanu ali »dve veri, ena bandera«

Sultan Sulejman I. Veličastni (1520–1566) je namreč 10. maja 1529 z armado kar 150.000 mož (vojščakov in prateža),¹⁵ ki so s seboj vozili nič manj kot 300 topov, krenil proti Ogrski. Pri Osijeku je turška vojska postavila most čez Dravo, po katerem naj bi vsaj šest dni zapored korakale Sulejmanove čete. Nato si je mogočni turški vladar zavaroval hrbet, in sicer tako, da je učinkovito izkoristil prerivanje ogrskega visokega plemstva za krono sv. Štefana, ki se je od bitke pri Mohaču 29. avgusta 1526 – ta je za katoliško Srednjo Evropo in njeno plemstvo predstavljala jasen signal, da je osmanski imperij dosegel enega svojih vojaških vrhuncev ter da je napram katoliškim monarhom vsaj enakovredna, če ne že naravnost superiorna vojaška sila – vse bolj zaostrovalo.

Ogrski magnati so bili, kot se zdi, precej nestanovitni, njegovi najodločnejši reprezentanti so nestabilnost in neurejene razmere v državi bolj ali manj brezobzirno izrabljali za uresničitev lastnih pretenzij, habsburški odposlanec, ki se je 1533. v Kremnici udeležil mirovnih pogajanj z Janom grofom Zapoljskim, pa je o njih zabeležil naslednje pričevanje: »Ogrska gospoda obeh taborov je proti miru, saj bi v miru morali ubogati. Ogrskemu plemstvu je jarem ubogljivosti pretežak, življenje pod zakonom so se odvadili, za interese krščanstva in domovine jim je malo mar.«¹⁶

Ogrsko krono je namreč nitranski škof Jan Podmanický 14. novembra 1526 posadil na glavo spiškega velikega župana in sedmograškega vojvode Jana grofa Zapoljskega (1526–1540; v nemških virih se njegovo ime običajno pojavlja zapisano kot Graff Hanns von Zypys), ki je

14 Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski*, prevedel in opombe napisal Ludvik Modest Golia, Ljubljana 2001, 5.

15 Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že, Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje 1990, 129.

16 *Slovaška zgodovina*, ur. Elena Mannová, prevedel Andrej Rozman, Ljubljana 2005, 120.

imel v lasti 72 gradov in številne zemljiške posesti po vsej Ogrski, predvsem po slovanskem, danes slovaškem delu te države,¹⁷ toda izvolitvi je močno nasprotoval del plemstva, ki mu je načeloval ogrski palatin Štefan VII. Báthory. In slednji so nazadnje 17. decembra 1526 v Bratislavi za ogrskega kralja izvolili avstrijskega nadvojvodo Ferdinanda I. Habsburškega. Vendar si je moral ta popolno oblast nad Ogrsko izbojevati z vojaško zmago nad Zapoljskim. Zato je konec julija 1527 nad svojega političnega konkurenta poslal najemniško vojsko. Vojna sreča Zapoljskemu tedaj ni bila naklonjena, kajti marca 1528 mu je Ferdinandova vojska, ki ji je poveljeval Kranjec Ivan Kacijanar, v bitki pri Košicah zadala odločilni udarec, ogrski velikaš si je življenje rešil z begom in odhodom v izgnanstvo, nitranski škof Štefan Podmanický pa je novembra 1528 v Prestolnem Belem gradu za ogrskega kralja okronal Ferdinanda. Toda reč s tem še zdaleč ni dobila epiloga, kajti grof Zapoljski je preko svojih zaupnikov najprej sklenil sporazum s francoskim kraljem Francem I. (1515–1547), kar je ogrskemu odličniku zagotavljalo francosko finančno pomoč v boju proti Habsburžanom. Toda po politični in vojaški plati še precej tehtnejši, za prihodnji razvoj dogodkov v Srednji Evropi pa neprimerno usodnejši je bil sporazum Zapoljskega z Visoko porto. Trenutek, ko je ob posredovanju poljskega diplomata Hieronima Łaskega in v Carigradu živečega Benečana Ludovica Grittija Sulejman Veličastni grofa Zapoljskega priznal – za ogrskega (in Ferdinandovega proti)kralja.¹⁸ Tovrstna politična trgovina z mogočnim osmanskim vladarjem v habsburški Avstriji kajpak ni bila sprejeta s posebnim odobravanjem, kajti sočasni zgodovinski viri jo ob sklicevanju na Ferdinandovo dedno pravico do svetoš Stefanske krone imenujejo kar »unchristennlicher Handlung« – nekrščansko mešetarjenje.¹⁹ Je pa imela zelo oprijemljive vojaške po-

¹⁷ N. d., 114, 115.

¹⁸ N. d., 116, 117.

¹⁹ Peter Stern, *Belegerung der Stadt Wien*, Wien 1529, 6, 7 (nepaginirano). Pri delu je bil uporabljen digitalizirani izvod Sternove knjige, ki ga pod signaturo 4 Sc.mil. 6/Beibd.13 (tisk) oz. VD16 S 8927 (digitalna kopija) hrani Bayerische Staatsbibliothek v Münchenu.

6, 7

Pri Sulejmanovem »sovražnem prevzemu« Ogrske sta pomembno vlogo odigrala poljski diplomat Hieronim Łaski (zgoraj, na sliki Jana Matejka, *Hold pruski*, olje na platnu, 1880–1882; postava, ki po teza meč) in v Carigradu živeli Benečan Ludovico Gritti (spodaj). Hieronim Łaski je bil nečak nadškofa in poljskega primasa, humanista Jana Łaskega (1456–1531), ki je bil v stikih tudi z Erazmom Rotterdamskim.

■ 8 Vsestransko podjetni Ludovico Gritti je bil »bastard beneškega kneza«, doža Andree Grittija (1523–1538; na sliki Vincenza Cattene, ok. 1523–31). Andrea Gritti je bil pod vlado sultana Bajazita II. (1481–1512) kar dvajset let beneški *bailo* v Carigradu, kjer se je rodil tudi Ludovico.

sledice. In te so se kmalu prikazale pred vrati habsburškega stolnega mesta ob Donavi.

Sulejman Veličastni je namreč Janu Zapoljskemu obljubil tudi pomoč, kar se je maja 1529, ko je sultan s svojimi armadami prikorakal na Ogrsko, tudi zgodilo. Sulejman in njegov krščanski vazal sta se srečala blizu Mohača, Zapoljski pa je s poljubom roke zapečatil zvestobo muslimanskemu vladarju. Osmanška vojska je nato 3. septembra začela oblegati Budim. Mesto se je po petih dneh bojov vdalo, turški sultan ga je 14. septembra prepustil Za-

poljskemu, ki je bil tega dne ob turški pomoči in prisotnosti slavnostno ustoličen. V Budimu je pod poveljstvom Jana Zapoljskega in zagonetnega Ludovica Grittija ostalo 5000 pešcev in 3000 konjenikov,²⁰ sam pa je z glavnino armade krenil proti Bratislavi in Dunaju.²¹

Bastard beneškega doža Andree Grittija (1523–1538), vsestransko podjetni Ludovico Gritti, je pri Sulejmanovem »sovražnem prevzemu« Ogrske poleg Zapoljskega in njegovega diplomatskega emisarja Łaskega odigral eno poveljstvenih vlog na vojaško-politični šahovnici med katoliškimi Habsburžani v Srednji Evropi in ekspanzivnim turškim sultanom. Toda najprej naj bi pridobil Sulejmanovo zaupanje grofu Zapoljskemu.

Za to nalogo je bil Gritti prav primeren, saj je bil znana osebnost trgovskega, političnega in družabnega življenja v Istanbulu. Čeprav je bil le plemiški »stranski sin«, trgovec in družbeni povzpetic, je njegova socialna deviza med Turki kotirala zelo visoko. Njegov oče je bil namreč pod vlado sultana Bajazita II. (1481–1512) kar dvajset let beneški *bailo* v Carigradu, kjer je prišel na svet tudi Ludovico. Tako se je ta dobro naučil turščine in grščine, ki ju je govoril enako tekoče in spretno kot italijanski jezik, temeljito pa se je seznanil tudi s turškimi političnimi razmerami ter se živil v orientalski način življenja osmanske metropole. Njegovega življenjskega sloga tako praktično ni bilo mogoče razločiti od sloga kakšnega bogatega turškega plemiča: dinamični Benečan se je oblačil v svilo kot sultanov dvorjan, v svoji razkošni hiši pa prirejal blesteče banquete za evropske in turške mogočnejše, ki so bili v Carigradu. Seznam gostov iz leta 1524 razkriva, da naj bi Gritti ob neki priložnosti gostil kar 300 kristjanov in Turkov. Predvsem pa je možak svoj (pol)aristokratski status in družbeni položaj izkoriščal za ustvarjanje vedno novih družbenih in političnih mrež, predvsem pa za neženirano bogatenje. Pri tem je bil prav brezskrupulozen in je brezobzirno obračunal z vsakomur, ki mu je neprevidno stopil na pot. Njegovo kovanje »gotovega denarja« je dobilo povsem novo dimenzijo, ko je začel prijateljevati s sultanovim velikim vezirjem Ibrahimom pašo. Tako se je 1533. primerilo, da je veliki vezir Grittiju predal tri zajete beneške galeje vključno z ujetim moštvom – kot sultanov dan.²²

Gritti je postal najprej uradni predstavnik Jana grofa Zapoljskega. Leta 1529 je figuriral kot glavni indendant za oskrbo turške vojske

20 P. Stern, n. d., 10.

21 *Slovaška zgodovina*, 118.

22 Ian Almond, *Two Faiths, One Banner. When Muslims Marched with Christians across Europe's Battle-grounds*, Cambridge, Massachusetts 2009, 153, 154.

s hrano med njenim pohodom na Ogrsko in nato 14. septembra ob nastopu Zapoljskega na ogrski tron odigral vlogo sultanovega zastopnika. Za tem se je uveljavil kot svetovalec in zakladničar novega ogrskega kralja in mimogrede »obvladal« celo izpraznjeno škofovsko stolico v Egru. Med kampanjo leta 1530 je turško vojsko ponovno oskrboval s hrano ..., bil sultanova desna roka, »orator Turci« na Ogrskem in med 1530 ter 1534 tudi ogrski regent,²³ njegova in Zapoljskega zgodovinska postava pa navajata k misli, da kaže zastran zlate dobe Osmanskega cesarstva – od začetka vladavine Sulejmana I. Veličastnega (1520) do turškega poraza v bitki pri Dunaju (11. september 1683) – vsaj deloma pritrlditi misli angleškega zgodovinarja Iana Almonda o »dveh verah pod isto/eno bandero«.²⁴ In tako v osmanski ekspanziji v Srednjo Evropo ne ugledovati (le) muslimanskega, tj. verskega *Sturm und Dranga* na krščanski Okcident, temveč napredovanje turške moči na Balkanu in Ogrskem uzreti tudi kot posledico 1) politično, upravno in od nastopa protestantske reformacije tudi versko razklanega nemškega Reicha in ddnih oz. priposestovanih ozemelj posameznih pomembnejših vladarskih družin, npr. srednjeevropskih Habsburžanov, ter kot 2) pričakovani rezultat spoprijema med dvema kot dan in noč različnima nasprotnikoma. Pri tem kaže osmansko državo v 16. stoletju šteti za politično, diplomatsko, vojaško in še kako drugače razvitejšega, superiornejšega, zagotovo pa do ideološko/versko drugačnega nasplošno prožnejšega in prilagodljivejšega dvobojevalca. Tako tudi uspehov turških handžerjev in topov ne velja kar *a priori* pripisati na rovaš verske vneme osmanskih vojščakov, kajti le-ta je imela v 15. in 16. stoletju ter tudi še kasneje izhodiščno (v kolikor niso bili politični spori, ki so narejali Zahod še kako ranljiv za turške osvojitve, načrtno inducirani s pomočjo spretne carigajske diplomacije) kaj malo opraviti s političnimi razprtijami in homatijami med krščanskimi oblastniki, ki so izpovedovali vero rimske cerkve. In prav slednje – politična nehomogenost Srednje Evrope – je ob konkretnih spoprijemih s turško vojaško močjo odigralo bržda precej večjo vlogo kot pa zgolj veroizpoved bojujočih se vojska. Ob tem velja upoštevati, da v 16. stoletju zmagovite armade »strašnega Turka« povečini tudi zastran moštva niso bile sestavljene le iz Osmanov, temveč je ponavadi šlo

23 Večglej v Heinrich Kretschmayr, *Ludovico Gritti: Eine Monographie*, Wien 1896; Ferenc Szakály, *Ludovico Gritti in Hungary: 1529-1534: a historical insight into the beginnings of Turco-Habsburgian rivalry*, Budapest 1995; Gabor Barta, Vural Yildirim, Gritti Ludovicus'un macar valiligi (1531-1534)/Ludovicus Gritti, The Hungarian Governor (1531-1534), *Bellefen - Türk Tarih Kurumu* vol. 72 (2008), no. 263, 251-293, 393-394 (ISSN 0041-4255), ter I. Almond, n. d., 153-157.

24 I. Almond, n. d., 139-180.

19-11
 Peter Stern je kot »latinski voj-
 ni poročevalec Njegovega kra-
 ljevskega veličanstva« o oble-
 ganju Dunaja, »vrat in klju-
 ča vseh nemških dežel in tudi
 vsega krščanstva«, spisal knji-
 go z naslovom *Belegerung der
 Statt Wienn* (1529, zgoraj). V
 obrambnih bojih za prestolno
 mesto srednjevropskih Habs-
 buržanov, kot jih prikazuje le-
 sorez iz knjige *Am gründlicher
 und warbaffter bericht, Was sich
 under der belegerung der Statt
 Wyen, Newlich im M.D.XXXIX.
 Jar zwyschen denen im Wyen und
 Türgken*, je sodeloval tudi zna-
 meniti general Ivan Kacijanar
 (na sliki desno zgoraj Kacijan-
 arjev nagrobnik v Gornjem
 Gradu, foto Helena Čebul).

12
Niclas Meldeman, *Der Stadt Wien
belegerung*, Nurnberg 1530.

za fuzijo različnih islamskih in krščanskih vojska, ki so bile iz tega ali onega razloga zainteresirane za poraz katoliških oblastnikov v Srednji Evropi in so se bile zato voljne združiti ter se skupaj bojevati pod sultanovimi oz. muslimanskimi banderi. Slednje je tudi osnovni ton zgodbe o Sulejmanovi krščanski desni roki na Ogrskem, Grittiju, oz. »dveh verah, eni banderi«.²⁵

Osvojitev mesta ob lepi, modri Donavi bi bila za turški imperij izjemnega pomena, saj bi sultanu po bitki pri Mohaču, ki je za turško ekspanzijo odprla Ogrsko, enako kazalo tudi zastran prodra naprej v Srednjo Evropo in nemške dežele. Da je vojni zastavek glede Turkov tokrat simbolično in vojaško komaj predstavljivo velik, je bilo popolnoma jasno tudi vojščakom, ki so se pripravljali, da Dunaj obranijo pred »strahovitim tiranom in dednim sovražnikom krščanske vere, turškim cesarjem Sultanom Sulejmanom«.²⁶ Peter Stern, ki je kot »latinski vojni poročevalec Njegovega kraljevskega veličanstva« o obleganju prestolnega mesta srednjeevropskih Habsburžanov spisal knjigo z naslovom *Belegerung der Stadt Wienn* (1529), je Dunaj označil kar kot »vrata in ključ vseh nemških dežel in tudi vsega krščanstva«.²⁷

V obrambi Dunaja, ki ji je poveljeval Nikolaj Salm, se je številčno premočnim napadalcem zoperstavljalo le 16.000 branilcev s 70 topovi, med vojščaki pa so bili tudi kranjski deželani in plemiči, med njimi Melhior in Krištof Lamberg, Nikolaj Thurn, Trojan Turjaški in tudi proslavljeni Ferdinandov general Ivan Kacijanar.²⁸ Glavni turški napad, ki je sledil sistematičnim podkopom in pripravam na podminiranje mestnega obzidja s smodnikom, je 14. oktobra 1529 spodletel, obramba je zdržala in ker se je tudi turška armada začela spoprijemati s sovražnikom, ki je bil precej bolj nevaren od orožja dunajskih braniteljev, predvsem pa neviden – z boleznimi –, je Sulejman prekinil obleganje in se z armado v hitrem pohodnem tempu, v slabem vremenu in ne brez resnih težav ter izgub moštva in opreme vrnil domov.²⁹ Cesarsko stolno mesto je bilo tako zaenkrat izven neposredne nevarnosti, so pa veliko škodo utrpeli Zgornja in Spodnja Avstrija, Štajerska in Ogrska. Sulejmanove čete, »morilski in požigalski Turki«, zlasti akindžije, namreč že med obleganjem Dunaja svojega bojnega delovanja niso omejile samo na stolno mesto Habsburžanov, temveč so ob Donavi prodr-

25 I. Almond, n. d., 153.

26 P. Stern, n. d., 6.

27 P. Stern, n. d., 3.

28 P. Stern, n. d., 30–31.

29 Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912, 566–568.

I 13-15
 Sulejman Velikastni po bitki pri Mohaču (zgoraj desno). Med obleganjem Dunaja so »morilski in požigalski Turki«, zlasti akindžije, plenili in požigali tako posvetno kot cerkveno imovino, odganjali ljudi v suženjstvo, spravili številna dekleta ob dostojanstvo, pa tudi marsikatero otroško trupelce se je znašlo nabodeno na kopjih ... (lesorez iz ljudske pesmi o turškem nasilju leta 1529, spodaj). V obrambi Dunaja so sodelovali tudi *landsknehti* iz nemških dežel (upodobitev Niclasa Melde-
 mana; levo zgoraj).

le celo do Linza in Regensburga. Pri tem so vojaki plenili in požigali tako posvetno kot cerkveno imovino, odganjali ljudi v suženjstvo, spravili številna dekleta ob dostojanstvo, pa tudi marsikatero otroško trupelce se je znašlo nabodeno na kopjih, glas o tem pa je dosegel celo prestrašene prebivalce sicer močno utrjenega Strassburga.

Strah pred Turki je tako sčasoma kot gosta megla napolnil Evropo. Kajti v 16. stoletju sega Osmansko cesarstvo od Budima do Bagdada in od Nila do Krima, v mreže svojega vpliva pa zajame tudi pretežni del severne Afrike. Evropa je oblegana sistematično, najtežje udarce pa krščanski vladarji ponavadi prejmejo na domačih tleh: 1389. bitka na Kosovem polju, nato spoprijem pri Nikopolju (1396). 1453. pade Carigrad, kar je na Zahodu izzvalo pravi kulturni šok. Enej Silvij Piccolomini, kasnejši papež Pij II. (1458–1464), je tedaj zapisal: »V preteklosti smo bili tepeni v Aziji in Afriki, torej na tujem. Toda zdaj nas bijejo v Evropi, v naši domovini, doma. Kdo bo morda ugovarjal, da so nekdanj Turki prišli iz Azije v Grčijo, da so se Mongoli naselili v Evropi in da so Arabci zasedli del Španije, po tem, ko so prestopili Gibraltarsko ožino, toda nikoli nismo izgubili mesta ali kraja, ki bi bil vsaj primerljiv s Carigradom.«³⁰

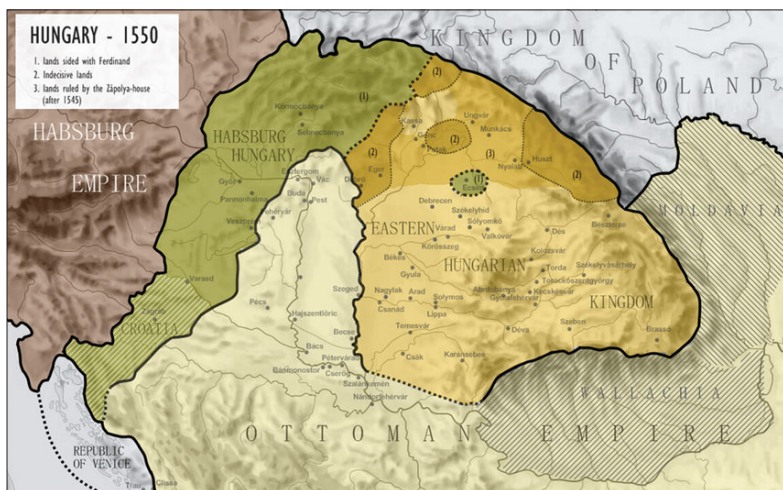
Manj ko desetletje kasneje (1461) je konec Trapezunta, 1493. so hrvaški plemiči poraženi v bitki pri Udbini na Krbavskem polju, »vojna meja« pa se tako seli pred prag srednje Evrope – v Liko.³¹ Leta 1517 Turki zavojujejo Egipt, 1521. zasedejo Beograd, pet let kasneje so ogrski vitezi hudo poraženi pri Mohaču (1526), že čez štiri leta (1529) so Turki pred Dunajem, v drugi in zadnji tretjini stoletja pa turško brodovje in vojska zavojujeta tudi otoke v Egejskem in Sredozemskem morju. V Evropi vlada osmanski sultan Balkanu, pretežnemu delu Ogrske, Sedmograški ter Grčiji, Moldavci in Vlahi mu plačujejo davek, leta 1580 pa se neka turška enota izkrca celo v Otrantu. Po bitki pri Lepantu (1571) turški in berberski gusarji redno napadajo italijansko kopno.

Michel de Montaigne, ki je v letih 1580 in 1581 popotoval po Apeninskem polotoku, je v svoj popotni dnevnik zabeležil tudi naslednje opažanje:

»Papeži, še zlasti sedanji /Gregor XIII., 1572–1585/, so dali na obrežju tukajšnjega morja /Tirensko morje/ na vsakih okroglih tisoč metrov postaviti visoke stolpe, da bi se pripravili na vpade Turkov, ki tukaj pogosto pristajajo celo

30 Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles. Une cité assiégée)* II, Praha 1999, 90.

31 Prvi vpad turških vojska v Belo krajino so tamkajšnji prebivalci doživeli leta 1408, tj. le dobro desetletje za bitko pri Nikopolju. Po padcu Bosne 1463. pa se je turška meja Kranjski približala na dobrih sto kilometrov. Za tem je v obdobju 1469–1483 sledila največja intenziteta turških vpadov na Kranjsko. France M. Dolinar et al., *Slovenski zgodovinski atlas*, Ljubljana 2011, 94.

■ 16 Razmejitev med deželami pod Ferdinandom I. ter ozemlji pod neposredno ali vazalno upravo Osmanskega imperija, in sicer v letu izida prve slovenske knjige – 1550. Sultan tako vlada Balkanu, pretežnemu delu Ogrske, Sedmograški ter Grčiji, Moldavci in Vlahi pa mu plačujejo davek.

v času trgatve ter odganjajo ljudi in živino.

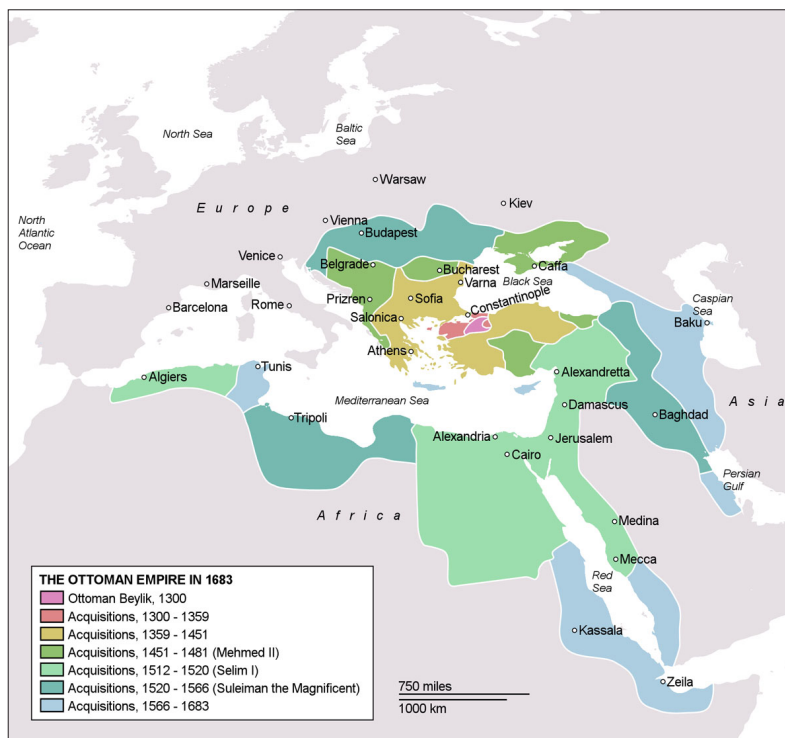
S teh stolpov so lahko s strelom iz topa hitro opozorili tudi ostale in so tako poplah naglo sporočili tudi v Rim.³²

*Groza zavoljo turškega kopita je bil vsesplošna: med leti 1480 in 1609 je bilo v francoščini o turškem vprašanju v najširšem izdanih dvakrat več knjig kot o novoodkriti Ameriki in eksotičnih paradizih onstran Atlantika.³³ Trepet pred osmansko vojsko pa se je razširil tudi v Rajhu, tako, da so celo na Württemberskem še v Trubarjevem času v drugi polovici 16. stoletja zvonili preplah pred fantomskimi konjeniki s polmesecem na praporih. *Turckenglocken*³⁴ so po cerkvah Srednje Evrope ostali še dolgo po odločilnem porazu Osmanov pred Dunajem (1683), še v znamenitem Grimmovem *Deutsches Wörterbuch* (1838–) je najti in-*

32 Michel de Montaigne, *Journal de voyage en Italie*, Paris 1946, 228; navedeno po: J. Delumeau, n. d., 89.

33 J. Delumeau, n. d., 89.

34 Zvonovi, ki so klicalni vernike k molitvi za Božjo pomoč proti Osmanom.

formacijo, da ima izraz Turek v nemškem jeziku negativno konotacijo, Nemci pa so svoje pse še globoko v 19. stoletje ogovarjali s turek.³⁵

Nič bolje kot Štajerska je ni odnesla Kranjska, kjer so njeni deželani celo leto 1529 pretrepotali v znamenju turške nevarnosti, zlasti v predelih ob Vojni krajini, kasnejši kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišič pa je 27. avgusta 1529 v pismo postavil naslednje besede: »Vsak dan se dogajajo napadi Turkov, ki priderejo v četah po 50 ali 60 konjenikov. Zlasti pa martoloz^{36/} požiga-

I 17

Osvojitve Osmanskega imperija med 1300 in 1683, ko se v drugi bitki za Dunaj vojaška ekspanzija Osmanov v Srednjo Evropo dokončno zaključila, Turki pa se morajo nato umakniti tudi iz Ogrske. Strah pa ostane: *Turckenglocken* so po cerkvah Srednje Evrope ostale še dolgo po odločilnem porazu Osmanov pred Dunajem, Nemci pa so svoje pse še globoko v 19. stoletje ogovarjali s turek.

35 Prim. tudi I. Almond, n. d., 139.

36 Turško iz novogot. *barmätolos*: pripadniki posebnega rodu turške vojske, ki so služili kot člani trdnjavijskih posadk ali

jo in ropajo po hrvaškem in kranjskem obmejnem ozemlju.« Na Dolenjskem se je pod naletom znašla tudi cisterca v Stični, ki je nazadnje padla v turške roke.³⁷

Avstrijski nadvojvoda, češki, ogrski in hrvaški kralj Ferdinand I. Habsburški (1526–1564)³⁸ je nameraval turško nevarnost najprej odvrniti z vojaško silo, toda čete iz nemškega prostora so menile, da je njihova dolžnost predvsem obramba krščanske očetnjave pred Turki, ne pa pomoč Ferdinandu proti njegovemu upornemu tekmecu na Ogrskem, Zapoljskemu, češki stanovi so bili prepričani, da je na njih zagotoviti varnost dežel sv. Václava, stanovi Notranje Avstrije pa tudi niso bili prav drugačne misli zastran svojih dežel. Tako je ekspedicija razen bojov Ivana Kacijanarja na Ogrskem zastala, preden se je sploh prav razvila. Toda ker je bil Ferdinand prepričan, da Sulejman Veličastni njegovih dežel tudi naslednje leto, 1530., ne bo pustil pri miru, se je odločil, da se je treba reči lotiti pri drugem koncu, napeti nebojevitostne strune in v akcijo poslati diplomatsko »lahko konjenico«. (Pre)mir(je) bi si bilo treba tokrat izpogajati. Če ne trajnega, pa vsaj začasno prekinitvev oboroženih sovražnosti. Poleg tega pa naj bi mirovni poslaniki pri sultanu izpogajali Ferdinandovo maksimalistično zahtevo, da bi se turške sile umaknile iz Hrvaške in Ogrske.

Gornjegrajski »latinski govornik« pri turškem sultanu in njegov itinerarij

Mirovna misija je krenila na pot avgusta 1530 iz Augsburga, diplomatsko kohorto pa so sestavljali nemški, češki, avstrijski, kranjski in hrvaški plemiči pod vodstvom Jožefa Lamberga in Nikolaja Jurišiča. Celotna odprava je štela 23 plemenitašev in 14 služabnikov ter ostalo spremstvo, pomemben postanek pa so opravili v Ljubljani, kjer se jim je pridružil Benedikt Kuripečič (Kuripešič), doktor prava iz Gornjega Grada, ki

kot obmejna vojska. Turška uprava je v martološko vojsko sprejemala posameznike iz privilegiranih slojev krščanskega prebivalstva (vlahi, vojnuki) in jim je dala določeno stopnjo avtonomije, njihova naloga pa je bila varovanje in obramba meje. Če so bili konjeniki, je njihova plača v 16. stoletju znašala 1600 asperov (1 goldinar) mesečno, nosili pa so orožje, in sicer tako kot prostovoljci v turški vojski. Dorde Pejanović, Opomba 78, v: Benedikt Kuripečič, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950, 21. Ignacij Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana 1996, 6.

37 J. Gruđen, n. m. Turško obleganje samostana v Stični je postalo v slovenski pripovedni prozi 19. stoletja tudi izrazito fabulativno artikuliran motiv, in sicer v mohorjanski povesti Josipa Jurčiča *Jurij Kozjak*, kjer je pripovednik črpal iz opisa, ki ga je našel v *Slavi Vojvodine Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja. Mirko Rupel, Opombe, v: *Zbrana dela Josipa Jurčiča* 1, ur. Mirko Rupel, Ljubljana 1946, 302. O smerih turških vpadov na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju glej poglavje Povsod je strah, povsod je smrt, v: V. Simoniti, n. d., 82–94, kronologijo pa v poglavju *Kronologija turških vpadov na slovensko ozemlje in obramba pred njimi*, v: I. Voje, n. d., 17–54.

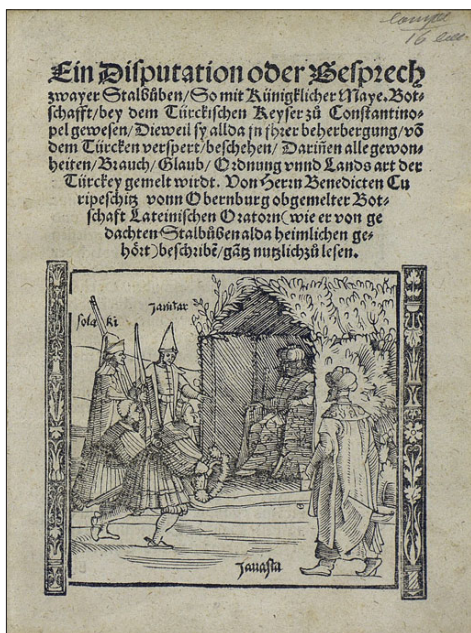
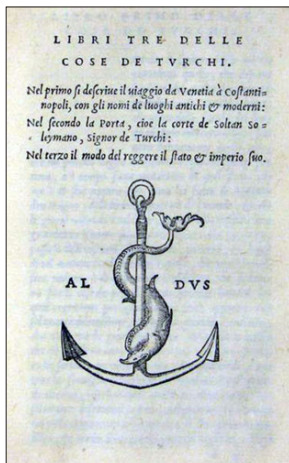
38 Ferdinand je postal ogrski in češki kralj leta 1526, 1558. pa cesar.

je bil ekspediciji na sultanov dvor pridejan kot tolmač za latinski jezik.³⁹ Podatki o Kuripečičevem življenju in delovanju so zelo skopi: rodil naj bi se okoli leta 1490 v Gornjem Gradu in je bil tako podložnik ljubljanskega škofa, iz listine ljubljanskega kapitelskega arhiva za leto 1525 pa je razbrati, da je Kuripečič tedaj v Ljubljani opravljal službo javnega notarja. Samega sebe je na naslovni strani enega svojih spisov poimenoval tudi *latinski govornik*, znanje latinščine in nemščine pa tudi strukturi obeh njegovih spisov kažejo na široko humanistično izobrazbo ter temeljit razgled po političnih, verskih, kulturnih in zgodovinskih značilnostih posameznih držav in narodov, o katerih je pripovedoval. Izpod Kuripečičevega peresa je namreč prišel tudi dialog *Eine Disputation oder Besprech zweyer Stallbüben*, ki ga je avtor dovršil med bivanjem v Carigradu, bralcem pa priporočil z besedami »gantz nutzlich zu lesen«; knjižica je izšla 1531. v Augsburgu. Gre za spis, v katerem je Kuripečič v usta dveh konjarjev položil razpravo o turških in avstrijskih političnih ter družbenih odnosih. Posebej je izpostavil nesoglasja znotraj krščanskega sveta, ki da so vzrok vsega razsula, ob tem pa je pisal tudi o sredstvih, kako bi bilo mogoče pregnati pogane (Turke), o strašljivih prerokbah za prihodnost, o odnosih med papežem in cesarjem ter celo o Luthru in njegovem delovanju. *Eine Disputation*⁴⁰ je »skrita zgodovina«, ki zgotovo sodi v širši politični in kulturni okvir popisa potovanja k turškemu sultanu, vendar je Kuripečič zaradi svojega položaja v habsburškem odposlanstvu ni mogel obelodaniti v potopisu, pa je zato mestoma precej polemično razpravljaje o perečih problemih sodobnosti prepustil nadpovprečno učenima konjskima hlapcema. Pri tem je postavil pred bralca še pojasnilo, s katerim je zakril (mistificiral) svojo resnično vlogo pri nastanku dialoga: »Ob ich aber Jemand, er sei hohen oder niederen Standes, mit der Wahrheit zu stark auf das Leben steche, und ob etwa die schrift nicht nach dem Kanzleystyl förmlich gestellt ist, so wil ich mich gegen mäniglich mit den zwei Stallbüben entschuldigen.«⁴¹

39 Benedikt Kuripečič, *Putopis kroz Bosno, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950, 8–10. Pri pisanju je bil uporabljen digitalizirani izvod Kuripečičevega dela, ki ga pod signaturo R 97992 hrani Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-K9CDG7OZ/?query=%27keywords%3dKuripe%e4%8d%e4%8d%e27&page%25>).

40 V kontekstu raziskovanja slovenske recepcije humanizma, aktualnih problemov 16. stoletja in turškega vprašanja bi veljalo omenjeni knjižici v prihodnje zagotovo posvetiti več pozornosti kot doslej in morda skupaj z *Intinerarijem* pripraviti tekstnokritično izdajo v slovenskem jeziku. Petar Matković, Putovanja po balkanskem poluotoku XVI. veka, v: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* LVI, Zagreb 1881, 146, 147.

41 Benedikt Kuripečič, *Eine Disputation oder Besprech zweyer Stallbüben*, Augsburg 1531, 4; pri pisanju je bil uporabljen digitalizirani izvod Kuripečičevega dela, ki ga pod signaturo R 286878 hrani Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (<http://www.dlib.si/details/>

■ 18–20
Naslovni listi dela *Libri tre delle cose dei Turchi* Benedetta Rambertija (1534) ter *Itinerarija* (spodaj) in *Pogovora med dvema konjarjema* (1531), ki sta privrela izpod peresa Benedikta Kuripečiča iz Gornjega Grada. Kuripečičev *Itinerarij* je tudi najstarejši popis potovanja skozi Bosno v turškem času in dragocen vir etnografskih, folklorističnih, topografskih, orografskih in hidrografskih informacij ter podatkov o veri, običajih, jeziku in razmerju med Turki in podjarmljenim prebivalstvom Balkana 16. stoletja. Na naslovni strani je upodobljena avdientca Jožefa Lamberga in Nikolaja Jurišiča pri Sulejmanu Veličastnem (spodaj).

Po vrnitvi iz Carigrada je učeni pravnik na podlagi zapiskov, ki si jih je med potovanjem pisal, kot sam pravi, »da ne bi zastonj zapravljaj časa«,⁴² sestavil potopis z naslovom *Itinerarium, Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türkischen Keiser Soleyman, anno XXX*. Le-ta je obsegal 32 nepaginiranih listov v osmerki in 10 lesorezov mest,⁴³ prvič je prišel iz tiskarskih stiskalnic leta 1531 v Augsburgu, nemško be-roči bralci pa so dobili predse itinerarij, ki je eden najstarejših tovrstnih spisov o Balkanu in Turčiji 16. stoletja, kajti ob bok mu je mogoče postavi-ti le skromen nemški potopis neznanega avtorja z misije Jožefa Lam-berga in Leonarda grofa Nogarolisa k sultanu Sulejmanu konec 1531.⁴⁴ ter nekoliko mlajše italijansko delo *Libri tre delle cose dei Turchi* Bene-detta Rambertija.⁴⁵ Kuripečičevo delo je ob tem najstarejši popis poto-vanja skozi Bosno v turškem času in dragocen vir etnografskih, folklo-rističnih, topografskih, orografskih in hidrogrfskih informacij ter po-datkov o veri, običajih, jeziku in razmerju med Turki in podjarmljenim prebivalstvom Balkana 16. stoletja. Ob primerno kritičnem upoštevanju intence *Itinerarija*, zlasti popisov zaslužjenega krščanskega življa v Bos-ni, more Kuripečičevo delo z zgodovinopisnega stališča veljati za zanes-ljiv primarni vir, predvsem zastran dogodkov, ki jih je izobraženi notar kot član diplomatske misije videl na lastne oči.⁴⁶

URN:NBN:SI:DOC-OJBZMINZ/?query=%27keywords%3dKuripe%c4%8di%c4%8d%27&pa-geSize=25).

- 42 »Da ne bi zastonj zapravljaj časa, sem se odločil, da bom vse kraje, kjer smo potovali ali prenočevali, gore, vode, doline, pokrajine in razmere v deželah, skozi katere smo šli, skupaj z njihovimi posebnost-mi, običaji in navadami ljudi, ki stanujejo po teh mestih, zvesto opisal in jih prikazal tako, kot sem jih videl sam ali kot sem o njih izvedel z izpraševanjem.« B. Kuripečič, n. d., 8. Ker je Kuripečičev izvirni tisk nepaginiran, se navedeek ravna po paginaciji v Pejanovičevem prevodu.
- 43 Krupa, Kamengrad, Ključ, Sokol, Višegrad in Zvečaj.
- 44 Iz istega razloga kot leta 1530 je bil Jožef Lamberg k turškemu sultanu poslan tudi ob koncu nasled-njega leta (1531), tokrat z Leonardom grofom Nogarolisom. Kralj Ferdinand je bil namreč poučen, da namerava sultan Sulejman 1532. z veliko silo ponovno privršati v Avstrijo. Zato je dal svojima mi-rovnima poslancema mandat, da izposljeta premirje vsaj za eno leto, pa četudi bi moral njun gos-pod Ogrsko dosmrtno odstopiti Janu Zapoljskemu. Poslanca se tokrat s turškim vladarjem nista srečala v Carigradu, kajti Ibrahim paša ju je zadržal že v Nišu, kamor je prispela sultanova vojska, po-potovanje po Balkanu pa je popisano v delu *Wegrayss Keyserlicher Maiestat Legation im 32 jar zu dem Türcken geschickt, wie und was gestalt sie hinein und widerumb heraus kommen ost warhafftiglich, von denen die mit und bey gewest in scrifft verfasst*. P. Matković, n. d., 202–203.
- 45 Učeni beneški humanist Benedetto Ramberti je v Carigrad potoval leta 1534, in sicer skupaj s svojim stricem Danielom de' Ludovicijem, ki je bil kot tajnik beneškega sveta pregadov k sultanu Sulejma-nu poslan, da pojasni pomorski incident, ki se je leto poprej (1533) zgodil med beneško vojno mor-narico in sultanovimi galejami, in da s »primernimi prošnjami potolaži sultanovo ranjeno dušo«. Rambertijev itinerarij je izšel leta 1539, natisnili pa so ga v znameniti beneški tiskarski delavnici dedi-čev Alda Mannuccija. P. Matković, n. d., 203–206.
- 46 Dorde Pejanović, Uvod, v: Benedikt Kuripečič, *Putopiskroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530, 5, 6.*

Tolmač⁴⁷ Jožefa Lamberga namreč začenja svoj popis potovanja k močnemu osmanskemu vladarju z besedami, ki Kuripečičevo potopisno delo narejajo za svojevrstno »belo knjigo« pri nagovarjanju za oster spoprijem s Turki in ki vsaj deloma odražajo splošni (srednje)evropski imaginarij zastran turške nevarnosti:

»Vsesplošno nam je znano, kako je vsem pred očmi krvoses in zakleti sovražnik krščanske vere v kratkem razdobju pokoril številčno krščanstvo, dežele in njihove prebivalce, ter si jih podvrigel v strašno in neusmiljeno tiranijo ter da še naprej teži po novih in novih osvojitvah, še posebej napram nemškemu narodu (to jasno izhaja iz nedavnih strašnih časov, iz osvojitve plemenitega otoka in mesta Rodosa, grškega Beograda in celotne Ogrske ter iz obleganja mesta Dunaja), tako da ni treba ponovno spominjati na vse te strahote in besne krvoločnosti.

Pogosto zaradi človeške kratkovidnosti, še pogostje pa zaradi Božje previdnosti in kazni ne vidimo lastne nesreče in nevarnosti, ki nam preti, ter ne računamo z Božjo jezo. Nevarnost stoji pred našimi vrati in vsak posameznik se mora zavedati samega sebe ter nepopisne turške tiranije, pa mora biti zato še toliko bolj previden in dovteten. Tak namen ima tudi ta potopis. V njem bo prikazana krivica, ki mora ganiti vsakega skromnega kristjana in ga spodbuditi *k srčni soudeležbi in sočutju* z nesrečnimi sužnji, njegovimi brati po veri, ter more biti tudi opomin vsakemu posamezniku posebej. Tako bo *vsakdo rad z vsemi svojimi silami pomogel državi, da se obrani, da se obvaruje prava krščanska vera in da se zavarujejo žene in otroci, njihovo življenje, čast ter imetje* /vsi podarki J. V./.

Zato naj vsak prijatelj v največji ponižnosti moli Vsemogočnega, Milostivega, Večnega Boga, da nam da mir, enotnost in pravo spoznanje besede Božje; da nam pošlje milost, da bi se lahko enodušno, odločno in uspešno uprli temu sovražniku krščanske vere.⁴⁸

Med potjo skozi Bosno je bil Kuripečič priča naslednjemu prizoru: »Istega večera, ko smo prenočevali v Kruščici /vas na cesti med Sarajevom in Travnikom/, so prišli tja tudi Turki, ki so s seboj vodili dvajset ubogih, bednih kristjanov, otrok, fantov in deklet, katere so ulovili sedem dni pred tem. Ponoči, pred našim odhodom, so jih predali Husrev-begu (koliko mu jih je pripadlo). Ah, uboštvo in bedna babilonska

47 V predgovoru k izdaji Kuripečičevega dela iz leta 1910 (*Benedict Courripesbitz: Itinerarium der Botchaftsreise des Josef von Lamberg und Nicolas Juritschitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Constantinopel 1530*) je zapisano, da je učeni pravnik tolmačil tudi med Lambergom, ki da je zelo slabo znal slovensko, ter Jurišičem, ki pa ni znal nemško – »ne brati ne pisati«. Đ. Pejanović, n. d., 4. 5.

48 B. Kuripečič, n. d., 7.

21–23

V Kuripečičevem *Itinerariju* so poleg sprejema habsburških diplomatov Lamberga in Jurišiča pri Husrev begu in Suljmanu Veličastnem na lesorezih upodobljena tudi posamezna mesta na ozemlju Bosne, med njimi Sokol (zgoraj levo), Krupa (zgoraj desno) in Ključ. Arheološke raziskave so ugotovile, da je Kuripečičeva upodobitev posameznih krajev avtentična, *Itinerarij* pa velja tako za večplastno zanesljiv avtentični zgodovinski vir. Kuripečičeva *Itinerarij* in *Pogovor* sta izšla pri augsburškem tiskarskem mojstru Heinrichu Steinerju, pri katerem je leto kasneje (1532) svojo znamenito knjigo *Illustrations de Von der Artzney Bayder Glück des guten und widerwertigen* izdal tudi nemški humanist Sebastian Brandt.

sužnost!«⁴⁹ O razmerju med vladajočim turškim ter podjarmljenim slovanskim prebivalstvom katoliške in pravoslavne veroizpovedi pa je Kuripečič zapisal:

»Tretji narod /v Bosni, poleg pravoslavnih in katoliških kristjanov/ so pravi Turki. Ti so predvsem vojaki in dostojanstveniki, ki brezobzirno tiransko vladajo obema prej omenjenima narodoma, krščanskim podanikom. Slednje je turški cesar pustil na njihovi zemlji, da jo obdelujejo, in tudi pri njihovi veri (z izjemo onih, ki sta jih njihova mladost in lahkovernost zapeljali, da so se poturčili). Pustil jim je tudi njihove cerkve in obrede.

Za zemljo, ki jo obdelujejo, niso dolžni plačevati nikakršnega davka, razen enega ogrskega forinta, tj. 50 asperov, od vsake hiše letno. Toda zdaj, v tem letu, ko si je /sultan/ podvrgel pretežni del Hrvaške in večji del Ogrske, je začel tudi obe krščanski veroizpovedi močneje stiskati tudi z novimi davki, in sicer:

Prvič: kakor je običaj v Turčiji, jim vsako leto iz vsakega mesta ali kraja vzame tretjega, četrtega ali petega moškega otroka ali fanta. Pri tem izbira samo najlepše in najbolj spretne, tako da tudi očetu in materi, ki imata samo enega otroka, poberejo tudi tega, če je le lep in okreten, staršem, ki imajo po štiri ali pet fantov, pa pustijo vse, če niso lepi in spretni.

Kot drugo od starega in mladega vsako leto pobira osebni davek med 30 in 40 asperov po glavi.

Tretjič: po nekaj asperov davka pobira za vsako glavo govedi, za vsako njivo, vrt, travnik ali gumno. To počne tako, da gre včasih čez vsako mero. Poleg tega Turek tudi ne pusti, da bi se popravljale stare cerkve ali stavile nove. Na ta način misli kristjane prisiliti, da opustijo svojo vero.

Zavoljo tega so omenjeni kristjani obeh veroizpovedi hudo nezadovoljni, pa je lahko razumeti, da bi se zelo radi od tod preselili v krščanske kraje. To je mogoče naslutiti iz tega, da, kadar smo prišli do njihovih hiš, teh niso samo zapuščali, temveč so nam tudi močno tožili čez vse težave, ki so jih trpeli zaradi hudega turškega nasilja (Turki so pogosto tudi pred nami brez milosti topli staro in mlade, pa tudi ženske). Zato pogosto niso smeli ničesar sprejeti od nas. Jemali so samo tisto, kar smo jim dajali skrivaj. Ob tem so nam s skrivnimi znaki dajali na znanje, da bi bili raje pri nas kot tukaj.

O, kolikokrat smo morali gledati, kako stojijo pred nami, vijejo roke in vzdihujoč gledajo v nebo, pa niso smeli govoriti z nami. Če pa se je kdo izmed njih srečal z nami na samem, je ponavadi rekel: "O, kako željno smo pričakovali, da nas s Kristusovo pomočjo osvobodite! Radi bi se izpod te tiranije preselili v vašo deželo. Toda zdaj nimamo več upanja, kajti vidimo, da se mo-

rate tudi vi poklonit turškemu cesarju in da greste tja prosit za mir." /.../ Daj Bog, da to vidijo vsi tisti, katerih srca se ne morejo zganiti zaradi turškega nasilja! Tedaj bi resnično sočustvovali z ljudmi, ki jih mi štejem za prave kristjane in ki kljub nepopisnim težavam ter velikemu nasilju vztrajajo v zveličavni krščanski veri.⁵⁰

Slednje je bil kajpak sugestiven popis in njegov avtor je upal, da bo imel dovolj motivacijskega naboja, kajti napisal ga je bil *pro domo sua*, toda popotovanje habsburških odposlancev k sultanu s tem še zdaleč ni bilo pri kraju. Odprava je 17. oktobra 1530 prispela na najbolj jugovzhodne obale Evrope, ob Bospor, 25. oktobra pa jih je z vsem sijajem v svoji palači⁵¹ sprejel nihče drug kot Pargali Ibrahim paša, prvi veliki vezir (1523–1536) in »sprejemna pisarna« sultana Sulejmana Veličastnega. Visoki osmanski dostojanstvenik grškega rodu je bil izobražen poliglota, izjemen vojaški poveljnik, predvsem pa kot oinov rog zvit diplomatski pogajalec s katoliškimi monarhi svoje dobe: cesarja Karla V. (1519–1556) je npr. 1533. prepričal, naj se Ogrska spremeni v vazalno državo pod nadoblastjo Osmanskega imperija, leta 1535 pa je dokončal svoj diplomatski *chef-d'œuvre*, kajti s poslanikom Franca I. Jeanom de La Forêtom se je izpogajal za strateško pomembno pogodbo, ki je Franciji priborila zelo ugodne trgovinske pravice znotraj Osmanskega cesarstva, turškemu sultanu pa zagotovila francosko alianso in usklajeno delovanje proti Habsburžanom in Benetkam. Omenjeni sporazum s francoskim kraljem je pripeljal do skupnih francosko-turških pomorskih manevrov in celo do zimovanja celotne turške mornarice v francoski Nici pozimi 1543.⁵²

Zaradi svoje izrazite miselne in delovanske zmožnosti je veliki vezir Ibrahim paša samega sebe ponosno doživljal in tudi avtostiliziral kot »resnično moč Osmanskega imperija«, pretkani beneški diplomati pa so ga naslavljali kar z Ibrahim Veličastni, kar je bil gotovo namig, da moč velikega vezirja ne zaostaja prav dosti za silo njegovega vrhovnega gospoda, sultana Sulejmana.

Veliki vezir je Ferdinandovim poslanikom priredil sprejem v svoji palači, pri čemer je Ibrahim paša »sedel v vsem svojem sijaju, oblečen v zlato oblačilo, obdan povsod naokoli z zlatimi pregrinjali po zidu,

50 N. d., 22–23.

51 V palači, ki je bila postavljena leta 1524, se danes nahaja Muzej turške in muslimanske umetnosti (*Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*).

52 Francosko-turška pogodba iz leta 1535 je postala zgled za vse podobne dokumente, ki jih je Turčija kasneje sklenila z drugimi evropskimi državami. Francozom je dovoljevala monopolizirati vso turško trgovino z evropskimi deželami, Francija pa si je z njo zagotovila tudi enak obseg privilegijev znotraj celotnega osmanskega imperija, kot ga je pred letom 1518 pod Mameluki uživala v Egiptu. *Zgodovina diplomacije I*, uredil Vladimir Petrovič Potemkin, Ljubljana 1947, 186.

■ 24, 25
 Pargali Ibrahım paša, prvi veliki vezir (1523–1536) in »sprejemna pisarna« sultana Sullejmana Veličastnega na upodobitvi v knjigi Jeana Jacquesa Boisarda in Theodorja de Bryja, *Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum*, 1596 (zgoraj) in na podobi, ki je delo nemškega tiskarja in graverja Hansa Sebalda Behama (1500–1550) iz ok. leta 1530. Beham je bil eden najpomembnejših nemških »malih mojstrov« (generacija grafikov po Albrechtu Dürerju), visoki osmanski dostojanstvenik grškega rodu pa je bil izobražen poliglot, izjemen vojaški poveljnik, predvsem pa kot oinov rog zvit diplomatski pogajalec s katoliškimi monarhi svoje dobe.

klopek in tleh. Najuglednejši Turki, njegovi dostojanstveniki in čauši so zaklicali v turškem jeziku: "Dobrodošli, plemeniti in močni gospodje." Tedaj sta dva Turka prinesla dva lepa stola in paša je povabil gospoda, da sedeta. Sprejel ju je z najvišjimi častmi in se z njima zelo prijateljsko pogovarjal.⁵³

In tedaj sta morala diplomata Lambreg in Jurišič položiti Ferdinandove pogajalske karte na mizo. Po navodilu, ki sta ga prejela od svojega gospoda, sta imela mandat sultanu Sulejmanu ponuditi 100.000 cekinov letnega davka, veliki vezir Ibrahim naj bi vsako leto prejel desetino te vsote, posamezni paše, ki bi bili pri operaciji voljni ustrezljivo sodelovati, pa vsak po 2000 zlatnikov enkratne »nagrade«. Toda šlo je za sklenitev desetletnega miru med kraljem Ferdinandom ter osmanskim vladarjem, pogajalsko izhodišče habsburških diplomatov pa je bila celo vrnitev Ogrske njihovemu gospodu. Te besede je na Ibrahima pašo naslovil Jožef Lamberg, in sicer v nemščini, kot mu je bilo ukazano. Kuripečič je prevedel v latinščino, tedaj pa je zavladala komunikacijska zmeda: vezirjev tolmač ni znal ne nemško ne latinsko in konverzacija je zastala, dokler ni Nikolaj Jurišič spregovoril v hrvaščini.⁵⁴ Pogajanja so se tako končno mogla začeti, toda veliki vezir je dal Lambergu in Jurišiču kar takoj vedeti, da se o Ogrski ne bodo nič pogovarjali, ker da njun »mali gospodek« Ferdinand nima do nje prav nobene pravice (več), kajti Sulejman si je pretežni del dežel svetoš Stefanske krone osvojil z oboroženo silo, in to kar dvakrat.

Ta trenutek je bil v pogovorih pri Ibrahimu paši bržda prelomnica, saj se je podobna pogajalska situacija, v kateri sta se le dve leti prej, 1528., znašla Hrvat Ivan Hobordanec in Sigismund Višnjegorski, za Ferdinandova odposlanca končala precej klavrno. Uvodni pogovor je tudi takrat potekal med habsburškima diplomatoma in Ibrahimom pašo, le da je tedaj prisostvoval tudi sultan, ki je skrit za zamreženim oknom poslušal, kaj imata Ferdinandova moža sporočiti njegovemu velikemu vezirju. Poslanca sta tedaj že v uvodnih obligatnih vljudnostih storila napako, kajti dejala sta, da ta bila pri Ostrogonu ob Donavi na Ogrskem, na to pa se je Ibrahim paša ostro odzval z besedami: »Ostrogon ni niti ogrski niti nemški. Odkar je Ludvik II. padel v boju proti mogočnemu turškemu cesarju, ne poznajo v Carigradu nobenega madžarskega kralja. Kaj ne vešta, da je zemlja, ki je nanjo enkrat udarilo kopito sultanovega konja, sul-

53 B. Kuripečič, n. d., 44.

54 Lamberga je nato velikemu vezirju in kasneje sultanu, čigar tolmač je »zelo slabo znal latinsko«, tolmačil Kuripečič, ki je s prebivalstvom med potovanjem govoril v slovanskem jeziku. D. Pejanović, n. d., 4.

26

Carigrad sredi 16. stoletja tudi za Evropejce pretežno ni bil več *terra incognita* in/ali samo glavna utrdba »krvoločnega Turka«, temveč veličastna urbana metropola in tako predmet zanimanja in – začudenja. Tam sta si namreč na polju trgovine in diplomacije podajala roke vzhod in zahod, Orient in Okcident, v njem pa so svoje niti okoli Visoke porte tkali nemški, ogrski, poljski, francoski, beneški ... ruski poslaniki in trgovci. Na sliki se nahaja upodobitev Carigrada v znamenitem delu Sebastiania Münstera, *Cosmographiae Libri VI* (Basiliae 1550), ki je najzgodnejši nemški geografski popis sveta.

tanova? Kako vaju je mogel vaju gospodar poslat sem sklepat mir in prijateljstvo, če sam drži v svojih rokah Budim in druga mesta, ki jih je sultan enkrat že osvojil?« Za nameček je Hobordanec svojega gospoda Ferdinanda v brk sultanovim znatnim osvojitvam diplomatsko nepredvidno počastil z epitetom *najmogočnejši* in pridal, da le-ta želi le prijateljstva s turškim sultanom: veliki vezir je nato kar jadrno končal razgovor, ker da ima sultan pomembne(jše) opravke.

Obe strani tudi v nadaljevanju z nespretno roko začelih pogajanj nista popustili. Ferdinand, ki je bil v šibkejšem vojaško-političnem položaju, je imel nesorazmerno velike apetite: preko svojih emisarjev je zahteval, da mu pripadejo vsa mesta na Ogrskem, poleg tega pa naj bi Sulejman Veličastni vrnil nekatere zasedene kraje na Balkanu, med njimi tudi Beograd, Šabac, Banja Luko in Jajce. Na te zahteve je prevejani Ibrahim paša z neprikrito ironijo odvrnil: »Čudno, da Ferdinand ne zahteva tudi Carigrada.« Pogovori so se nato nadaljevali, toda brez kakršnega koli rezultata, in ko je na koncu oba poslanca sprejel sultan Sulejman, je bilo iz njegovih besed takoj jasno razbrati, da so pogajanja s tem nevarnim sogovornikom padla v vodo na celi črti, ter tudi to, da utegne biti Ferdinand odslej v hudi stiski. Sultan je namreč Hobordancu in Višnjegorskemu rekel: »Vajin gospodar do sedaj še ni niti občutil našega prijateljstva in sosodstva. Toda prav kmalu bo okusil oboje. Povejta mu, da bom prišel k njemu sam z vso svojo silo in mu bom sam prodal trdnjave, ki jih zahteva. Spomnite ga le, naj vse lepo pripravi in nas dostojno sprejme.«⁵⁵

Na pogajanjih leta 1530 se tak diplomatski kratek stik, kot si ga je privoščil Hobordanec dve leti poprej, sicer ni zgodil, je pa Ibrahim paša Ferdinandovima odposlancema po uvodnih vljudnostih priredil zgovoren prikaz osmanske ekonomske in politične nadmoči: ko sta kot argument za svoje pogajalske zahteve začela omenjati cekine, jima je skozi okno palače pokazal na bližnje zgradbe in rekel, da so tamkajšnji stolpi polni zlata in srebra, ki da se ga ni nihče še niti dotaknil. Tudi jima je svetoval, naj pred njegovim vrhovnim gospodom ne onegavita preveč z denarjem, kajti sultan – ta, po izvoru arabski samostalnik je izhodiščno referiral na pomensko polje *moči, avtoritete in vladanja!* – ni kak zakotni kramar, da bi prodajal svoje ljudi in dežele, pa tudi veliki vezir mu ne kani svetovati nič takega.⁵⁶

Kuripečič nadaljuje: »Z velikim vezirjem sta se /Jožef Lamberg in Nikolaj Jurišič/ pogovarjala tri ure. Ker je pogovor trajal zelo dolgo, je /Ibrahim paša/ ukazal, naj jim prinesejo piti. Ko so jima prinesli in so strežaji postregli, so Turki zopet vzkliknili: "Bog daj, da vam pijača prinese dolgo življenje." Oba sta pila vsak iz svojega lepega sodčka zelo sladko, dobro kuhano kavo. Ko sta se gospoda poslavljala od paše, so jima Turki zaželeli srečno vrnitev in zdravje.«⁵⁷

Diplomate je nazadnje čakal še obisk pri sultanu Sulejmanu Veličastnem, vrhovnem gospodarju nad življenjem in smrtjo v Osmanskem

55 V. Simoniti, n. d., 128, 129.

56 J. Gruden, n. d., 569, 570.

57 B. Kuripečič, n. d., 44.

imperiju. Mogočni vladar je po krščanske poslanike in njihovo spremstvo prvič poslal 7. novembra. Na ta sprejem v sultanovi palači je Kuripečič ohranil naslednji spomin:

»V ponedeljek, 7. novembra, okoli 11. ure je poslal turški cesar mnogo odličnih turških gospodov po poslanca Njegovega veličanstva, ki so nato oblekli svečano obleko, zlat nakit in odjezdili k cesarju, mi ostali pa smo šli peš. Mimo Cerkve sv. Sofije smo zavili na levo in prišli na veliko cesarsko dvorišče. Tam smo našli številne hlapce turške gospode, ki so držali konje svojih gospodarjev, ki jih slednji jezdi, kadar gredo na dvor. Na sredi dvorišča sta stala dva velika slona in na njiju dva vodnika. Ko smo prišli do drugih vrat, so morali gospodje razjahati in iti peš čez neko lepo, prostrano dvorišče. Na njem je bilo na štirih vogalih dvorno služabništvo, ki je štelo gotovo okoli 3000 ljudi. Kot smo mogli opaziti, je na vsakem kraju stala posebna skupina Turkov. Najprej so bili dvorjani, ki so nosili bele oboje okoli glave, ki jim pravijo turban. Na drugem mestu je stala številna množica alajbegov z zašiljenimi belimi kapami, ki jih imenujejo asapi (sallaki); ti dvorjani vedno jezdijo takoj za cesarjem. Tretja skupina je nosila zlate turbane (saruke) in je bila zelo številna, takisto kot četrta skupina; to so janičarji, ki nosijo bel turban, katerega imenujejo ackburgkh. V vsaki skupini je bilo mnogo poveljnikov in gospodov v zlati, žametni in svileni opravi; tem so se naši gospodje poklonili in jih počastili, isto pa so storili tudi Turki.

Sredi dvorišča je bilo tudi deset levov in dva leoparda, prikovanih z železno verigo, ki so strašno rjaveli in besneli. Naše poslanca so peljali v lepo sobo k štirim najvišjim turškim oblastnikom, k Ibrahimu, Kasimu, Ajasu in Behadumu paši, kjer so ostali okrog ene ure.

Te štiri paše so nato gospode poslanca preko dvorišča spremili k cesarju, kateremu je najprej gospod Jožef in nato še gospod Nikolaj poljubil roko; pri njem sta ostala precej dolgo.

Ostali spremljevalci so počakali pred vrati, potem pa smo se poslovili od turškega spremstva in se vrnili na svoje prenočišče.«⁵⁸

Lamberg in Jurišič nista na prvi avdienci pri sultanu opravila ničesar, nič kaj boljše pa se ni godilo niti teden za tem, 14. novembra, s tem pa je misija dokončno zabeležila neuspeh: niti sultan niti veliki vezir Ibrahim nista imela prav dosti posluha za zahteve habsburških odposlancev, še najmanj za iluzorno Ferdinandovo željo, da bi mu Sulejman Veličastni znova prepustil Ogrsko. Habsburški diplomati in njihovo spremstvo so nato v prestolnici Osmanskega imperija ostali še šest tednov, do 22. decembra, ko so znova krenili proti severu. Drugega februarja 1531 sta Jo-

žef Lamberg in Nikolaj Jurišič svojemu gospodu Ferdinandu iz Krupe poročala o slabem izkupičku misije,⁵⁹ Kuripečič pa svoj popis popotovanja k turškemu sultanu zaključuje z besedami: »V četrtek, 9. februarja, smo veseli iz Žužemberka preko Krke krenili v Šmarje in nato v Ljubljano. Bogu bodi hvala!«⁶⁰ Učeni tolmač se je mogel Vsevišnjemu zahvaliti, ker so se njegove popotne homatije končale brez škode zanj, še tehnejše razloge za »pogovor« z Vsevladarjem pa je imel poslej Kuripečičev vrhovni fevdalni gospod, kralj Ferdinand. Ta se je namreč šele dobro znašel v križih in težavah, kajti Turki odtlej pa do zadnjega desetletja 16. stoletja njegovim deželam niso dali prav veliko miru, še kaj dosti predaha ne.

In tako strah pred turško nevarnostjo, ki je mladega Trubarja morda navedel, da je po odhodu Sulejmanove vojske izpred Dunaja 1530. tudi sam pobral šila in kopita ter zapustil metropolo ob Donavi, ni le ostal, temveč se je skozi celo 16. stoletje do bitke pri Sisku (1593) zaradi turških vojnih akcij v Srednji Evropi le še krepil – predvsem pri prebivalcih pod Alpami in tudi pri Trubarju.

Spisi, ki so izpod reformatorjevega peresa prihajali v njegovi zreli ustvarjalni dobi (po 1557), so tako postali pravcati kalejdoskop sočasnih slovenskih pogledov in odmevov na turško vprašanje, in sicer tako na ravni reformatorjeve osebne življenjske izkušnje kot na nivoju tedanjega srednjeevropskega idearija in imaginarija, na ravni verske kot na nivoju eksistencialne problematike. Kajti podobno, kot do drugih vprašanj svojega časa, je bilo splošno evropsko in (tako) Trubarjevo stališče tudi do Turkov (muslimanov) v 16. stoletju povsem jasno definirano. Osmani so za civilizacijo oz. učeno kulturo Okcidenta poleg objekta strahu ter zanimanja na ravni imaginarija in idearija po večini predstavljali sovražnike »prave vere« ter zatorej tudi vsega dobrega in civiliziranega. Zato je bil teo- in evropocentrični pogled nanje decidirano izključujoč.

Do znamenite izjave nemške kanclerke Angele Merkel (oktober 2010) o »multikultiju« kot povsem ponesrečenem projektu je bilo v zadnjem desetletju ob bolj ali manj politično konjunkturnih javnih dogodkih tudi iz ust posameznih predstavnikov/-c družbenega življenja na Slovenskem slišati kakšno posebej abotno ocvetličeno frazo o dozdevnem »zgodovinskem medkulturnem dialogu«. Ali kakšno temu podobno neslano mentalno šalo najnovejše *dobe evrokratizma*. Niti v zgodovini niti v serioznem zgodovinopisju o omenjenem kajpak ni ne duha

59 J. Gruden, n. d., 570.

60 B. Kuripečič, n. d., 52.

ne sluha: vsaj zgodovinski viri o »medkulturnem dialogu« molčijo kot zaliti, poznajo pa številne primere medkulturne komunikacije.⁶¹ Seveda pa se neoliberalnim postkomunističnim politikom in političarkom ne zdi vredno muditi ob takšnih malenkostih, kot so zgodovinske in zgodovinopisne realitete. Za kaj takega je treba namreč celo nekaj inteligence, presojevalne potence, kritičnosti in neortodoksni v razmišljanju, predvsem pa odsotnosti kakršne koli mentalne lenobe. Za sodobne slovenske politično-družbene taumaturge in njihove do behavosti marljive uradniške pribočnike/pribočnice – na tem mestu imam med slednjimi v mislih izključno one, ki so svoje dni nekaj pleteničili o »medkulturnem dialogu« v vseh stoletjih in na vseh meridianih svetovne zgodovine – velja nekaj podobnega, kot je za starogrške sofiste. – Ni jim treba biti niti inteligen niti izobražen niti prizadeven. Morajo pa se kot mentalni »doktorji splošne medicine« v javnih nastopih, zlsi pa pred kamerami brez zadrege spoznati na vse. Toda na nič drugega.

»Turški« imaginarij in idcarij v srednji Evropi ter pri Primožu Trubarju

Turško vprašanje je v Trubarjevem življenju in delih prisotno kot *leitmotiv* v Wagnerjevih operah: z enim uvodnih, vendar za reformatorjevo zavest zelo intenzivnih akordov uvede njegovo življenjsko zgodbo, se nato v Trubarjevi najbolj tvorni dobi vedno znova pojavlja, transponirano zdaj kot (avtobiografska) omemba v katerem od pisem, predgovorov ali katekizemskih besedil in nato kot marginalija, del sholije ali celo glavnega teksta tu in tam v kateri od Trubarjevih simboličnih knjig, svetopi-semških prevodov ali pesmi, ter reformatorja spremlja tudi tedaj, ko tori-

61 *Pomensko že izhodiščno povsem izpraznjena, volta sintagma* »medkulturni dialog« je dandanašnji še vedno (ali morda celo izključno) predvsem (najverjetneje pa tudi samo) brezbarvni politični konstrukt Evropske komisije in njenih patološko servilnih podanikov v evrokratskih uradniških in znanstvenih vrstah. Je brez resne generične intelektualne podkletitve, kritičnemu analitičnemu premišljevalcu zgodovine pa brez posebnega naprežanja razkrije več miselnih lukenj kot švicarski sir. Takimenovalni »medkulturni dialog« so z veliko energije tudi v Sloveniji promovirale posamezne karieristično naravnane državne uradnice Ministrstva za kulturo, ki so ob siceršnji mentalni lenobi za izvirno razumovanje bolj vnete za brezmisleno sprejemanje kot pa izobražene za kritično preiskovanje reči, ki jih želijo uveljaviti. Pomenljivo dejstvo je, da po letu »medkulturnega dialoga« reči niso nič bolj jasne, prezentne, kot (ni)so bile prej, pa tudi govora ni kaj dosti več o njih. Kajpak: nekaj čez 120 milijonov evrov evropskega davkoplačevalskega denarja, ki je bil namenjen zgolj za promoviranje te ropotajoče psevdokulturne neumsčine, je pač porabljanih ... Ob tem velja poudariti še, da gre pri »medkulturnem dialogu« Evropske komisije, kot se zdi, še za eno od neoliberalnih oblastniških družbenih koncepcij, ki s polja družbenega diskurza izriva realna in aktualna vprašanja v Evropi prezentnih, toda družbeno deprivilegiranih manjšin – delavcev migrantov, Romov ... Glej Lilijana Burcar, Multikulturalizem in diskurz tolerance v dobi globalnega kapitalizma, *Solsko polje* XXI (2010), št. 5–6, 151–179.

šče njegovega delovanja ne more biti več deželna med Alpami in Jadranom, temveč »*nigdirdom*« na Nemškem, da na koncu kot sklepna koda izzveni, ko učeni tübinski doktor Jacob Andreae vse skupaj rekapitulira.⁶² Najprej v pridigi, ki jo dan po Trubarjevi smrti govori ob njegovem grobu v Derendingenu, in nato v knjigi, ki je v nemškem (1586)⁶³ in slednjič 1588. v Matije Trosta prevodu še v slovenskem jeziku prišla med reformatorjeve rojake kot *Ena leipa inu pridna prediga ob grobu tiga visoku vučeniga gospud Primoža Truberia rainciga*.

V spisih našega reformatorja se tako pomensko polje *Turki, turško* – slednje zastran verskih vprašanj pri Trubarju sovpade s pomenom sintagme *muslimansko!* – pojavlja v obliki Trubarjeve avtobiografske motivike, v formi podob, ki so bile del splošnega (srednje)evropskega imaginarija 16. stoletja in jih je Trubar slovensko le ubesedil, ter nazadnje kot del bolj ali manj izvirnih reformatorjevih teoloških razlagalnih komparacij, in sicer v tistih tekstih, s katerimi je želel Trubar svojim rojakom vtisniti v zavest resnice »prave, stare vere krščanske« in slednje delovansko prakso. Ta kaj početi in česa ne se je moral kajpak tudi na ravni besedilnega diskurza razlikovati od popisa bitja in nehanja rimske cerkve – *papežnikov* –, toda z argumentom *per negationem* hkrati tudi od verovanja židov in muslimanov. Turška problematika je tako za teološko in (avto)biografsko ena najpomembnejših tematskih osi v opusu prvega intendentata protestantske cerkve na Kranjskem.

Zastran podob Turkov/muslimanov, ki so bile del splošnega evropskega imaginarija in jih je Trubar ubesedil v svojih delih, med nemškim prostorom in spisi našega reformatorja ni znatnejših razlik. Turki so bili tedaj v pridizni eksegezi oz. v ustnem besedilju za povečini nepismenega slehernika ponavadi šteti med šibe Božje – podobno kot kuga, lakota, toča, pozeba, poplave, suša, slaba letina, požari, razprtije v družini in mestni komuni, tiranski oblastniki, vojne in še kaj – ter so veljali za enega znakov prihajajočega konca sveta. Popis okrutnosti »nevernikov« je bil običajni del pridig 16. stoletja in obligatni segment maš *contra Turcas*; oboje je bilo hkrati tudi najučinkovitejše propagandno orodje za obli-

62 Turška nevarnost se kot zli duh pojavlja celo v zadnjem ohranjenem pismu Primoža Trubarja, ki ga je leta 5. oktobra 1585 pisal vojvodi Ludwigu Württemberskemu. J. Rajhman, n. d., 292, 293.

63 *Christliche Leichpredig bey der Begräbnus der Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Primus Trubern, weil und einer Ersamen Evangelischen Landschafft im Hochlöblichen Hertzogthumb Crain bestellten Predigers, gewessenen Pfarrers zu Derendingen bey Tübingen. Gehalten den 29. Junij im Jar 1586 durch Iacobum Andreae D., probst zu Tübingen. Getruckt zu Tübingen bey Georg Gruppenbach im Jar 1586.* Pri pisanju pričujoče monografije je bil avtorju dostopen izvirnik, ki se pod signaturo RO 7003 nahaja v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

kovanje protiturškega »javnega mnenja«. ⁶⁴ Protiturški govori so postali konec 15. in v začetku 16. stoletja posebna vrsta humanističnega novolatinskega in vernakularnega govorništva ter polemičnega spisja, najbolj pomenljiv in pogosto tudi precej individualiziran odziv pa je turško vprašanje našlo zlasti v protestantski cerkveni pesmi, in to tako v nemški kot slovenski. Poleg tega je protestantska cerkev že s svojim ustanovitvenim očetom Martinom Luthrom Turke ugledovala kot *kazen* za grehe krščanskega sveta, zlasti kot pošteno *odmeno* za »živahno« spolno življenje in frivolnost v socialnem občevanju s strani duhovnov rimske cerkve ter seveda kot *plačilo* nejevoljnega Boga za takšno bogočastje, ki naj bi ga Vsevišnji ne odobral – za »malikovanje« rimske cerkve. ⁶⁵ Ko Luther razpravlja o Turkih, jih praktično povsod stavi v razmerje do papeža in samega Satana: med rimskim pontifeksom in Turki naj bi po reformatorjevem mišljenju obstajalo zavezništvo, peklerska aliansa, ki je del Hudičevega komplota, s pomočjo katerega grešni in (zato) oslabeledi krščanski svet napada z osmansko armado, malikovanjem rimske cerkve in z najrazličnejšimi pogubnimi skušnjavami. Za Luthra je bil Turek poleg Žida in papežnika Satanov soldat številka ena:

»Denn der Türke ist (wie gesagt) ein Diener des Teufels, der nicht allein Land und Leute mit dem Schwert verderbt (welches wir hernach hören werden), sondern auch den christlichen Glauben und unsern lieben Herrn Jesus Christus verwüestet.« ⁶⁶

Tako se tudi krščanski vojščaki pri boju s Turki sploh naj ne bi lasali s fizičnimi nasprotniki, temveč z demoni:

»In če boste odjezdili v boj proti Turkom, bodite prepričani, da se ne bojujete proti bitjem iz mesa in krvi, proti ljudem. /.../ Nasprotno, bodite gotovi, da se vojskujete proti hudičevim vojskam. /.../ Zato ne zaupajte v kopje, meč, arkebuzo niti v svojo moč ali številčnost, kajti to demonov prav nič ne straši. /.../ Kajti ko se bojujemo proti zlim duhovom, je treba, da so ob nas angeli, to pa se zgodi, če se ponižamo, molimo k Bogu in če verjamemo njegovi besedi.« ⁶⁷

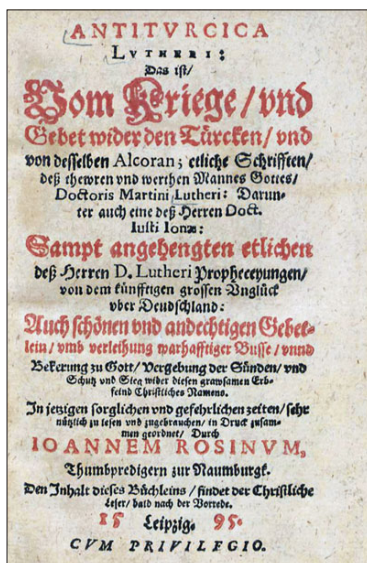
Za gotovo zmago nad nevernikom seveda pomaga tudi naslednji recept: »Laß Türken und alle Gottlosen, wenn sie nicht anders wollen,

64 Vasko Simoniti, *Vojska organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana 1991, 246–271.

65 »Aber weil der Türke gleichwohl Gottes Rute und eine Plage über die Sünde beider ist /poudaril J. V./ ...« Martin Luther, *Eine Heerpredigt wider den Türken* (1530), ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 19.

66 M. Luther, *Vom Kriege wider die Türken* (1529), Digitale Bibliothek Band 63, 10. In tudi: »So ist auch das sicher, daß unter den Türken, als des Teufels Heer, keiner ist, der (ein) Christ sei oder ein demütiges und richtiges Herz habe.« M. Luther, n. d., 22.

67 J. Delumeau, n. d., 100, 101.

| 27–29

Protestantska cerkev je že s svojim ustanovitvenim očetom Martinom Luthrom bojovite Turke/muslimane ugledovala kot *kazen* za grehe krščanskega sveta, zlasti kot pošteno *odmeno* za »živahno« spolno življenje in frivolnost v socialnem občevanju s strani duhovnov rimske cerkve ter seveda kot *plácilo* nejevoljnega Boga za takšno bogočastje, ki naj bi ga Vsevišnji ne odobral – za »malikovanje« rimske cerkve. Učeni nemški doktor je protestantskim zdregam zavoljo islama in turske vojaške nevarnosti v svojem obsežnem spisu med leti 1528 in 1543 namenil znaten del svojih miselnih in ustvarjalnih potencialov. Na omenjeno tematiko je namreč sestavil kar 12 besedil, med njimi pridigo, več samostojnih apologetičnih traktatov, predgovorov in pisem, celotna Luhrova »antiturcica« pa je v izdaji iz leta 1595 (zgoraj levo) obsegala kar celih 880 strani.

zum Teufel fahren,«⁶⁸ zagotovo pa ni nič bolj zdravilnega v Božjih očeh kot sta defetistična pokora in krotko, neopazno eksistiranje. In tako so se mestni gospodje v Bernu leta 1543 spričo nedavnih turških zmag, »zelo nevarnih dogodb, ki jih Gospod pošilja nad nas zavoljo naših grehov,« odločili, da prepovedo »vse plese, tako poročne kot vse ostale, popolnoma vse frivolne pesmi in ves neprimeren hrup, vpitje in krik«. ⁶⁹ Pri Luthru je torej strah prerasel v paniko: če na krščansko cerkev navali Satan s svojimi pomagači papežniki in Turki, tedaj nas (lahko le) Bog obvaruj(e). In če bi že prišlo do vojaškega lasanja s Turki, duhovniki ne smejo sodelovati.

Wittenberški reformator je v mentalni razvoj protestantske cerkve zagotovo vtisnil enako globok in trajen pečat, kot so na idearije in imaginarije rimske cerkve skozi zgodovino vplivali cerkveni očetje ter učitelji na čelu z Avguštinom in Tomažem Akvinskim. Tozadevno je bil v 16. stoletju in še kasneje pomemben praktično cel Luthrov »(proti)turški« opus, kajti učeni nemški doktor je protestantskim zadregam zavoljo islama in turške vojaške nevarnosti v svojem obsežnem spisju med leti 1528 in 1543 namenil znaten del svojih miselnih in ustvarjalnih potencialov. Na omenjeno tematiko je namreč sestavil kar 12 besedil, med njimi pridigo, več samostojnih apologetičnih traktatov, predgovorov in pism, celotna Luhrova »antiturcica« pa je v izdaji iz leta 1595 obsegala kar celih 880 strani.⁷⁰

Med vsemi spisi, s katerimi se je Luther miselno spoprijemal z »antikristom« z Vzhoda, ima prav posebno mesto apologetična knjiga *Verlegung des Alcoran*, ki je prišla v Wittenbergu izpod tiskarskih preš leta 1542.⁷¹ S tem delom je namreč Luther navezal na evropsko poznosrednjeveško recepcijo islama, in sicer na latinski spis *Contra Legem Sarracenorum*, ki ga je v Firencah okoli leta 1300 spisal učeni italijanski dominikanec, potopisec Ricoldus de Monte Crucis (1243–1320).

Slednji se je v anale evropske učene kulture vpisal zlasti z delom *Liber Peregrinationis*, ki naj bi služilo kot popotni vodnik pri romanju vernika v Sveto deželo in je nastalo med leti 1288 in 1291, ko je Ricoldus

68 M. Luther, *Eine Heerpredigt wider den Türken*, 40.

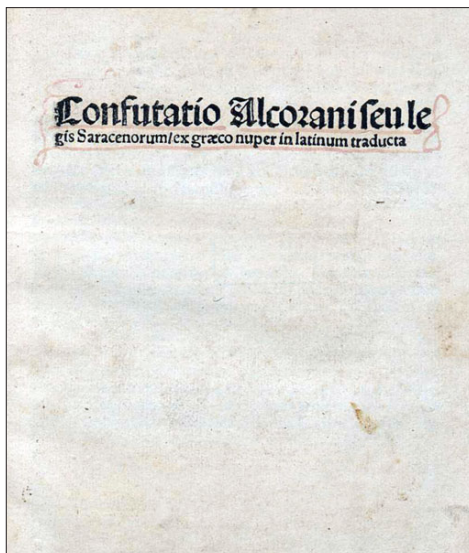
69 J. Delumeau, n. d., 99, 100.

70 Glej *Antiturcica Lutheri: Das ist Vom Kriege und Gebet wider den Türken*, Johannes Rosinus, Leipzig 1559. Pri pisanju sem imel avtor na razpolago popolno digitalizirano verzijo integralne izvorne izdaje, ki jo je pripravila Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt v Halleju (signatura: VD16 L 3593).

71 Na razpolago mi je bila popolna digitalizirana verzija integralnega izvirnega tiska pod signaturo Res/Polem. 3126 n, ki jo je pripravila Bayerische Staatsbibliothek (Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek, VD16 R 2331).

■ 30, 31

Med vsemi spisi, s katerimi se je Luther mentalno spoprijemal z »antikristom« z Vzhoda, ima prav posebno mesto apologetična knjiga *Verlegung des Alcoran* (1542, zgoraj). S tem delom je namreč Luther navezal na evropsko poznosrednjeveško recepcijo islama, in sicer na latinski spis *Contra Legem Saracenorum*, ki ga je v Firencah okoli leta 1300 spisal italijanski dominikanec Ricoldus de Monte Crucis (1243–1320). Luther je Ricoldovo delo poznal po knjižni izdaji pod naslovom *Confutatio Alcorani* (spodaj, baselska izdaja, 1507). Wittenberški doktor je iz Ricoldovega dela prevzel pomembno misel: islamskega preproka Mohameda ni več štel za začetnika odpadništva od Kristusa oz. krščanstva.

popotoval najprej v Sveto deželo in nato še nekaj let misijonaril po Bližnjem vzhodu. Med drugim je svoje napore usmeril zlasti v spreobrnjenje nestorijancev, s katerimi je ognjevito disputiral ustno in pisno, pri tem pa se je v Bagdadu, kjer se je nekaj časa mudil, seznanil s Koranom in muslimansko teologijo. Ricoldus se je s spisi muslimanske vere seznanjal iz prve roke, saj je bral arabsko. To dokazuje tudi ohranjeni rokopis arabskega Korana, ki ga pod signaturo MS ar. 384 hrani Bibliothèque nationale de France in je opremljen z Ricoldovimi lastnoročnimi opombami. Delo erudirane meniha, ki temelji na njegovem lastnem študiju Kurana in muslimanske teologije, je leta 1500 pod naslovom *Confutatio Alcorani* prvič izšlo tudi knjižno, in sicer v španski Sevilli.

To pa je tudi knjiga, ki jo v predgovoru svoje »razlage Korana« omenja Martin Luther, da jo je večkrat bral⁷² in jo nazadnje tudi prevedel ter predelal. Slednje je imelo za protestantsko misel o islamu tudi pomembno razvojno posledico: ob vsej odklonilni ali vsaj polemični drži do islama je namreč tako v Ricoldovi knjigi kot v Luthrovi nemški predelavi le-te najti pomemben odmik od srednjeveške evropske misli zastran poglavitnega preroka muslimanske vere, Mohameda. Ricoldus in za njim Luther sta namreč zavrgla miselno konstanto evropske teocentrične teologije, da naj bi bil prorok Mohamed začetnik odpadništva od Kristusa. In ta premik se je nato v protestantski misli – tudi pri Trubarju – prijel ter obveljal.

Nekoliko drugačno stališče do turškega vprašanja, kot ga je predvsem v navajanem spisu *Vom Kriege wider die Türken* artikuliral Luther, je zavzel Erazem Rotterdamski. Dojemljivi učenjak, *lux mundi* tedanje dobe, se je kljub svoji dosledni posredujoči in spravljivi drži do vseh ter (skoraj) vsega od svojega izhodiščnega pacifizma miselno vendarle prikopal do potrebnosti obrambne vojne proti Turkom, ki pa naj sledi šele tedaj, ko so izčrpane vse nevojaške možnosti. V svojem spisu *Utilissima Consultatio De Bello Turcis inferendo* (1530), ki je nastal kot odgovor na Luthrovo delo *Von Kriege wieder die Türken* (1529), je zavzel precej bolj realistično, tuzemsko stališče kot Luther, kajti Erazmova misel je zastran obrambe pred turško vojsko prosta vsega Luthrovega eshatološkega razumevanja vojne s Turki kot boja proti »dednemu sovražniku krščanske vere«:

»Koliko je bilo hudega morjenja, s katerim so /Turki/, barbarsko pleme neznanega izvora, stiskali kristjane? Koliko zaselkov, otokov in pokrajin so že izpulili izpod krščanske oblasti? Situacija se je zasukala tako, da se zdi, da bo, če nas ne obrani Božja desnica, kmalu zaseden še preostanek krščanske

72 *Verlegung des Alcoran Bruder Richardi, Prediger Ordens, Anno. 1300, Verdeudscht durch D. Martin Luther, Wittenberg 1542, A ii.*

ga sveta, kajti poleg tega, da moramo zaradi našega krščanskega občestva to nesrečo šteti za skupno zlo, se nam more pripetiti, da bomo na koncu vsi potegnili isti konec. Če gori pri sosedu, je ogrožena tudi vaša imovina, predvsem pa je v nevarnosti cela vas, če požar zajame katero od bivališč. Zato je treba poslati pomoč.«⁷³

Erazmova beseda je imela takrat precejšnjo težo, humanist pa je navedene vrstice napisal najbrž tudi zato, ker je bil v pisemskem stiku z avstrijskimi, ogrskimi in poljskimi učenjaki, pa morebiti tudi zato, ker ga je krog okoli cesarja Karla V. nagovoril, naj se javno odzove na Luthrov defetizem. Sta pa oba – tako Luther kot Erazem – soglašala, da ga ni boljšega recepta za odvrnitev turške sile, kot je s ponižnim kesanjem utolažiti Božjo jezo. Kolesa zgodovine v 16. stoletju namreč še niso povsem usmerjale in obračale bolj ali manj racionalne odločitve na bojnem polju, vojna sreča in spretnost vojakov, temveč po malem, toda odločilno še vedno Vsevišnji. Erazem je tako zapisal:

»Če želimo uspešno dovršiti naše delo in imeti vrat prost turškega jarma, bomo morali, preden izženemo gnusno turško plemo, iz naših src prepoditi pohlep, častihlepje, željo po moči, brezbriznost, razpašnost, veselje do užitkov, prevaro, jezo, sovraštvo in zavist,«

Luther pa je dušne pastirje pozval:

»Pridigarji, spodbujajmo ljudi predvsem h kesanju...«⁷⁴

Trubar je bil zagotovo mnogo bližje Luthrovemu pogledu na turško vprašanje kot Erazmovi misli. V delu, ki je za raziskovalca reformatorjevega življenja prava Noetova barka drobnih, vendar pomenljivih informacij o življenju Primoža Trubarja, v *Catechizmu z dveima izlagama* (1575), je moč prebrati reminiscenco na Trubarjevo zgodnjo izkušnjo s turško nevarnostjo:

»Mui oča, kadar ie na Rašici sv. Ierneia cehmošter bil, ie bil pustil to cerkou vsu enimu krovaškimu malariu malati. Ta ie tim svetnikom, suseb tim jogrom, velike brade inu mostače po tursku inu krovašku namalal. Natu so v tim 1528. leitu ty Turki prišli, to cerkou sežgali inu sv. Ierneia pilda v kori, kir nei mogel zgoreti, roke odbili,^{75/} oči izteknili inu tu malane ie vse proč palu. Timu malariu ie bil mui oča dal dvaiseti vogerskih zlatih. Te iste bi bil bule

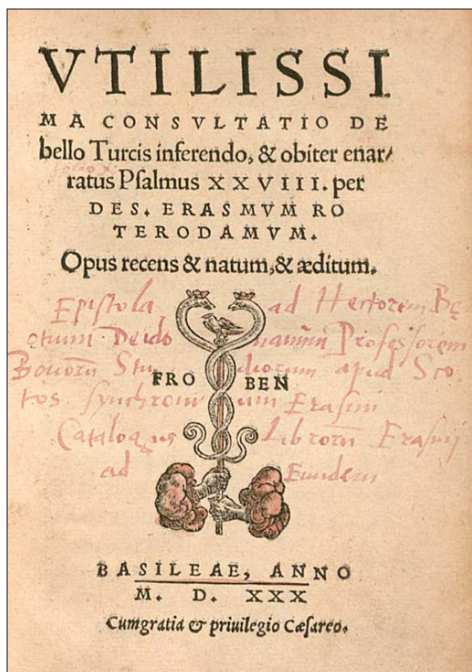
73 J. Delumeau, n. d., 99. Pri končni pripravi pričujoče knjige za izdajo sem imel pri roki popolno digitalizirano verzijo integralnega izvornega tiska pod signaturo J.publ.e. 103, ki jo je pripravila Bayerische Staatsbibliothek (Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek, VD16 E 3650).

74 Oba navedka v J. Delumeau, n. d., 100.

75 Taki prizori na Kranjskem in Štajerskem v 16. stoletju niso bili redki. Turška vojska je npr. leta 1530 udelavala v okolici kartuzije Ziče, kjer je tamkajšnjega priorja Andreja doletela skrajno neblaga usoda – Turki so ga razsekali na kose. J. Gruden, n. d., 570.

32, 33
 Erazem Rotterdamski je v svojem spisu *Utilissima Consultiatio De Bello Turcis inferendo* (1530, spodaj), ki je nastal kot odgovor na Luthrovo delo *Von Kriege wieder die Türken* (1529, spodaj), zavzel precej bolj realistično, tuzemsko stališče kot Luther, kajti Erazmova misel je zastran obrambe pred turško vojsko prosta vsega Luthrovega eshatološkega razumevanja vojne s Turki kot boja proti »dednemu sovražniku krščanske vere«. Dojemljivi učenjak, ki je veljal za luč sveta tedanje dobe, je tako zapisal: »Če gori pri sosedu, je ogrožena tudi vaša imovina, predvsem pa je v nevarnosti cela vas, če požar zajame katero od bivališč. Zato je treba poslati pomoč.«

naluzil, de bi bil ene štiri voli kupel inu tim bozim sosedom dal, de bi ž nimi bili orali, suie otroke živili.«⁷⁶

Argumentacijska struktura meri kajpak na protestantsko odvrnitev vernika od reprezentacije božjega v obliki kipov in podob – zgornja pripoved je umeščena v poglavje *Od pildov, malane* –, turška nevarnost pa igra v katekizemskem besedilu pomembno katehetično/vzgojno vlogo, kajti Trubarjev ne posebej skrbno prikriti argument je, da Vsevišnji podob zglednih izpovedovalcev krščanske vere, svetnikov, že ne bi pustil pod turške sablje, če bi seveda s takšnim upodabljanjem soglašal, vendar daje biografski element jasno vedeti, da se je Trubar s turško nevarnostjo srečeval od mladosti, in sicer ali neposredno (ob obleganju Dunaja) ali pa je o njej poizvedel. Zgodovinopisno gledano je namreč Trubarjev zapis posredna zgodovinska reminiscenca na dva turška vpada na Kranjsko, ki sta prizadela tudi reformatorjevo rodno vas:

Prvi dogodek se je zgodil 2. in 3. junija 1471. Tedaj je Izak paša s 15.000 konjeniki po nočni ježi preko Vinice privršal pod Raščico, koder se je turška vojska utaborila. Od tam je poslal plenilske čete (*Sachleute*) nad Turjak, Ig in Preserje, z glavno silo pa odrinil proti Ljubljani, kamor je prispel še istega večera. Čeprav se na Raščici ni prav dolgo mudil, pa ji tudi ni pogledal skozi prste: vas je je požgal in s hišami najbrž tudi cerkev. Za poškodovano svetišče se je nato trudil Jernej Trubar, oče našega reformatorja, ki je bil pri cerkvi sv. Jerneja na Raščici tedaj cerkovnik (*Kirchenmeister*). Božji hram je polagoma popravil, poškodovane podobe pa spravil v red tako, da je angažiral hrvaškega freskanta. Toda leta 1528, ko je bil Primož Trubar na Dunaju, so Turki ponovno obiskali njegov rojstni kraj in cerkev znova požagali.⁷⁷

Slednje ni bilo nič nenavadnega, kajti v 15. in 16. stoletju so bile slovenske dežele za osmanske vojake »prebivališče vojne«, ⁷⁸ antroponim Turki pa so v imaginariju Srednje Evrope že v 15. stoletju začeli nadomeščati apelativi oz. občeptomenske sintagme *dedni sovražniki (krščanske vere)*, *grozoviti tirani*, *krvoločni psi*, *stekli psi*, *ptiči smrti*, *malharji*, *požigalci* itd.⁷⁹ Udomačila se je namreč predstava, da Turki – in tako tudi muslimani, kajti islam je v Notranjo Avstrijo tedaj pač prihajal na ko-

76 *Zbrana dela Primoža Trubarja* II, ur. Fanika Krajnc – Vrečko, Ljubljana 2003, 226.

77 Leopold Podlogar, Zgodovinske drobtine iz velikolaskškega okraja, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* XVIII (1908), 45.

78 Paolo Santonino, ki je po slovenskih krajih popotoval v predzadnjem desetletju 15. stoletja, omenja v svojih popotnih dnevnikih številne primere turskega vojaškega delovanja po Koroškem in Štajerskem, npr. v samostanu Studenice. Paolo Santonino, *Popotni dnevniki (1485–1487)*, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991, 68.

79 *Renner und Brenner, Sackman, Sachleute*; I. Voje, n. d., 20; V. Simoniti, n. d., 40, 94.

nici osmanskega kopja! – niso nič drugega kot krut narod, izraz turško pa sopomenka za sovražno, napadalno, okrutno, skratka zlo.⁸⁰ Podoba Turkov/muslimanov kot potencialne nevarnosti in velikega bremena je bila med slovensko govorečim prebivalstvom na Kranjskem v 16. stoletju očitno tako splošna, da jo je lahko Trubar evociral celo v komparaciji v uvodu svojega monumentalnega teološkega traktata *Tiga Noviga testamenta ena dolga pregovor* (1557). Kranjski duhoven je moral poleg nenoznanih in nikakor ne preprostih vprašanj bibličnega prevajanja razrešiti predvsem zadrego, kako osnovne resnice »prave, stare vere krščanske« pojasniti svojim kranjskim rojakom. Le-ti namreč umetelne teološke govorice niso bili prav nič vajeni. Poleg tega se je moral učinkovito spoprijeti s hermenevtičnim problemom, kako slovensko govorečemu sleherniku predstaviti zagonetni pomen grškega samostalnika *euangéli-on*, tj. dobra novica. Da bi bilo njegovim bralcem res jasno, kako pomenljivo resnico jim želi sporočiti, je zapisal:

»Ta besseda evangelium ie ena gerška besseda; ta se more v to slovensčino tolmačiti: enu dobru selstvu oli en dober glas oli eni dobri, vesseli marini, od katerih ty ludie bodo vesseli, od nih z vesseliem govore, radi poslušaja inu drugim pravio. Koker de bi z dai en le-tak dober, risničin glas inu marin k nom prišsal: *Ty Turki so od našiga gospudi krala inu od nega synov iz vseh slovenskih, crovaških inu vogerskih dežel, iz Bosne inu iz Constantinopola cilu pregnani. Zatu mi inu vsi naši otroci se ne bomo vže več bali Turkov, bomo žiber inu myr imeli pred vsemi našimi souvražniki* /poudaril J. V./, ne bomo več štyvr daiali, ne težkih tlak delali inu bodo naprei vže vselei rodovita leita. Oli kadar se enimu lačnimu oli žeinimu pravi, on bode imel eno dobro večerio, ieisti inu pyti zadosti. Oli enimu, kir v iechi za život sidi, on bode na iutrišni da[n] prez vse martre inu straifinge prust izpusčen. Oli enimu bolniku, kir velik betež ima inu na smerti leži, on bode čez dva dni spet cilu zdrav etc. Takim dobrim, vesselim inu troštivim marinam vsem bi mi mogli tudi reči inu dati ime evangelium.«⁸¹

Zaradi trajnega in vse prej kot blagega soočanja z vojaško nevarnostjo islamskega polmeseca, na kar je aludiral, je mogel tako Trubar veselo oznanilo evangelija zastran Kranjcev, Korošcev in Štajercev primerjati kar s potencialno novico o zmagi nad Turki. Ti so bili namreč v 16. stoletju za ljudi med Alpami in Adriatikom tako pričujoča grožnja, kot je npr. za človeka 21. stoletja z rabo avtomobila povezana nevarnost prometnih nesreč. Tako ne preseneča, da je v Trubarjevem opusu ohranje-

80 V nemških deželah so ljudje še nekaj stoletij po koncu neposredne turške nevarnosti svoje pse klicali z izrazom turek. I. Almond, n. d., 139.

81 Primož Trubar, *Ena dolga predgovor k Novemu testamentu*, Ljubljana 1986, 15 (g 3).

ni idearij in imaginarij zastran Turkov, turškega ter islama najcelovitejši tovrstni izraz slovenskega slovstva 16. stoletja in tako tudi najzgodnejša artikulacija tovrstnih mentalnih podob ter zgodovinskega spomina dolgega trajanja.

Islamski Turek – nevernik – za kristjana v deželah med Adriatikom in Alpami vso 16. stoletje, pa naj je šlo za izobraženega posamičnika ali preprostega slehernika, tudi ni bil nič drugega kot *brezvestni morilec, okrutni oskrunjevalec in uničevalec* vsega krščanskega – od imovine do ljudi, od dečka do starčka:

»Vidim, kako v turških rokah trpijo gnusne zločine nedolžni dečki in na tisoče ujetih devic. Otroke trgajo iz naročij in od prsi mater ter z njihovimi nežnimi telesi točejo po trdi zemlji. Sekajo jih na kose in še drhteče mečejo psom. O, uboge matere, ki so rodile otroke za zveri ... Rušijo svete hrame Neomadeževane Device in kjer koli je Kristusova podoba, tam je prostor za pse, tam je hlev za konje.«⁸²

Ta imagološki popis razkriva percepcijo in podobo Osmanov v Srednji Evropi, oboje pa je (bil) predmet zgodovinskega spomina »dolgega trajanja«. In tako se je negativna podoba Turkov – muslimanov na podlagi povsem konkretne, toda tudi izredno krute izkušnje ljudi pod Alpami s turškimi vpadi 15. in 16. stoletja v slovenski kulturi prenašala iz roda v rod. Kar je zaznamovalo eno generacijo, je preko kolektivnega spomina v obliki predvsem ustnega in nekaj manj pisnega izročila trajno definiralo tudi prihodnje, v slovenskem slovstvu se negativitetne mentalne slike Turkov, turškega obdržijo žive krepko v drugo polovico 19. stoletja. V obliki (z negativnim sinonimnega) poimenovanja psoglavci in karakterizacije jih je namreč najti celo v eni najbolj spretno sfabuliranih mohorjanskih povesti iz »časa meščanov in revolucij« – v *Miklovi Zali* Jakoba Sketa,⁸³ v epskem pesništvu slovenskega realizma celo v baladah miselno sicer izrazilo nekonvencionalnega Antona Aškerc, ⁸⁴ v slovenskem zgodovinskem romanu pa še tik pred I. svetovno vojno, ko Rado Murnik 1911–1913 v *Ljubljanskem zvonu* objavi roman *Hči grofa Blagaja*, ki je postal širši javnosti znan šele v predelavi po pisateljevi smrti, in sicer kot *Lepi janičar* (1954).

⁸² V. Simoniti, n. d., 94.

⁸³ *Miklovo Zalo* je izdala Družba sv. Mohorja, in sicer leta 1884 kot 38. zvezek zbirke *Slovenske večernice*. Glej tudi poglavje *Ustno izročilo o Turkih*, v: I. Voje, n. d., 165–189.

⁸⁴ Npr. motivika turške vohunske službe v baladi *Brodnik*, ki jo je Aškerc pod psevdonomim Goráz objavil naprej v *Ljubljanskem zvonu* (1883) ter nato še v prvi (1890) in drugi (1903) izdaji *Balad in roman. Zbrana dela Antona Aškerc* I, ur. Marja Boršnik, Ljubljana 1946, 341.

Najbrž kaže potlačenemu (ne)zavednemu in nereflektiranemu ali vsaj nikoli docela reflektiranemu kolektivnemu spominu na brutalna doživetja za časa turških vpadov, ki so se singularno vgradila v številne konstitutivne entitete slovenske kulture (npr. v književnost) in se tako prenesla skozi stoletja, pripisati tudi vsaj del do nedavna aktualnih zapletov zastran postavitve islamskega božjega hrama v Ljubljani.⁸⁵ Pri tem poteze posameznikov, ki ali niso dovolj občutljivi za zgoraj predstavljene podo-be in njihove zgodovinske ter (možne) sočasne pomene ter implikature in/ali ne disponirajo s primerno erudicijo in/ali pa omenjene psihološke realitete dolgega trajanja namenoma izrabljajo za vsakdanjstno politično afirmacijo, tako *na eni kot na drugi strani* v disputu priklicujejo iz nezavednega travmatične vsebine. Te privzemajo nato v diskurzu običajno elemente ali sovražnega ali militantega govora.

Trubarjevo trajno izkustveno in miselno soočanje s turško nevarnostjo razkriva tudi posvetilo k *Temu prvemu delu Novega testamenta* (1557), kjer je reformator zapisal:

»Oba naroda slovenskih in hrvatskih dežel se mi namreč srčno smilita in bi se po pravici zares morala smiliti vsakomur ne samo zaradi tega, ker morata prebivati in stanovati na turški meji in se nimata nikamor drugam dejati niti kam bežati, ker je Turek zavzel in venomer čedalje bolj zavzema najboljši in največji del njihovih dežel in trgov, ker Turki in martolozji skoraj vsak dan mnogo ljudi pobijejo, podavijo, polové, z ženo in otroki odvedejo, ločene prodajo v večno, bolj ko živinsko sužnost za sramotno in nenaravno uporabo ...«⁸⁶

Nekaj podobnega je omenil tudi ob koncu pisma Ivanu Ungnadu baronu Žovneškemu, ki ga je 19. julija 1562 poslal iz Ljubljane: »Včasih

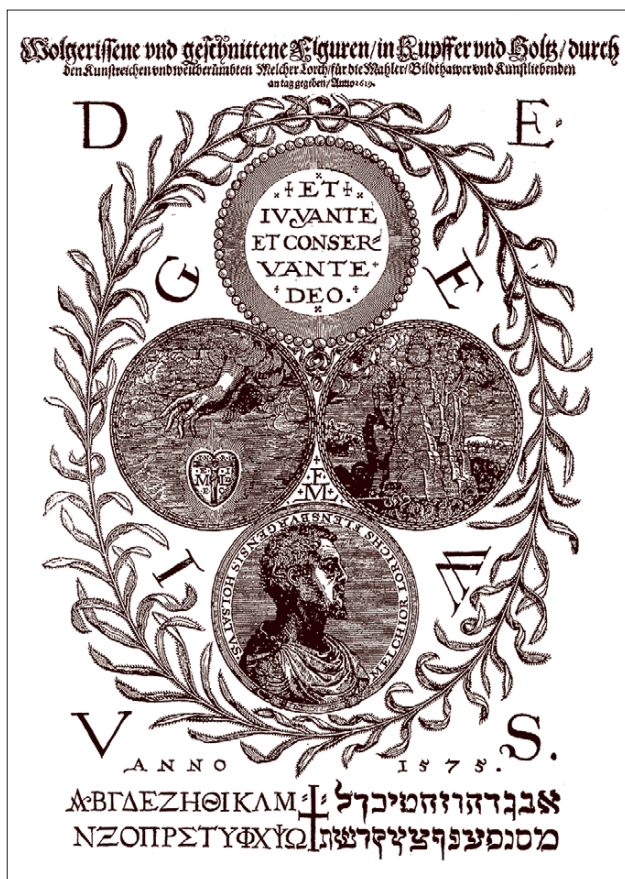
85 Občasno rabljeni »ljudski« oz. »zdravorazumski« argument proti zidavi muslimanskega svetišča v Ljubljani naj bi bil, da ljubljanska veduta »ne prenese« elementov islamskega arhitekturnega oblikovanja, kajti definirana da je s srednjeevropsko arhitekturno dediščino, h kateri pa je v preteklih stoletjih odločilno prispevala ravno rimska cerkev s svojimi sakralnimi stavbami. Toda ta »argument« naleti na stvarno zagato. Slovenski prostor namreč že ima organsko umeščen primer sekularne arhitekture v neoislamskem slogu. Gre za Vilo Rafut (Laščakova vila, Vila Moresca), ki jo je dal v letih 1909–1914 na pobočju Kostanjevice med Rožno Dolino in Novo Gorico postaviti svetovljanski arhitekt s slovenskimi koreninami Anton Laščak Beg (1856–1946). Ta je bil eden izmed začetnikov neoislamskega arhitekturnega sloga, gradil pa je predvsem v Rimu, Perugii, Aleksandriji, Kairu in Carigradu. Tino Mamič v časopisu Slovenskega rodoslovnega društva *Drevesa* (2.4/2004, članek Rodoslovje in grafologija – Anton Laščak Beg) navaja, da je arhitekt v Aleksandriji v letih 1882–1886 gradil postavil galerijo Mensasse, vilo Mazloum paše, vilo Laurens, palačo Aghion, glavno železniško postajo, v Kairu pa v letih 1897–1939 palačo Suarez, palačo velikega vezirja, kraljevski klub Lous, sedež narodne banke Misr; v Trstu stavbo Assicurazioni Generali, kraljevo rezidenco Abudin in cerkev sv. Petra; v Gorici na Trgu sv. Roka 1908. oblikoval obelisk s fontano. Bil je dinamična osebnost in se je rad gibal v najvišjih družbenih krogih, egiptovski podkralj Abas II. pa mu je leta 1907 podelil premisski naziv beg in ga imenoval za glavnega dvornega arhitekta.

86 Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, 72.

■ 34, 35
Vila Rafut je v neoislamskem slogu sezidan gradič, ki ima stopničasto razgibano arhitekturo s stolpom (v obliki stiliziranega minareta); le-tega srečujemo v prvih desetletjih 20. stoletja v urbanem okolju predmestij in naj bi bil izpeljava radikalnega razumevanja secesijskega sloga. Park, ki obdaja vilo, sodi pod zaščito Unesca: na treh hektarjih namreč uspevajo izredni primerki cipres, sekvoj, kamelije, hrasta plutovca, kafrovca, in sicer zaradi ugodnih talnih ter klimatskih razmer, ki jih ni najti nikjer drugje v Sloveniji.

I 36

Melchior Lorck s Flensburga (Lorich; 1525/1527–po 1583) je bil dansko-nemški slikar, bakrorezec, tiskar in kartograf, ki se je v evropsko duhovno zgodovino trajno umestil s svojo znamenito knjigo »turških podob« *Wolgerissene und geschnittene Figuren in Kupffer und Holz*. *Durch Den Kunstreichen und weitberühmten Melcher Lorck für die Mahler Bildhauer und Kunstliebenden an tag gegeben* (zgoraj naslovna stran izdaje iz 1619). Gre za edinstven likovni vir, ki prikazuje bitje in žitje Osmanskega imperija, in sicer tako, kot ga je Lorck videl v letih 1555 do 1559, ko je bil prideljen diplomatski posadki Ferdinanda I. pri Visoki porti v Carigradu. Takrat so nastale risbe za lesoreze, ki jih je avtor izdeloval od leta 1570 naprej. Tako je v naslednjih letih nastalo 128 lesorezov, kot jih v Lorckovi knjigi »turških podob« poznamo danes.

■ 37–59 (glej naslednje strani)
 Lorck je med svojim bivanjem v Carigradu očitno precej časa preživel v stikih s sultanovo vojaško silo. Tako je lahko bogato upodobil številne rodove osmanske vojske. Na lesorezih so se znašli konjeniki, lokostrelci, sulicarji, topničarji ..., janičarji, akindzije, vojaški poveljniki, pa tudi vojaški pratež – kovači v vojaškem taboru, janičarski slugi in bobnarji.

Pomemben vir za razmišljanje o Trubarjevih pogledih na Turke/islam so zlasti nemški predgovori našega reformatorja, ki jih je le-ta med 1550 in 1581 napisal za slovenske in hrvaške (glagolske in cirilske) knjige. Ta besedila so imela drugega naslovnika kot npr. Trubarjeva slovenska dela, kajti kranjski duhoven se je z njimi obračal predvsem na vplivne nemške podpornike njegove književne akcije v slovenščini in hrvaščini. Zato je Trubar v nemških besedilih deloval tudi kot pomemben informator nemškega prostora zastran islama. Svojo najobsežnejšo tovrstno informacijo je artikuliral v glagolskem *Prvem delu Novega testamenta* (1562). Ta predgovor obsega 28 strani, Trubar ga je posvetil takrat češkemu, kasneje ogr-

skemu in hrvaškemu kralju ter rimskemu cesarju Maksimilijanu II., v njem pa je poleg življenja podjarmljenega krščanskega prebivalstva pod Osmani opisal tudi pravoslavne kristjane na Balkanu, njihovo obredje in običaje ter Hrvate. V besedilu je prebrati: »In med temi kristjani v Turčiji — čeprav plačujajo davek od svojih posesti, hiš in zemlje, na kateri se z delom svojih rok s težavo preživljajo, oddajajo desetino, nekateri celo sedmino od vsega pridelka in živine — so se prisiljeni vsi tisti, ki so sposobni za vojsko ter dovolj pri močeh, kadar koli se turški cesar ali njegovi paše ali poglavarji odločijo za pohod proti sofistom ali kristjanom, podati z njimi na pohod ter na lastne stroške, s svojo živino prevažati topove in oskrbo. Ra-

zen tega jih Turki zaradi neznatnih vzrokov, če se pred njimi ne priklonijo, se jim ne umaknejo ali pred njimi ne razjahajo, pogosto pa kar brez vsakega povoda s puškimi kopiti pobijejo na tla ali celo umorijo. Tudi hudobne turške drhali in pobalini jih pogosto, podnevi in ponoči napadajo na njihovih domovih, jim poberejo vse, kar imajo, pogosto privežejo moške člane družine na stebre ali vrata v hiši, možje in očetje pa morajo gledati, kako sramotijo njihove žene in hčere. Često jim tudi ugrabijo in odvedejo nevesto ter jo šele po nekaj dneh pošljejo nazaj. Nekateri Turki zahtevajo od krščanskih hčera, da se z nimi poroče, česar ne more nihče preprečiti, nato pa jih odvedejo in prodajo preko morja v Azijo. Skratka, tur-

ška oblast Turkov nikoli ne kaznuje, pa naj store kristjanom, karkoli hočejo. Po drugi strani pa se najdejo tudi pošteni, dostojni in skromni Turki in Turkinje, ki čutijo do ujetih kristjanov in kristjank resnično sočutje, jih prijazno nago-varjajo, jim dajajo denar za vbojajme in pravijo: »Prosi tvojega Boga zame.« Prav tako govorijo turške žene ujetim krščanskim ženam: »O, ti uboga ženska, zakaj nisi zbežala, ko te je vrana s svojim vztrajnim vpitjem opozarjala.« Ti se ne norčujejo iz nobenega človeka, če je ta prizadet ali pohabljen, rečejo: »Bog ga je pač tako ustvaril.« Samo ko vidijo koga, ki je pijan kot čep, ga opljuvajo in rečejo, »*Pfuj, pyana suina*«, fuj, pijana svinja, pa tudi iz dolgih, širokih, prerezanih nemških »hudi-

čevih hlač« se radi norčujejo. Če pa kristjan, ali njih več, premožnega ali znanega Turka zaprosi za kruh ali prenočišče, jim ta tega ne odkloni, temveč naroči svojemu hlapcu, da jih odvede v hišo za goste (vsak premožnejši Turek ima ob svojem dvoru posebno bivališče za tuje goste), jih kakor tudi njihove konje oskrbi z vsem, kar potrebujejo, pozneje pa tudi sam pride do njih, se pozanima, od kod prihajajo in kam so namenjeni, običajno pa se z njimi tudi prijazno pogovarja ter razpravlja o verskih zadevah, o Sveti Trojici in sodnem dnevu. Tudi če kristjan slučajno kaj pove zoper turško vero, mu tega ne zameri in ga tudi ne izda, razen če se izkaže, da je turško vero sramotil, tedaj ga razsekajo na kose ali pa se mora dati obrezati in sprejeti turško vero. Po daljšem razpravljanju na koncu rad reče: »Bog daj nam vsem pravo vero!« Mnogo imenitnih Turkov tudi iz višjih krogov da svoje otroke na skrivaj krstijo in ko ti odrastejo, jih pošiljajo v krščanske dežele, da si tam pridobe znanje o krščanski veri.« Edvard Vrečko (ur.), *Primož Trubar, Nemški spisi 1550–1581, Zbrana dela Primoža Trubarja XI*, Ljubljana 2011, 467–470.

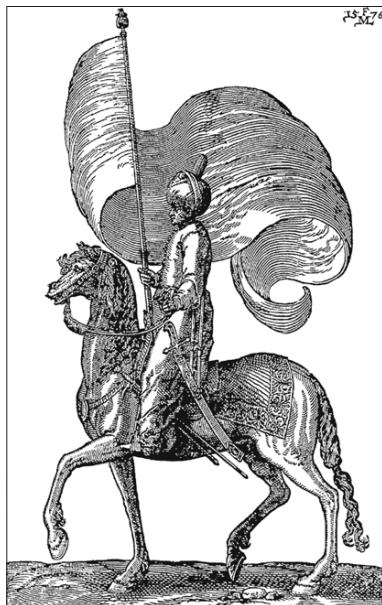
V imaginariju katoliškega klera 16. stoletja na Kranjskem so bili kot pglavitni vzrok za turško vojno nevarnost med drugimi vgravirani tudi njihovi verski konkurenti – protestanti. Trubar je tako v nemškem predgovoru v *Ta celi psalter Davidov* (1566) zapisal: »/N/aši zoprniki, dozdevno duhovniško krdelo, še posebej pa neuki kričavi menih v ljubljanski stolnici /Jurij Bravšič/, /so/povsod doma in na tujem razglasili, razkričali in razpisali, da smo mi luteranci krivoverci, sovražniki Cerkve, odpadniki, od nje odrezani gnili udje, ne-

poslušni hujjskači, da smo uvedli novo go-
ljufivo in škodljivo vero, od katere ni pri-
čakovati nič dobrega. Da je sedanji svet
tako zloben in nezvest zaradi naše vere in
nauka, od tod da izvirajo draginja, kužne
bolezni, vojne in vse nadloge.« Edvard

Vrečko (ur.), *Primož Trubar, Nemski
spisi 1550–1581, Zbrana dela Primoža
Trubarja XI*, 125, 126.

divjajo le trije ali štirje Turki po naših vaseh, pobero ženam otroke iz rok in zbeže z njimi. Hudo je v teh krajih.«⁸⁷

Trubarja je turška problematika zaposlovala tudi po izgonu iz notranjeavstrijskih dežel 1565., ki mu ga je zaradi poseganja v lastne pravice naprtil deželni knez Karel.⁸⁸ Kajti naš reformator se je kljub deželno-knežji prepovedi leta 1567 vrnil na Kranjsko, o njegovi misiji pa Trubarjev prvi življenjepisec Jacob Andreae poroča takole:

»V tem 1567. leti so krajnski deželani per firštovi svitlosti močnu za njega rovnali, de bi mu perpuščenu bilu spet v Lublani predigovati. Mej tem je gospud Primož od dobrih prijatelov mnogoterikrat prošén bil, aku bi mu le bilu mogoče, de bi per teh turških sužnih izuprašal, aku bi se ta pravi turški Alkoran mogel dobiti inu de bi se iz tiga istiga moglu per teh sužnih prov zvediti, kaj je nih vera inu kateru je tu pravu tolmačovanje tiga Alkorana; na tu je gospud Primož sam spet v Krajnsko deželo jezdil, de bi ene turske sužne v Lublani, ker je bil en turski baša, inu eniga turskiga farja v Črnemli inu drugih turskih sužnov več na pokrajini za vere inu Alkorana volo s flisom izuprašoval.

Nad njega prihodom so se krajnski deželani silnu prestrašili, zatu, ker so vedili, de bodo nih zupniki le-ta gospud Primožov prihod pred firštovo svitlostjo hudu izlagali, kakor de bo on firštovi svitlosti v truc bil v deželo poklican, ker vsaj deželani od njegoviga prihoda neso cilu ništer vedili. Natu, kadar je on v Lublani kokor tudi v Ribnici sam, v Črnemli pak skuzi eniga družiga predigarja te turske sužne na nih vero inu Alkoran s flisom bil izuprašal, je on zdajci potle spet proč jezdil, de bi kej gdu ne menil, da bi ga deželani firštovi svitlosti zupar hoteli gori držati.«⁸⁹

Besedna zveza *dobri prijatelji*, ki naj bi pri Trubarju iskali informacij o islamu in *Koranu*, je dobrodušna avtostilizacija za samega Andreae, ki se je tedaj spravljal k pisanju zbirke protiturških pridižnih filipik. Te so v Tübingenu že naslednjega leta (1568) prišle med bralce, in sicer pod naslovom *Dreyzehen Predigen vom Türcken: in wölchen ge-*

⁸⁷ Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 19. julij 1562); J. Rajhman, n. d., 121, 123.

⁸⁸ Trubar je z izdajo *Cerkovne ordninge* (1564) neposredno posegel v regalije deželnega kneza, in sicer prav v segmentu, ki je predstavljal ključno določilo augsburške verske pomiritve (1555): da deželni knez odreja vero svojih deželanov in ima tako tudi (iz)ključne pristojnosti na področju organiziranja deželne cerkve ter njene zakonodaje oz. dopuščanja/podpiranja le-te. Slednje je veljalo zlasti v deželah s protestantskim deželnim knezom, ki je bil ponavadi tudi podpisnik in izdajatelj cerkvenega reda, na to pa v Notranji Avstriji ni bilo misliti: da bi odločno katoliški deželni knez Karel Habsburški izdal cerkveni red za protestantsko cerkev. Glej Jonatan Vinkler, Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, ur. Jonatan Vinkler, Ljubljana 2005, 608.

⁸⁹ Matija Trost, *Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tiga vredniga inu visoku vučeniga gospud Primoža Truberja*, 127–129.

*handelt würdt von seines Regiments Ursprung, Glauben und Religion, vom Türkischen Alcoran, und desselben grundtlicher Widerlegung.*⁹⁰

Da je domneva o neposredni pomoči Primoža Trubarja kot informatorja zastran *Korana* pri Andreævih protiturških pridigah še kako utemeljena, razkriva Andreæa predgovor k omenjeni pridižni zbirki (*Den Wolgeborenen, Edlen ...*), kjer avtor popisuje vzroke za nastanek svojega dela in v zvezi s homatijami ljudi, ki jim želi s svojimi teksti pomagati, zapiše:

»Te pritožbe so nekatere dobrosrčne posameznike pripravile do tega, da so mi takrat, ko sem se trudil s tem podjetjem, ustno in pisno pomagali, in sem tako mogel dokončati utrudljivo delo ter tako temeljito razložiti Koran, kar bo uporabno za vse kristjane nasploh, še zlasti pa za one, ki vseskozi prebivajo ob turški meji in se nahajajo pod Turki ...«

Andreæ še doda:

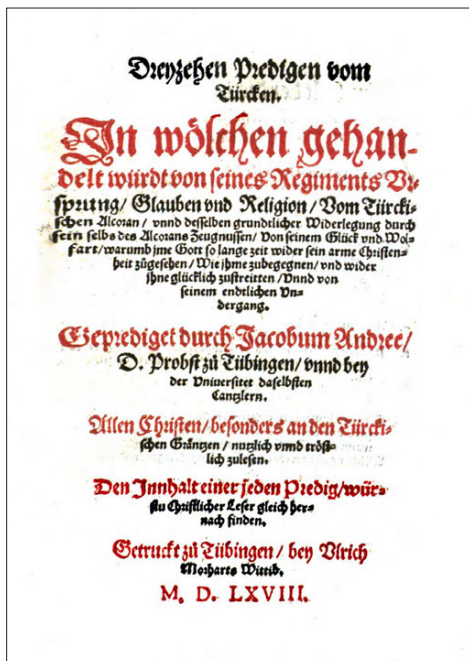
»Da ne bi nihče dvomil v pristnost turškega Korana in da bi bili tudi mi prepričani, da imamo pred seboj pravi turški Koran, in bi tako lahko napravili res temeljito razlago, zastran katere tudi Turki ne bi mogli zatrjevati, da imajo drugačen Koran, sem dal po posredniku pri ujetih Turkih natančno in temeljito preveriti in poizvedeti, kakšna sta dandanašnji Turkov vera in prepričanje ...«

Skrbni tübinški teolog je zato v zvezi s temeljnimi nauki islama izdelal kar vprašalnik v obliki artiklov. Nanj so morali »respondenti« – islamski ujetniki, s katerimi se je pogovarjal ali Trubar ali od njega angažirani izpraševalci – odreagirati, njihove odgovore pa so iz arabskega jezika najbrž ob pomoči hrvaščine prevedli v nemščino in zapisali. Ko je Andreæ te zapiske primerjal z besedilom v *Koranu*, je ugotovil, da se obe formulaciji vere ujemata (»uberein stimmet«), in se kar ni »mogel dovolj načuditi, da morejo Turki in povrh vsega še vojaki dati tako izpoved njihove vere, kakršne kristjani, zlasti soldati, še dolgo ne bodo zmožni položiti«.

Nato v predgovoru sledi pomenljiva robna opomba, ki onstran razumnega dvoma pojasnjuje Trubarjevo informatorsko prizadevanje pri turških muslimanih, ki so se nahajali v ujetništvu na Kranjskem: »Herr Primus Truber mit den gefangnen Türcken Sprach gehalten.« Andreæ doda za tem še cel odstavek, v katerem temeljito pojasni Trubarjevo vlogo pri nastanku lastnih pridig:

⁹⁰ Pri pisanju zgornjih vrstic sem imel avtor pred seboj kopijo izvirnika, ki jo pod signaturo RR III 118647 hrani Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice. Vsi navedki prihajajo iz omenjenega izvoda, ki je brez paginacije.

I 60, 61
 Jacob Andrea: je leta 1568 v Tübingenu izdal zbirko protiturških pridig (zgoraj). Pri sestavljanju dela z naslovom *Dreyzehnen Predigen vom Türcken: in wölchen gehandelt würdt von seines Regiments Ursprung, Glauben und Religion, vom Türckischen Alcoran, und desselben grundtlicher Widerlegung* je nemškemu teologu neposredno pomagal Primož Trubar, in sicer kot informator zastran Korana. V ta namen se je Trubar tudi zadnjič v svojem življenju mudil na Kranjskem, kjer je zastran verske doktrine islama izpraševal ujete turške vojščake (spodaj), ki so bili zaprti v njegovi rodni deželi, med njimi tudi »turškega pašo« Usraima bega.

62, 63

Srednja Evropa se je v času največje turške vojaške pretnje v 16. stoletju dojemala kot »oblegana očetnjava«. Na sliki zgoraj je prikazano delo *Von dem belagerten Vaterland* iz knjige humanista Sebastiana Brandta *Illustrations de Von der Artzney Bayder Glück des guten und widerwertigen* (Augsburg 1532); tudi Brandt je bil eden tistih, ki so tedaj menili, da je zdravilo proti naletu turških vojska moralna reforma krščanstva. Strah (ospoštovanje) in trepet je pretežni del 16. stoletja zbujał zlasti sultan Sullejman I. Veličastni (na sliki spodaj je portret znamenitega turškega vladarja, kot naj bi ga 15. februarja 1559 v Carigradu videl Melchior Loreck, ki je portret ustvaril in ga leta 1562 tudi izdal).

»Zu disen Christlichen und hochnotwendigen Werck hat sich der Ehrwürdig Herr Primus Trubern verschinen Jars nicht ohne gfahr seines Leibs und Lebens gebrauchen lassen, desshalben und sonst keiner andern ursach haben, sich an die ende unnd ort verfügt, da die gefangnen Türcken anzu-treffen, mit denselben Sprach gehalten und durch andere mehr dises Handels verstendige halten lassen, darinn er dann dem Almächtigen ein löblich unnd der armen Christenheit ein gut nutzlich werck gethon, und durch Gottes gnad sovill verrichtet hat, dass wir nun auss das aller gewissest und eigentlich wissen, was des Türcken Glaub unnd Religion seie ...«

Andreæva pridizna zbirka obsega trinajst besedil, med njimi pa je najti tudi pomenljive naslove, kot so npr. *Warumb Gott dem Türcken so ein languirigen bestendigen Sige wider die Christen verlihen habe* (7. pridiga), *Ob die Christenheit under der Abgötterey heilig gebliben seie und ob der Türck wieder die Heiligen Gottes kriege, wann er die Bapstischen angreiffe* (10. pridiga), *Wölcher gestalt wider den Türcken zukriegen und demselben ein abbruch zuthun seie* (11. pridiga) in *Vom undergang und urtheil Gottes über den Türcken unnd sein Regiment* (12. pridiga), vendar velja opozoriti, da Andreæ nikakor ni bil kakšen poseben verskogo-rečniški vojni hujskač in je znal o muslimanskih verskih učiteljih zapisati tudi naslednje: »Turki tudi imajo svoje predigarje, kateri tudi svoj folk iz svojga Alkorana k enimu poštenimu lebnu opominajo ...«⁹¹

Turški »paša«, ki ga je imel v *Eni leipi inu pridni predigi* v mislih Andreæ, je bil Usraim beg; tega je leta 1566 ujel in dal na ljubljanskem gradu zapreti generalni glavar Vojne krajine Herbart Turjaški. Identiteta pridigarja, ki je za Trubarja v Črnomlju poizvedoval o sveti knjigi islama, zaradi pomanjkanja neposrednih virov ni določljiva z verjetnostjo onstran razumnega dvoma, je pa moč misliti na Janža Schweigerja. Slednji je svojo kariero začel kot katoliški duhovnik v Kočevju, vendar je po prestopu v protestantizem do leta 1569 pridigal v Metliki, od tedaj do smrti 1585. pa v Ljubljani. V slovensko slovstvo se je vpisal z verzifikacijo *Božična peissen iz evangeliu s. Lukeža na 2. cap. Ioannes Šweigerus (Ta rimski caesar Augustus ...)*, ki je najprej izšla v Trubarjevem kancionalu *Try duhovske peissni* (1575),⁹² nato pod naslovom *Božična peisen iz Evangelia s. Lukeža na 2. cap. Iohannes Schwejgerus* tudi v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* iz 1579 (Ljubljana, nenotirani tisk Janža Mandelca) in 1584 ter nazadnje še dobro desetletje kasneje (1595), v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom.⁹³

91 M. Trost, n. d., 39.

92 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, ur. Jonatan Vinkler, Ljubljana 2006, 480–484.

93 Jonatan Vinkler, Opombe, v: *Zbrana dela Primoža* IV, 480.

Podobno kot pri Martinu Luthru je moč tudi pri Trubarju kot eno osnovnih črt idearija in imaginarija zastran Turkov najti misel, da so Osmani Božja kazen za neredno življenje krščanske cerkve. Med kateki-zemskimi besedili je dal naš reformator artikulaciji te misli največ pro-stora v *Catechizmu z dveima izlagama* (1575), kjer je zapisal:

»Inu naš Gospud Bug tudi od tiga čassa, kar so te izpačene maše od pape-žov gori prišle inu take nepotrebne cerqve se začele zydati, k nim rumati, per nih odpustkov, sreče na blagi, na životu inu na živini, dobro leitino inu dobro vreme iskati. Od tiga istiga čassa so začeli ty Turki nas premagati inu ta gosposčina gledat gori.«⁹⁴

In tudi:

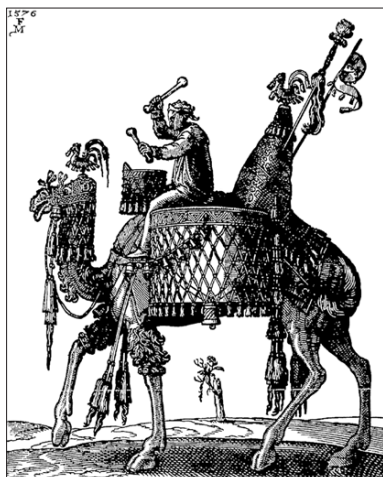
»Ta trety uržah te hude gosposčine, vsaki veí, de Bug tiga Turka inu vsu šlahť gosposčino, duhovsko inu deželsko, zavolo tih grehou tih ludi inu nerveč za-volo malikovane, za tih falš božyh službi, izpačenih maš, velike pregrehe, čez nas pusti taku dosti leit gospodovati, koker od tiga sam Sveti Duh v tim Sve-tim písmu čestu govori. Te cele buqve v ti Bibly Jozua inu od Rihtarieu skuzi povsod pravio, de koker čestu so ty ludi, Izraelitary začelli od sami sebe Mo-zesovi postavi zuper božye službe vsak v suim kotu nareiati, altarie, kapele zi-dati inu offrovati, natu ie zdaici Bug dopustil tim sosednim nevernim aid-om, de so čez nee gospodovali. Kadar so se pag h Bugi spet obrnili, poku-ro diali, za milost prossili, taku ie nim spet dobro gosposčino dal. Inu kar so te malikovske papežove maše se začele, od tiga čassa ty Turki tu kersčanstvu premagaio inu doli tareio.«⁹⁵

Pomemben podton Trubarjevega mišljenja o turškem vprašanju je reminiscenca na izpričano intenzivno miselno podobo imaginari-ja iz časa katoliško-protestantskega verskega in političnega spoprijema v Srednji Evropi 16. stoletja: udje »stare, prave vere krščanske« so bili zaradi svoje veroizpovedi, ki je bila v očeh njihovih katoliških verskih konkurentov shizma in tako upor⁹⁶ proti učiteljski avtoriteti (natančne-je: proti politični nadoblasti) rimske cerkve, ugledovani kot poglobitni grešni kozel za turško silo:

94 *Zbrana dela Primoža Trubarja* II, 184.

95 N. d., 275, 276; prim. tudi n. d., 251, 252, 377, 378.

96 Srednjeevropski katoliški Habsburžani so uspeli vztrajanje svojih nekatoliških podanikov pri lastni veroizpovedi, drugačni od vere deželnega kneza, v 17. stoletju kriminalizirati oz. razglasiti za zločin proti državi in tako doseči zaplembe premoženja in izgone drugovercev iz Srednje Evrope. Slednje je bilo mogoče šele, ko so bile v času protireformacije in rekatolizacije konec 16. in v prvi tretjini 17. stoletja občutno omejene ali ponekod (npr. v Češkem kraljestvu) celo ukinjene pravice, ki so izvirale iz izvajanja starega deželnega prava oz. iz stare deželne ustave (tak primer je *Obnovené zřizení zemské dědičného království Českeho/Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen*).

64–83

Melchiorja Lorcka med bivanjem na Turškem niso zanimali samo zmagoviti sultanovi vojščaki, temveč tudi protagonisti »zgodovine vsakdanjika«: verski dostojanstveniki in poslaniki, toda tudi kmetje, trgovci, glasbeniki, ženske (ki jih prikazuje brez kakršnegakoli zagrinjala) ... Dojemljivega severnonemškega umetnika so pritegovale tudi silhucete islamske arhitekture, pa naj je šlo za sakralne ali sekularne stavbe, ob tem pa še podobe turškega pokopališča, naprav za preskrbo z vodo, voz in delovne ter vprežne živine. Lorck je tako ustvaril slikovito likovno biografijo Osmanskega cesarstva v 16. stoletju, kot jo je videl v Carigradu, kar kaže tudi na dejstvo, da se »sovražnik prave vere« za učnega Evropejca tedaj občasno že spremeni predvsem v objekt zanimanja – ne le več versko konotiranega odklanjanja.

»Inu kar so ty luterski ž nih novo krivo vero gori vstali, nei dobriga na sveitu, so veliki kreigi, voiske, poboy. Turki nas preganaio, povsod so velike lakote, pomori, tressuvi, dragota inu pomankane na vsih ričeh, kar človik potrubuie. Na le-teim vsem, pravio ty naši inu te božye besede sovražniki, so ty luterski dolžni inu krivi.«⁹⁷

Razbrati pa je tudi nekoliko (avto)mazohističen odnos do lastnih rojakov, saj Trubar le-te šteje za posebej grešne Adamove in Evine otroke, ki da so si s svojimi izrazito velikimi grehi turško kopito kot Božjo kazen celo – zaslužili. Da bi bili te nadloge odrešeni, jim ostajajo na voljo kesanje, pokora, življenje v »pravi, stari veri krščanski«, zlasti pa ponižna prošnja k Vsevišnjemu: »Smili se, smili se tudi čez nas, boge Slovence, my smo ia več koker drugi ludy zubper te grešili. Zatu my tudi pravičnu več terpimo od Goga inu Magoga, od Turkou ...«⁹⁸ Tak Trubarjev pogled, ki ni scela neobičajen niti za češko in ne za nemško slovstvo med 15. in 17. stoletjem,⁹⁹ kaže vsaj deloma pripisati splošnim evropskim mentalnim podobam srednjega veka, ki so temeljile na predstavi o nemočnem človeku napram vsemogočnemu bogu – maščevalcu in so kot miselne formacije »dolgega trajanja« zlasti v Srednji in Severni Evropi svojo moč ohranile še dolgo v novi vek. Po drugi strani pa ga morda kaže razumeti tudi kot odsev individualne, toda transferirane psihološke izkušnje pripadnika majhnega občestva: tako drobni in zato nemočni, povrh pa še grešni entiteti, kot s(m)o Kranjci (Slovenci), more proti turški (pre-/nad)moči pomoči le Pantokrator.

V katekizmih očeta slovenske tiskane besede je podoba Turkov kot zavojevalcev in zato objektivnega zla, nesreče za Kranjce, polagoma prerasla v *imago*, v katerem Turki figurirajo kot hlapci peklenskega gospodarja, vendar ne tudi kot zanikovalci čisto vsega dobrega ali celo brezver-

97 N. d., 75, 76.

98 N. d., 231.

99 Znameniti češki pedagog, didaktik, filozof, pesnik, pisatelj in izdajatelj, poslednji škof čeških bratov Jan Amos Komenský (1592–1670) je podobno kot Trubar živel v za svoj narod zgodovinsko prelomnih časih. Z bitko pri Beli gori pri Pragi (8. november 1620) in z zmago vojščakov katoliške lige nad upornimi češkimi stanovci se je namreč začel sesuvati svet gotovosti, ki so ga bili češki deželani vajeni od konca husitskih vojn v drugi tretjini 15. stoletja. Zato se je Komenskemu svet pobelogsorske negotovosti prikazal kot neizmeren človeški blodnjak, v svoje najpomembnejše prozno delo v češkem jeziku, ki ga je pomenljivo naslovil *Labyrint světa a ráj srdce* (zasnovano 1623, izdano 1631), pa je kot sklep zapisal analogno misel kot zgoraj Trubar – le pri Bogu je milost in zato gotovost ter uteha: »Le duh tvoj dobri naj me vodi med pastmi sveta kot po ravni poti in tvoja milost naj me spremlja na mojih poteh in me pripelje skozi te, ah kako strašne temine sveta k večni svetlobi. Amen. Amen.« Jan Amos Komenský, *Labyrint světa a ráj srdce*, ur. Antonín Škarka, Praha 1970, 198. Glej Jonatan Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči, Češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*, Koper 2006, 28–58.

ci. Trubar namreč povsem jasno artikulira, da islam¹⁰⁰ pač ni prava vera, ker ni krščanska. Tako pridejo Turki po smrti menda v »tople kraje« podzemlja,¹⁰¹ vendar Mohamedov nauk zato zagotovo ni ne-vera, kajti dejstvo, da Turki, muslimani so verniki in imajo tako nekaj vendarle opraviti z božjim, izpričujejo čudeži, ki da se godijo med ljudstvom pod zastavo s polmesečem. Slehernik 16. stoletja je bil kajpak natanko poučen, da sta nevernost/brezvernost in božanska intervencija v obliki mirakla združljiva kot olje in voda, Trubar pa zapiše:

»Glih taku še zdai, per sadašnih časih inu poprei per aydih, iudih, Turkih inu kersčenicih, /je/ le-ta Zludi mnogotera čudessa inu caihne delal inu izkazal. Ty Turki, kadar kei eniga voli oli kako drugo dobro živino zgube, taku no oblubio k ani nih cerqvi pelati inu offrovati. Taku no zdaici naido.«¹⁰²

Turški bog je torej sam Satan, vendar se je Trubar zavedal, da določene stične točke med temeljnima svetima knjigama kristjanov in muslimanov – med *Biblijo*, ki jo za svoj temelj vsaj deklarativno šteje krščanstvo, in *Kuranom* – vendarle obstajajo, in tako tudi »/o/ben /.../, Jud, Turk Divoice Marie, prerokou, jogrou, svetnikou ne zašpotuie«.¹⁰³

Podobno kot v katekizemskih besedilih razmišlja Trubar tudi v simboličnih knjigah – Turki da so Zlodejevi pomagači in zaslužena Božja kazen za kristjane –, le da je tod zaradi žanrskih določnic besedila, ki je zahtevalo kolikor moči veliko teološko določ(e)nost in dokončnost, jasnejši tudi pri definiranju podobe Turkov z ozirom na stanje v krščanstvu.

Tako je v *Articulih* (1562) mogoče prebrati, da se osmanske vojske s krščanskimi vojščaki trajno uspešno ne lasajo zaradi nekega splošnega, nedoločnega stanja grešnosti v krščanskem svetu, temveč zaradi čisto jasnega in dobro (raz)poznanega vzroka. Boga da so ujezile predvsem maše rimske cerkve, zaradi katerih je dopustil, da turško kopito tepta krščanske dežele:

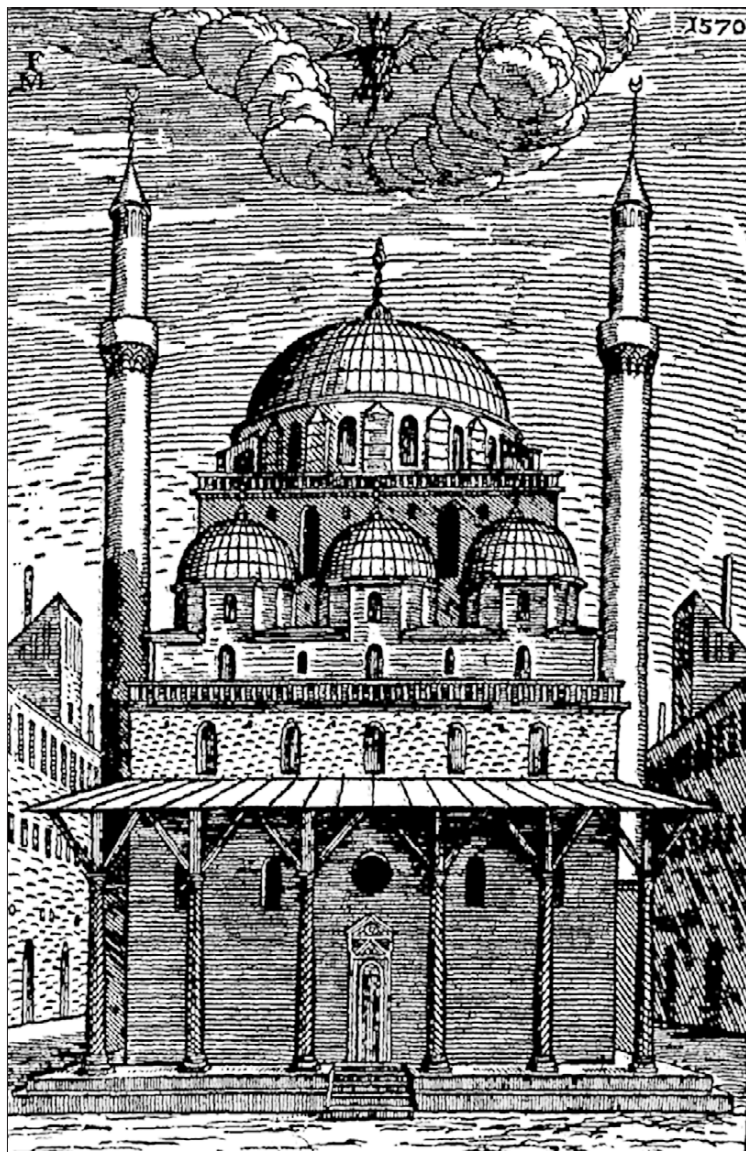
»Zakai naš Gospud Bug se ne more gurie inu visše zašpotovati, zasromovati inu reserditi inu ty ljudi gurie inu huše biti zepelani inu obnorieni na nih dušah inu nih izvelyčanu koker skuzi take babske, norske, malykovske, od ljudi gori postavlene Božye službe. Inu Bug nei obeniga greha na tih ludeh taku

100 Trubar se je s posameznimi elementi doktrine in verske prakse islama ob primerjalno-kontrastivnem prikazu judovske vere in posameznih »nepravovernih« protestantskih smeri (npr. schwenckfeldijanstva in prekrščevalstva) polemično spoprijemal v *Articulih* (1562) in v prvem delu (*credenda*) *Cerkovne ordnunge* (1564).

101 N. d., 67.

102 N. d., 207.

103 N. d., 173.

84
Lorckova upodobitev islamske božje hiše s hudobcem nad kupolo je likovna metafora misli, ki so zaznamovale tudi pisanje Primoža Trubarja v *Articulib* (1562).

gostu inu grozzovitu štraifal koker taku malykovane. Inu kar so te izpačene maše gori prišle, od tiga časa okuli ossem oli devet stu leit, so ty Turki začeli čez tu kersčanstvu premagati inu doli treti. Tu vse ie Bug dopustil za volo naših grehov inu kir ne služimo, ne mašuiemo prov, po nega bessedi, postavi inu zapuvidi.«¹⁰⁴

In tudi:

»Inu risnica ie, od tiga časa, kar se ie ta maša izpačila inu taku krivu, nevrednu se obhaie, so ty Turki začeli tu kersčanstvu doli treti inu vse zlaht štraifinge, huda gosposčina, čudne bolezni, dragine, kregi premagati. Obtū inu na tu so ty naši pridigarīi začeli zubper taku izpačenu, krivu inu pregrešnu mašovane govoriti, pridigati inu pyssati, te ludi vižati inu opominati, de se pred takim krivim, grešnim, izpačenim mašovanem imaio verovati koker pred teim malykovanom, s katerim se Bug grozzovitu serdi.«¹⁰⁵

Zato se je treba pokesati, odločno popraviti način božje službe in se poslej trdno držati »*stare, prave vere krščanske*«, toda proti Turkom je na voljo še eno sredstvo, v čigar moč je Trubar nepokvarljivo verjel. V tem se je pomembno razlikoval tako od Luthrovega eshatološkega doje-manja turške nevarnosti in paničnega defetizma kakor tudi od Erazmове misli, da bi bilo proti silam islamskega polmeseca najbolje udariti z obrambno oziroma preventivno vojno. Trubar je bil namreč trdno prepričan, da je najbolj učinkovit bojni oven za rušenje turške moči kar (v vernakularni jezik prevedena ter na daleč in široko distribuirana) beseda Vsemogočnega sama, pa je tako najprej že o jeziku, torej o uporabnosti bibličnih prevodov v posvetilu avstrijskemu nadvojvodi Maksimilijanu¹⁰⁶ v *Ta drugi deil tiga Noviga testamenta* (1560) zapisal, da hrvaški jezik, v katerega je začel pod Trubarjevo ingerenco prevajati Štefan Konzul, »uporabljajo vsi Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki tja do Carigrada«.¹⁰⁷

Nato pa je dodal ključni argument, ki je moral tudi posamezne dvomljivce med krščanskimi vladarji Srednje Evrope – le-ti drugače mor-da ne bi bili prav radodarni podporniki Trubarjeve književne akcije ne samo v slovenskem, temveč tudi v hrvaškem jeziku (v cirilici in glagolici) – prepričati, da prispevajo za tisk knjig v južnoslovanskih jezikih. Zapisal je:

104 Zbrana dela Primoža Trubarja III, 33.

105 N. d., 132, 287.

106 Habsburški princ je postal leta 1562 češki, 1563. ogrski kralj in leto zatem (1564) cesar.

107 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 103.

■ 85, 86

Melchior Lorck (na sliki desno je reproduciran njegov grb) je svojo epohalno knjigo turških podob (ne le noš) zaključil s pomenljivim semantičnim znakom – z upodobitvijo Odršenika (kristjanov), toda tudi Pantokratorja. 16. stoletje namreč še ni nič vedelo o dozdevno vsesprijemajočih logikah pluralnosti verskih resnic in delovanskih konceptov, ki so značilne za 20. stoletje. In tako tudi ne o nekakšnem »medkulturnem dialogu« v vseh stoletjih in na vseh meridianih svetovne zgodovine, kar je najbrž itak ena abotnejših mentalnih šal najnovejše dobe evrokratizma.

»Prav nič ne dvomim, da bo Kristus, naš Gospod, s svojim duhom in besedo spet razširil in utrdil s tem našim delom svoje kraljestvo proti Orientu ter oslabil in zmanjšal Mahometovo in Antikristovo carstvo ... Saj vidimo in spoznamo v teh naših časih, kakšno moč in učinek imata pisana in govornjena božja beseda, ki po vsej Evropi čedalje bolj razkrivata prikritega Antikrista in uničujeta njegovo kraljestvo. In sam sem slišal od nekaterih Turkov, da imajo prerokbo (brez dvoma od kristjanov), da bosta njih vera in država kmalu propadli in izginili, krščanska pa bo ostala.«¹⁰⁸

Enako misel je najti tudi v pismu, ki ga je Trubar nadvojvodi Maksimiljanu 15. julija 1560 odposlal iz Stuttgarta:

»Zato vaše kraljevo veličanstvo spet v imenu in zaradi slovenske in hrvaške cerkve najponižneje silno prosim, da bi se zavoljo Kristusa in njegove časti hotelo pogajati z gospodi in deželani na Avstrijskem, Štajerskem in Koroškem (doslej sem samo pri Kranjcih nabral, s čimer sem plačal slovenski tisk) in z ogrskimi in hrvaškimi grofi in gospodi ter jih pripraviti, da bi nam pomagali zalagati slovenski in hrvaški tisk ... In to so dolžni toliko bolj kot drugi narodi, ker uporabljajo ta dva jezika njih podložniki in tudi Turki, njihovi sosedje, ter bodo s tem več miru od Turka dosegli ko s svojimi sulicami in puškami ...«¹⁰⁹

Trubar za svojega visokorodnega naslovnika kajpak ni mogel izračunati, za koliko sabelj, mož, konj in topov zaleže en biblični prevod v hrvaščino, bil pa je zagotovo prepričan, da more dovolj razširjeno in celovito izobraževanje v »pravi krščanski veri« tudi na jugu Balkana sčasoma prinesiti obrat politične situacije, kajti verska »peta kolona« naj bi imela moč učinkovito od znotraj navrtati Osmansko cesarstvo. In slednje je bila tudi za kronane glave, ki so podpirale Trubarjevo slovstveno podjetje, »ponudba, ki se je ne more zavriniti«.

Enako misel je Trubar razvijal tudi v poglavju, kjer je v *Cerkovni ordningi* (1564) utemeljeval pomen ustanavljanja sistematično organiziranega deželnega šolstva na Kranjskem:

»V slednim meistu, v tergu inu per sledni fari šulmoistre inu šularie deržati, v meistih inu terghih, de se latinsku inu nemšku, per tih farah od farmoštrov, podružnikov inu mežnariev to slovensku pysmu, brane inu pissane vuči. S takim se spet ta stara, prava vera gori perpravi inu po vsem sveitu reztegne, prave, bogudopadeče Božye službe inu molitve, bruma, poštene, lubeza[n] pruti Bogu inu vmei ludmi narede, malikovane doli zatare. Inu s teim hočmo tudi te naše dežele pred Turki, pred našimi sovražniki ubraniti inu pred dra-

108 N. d., 103–104.

109 J. Rajhman, n. d., 68, 69. Podobno tudi v pismu nadvojvodi Maksimiljanu 27. julija 1560; glej J. Rajhman, n. d., 75, 77.

gino, hudim vreme[n]o, pred moryo obarovati inu ohraniti inu na koncu tuga našiga lebna dobiti tu nebesku veselie skuzi Jezusa Cristusa.«¹¹⁰

Solanje da prinaša razumevanje, le-to (spodbuja) pravo vero, slednja pa je najboljša maža proti Božjemu srdu in tako najučinkovitejši talisman za pomoč Vsemogočnega proti Turkom. Tudi v sami Trubarjevi dušni fiziognomiji je bilo nekaj ognjenega, apostolskega, prepričujočega, kar ga je gnalo k tolikšnemu zaupanju v moč evangelija (tudi v političnih rečeh), ali, kot je v svojem znamenitem eseju *Kulturni pomen slovenske reformacije* zapisal Ivan Prijatelj: »Oni Trubar /.../ je živo veroval, da bo njegov evangelij pokoril Carigrad in Turke ...«¹¹¹

Turški sili se kot eni motivskih osi niso mogli izogniti niti kancionali prvega superintendenta protestantske »cerkve slovenskega jezika«. Zgled za tako verzno oblikovanje je za Trubarja in ostale slovenske protestantske pisce zagotovo pomenila Luthrova verzifikacija *Ein Kinderlied, zu singen wider die zwei Erzfeinde Christi und seiner heiligen Kirche, den Papst und Türken*:

Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort
und steur des Papsts und Türken Mord,
die Jesum Christum, deinen Sohn,
wollten stürzen von deinem Thron.
Beweis dein Macht, Herr Jesu Christ,
der du Herr aller Herren bist,
beschirm dein arme Christenheit,
daß sie dich lob in Ewigkeit.

Gott, Heilger Geist, du Tröster wert,
gib dein Volk einrlei Sinn auf Erd;
steh bei uns in der letzten Not,
gleit uns ins Leben aus dem Tod.¹¹²

Pesem začetnika protestantske reforme cerkvene glasbe in njenega prvega praktičnega uresničevalca, ki se je pela na melodijo iz predreformacijskega obdobja,¹¹³ je nastala v letih 1541/1542 in bila 1542. najprej izdana kot samostojni tisk, nato pa leta 1543 v *Gesangbuch Wittenberg* Josepha Kluga. Ta tisk tudi slovenskim protestantom zagotovo ni mogel biti neznan, kajti kancionale, ki jih je izdajal wittenberški tiskar Joseph Klug (Kluge), so slovenski verzifikatorji, vsaj Lukež Klinc, pozna-

110 Zbrana dela Primoža Trubarja III, 383.

111 Ivan Prijatelj, *Izbrani eseji in razprave I*, ur. Anton Slodnjak, Ljubljana 1952, 39.

112 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 68.

113 J. Vinkler, Opombe, v: Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 211.

li – izpričano tisk iz leta 1535¹¹⁴ – in jih pri svojih pesemskih priredbah tudi uporabljali kot besedilno predlogo. Tako je bila leta 1563 v *Enih duhovnih peisnih* natisnjena desetkitična (najverjetneje Klombnerjeva) parafraza¹¹⁵ omenjene Luthrove verzifikacije, ki se začenja z naslednjimi verzi:

Obderži nas, o Gospud Bug
V tvoi besedi prez nadlug,
Brani vsemu malikovaniu
Turškimu ter papeškimu.

Z zgornjo parafrazo Luthrove pesmi pa njena recepcija med slovenskimi protestantskimi verzifikatorji še ni bila zaključena, kajti Primož Trubar je 1574. v svojem *Tem celem catehizmu, enih psalmih*¹¹⁶ izdal štirikitično prevodno adaptacijo Luthrove predloge, ki je bila izvirnemu besedilu dosti bližje kot ne najbolj spretno izpeljana verzifikacija v *Enih duhovnih peisnih*. Za notirano pesem, ki je v imaginariju nemške reformacije že v 16. stoletju zasedla enako mesto kot drugi Luthrov pesemski emblem protestantske cerkve – enoglasni koral *Ein' feste Burg ist unser Gott* –, je Trubar izvirnim trem kiticam dodal še četrto, ki jo je našel v kancionalu Johanna Waltherja (1566).¹¹⁷ Pesem je bila poleg Trubarjevega *Tega celega catehizma, enih psalmov* (1574) pod naslovom *Canticula Lutheri: Erhalt uns, Herr. Versa per Truberum. Molytov zubper Turke, papeža, smert inu Zludia* izdana še v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* (1579, 1584) ter v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom, v verzifikaciji pa se podobno kot v drugih, že obravnavanih Trubarjevih spisih aktualizirata priprošnja k Bogu in podoba Turkov kot zasmehovalcev »prave, stare vere krščanske« ter skupaj s papežniki pravcatih pribočnikov Hudega:

Ne dai oča naš, lubi Bug,
de bi od nas se vzel tui vuk.
Zaterri Turka, papeža,
kir zašpotuio Jezusa.¹¹⁸

Prvi odgovor na potrebo slovenske protestantske cerkve po pesmarici v lastnem jeziku je skušal Trubar dati že v drugem delu *Catechizma* (1550), kjer je najti tudi *Izlogo tiga Očanaša* z verzom Ne dai Tur-

114 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 94, 97, 107.

115 N. d., 211–213.

116 N. d., 389–391.

117 Josip Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih*, v: *Trubarjev zbornik*, ur. Fran Ilešič, Ljubljana 1908, 194.

118 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 390.

kom./Nevernikom./Vsem zludiem./Hudim ludem./De bi nih vola šla naprei.¹¹⁹ Melodija je nastala ob koncu 15. stoletja, in sicer na pesemsko besedilo *Maria zart von edler Art*. Kot pesem *O Jesu zart in neuer Art* je bila 1531. izdana v nemškem kancionalu češkega brata Michaela Weisseja *Ein new Gesangbuchlen*, od tam pa je našla pot v mlajše nemške protestantske pesmarice in tako tudi k Trubarju. Kot besedilna predloga je Trubarju morda služila Martina Luthra *Das Vater unser kurtz ausgelegt und inn gesangweis gebracht* (1539). Pesem je bila po omenjeni izdaji v *Catechizmu* (1550) natisnjena še v *Enih duhovnih peisnih* (1563), zelo verjetno v *Enih psalmih, tem celem catechizmu* (1567), nato v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* (1574), v obeh Dalmatinovih pesmaricah, ki nosita enak naslov (1579, 1584), in nato še v Felicijana Trubarja kancionalu z enakim naslovom (1595).¹²⁰

Gre za katekizemsko pesem, ki se je kot integralni del besedilnega kánona prenašala skozi vse slovenske protestantske kancionale 16. stoletja, prva tematizacija pesemske priprošnje proti Turkom pa se je tako praktično nespremenjena ohranila do konca »cerkve slovenskega jezika« na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Na isti način so se prenašali tudi litanjski verzji s tematizacijo turške sile (»Pred sylno turško voisko/obarri nas, lubi Gospud Bug! ter /Dai/ našimu cesaru inu kralu te Turke inu nih souvražnike premagati.«)¹²¹ Ob tem velja poudariti, da so slovenski protestanti litaniji zaradi njene priprošenjske funkcije pridievali enako težo kot Luther, ki jo je štel za izrazito pomemben del službe božje – imenoval jo je celo »litanía, quae nobis videtur valde utilis et salutaris« –, zato jo je leta 1528 ponovno oblikoval in marca naslednjega leta izdal v nemščini, kar ja nato v protestantski cerkvi obveljalo.¹²² Litanija je bila prvič natisnjena v Trubarjevem *Catechizmu* (1550), kjer je tudi notirana, nato v *Enih duhovnih peisnih* (1563), pa (zelo verjetno) še v *Enih psalmih, tem celem catechizmu* (1567), v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* 1574, v obeh Dalmatinovih pesmaricah z enakim naslovom (1579, 1584) in nato še v Felicijana Trubarja kancionalu z enakim naslovom iz leta 1595, vendar velja, da je tematizacija turške nevarnosti v litanjskih verzih Trubarjevo delo. Verzu »/V/or Pestilenz und teurer Zeit,/behüt uns, lieber Herre Gott« namreč v *Das deutsche Litaniei* sledi verz »vor Krieg und Blut« in nato verz »vor Aufruhr und

119 Zbrana dela Primoža Trubarja I, ur. Fanika Krajnc – Vrečko, Ljubljana 2002, 199.

120 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 30.

121 Zbrana dela Primoža Trubarja I, 218, 222.

122 J. Cerin, n. d., 170; *Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens*, Hannover 1958, št. 138, 191–195.

Zwietracht«,¹²³ pri Trubarju pa imajo ti litanjski verzi nekoliko drugačno pomensko dispozicijo, zlasti srednji verz:

Pred žlezo inu dragino,
 Pred to sylnu turško voisko,
 Pred hudo nepokorščino.¹²⁴

Trubarjeva edina pesmarica, ki je v celoti motivirana s turško silo in nevarnostjo, nosi pomenljiv naslov *Ena dubovska peissen zubper Turke inu use sovražnike te cerqve Božye*. Kot razkriva lesorez z motivom jagnjeta Božjega (Agnus Dei), so tisk oskrbeli v delavnici tübinskega mojstra Ulricha Morharta st., ki jo je po njegovi smrti 1554 vodila njegova tretja (ali četrta) soproga Magdalena; pri tem opravilu sta ji pomagala sinova iz njene prvega zakona, Georg in Oswald Gruppenbach.¹²⁵ Knjižica, ki velja za priložnostni tisk¹²⁶ in za pripravo na Trubarjev prvi celovit kancional – *Eni psalmi, ta celi catechismus*, je bila dotiskana do srede maja 1567, ko je Trubar zadnjič v življenju odpotoval v rodne kraje, da bi za učnega tübinskega teologa Jacoba Andreaea pri turških ujetnikih zb(i)ral podatke o *Koranu*.

Podobe Turkov kot »požiralcev« pravih kristjanov in tako zatiralcev prave cerkve so resda *leitmotiv Ene dubovske peissni zubper Turke*, vendar v njenem jedru ne stoji protiturška filipika, temveč notirana Trubarjeva prepesnitev nemške priprošnje (torej elegično zasnovane) pesmi *Gott der Vater wohn uns bei* z litanjsko kitico:¹²⁷

Gott der Vatter wohn uns bei
 und laß uns nicht verderben,
 mach uns aller Sünden frei
 und helf uns selig sterben.
 Vor dem Teufel uns bewahr,
 halt uns bei festem Glauben
 und auf dich laß uns bauen,
 aus Herzensgrund vertrauen,
 dir uns lassen ganz und gar,
 mit allen rechten Christen
 entfliehen Teufels Listen,
 mit Waffen Gotts uns fristen.

123 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 83.

124 *Zbrana dela Primoža Trubarja* I, 218.

125 J. Rajhman, n. d., 329.

126 Branko Berčič, *Spremna beseda*, v: Primož Trubar, *Ena dubovska peissen zubper Turke*, Ljubljana 1966.

127 Tri kitice se med seboj razlikujejo samo po prvem verzu: druga kitica se namreč začena z verzom *Jesus Christus wohn uns bei*, tretja pa z *Heilig Geist wohn uns bei*.

Amen. Amen, das sei wahr,
so singen wir Halleluja.¹²⁸

Trubarjeva glasbena in besedilna predloga temelji na nemški litaniji iz 15. stoletja, ki jo je leta 1524 predelal Martin Luther, prvič pa je izšla v *Geystlich Gesank-Buchleyn* Johanna Waltherja (Wittenberg 1524), in sicer pod naslovom *Gott der Vatter wohn uns bei, christlich gebessert*. D. M. Luther, pri čemer dostavek »christlich gebessert« poudarja splošno prakso protestantskih verzifikatorjev in skladateljev, da so na napeve iz latinske liturgije ali ljudskega glasbenega izročila predreformacijskega časa ustvarjali nova dela protestantskega pesemsko-glasbenega repertoarja – *contrafacta*.¹²⁹ Za natisom v *Eni duhovski peissni zubper Turke* je Trubar omenjeno pesem izdal še v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* 1574 (*Gott der Vatter wohn uns bey etc. Per Truberum. V le-tej pejsni se prosi tu cilu Bogastvu v ti S. Trojici, de kerščenikom v njih nadlugah pomaga*), nato pa je izšla še v Dalmatinovem *Tem celem catechizmu, enih psalmih* (1579, 1584) in v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom iz 1595, obakrat kot *Ena pejsen: Gott der Vatter wohn uns bey etc. Per Truberum. V le-tej pejsni se prosi tu cilu Bogastvu v ti S. Trojici, de kerščenikom v njih nadlugah pomaga*.¹³⁰

Pesemska priprošnja in molitev kranjske protestantske cerkve proti vsezmagajoči turški sili sta bili ob izidu *Ene duhovske peissni zubper Turke* še kako na mestu, kajti osmanski vojščaki Notranji Avstriji do bitke pri Sisku, ko so združene nemške, kranjske in hrvaške čete 22. junija 1593 porazile številčno močnejšo armado Gazi Hasana paše Predojevića, niso nič kaj prizanašali.

Slabo desetletje po izidu Trubarjeve protiturške pesmarice je bridka usoda doletela slavljenelega kranjskega deželnega glavarja in generalnega poveljnika Vojne krajine Herbarta Turjaškega. Ta se je bil v bitki pri Budačkem 22. septembra 1575 prisiljen, zgolj s svojo predhodnico ob sebi, spoprijeti kar z glavnino sil bosenskega sandžakbega Ferhat paše Sokolovića, srečanje obeh vojska pa se je za odločnega Turjačana končalo usodno. Njegova glava se je še istega leta znašla med »razstavnimi eksponati«, ki so jih v slavnostnem sprevodu zmagovitega sultanovega poveljnika razkazovali po carigrajskih ulicah:

»Dne 9. decembra je bil tu /v Carigradu/ žalosten in sramoten sprevod. Najprej so jezdili nekateri ponosni Turki z meje v svojih kapah z dolgimi konci. Za njimi sta nesla dva Turka dve zastavi, nato dva druga na dolgih drogovich

128 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 109, 156–157.

129 J. Čerin, n. d., 194.

130 J. Vinkler, *Opombe*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 225.

glavi Herbarta Turjaškega in Friderika Višnjegorskega. Glava deželnega glavarja je bila širokega, prijaznega obraza z rdečkasto in sivkasto brado in posivelimi lasmi. Zdelo se nam je, kakor da bi imela rano pod licem. Glava Friderika Višnjegorskega je bila brez brade in podolgastega obraza. Tisti, ki so jima odsekali glavi, so ju tudi nosili. Deli Peruana, ki je obglavil Turjaškega, je postal zaim /nižji poveljnik/ in se mu je plača izboljšala z 250 tolarji. Zagotovo bo postal alori ali sansabeg. Deli Regiex, ki je nosil glavo Višnjegorskega, je tudi postal zaim in letno prejme 2000 asperov.«¹³¹

Obglavljeno truplo deželnega glavarja so nato izpostavili v cerkvi sv. Elizabete v

187

Ferhadija (1579) je bila do balkanskih vojn v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja ne le arhitekturno in urbanistično jedro Banja Luke, temveč tudi eden najpomembnejših spomenikov osmanske arhitekture 16. stoletja v Bosni in Hercegovini; Ferhat paša je dal znameniti božji hram postaviti za 20.000 zlatnikov, ki jih je dobil za glavo Herbarta Turjaškega.

Ljubljani, nakar ga je 25. septembra istega leta pokopal superintendent protestantske cerkve na Kranjskem M. Krištof Spindler,¹³² toda šele po dolgotrajnih pogajanjih se je sorodnikom ubitega posrečilo od Turkov dobiti preparirano Herbartovo glavo in jo povrniti na Turjak. Ne zastonj: Ferhat paša je zanjo zahteval 20.000 zlatnikov.¹³³ Novce je res dobil in dal z njimi v Banja Luki 1579. postaviti prostor za muslimansko bogočastje.¹³⁴ Tako je nastala *Ferhadija*, ki je bila do balkanskih vojn v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja ne le arhitekturno in urbanistično jedro Banja Luke, temveč tudi eden najpomembnejših spomenikov osmanske arhitekture 16. stoletja v Bosni in Hercegovini,¹³⁵ njen ustanovnik pa je dal v portal džamije, ki je nosila njegovo ime, zapisati naslednje besede:

»To častitljivo molilnico je dal v imenu Alahovem postaviti dobrotnik Ferhat beg, pomočnik verujočih. Z mečem je vklesal v marmor svoje ime in z vojnim plenom jo je postavil ta izbrani mož. /.../ V imenu Alaha je zgrajeno to mesto za vernike.«

Nič manjša nesreča ni Kranjce prizadela leto za tem. 1576. je namreč na Kranjsko pridrlo 3000 vojščakov Ferhat paše, ki so na kranjski in hrvaški strani plenili, požigali in s seboj odgnali kar 4000 ujetnikov in 7000 glav živine. Nič bolje ni bilo dve leti zatem, ko so se konjeniki pod praporci s polmesečem pojavili pred Metliko. Metličani se niso ustrašili in se kar tako predali, toda po petih dneh bojov je turški vojni stroj vseeno naredil konec eni ključnih vojaških postojank za oskrbovanje Vojne krajine. V tiskarni Janža Mandelca v Ljubljani so kot odziv na padec Me-

132 Superintendent Spindler je imel tedaj tudi posmrtno pridigo za Herbartom Turjaškim, ki je nato še istega leta izšla v tiskarni Janža Mandelca. Njen naslov je *Ain christliche Leichpredig bey der Begrebnus, weyland des Wolgeborenen Herr, Herrn Hörwarden, freyherrn zu Auersperg* in velja poleg sorodnega spisa Jurija Khisla (*Herbardi Aurspergy baronis etc. rerum domi militiaeque praeclaræ gestarum gloria praestantissimi, vita et mors: ad salutem et commodum patriae transacta, et in Coruatiæ extremis finibus ad Budatschbium X. Calend. Oct. in praelio aduersus Turcas, omnis memoriae crudeliss: Christianorum salutis oppugnatores, gloriosissimè appetita*, 1575; nemška verzija je pri J. Mandelcu izšla leta 1576) pred knjigo Jacoba Andreaea/Matije Trosta o Primožu Trubarju za prvo protestantsko biografijo pomembneža s področja Kranjske. Theodor Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während der sechzehnten Jahrhundert*, Wien 1863, 43; I. Voje, n. d., 98.

133 J. Gruden, n. d., 774–776.

134 Simbolika odsekanih glav sovražnika tudi katoliškim branilcem Notranje Avstrije ni bila tuja: željni knez, avstrijski nadvojvoda Karel je namreč začel 13. julija 1579 na zemlji, ki jo je kupil od grofov Zrinjskih, zidati Karlovec (Carolostadium, Karlstadt). Ta je kmalu postal sedež glavnega poveljnika Vojne krajine in najpomembnejša utrdba za obrambo Kranjske, toda nepremagljivost naj bi mu zagotavljali prav posebni temelji – postavljen je bil namreč na 900 turških glav. J. Gruden, n. d., 778.

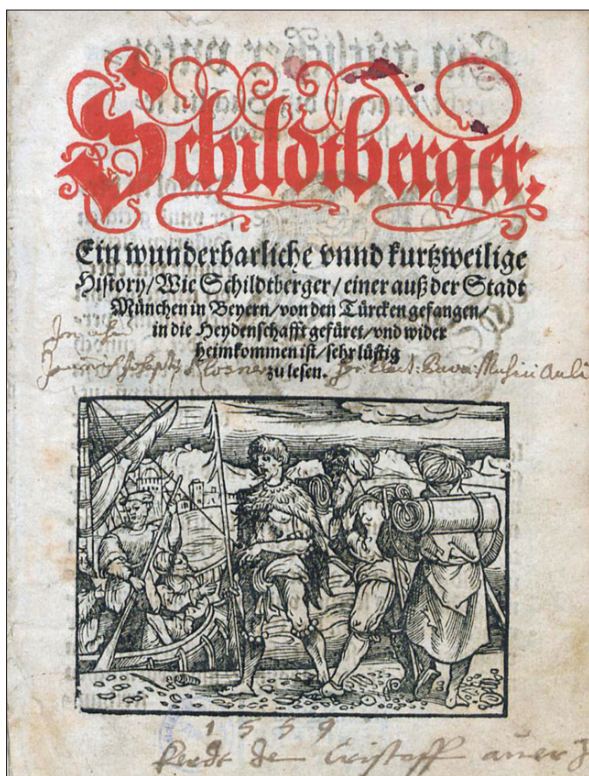
135 *Ferhadija* je bila uvrščena na Unescov seznam spomenikov kulturne dediščine, 7. maja 1993 so jo z razstrelivom močno poškodovali srbski nacionalisti, kasneje pa so jo dale srbske oblasti v okviru etničnega čiščenja podreti do tal, ruševine pa odpeljati na mestno smetišče.

188

»Nemški Marko Polo«, bavarski potopisec Johannes (Hans) Schiltberger (1380–po 1427) se je leta 1396 kot soldat udeležil odprave ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega proti sultanu Bajazitu I. Yldirimu. V bitki, ki se je za krščansko vojsko končala katastrofalno, je bil ujet, svoja doživetja (trideset let v turškem in mongolskem ujetništvu) pa je popisal v znamenitem potopisu *Reisebuch*, ki je nastal po avtorjevi vrnitvi domov. Na začetku svoje knjige Schiltberger pripoveduje o vpadu turške vojske leta 1398 v mesto »Pettaw«; od tam in iz okolice naj bi Turki odpeljali 16.000 mož in žena z njihovim imetjem vred. Na sliki zgoraj stran iz Schiltbergerjevega *Reisebuch*, in sicer iz inkunabule, ki je bila okoli leta 1477 natisnjena v Augsburgu.

■ 89
 Schiltbergerjev
Reisebuch je naj-
 večkrat izdani
 nemški potopis;
 na sliki naslovna
 stran iz frankfurt-
 ske izdaje (1556).

tlike natisnili letak *Neue Zeitung*, ki na štirih straneh popisuje, kaj se je zgodilo s premaganci: mestnega sodnika so turški vojaki ustrelili z lokom, mestne svetovalce skrajšali za glavo, žene in hčere meščanov spravili ob čast, nazadnje pa so nesrečnice končale v cerkvi, ki so jo ob odhodu zažgali, čete Ferhat paše pa so uplenile tudi 900 mož in dečkov, ki so jih odvedli v sužnost.¹³⁶

Pomensko težišče nemške predloge, ki jo je Trubar poslovenil v *Eni duhovski peissni zubper Turke*, ni na turški nevarnosti, temveč na srednjeveški *ars bene moriendi*, na spravljenosti z Bogom – na pomenljivem zadnjem dejanju človekovega tostranskega bivanja, ko mora posameznik, če naj sveti Peter zaškrta s klju-

136 J. Gruden, n. d., 777.

čem v ključavnici nebeških vrat, oditi onstran zmirljen z Vsevišnjim. Drugo težišče pa je prošnja k Bogu, naj da človeku že na tem svetu primerno mentalno stališče, sredstva in obrambo pred Zlodejem in njegovimi ukanami – prav vsepričujočnost slednjih je bila za večino ljudi, ki so živeli pred stoletjem luči in razuma, največja prepreka za miren prehod v onostranstvo, kajti posamičnikova vest si je mogla očitati to in ono –, da bi lahko zadnjo uro pričakal pomirjen in brez strahu pred večnim pogubljenjem v peklenskem ognju. Toda Trubar je pomensko žarišče prenesel skorajda povsem v zelo konkretno tostranskost, kajti glavni poudarek je postavil na prošnji Bogu, naj »lube Slovence« obvaruje pred težavami, s katerimi so se le-ti srečevali pri izpovedovanju »prave, stare vere kersčanske«. In to je bila rimska cerkev s papežem na čelu ter z bolj ali manj bojevitimi »hudimi farji«, duhovni pod njim, ki tudi kranjskim, koroškim in štajerskim protestantom v zadnjih desetletjih 16. stoletja niso dali več prav do sape, predvsem pa turška nevarnost.

Oboje je najbrž motiviralo tudi uvrstitev pesmi *Da pacem Domine* (*Dai mir, o Bug, kersčenikom*) v prevodu Sebastijana Krelja v Trubarjev kancional *Ta celi catechismus, eni psalmi* (1574).¹³⁷ Gre za prevodno razširitev elegično intonirane Luthrove pesmi *Verleih uns Frieden gnädlich*, ki jo je wittenberški reformator zložil kot predelavo latinske antifone »Da pacem Domine in diebus nostris, quia non est alius, qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster. Da nobis pacem temporis, pacem pectoris, pacem æternitatis«:

Verleih uns Frieden gnädiglich,
Herr Gott, zu unsern Zeiten.
Es ist doch ja kein ander nicht,
der für uns könnnte streiten,
denn du, unser Gott, alleine.¹³⁸

Luthrova verzifikacija je najverjetneje nastala v letih 1528/1529, prvič pa je prišla med bralce v *Gesangbuch Erfurt* (1531) Andreasa Rauscherja. Poleg elegične priprošnje za Božjo pomoč in mir cerkve, ki vsaj deloma še odraža posamezne elemente srednjeveškega idearija z njegovim fatalističnim zaupanjem v tak potek dogodkov, kot ga nezmotljivo usmerja Vsevladarjeva roka – v popotovanje zgodovine v Božji državi in cerkvi od izgubljenega do zopet pridobljenega paradiza –, pa pesem razkriva tudi odnos protestantske cerkve do bitja in nehanja: ni druge resnične pomoči razen Božje.

137 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 434–436.

138 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 69.

Prva, tretja in četrta kitica slovenskega teksta so prevod treh Luthrovih kitic, druga kitica pa je Kreljeva predelava druge kitice nemške predloge, ki se kot štirikitična pesem nahaja najprej v pesmarici Heinricha Steinerja (Augsburg 1532), je pa Krelj vanjo vključil prošnjo zoper Turke, ki je v nemških predlogah ni najti. Pesem je v omenjenem Trubarjevem kancionalu (1574) notirana, melodija pa se prvič pojavlja v *Kirchengesenge mit vil schönen Psalmen und Melodey* Andreasa Rauscherja (Nürnberg 1531) in je predelava latinskega korala *Veni, redemptor gentium*.¹³⁹ *Da pacem Domine* je po prvi izdaji leta 1574 izšla še v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* (1579, 1584) in v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom (1595).

O istem motivu za objavo, kot ga kaže upoštevati v zvezi s Kreljevo *Da pacem Domine*, bi veljalo razmišljati tudi ob *Eni srčni molytvi zubper Turka* (*O Gospud Bug, ti oča naš*), ki je delo Jurija Dalmatina.¹⁴⁰ Slednji je predlogo za svojo verzifikacijo našel v nemški pesmi *Herr, ich ruff dein namen an* Johanna Kugelmanna (Augsburg 1540),¹⁴¹ skladba, ki jo prinaša tudi Trubarjeva objava (1574), pa se nahaja najprej ob pesmi Matthäusa Greitterja *Hilf Herre Gott dem deinen Knecht* (Ps 119) v *Dritt Theil Strassburge Kirchenampt* iz leta 1525.

Motivov, ki razkrivajo imaginarij zastran Turkov/muslimanov, je v tej pesmi več: Turki so sovražniki Božje cerkve; zatirajo kristjane, hočejo na ta način razdejeti cerkev ter »zatreti Božje ime«; Turki ne pustijo opravljati bogoslužja krščanske cerkve – pridige in obhajila, zato so kristjani prisiljeni v sprejetje islama (»Obtu tih ljudi veliku služit turški mu maliku bodo permorovani«);¹⁴² zaradi vsega tega se sramoti Božje ime (»Sai boš ti le zašpotovan, od Turka z nami sramovan, spumni, kai tu bo škode«).¹⁴³ Ker so kristjani prešibki, da bi se sami (u)brani pred turško nadmočjo, je ni druge, kot da poseže sam nebeški gospodar, ki naj ohrani v časti svoje ime, in sicer tako, da (krščanska vojska) pomete s Turki: »Taku nom zdai stui na strani inu pred Turkom nas brani, de se on ne prevzame.«¹⁴⁴

Ta celi catehismus, eni psalmi iz leta 1574 je ob dveh drobnejših motivskih reminiscencah na Turke, ki ju je najti v mlajših Trubarjevih

139 J. Čerin, n. d., 191; *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 139, 196–197.

140 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 443–447.

141 J. Čerin, n. d., 211.

142 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 446.

143 N. m.

144 N. d., 447.

pesmaricah,¹⁴⁵ tudi zadnje reformatorjevo celovito izdajateljsko podjetje na polju protestantske cerkvene pesmi v slovenskem jeziku. Isto velja tudi za verzifikacije, kjer so motivi vsaj deloma evocirali Trubarjev individualni ter splošni (srednje)evropski idearij in imaginarij zastran turškega vprašanja, tako prvo kot drugo pa je dobilo poseben izraz tudi v prvem bibličnem prevodu, ki ga je naš reformator izdal po dokončnem izgonu iz dežel med Alpami in Jadranom – v *Tem celem psalterju Davidovem* (1566).

1566: *Ta celi psalter Davidov* kot noctova barka Trubarjevih pogledov na ogroženost s strani turške sile in rimske cerkve

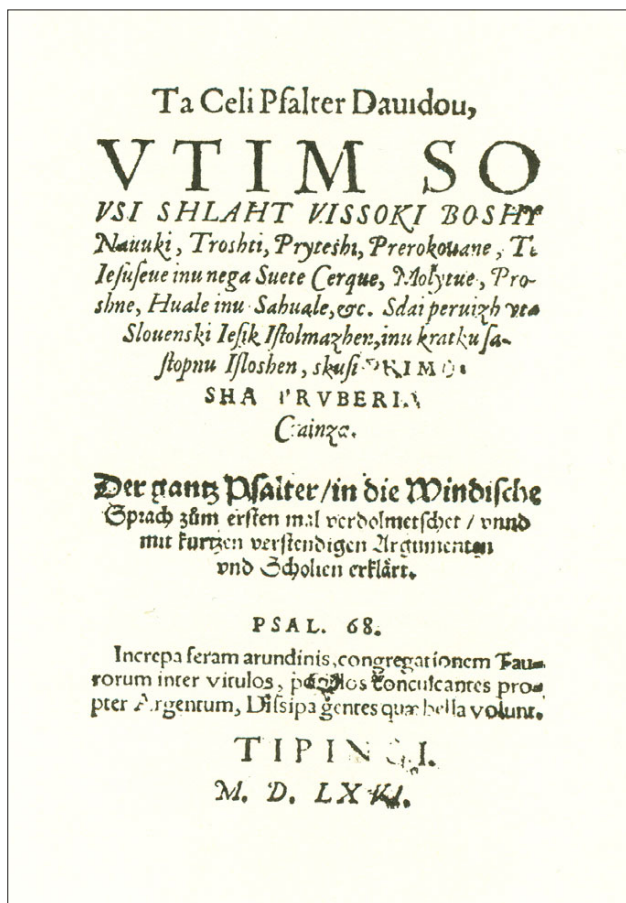
Ta celi psalter Davidov je Trubarjev edini prevajalski podvig, kjer se je začetnik slovenske tiskane besede lotil katere knjig *Starega testamenta*. Prvi prevod slovenskih psalmov je prišel na svetlo maja ali na začetku junija 1566, kajti Trubar je *Teutsche Vorred über dissen Psalter* končal z besedami: »Geben auß meinem anderen Patmos im Monat Januario nach Christi Geburt im 1566. Jar,« in s tem jasno zapisal *terminus post quem*, s pojasnilom v slovenskem predgovoru, da se je knjiga tiskala štiri mesece, pa *terminus ante quem*.

Tisk je bil izdelan v delavnici Ulricha Morharta st. v Tübingenu, ki jo je od mojstrove smrti 1554 vodila njegova tretja (ali četrta) soproga Magdalena skupaj s sinovoma iz njenega prvega zakona, Georgom in Oswaldom Gruppenbachom; iz iste tiskarne izvira večina slovenskih tiskov 16. stoletja, vključno s prvo slovensko knjigo, *Catechizmom* (1550).

Ta celi psalter Davidov ni nastal kot konsistentno prevodno delo, ki bi ga Trubar opravil kolikor mogoče v enem kosu, kajti v prvem slovensko pisanem predgovoru v psalme (*Vsem bogaboječim vernim Craincom inu Slovenom ...*) je brati naslednje: »Iest sem le-te buqve ainaist leit po času inu rezmišlaie tomačil inu zdai štyri mesce poredu drukal.«¹⁴⁶ Trubar je v robni opombi še dostavil: »Slovenski psalter ie /s/ flissom dolgu tolmačen.« Misliti je torej, da je naš reformator s svojim prevajalskim delom pričel že leta 1555, ko je izšel njegov prvi integralni prevod kate-re koli svetopisemske knjige v slovenski jezik – *Ta evangeli svetiga Matevža*, prvo dokumentirano omembo prevajalskega in komentatorskega

¹⁴⁵ *Te cerqve Božje zuber nee sovražnikie tožba inu molitov* (*O Bug, zakai ti dopustiš*) v *Treh duhovskih peissnih* (1575) in druga »izlaga« *Tega prvega psalma ž nega triemi izlagami* (1579). *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 457–459, 493, 494.

¹⁴⁶ *Zbrana dela Primoža Trubarja* V, ur. Jonatan Vinkler, Ljubljana 2009, 15–16.

190

Ta celi psalter Davidov je Trubarjev edini prevajalski podvig, kjer se je začetnik slovenske tiskane besede lotil katere knjig *Starega testamenta*. Prvi prevod slovenskih psalmov je prišel na svetlo maja ali na začetku junija 1566. Tisk je bil izdelan v delavnici Ulricha Morharta st. v Tübingenu, ki jo je od mojstrove smrti 1554 vodila njegova tretja (ali četrta) soproga Magdalena skupaj s sinovoma iz njenega prvega zakona, Georgom in Oswaldom Gruppenbachom; iz iste tiskarne izvira večina slovenskih tiskov 16. stoletja, vključno s prvo slovensko knjigo, *Catechizmom* (1550).

dela na slovenskem psalterju pa je najti v pismu Heinrichu Bullingerju (1504–1575), ki ga je Trubar kot dušni pastir pri cerkvi sv. Manga v Keptenu na začetku 1559. pisal švicarskemu reformatorju: »Pozdravite v mojem imenu vaše gospode sobrate, zlasti gospoda Waltherja; njegovo in Musculovo delo o psalterju mi prav dobro rabita za moj slovenski psalter. Prevedel sem že 33 psalmov, postavil sem tudi vsebinske pregledne spre-daj in pripombe na rob, razlage pa na konec kakor gospod Walther.«¹⁴⁷ Superintendent protestantske cerkvene občine na Kranjskem je prevod povečini dodelal že sredi leta 1563, kajti o tem je 18. septembra in nato še 5. oktobra istega leta poročal Ivanu Ungnadu.¹⁴⁸ Toda kmalu je, če je le računal, da bo knjigo natisnil uraški Bibel-Anstalt, doživel neprijetno presenečenje: izvedel je, da po Klombnerjevem naročilu psalter prevaja tudi Adam Bohorič. Zato se je pritožil Ungnadu, ta pa se je izmotaval, da Bohoričev prevajalski angažma ni njegovo maslo in da ni za Trubarjevo prevajalsko podjetje nič vedel.¹⁴⁹ Toda Trubar se ni dal odvrniti in je Ungnada prosil, naj da psalter natisniti v Urachu, ker si prevajalec za ce-kine ne upa kaj dosti nadlegovati kranjskih deželnih stanov, ti da imajo že tako ali tako dovolj drugih izdatkov. Toda pri Ungnadu je bil najbrž še dobro živ spomin na Trubarjev »viel falsch« o glagolskih in cirilskih uraških tiskih, s čimer je Trubar še dodatno razmajal že itak krhke od-nose med zaščitnikom uraške tiskarne, Štefanom Konzulom in seboj,¹⁵⁰ pa tudi homatije s Klombnerjevimi *Enimi duhovnimi peisnimi* (1563) še niso bile niti daleč niti pozabljene.¹⁵¹ Ungnad je Trubarjevo prošnjo na-zadnje odbil in pristavil, da naj si da prevajalec svoj psalter tiskati, ka-kor ve in zna, kajti dobro da ve, da Anton Dalmata in Štefan Konzul no-četa imeti opravka s slovenskimi knjigami.¹⁵² Trubar se je zato 15. no-vembra 1564 obrnil na württemberškega vojvodo Krištofa in ga prosil za dovoljenje, da bi se *Ta celi psalter Davidov* smel izdelati v Tübingenu: Ungnad da ga ne more natisniti v Urachu, ker ima menda preveč dela z drugimi knjigami.¹⁵³ Visokorodni gospod ni nasprotoval natisu sloven-skih psalmov v svojem mestu, bi pa moral Trubar dati tekst v predhodni

147 Primož Trubar Heinrichu Bullingerju (Kempton, 1. februar 1559); J. Rajhman, n. d., 36, 37.

148 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 5. oktober 1563): »Psalter z utemeljivtviyo in dodatki bo kmalu končan.« J. Rajhman, n. d., 157, 159; 162, 164.

149 Ivan Ungnad Primožu Trubarju, postscripta (Tübingen, 6. junij 1564); Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897, 413, 414.

150 Glej Trubarjevo pismo, zlasti postscripta Ungnadu z dne 9. januarja 1563; J. Rajhman, n. d., 149, 150–151.

151 Glej Jonatan Vinkler, Trden grad je naš Gospod, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 542–547.

152 Ivan Ungnad Primožu Trubarju (Urach, 20. september 1564); T. Elze, n. d., 424.

153 Primož Trubar Krištofu Württemberskemu (Ljubljana, 15. november 1564); J. Rajhman, n. d., 196.

191, 92

Trubar psalterja najverjetneje ni slovenil na podlagi hebrejščine, temveč posredno, kot je to počel pri novozaveznih bibličnih knjigah. Slednje ni bilo v 16. stoletju nič nenavadnega, kajti med prevajalci Svetega pisma v vernakularne jezike poznavanje orientalistike in tako tudi hebrejskega jezika ni bilo prav vsakdanja reč. Celo Martin Luther je dal v svojem *Das schöne Confitemini an der Zahl der 118. Psalm* (1530, zgoraj) vedeti, da se je pri prevajanju 118. psalma v nemščino srečeval z občutnimi težavami in da je pogosto konzultiral tudi grški ter latinski prevod. Luther je s svojimi »razlagami« utemeljil žanr protestantske biblične eksegetike za splošnega bralca. Analognega žanra, kot je nemški *Auslegung*, slovenska protestantska književnost ne pozna, njegove funkcije pa so prevzemala ponavadi daljša predgovorna besedila, ki so bila zato običajno hibrid s številnimi besedilnimi funkcijami in žanrsko nejasnimi določnicami.

pregled, pa tudi tisk bi moral založiti sam. Toda v te dogovore je posegel ukaz Trubarjevega notranjeavstrijskega deželnega kneza, nadvojvode Karla, ki je dal Trubarja zaradi izdaje *Cerkovne ordninge* pognati za meje habsburških dednih dežel med Alpami in Jadranom. Tako tedaj na izdajo psalterja ni bilo misliti, toda takoj, ko je na Nemškem ujel korak, je Trubar nadaljeval s pripravami na izid, natis pa najverjetneje plačal iz lastnega žepa, in to le leto po odhodu v izgnanstvo.¹⁵⁴

O jeziku bibličnih besedil, ki jih je Trubar konzultiral pri predstavljanju najboljše biblične zbirke pesmi v slovenski jezik, je v omenjenem predgovoru v *Ta celi psalter Davidov* zapisano: »Aku se sledna besseda s teim nemškim tolmačenem ne zgliha, zatu se ne zmotite; iest se[m] več iz latinskih koker nemških tolmačeriev tomačil.«¹⁵⁵ Ob primerni zgodovinsko-kritičnosti in zavedanju, da reformatorjevih izjav v predgovorih ne kaže vedno razumevati (povsem) dobesedno,¹⁵⁶ je vendarle na dlan, da Trubar psalterja ni prevajal iz hebrejščine, temveč posredno, kot je to počel pri novozaveznih bibličnih knjigah.

Slednje ni bilo v 16. stoletju nič neobičajnega, kajti med prevajalci *Svetega pisma* v vernakularne jezike poznavanje orientalistike in tako tudi hebrejskega jezika ni bilo prav vsakdanja reč: celo Martin Luther je dal v svojem *Das schöne Confitemini an der Zahl der 118. Psalm* (1530) vedeti, da se je pri prevajanju 118. psalma v nemščino srečeval z občutnimi težavami in da je pogosto konzultiral tudi grški ter latinski prevod.¹⁵⁷ Med prevodi Svetega pisma v slovanske jezike je bila tedaj izključno iz izvornih idiomov prevedena le češka *Bible kralická* (1579–1593).¹⁵⁸ Temelj zanj je bil položen, ko so češki bratje svojega intelektualno najodličnejšega sobrata in škofa, humanista Jana Blahoslava (1523–1571) s številnimi vztrajnimi prošnjami pregovorili, da je iz grščine prevedel *Novi te-*

154 N. m.

155 *Zbrana dela Primoža Trubarja* V, 16.

156 Francka Premk, *Korenine slovenskih psalmov*, Ljubljana 1992, 31.

157 F. Premk, n. d., 651.

158 Ime je dobila po naselju Kralice na Moravskem, ki je prvič omenjeno leta 1255, kot mesto pa 1303. V tem mestu je imela Jednota českokobratrska eno svojih najiminennejših tiskarn, ki je s svojimi izdajami veljala za zgled domače in tuje tipografsko-tiskarske umetelnosti. Tiskarna se je najprej nahajala v Ivančicah, nato pa je bila preseljena v Kralice, kjer je ob radodarni podpori gospodov z Žerotina ostala do dokončnega zatrtja čeških bratov na Češkem in Moravskem. Med vzor(č)ne tiske iz tiskarne v Kralicah sodijo: *Mala biblija*, samo tekst (1596); *Psalter* (1579, 1581, 1583); Strejčevi *Psalmi* (1587, 1590); Kapitova *Postilla* (1586); kancional (1581, 1594), predvsem pa *Bible kralická* (1579–1593). Le-ta je najslavnejše delo krališke tiskarne in še bolj kot drugi krališki tiski izstopa s svojo lepo tipografijo (kar kaže na visoko razvito obrtno spretnost izdelave črk) in z dvobravnim okrasjem. *Kralická biblija* je kot tiskarsko delo Zaharije Solina primerljiva s slavnimi umetniškimi deli nizozemskih tiskarjev. Izjemna je bila tudi vezava, še posebno pri pergamentnih izvodih, ki so bili bogato okrašeni s srebrom.

stament. Na to nalogo se je kar najtemeljiteje pripravil: kritično je preučil starejša in mlajša češka, latinska in grška besedila ter tudi Luthrov *Das neue Testament deutsch* (1522). Tako je z »veliko truda v pretežnem delu svojega življenja« ustvaril spoštovanja vreden prevod *Nove zaveze*. To delo je prvič izšlo 1564. s številnimi komentarji, razlagami in konkordancami, drugič, leta 1568 (z bogatimi filološkimi in kritičnimi komentarji), pa v tiskarsko odlični podobi, ki je primerljiva s kasnejšo *Kraljico biblijo*.

Imenitni Blahoslavov *Novi testament* je nato Jednoto bratrsko navedel, da je po prevajalčevi smrti organizirala prevajanje Starega testamenta iz izvirnih jezikov. Med češkimi brati so bili izbrani najboljši od najzmožnejših: Ondřej Štefan, Jan Eneas, Izaiáš Cibulka, Jan Kapita, Jan Effreim, Pavel Jessen, Jiří Strejc in dva poznavalca hebrejščine, sirijščine in kaldejščine – M. Mikuláš Albrecht s Kaménka in Lukáš Helič, ki je bil iz židovske družine. Može so pri delu upoštevali *Grammatiko česko* (1571) J. Blahoslava, podviga pa so se lotili z zanosom in z vedenjem o velikem pomenu svojega početja. Preučili so več tiskanih in rokopisnih čeških ter tujejezičnih biblij, predvsem pa so upoštevali hebrejski izvirnik, njegovo kaldejsko razlago, parafrazo v sirijščini in grško *Septuaginto*. Že 1579. je tako izšel prvi del prevoda (z dvojnimi predgovorom – za duhovnike in druge bralce), leto kasneje drugi del, 1581 tretji, 1587 četrty, 1588 peti in leta 1593 zadnji – šesti del (od tod tudi poimenovanje *Šestdelna biblija*), ki je bil reprint Blahoslavovega *Novega testamenta*. Največja skrb je bila posvečena vsebini. Prevod, ki je bil dosleden glede na izvorno besedilo, toda kljub temu tekoč in berljiv, je bil v svojem času vzor(č)no delo. Zato ne preseneča, kar je v *Kšaftu* o njem zapisal Jan Amos Komenský, namreč, da je »malo narodov, ki bi v svojem jeziku slišali sv. preroke in apostole govoriti tako pristno, izvirno in jasno«.

Trubarjevega obvladovanja izvirnih bibličnih jezikov po do danes ugotovljenem ni mogoče primerjati z znanjem češkokratskih prevajalcev, kajti našemu reformatorju so pri prevajanju izobrazbeno zagotovo umanjala ravna tista študijska leta, ki jih zaradi turške nevarnosti ni utegnil preživeti v univerzitetnih predavalnicah in se tako ni mogel usposobiti v obsegu, ki je ponavadi definiral jezikovne kompetence magistra svobodnih umetnosti – tj. popolno obvladovanje latinščine, grščine, pri posameznikih tudi hebrejščine (zlasti če je dotični nameraval svoj študij po absolvirani artistski nadaljevati še na teološki fakulteti). Ni dvoma, da se je Trubar kot prizadeven delavec svojih omejitev zastran znanja tujih jezikov zavedal in jih skušal tudi preseči, toda pripustiti je

MACHVMETIS SARACENORUM principis, eius que

SUCCESSORVM VITAE, DOCTRINA, AC IPSE

ALCORAN.

Quo uelut authentico legum diuinarum codice Agarent & Turcaë, aliq̄ CHR IST O aduerfantes populi reguntur. quæ ante annos CCCC, uir multis nominibus, Diui quoq̄ Bernardi testimonio, clariffimus, D. Petrus Abbas Cluniacensis, per uiros eruditos, ad fidei Christianaë ac sanctaë matris Ecclesie propugnationem, ex Arabica lingua in Latinam transferri curauit.

His adiuncta sunt CONFVTATIONES multorū, & quidem probatis. authorum, Arabum, Græcorum, & Latinorū, unā cum doctiss. uiri PHILIPPI MELANCHTHONIS præmonitione. Quibus uelut instructissima fidei Catholice propugnationum acie, peruersa dogmata & tota superstitio Machumetica profligantur.

Adiuncti sunt etiam De Turcarum, sive Saracenorum (qui non tam sectatores Machumeticæ uarietatis, quam uindices & propugnatores, nominist. Christiani acerrimos hostes, aliquot iam seculis præferunt) origine, ac rebus gestis, à DCCC annis ad nostra usq̄ tempora, Libelli aliquot lectu dignissimi.

omnium Catalogum uerfa cuiusq̄ tomi prima pagina reperies.

Hæc omnia in unum uolumen redacta sunt, opera ex studio THEODORI BIBLIANDRI, Ecclesie Tigurinae ministri, qui collatis etiam exemplaribus Latinis et Arab. Alcorani textum emendauit, et marginibus apposuit Annotationes, quibus doctrinae Machumeticæ absurditas, contradictio nes, origines errorum, diuinaq̄ scriptura de præuentione, aliq̄ alia in genus indicantur. Quæ quidem in lucem edita ad gloriam Domini TRVS CHRISTI, et multiplicem Ecclesie utilitatem, aduersus Sarracenam principem tenebrarum, eiusq̄ nunciā Antichristum quem oportet manifestari, et confici spiritus oris CHR ISTI Seruatoris nostri.

ANNO SALVTIS HV MANE, M. D. L. Mense Martio.

193

Trubarjevo soočanju z islamom ni prvo v slovenski kulturni zgodovini. Theodor Bibliander je namreč 1543. v Baslu izdal prevod *Korana*, ki je nastal že v srednjem veku (od okoli 1142 naprej), in sicer je bil njegov avtor filozof, astronom in matematik Herman s Koroske (Herman de Carinthia, Dalmana, Sclavus, Secundus, 1110–1154). Hermana in njegovega prijatelja Roberta iz Chestra (Robertus Retinensis) je k prevajanju nagovoril Peter Castivredni (Petrus Venerabilis). Rokopis je bil nekaj časa izgubljen. Leta 1437 ga je v Carigradu našel Dubrovčan Ivan Stojković in ga dal na lastne stroške prepisati po Poljaku Klimentu de Visilicia. Ta prevod je bil nato nato natisnjen v Bibliandrovi izdaji (na sliki).

treba, da je natanko vedel, kaj piše, ko je dal v nemški predgovor *Tega prvega dela Novega testamenta* (1557) natisniti naslednji popis svojega prevajalskega postopa:

»Moje prevajanje pa gre le počasi od rok zaradi moje odgovorne pridigarke službe, ki mi je prva dolžnost, in ker moram pri prevajanju vedno imeti pred seboj dva latinska, dva nemška, en laški novi testament in še eno hrvaško mašno knjigo, ki je bila pred kratkim natisnjena z latinskimi črkami; a

preden pogledam vsako besedo v vsakem prevodu posebej, še Erazmove annotations in druge komentarje, ter preudarim, kateremu prevodu naj bi sledil, preide mnogo časa.«¹⁵⁹

Iz navedenega je razbrati, da Trubar pri slovenjenju *Novega testamenta* ni – kot npr. Luther ali češki učenjaki – prevajal neposredno iz epohalne izdaje *Novum testamentum* Erazma Rotterdamskega, katere srž je bila ravno tekstnokritična edicija grškega teksta *Nove zaveze*, temveč je njegov posredni prevod temeljil na a) translatorski kompilaciji obstoječih latinskih, nemških in italijanskih prevodov ter na b) biblični hermenevtiki, kjer pa so zastran pomenske razjasnitve besedja igrali ključno vlogo Erazmovi komentarji *Novega testamenta*. Trubarjev prevod *Nove zaveze* je torej *prevodna kompilacija* iz latinskih, nemških in italijanskih predlog, kajti prevajalec je v istem predgovoru na kar treh mestih jasno zapisal, zakaj se pri slovenjenju ni mogel nasloniti na primarno grško besedilo:

»Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsakdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. Sicer so – hvala bogu – posebno v sedanjem času nekateri prevedli biblijo iz hebrejščine in grščine v latinski, nemški in laški jezik dobro in razumljivo, kar potrjujejo vsi učenjaki ...«¹⁶⁰

Trubar je na margini še dodal: »Prevajalec te knjige ne zna hebrejski niti grški,«¹⁶¹ v nadaljevanju istega predgovora pa bralcu pojasnjuje, »iz kakšnih razlogov sem se jaz, ki ne znam ne hebrejski ne grški, lotil tega prevajanja.«¹⁶² Podobno je brati tudi v predgovoru k *Temu evangeliju svetiga Matevža* (1555), v katerem je Trubar zapisal:

»H drugimu vom poveimo, de mi v le-tim našim prevračenu smo veden imeili pred sebo ta pravi studenic tiga Noviga testamenta, kir ie gerški pisan, raven tiga smo mi tudi gledali na tu prevračene tih novih inu starih vucenikov, kateri so ta Nov testament iz gerskiga jezica v ta latinski, nemški inu v laški preobrnili, nerveč pag na Erazmov Roterodamov Nov testament; h timu so nom nega annotations sylnu pomagale.«¹⁶³

Trubar na tem mestu omenja prevodno kompiliranje iz latinščine, nemščine in italijanščine v slovenščino, pri čemer je ključno vlogo igrala biblična hermenevtika (komentarji Erazma Rotterdamskega) grške *Nove zaveze* – ne pa izvirno grško besedilo samo.

159 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 77.

160 N. d., 74, 75.

161 N. d., 74.

162 N. d., 79.

163 Primož Trubar, *Ta evangelij svetiga Matevža* (1555), Ljubljana 1993 (faksimile), A^{3a}–A^{3b}.

Ključno vprašanje, ki se zastavlja tudi v zvezi s *Tem celim psalterjem Davidovim*, je torej, kakšni so bili reformatorjevi nagibi, da se je biblične prevajanja loteval kljub dejstvu – le-to je brez sramu obelodanil celo v predgovorih svojih prevodov –, da mu je grščina, predvsem pa hebrejščina očitno predstavljala precejšnjo neznanko.

Mogoč odgovor se deloma skriva že v metafori evangelijske/biblične knjige v vernakularnem jeziku kot dušne paše za sestradane Božje ovčice, s katero Trubar med bralce pospremi *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555):

»Tiga vi zdai od nas koker enu mahinu kossilce oli iuzinico v dobrim vzamite inu špižate vaše duše, dotle s Božyo pomočio te druge evangelie inu listuve preobernemo. Tedai vi bote mogli vaše duše napasti do sytosti.«¹⁶⁴

Za poučujočo protestantsko cerkev je bil namreč biblični prevod tako na ravni teologije (*sola scriptura*) kot – posledično – tudi v horizontu idearija temeljna in ključna knjiga, pravzaprav neobhodno potrebna ustava, ki popisuje ves tod in onstran, definira razmerje med ljubim bogom in človekom ter določa slednjega orientacijo na popotovanju iz večrajšnjosti v večnost. Zato si je Trubar poleg katekizma in pesmarice povsem prakticistično prizadeval med svoje slovenske rojake kar najhitreje poslati tudi biblični prevod, pri tem pa *Evangelij po Mateju* zaradi svojega položaja v liturgiki najbrž ni bil izbran naključno. Da je imel Trubar pri prevajanju bibličnega besedila v mislih predvsem verski pomen samega besedila, njegovo razumevanje in kar največjo vgraditev slednjega v vsakdanjo delovansko prakso slehernega vernika – vse to je kajpak komaj predstavljivo, če bi bila ubeseditven za bralce težko ali celo neumljivo –, ne pa toliko njegovo filološko korektnost ali ubeseditveno virtuoznost, je razbrati tudi iz besed, s katerimi nadaljuje predgovor v *Evangelij po Mateju*:

»Inu mi nesmo v le-timu našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, glatkih, vissokih, kunstnih, novih oli neznanih bessed iskali, temuč te gmainske crainske preproste bessede, katere vsaki dobri, preprosti Slovenic lahko more zastopiti. Zakai ta muč Svetiga evangelia inu naše izveličanie ne stoy v lepih, ofertnih bessedah, temuč v tim duhei, v ti risnici, v ti pravi veri inu v enim svetim keršanskim lebnu.«¹⁶⁵

Isti pogled – pred Vsemogočnim šteje predvsem ponižno pobožno življenje, versko prakticiranje, ne pa učeno teološko disputiranje – je Trubar izrazil tudi dve leti pozneje, ko je spomladi 1557 Bullingerju pisal, da se je znašel sredi protestantske teološke kontroverze o substancialni prisotnosti Odrešenika v kruhu in vinu pri maši:

164 N. d., A^{2b}.

165 N. d., A³.

»Kaj koristijo pobožnim preprostim kristjanom take visoke disputacije o resnični, telesni, bistveni in duhovni navzočnosti Kristusovega telesa, ko pa oboji, vnglijanski in luteranski, priznavajo, da niso le znamenja, temveč da se pri večerji kristjanom resnično deli Kristusovo telo in njegova kri. Pri tem naj ostane in tudi mi hočemo to tako pustiti /...//;/ za zakramente ne gre uporabljati besedno dokazovanje, marveč vero. Kristus da je v svoji večerji, kjer jo pravilno obhajajo, posvetil kruh v svoje telo in vino v svojo kri, njegovim besedam hočemo preprosto verjeti in o tem nič več disputirati. Je pač skrivnost.«¹⁶⁶

Primerljivo perspektivo – božanska veda teologije je po svoji naravi zapleteno mentalno in ubesedovalno početje ter zato za običajnega bralca miselno komaj dostopna, »temna« disciplina; slednjemu je za vodnika pri njegovem praktičnem verskem življenju treba razumljivih besedil – je razbrati tudi iz Trubarjevega prevodnega postopanja s simboličnimi knjigami. V reformatorjevem izvirnem predgovoru k *Articulom* (1562) je namreč zapisano naslednje:

»Inu kadar so ty eni articuli, navuki inu bessede v le-tih buqvich v ti bukovščini nembščini kratku inu časi temnu izrečeni inu postavljeni, de ty preprosti inu kir ne so v tim S. pismu vučeni, težku oli cilu ništer ne zastopio. Obtus sem te iste articule inu bessede z drugimi inu z obilnešimi bessedami, exempli inu perglihami iztomačil, izgovuril inu izlužil ...«¹⁶⁷

Ta navedek ne govori o ničemer drugem kot o dejstvu, da je želel Trubar tudi temeljni doktrinarni kamen protestantske reformacije – *Confessio Augustana* (ta v posameznih edicijah nosi tudi dostavek *invariata*) – prilagoditi praktičnim potrebam in recepcijski zmožnosti slovenskega bralca, ki zagotovo ni bil vajen (latinskega in nemškega) teološkega jezika, njegovega sloga in terminologije, v kolikor ni bil univerzitetno izšolan bralec. Zato je bil Trubar kot reformator druge generacije po Luthru – torej v času, ko se je po Melancthonovi artikulaciji protestantske doktrine čedalje večja skrb posvečala jasnosti, izčiščenosti, predvsem pa stalnosti zapisov verskih resnic v simboličnih knjigah –, precej svoboden v postopanju s ključnim tekstom filipistične smeri protestantske reformacije. Le-tega je jezikovno transformiral na različne načine: 1) izvirno besedilo je širil z opisom, namesto da bi vztrajal pri enobesednem ali frazemskem terminološkem poimenovanju; 2) teološke artikulacije je preubesedoval ter 3) pojasnjeval s primero in z zgledom namesto z definicijo, med pasażami, kjer prihaja njegova prak-

166 Primož Trubar Heinrichu Bullingerju (Kempten, 13. marec 1557); J. Rajhman, n. d., 26, 28.

167 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 49.

ticistična usmerjenost k bralcu (izvirnik – prevodna besedilna transformacija/adaptacija/ponašitev – recepcija pri širšem krogu bralcev) še posebej do izraza, pa izstopa zlasti artikel *Od klosterskih oblub inu zalub*, ki v izvirni latinski *Confessio Augustana* nosi naslov *De votis monachorum*. Tam je že izhodiščno opaziti veliko obsegovno in strukturno razliko med izvirnim latinskim/nemškim besedilom ter slovensko prevodno uresničitvijo, Trubar pa želi kot že na drugih mestih v *Articulih* še enkrat jasno raztolmačiti slovenskemu bralcu, da se ljubi Bog z milostnim očesom na slehernika pač ne ozre zaradi kakšnih posebnih zaslug oz. dobrih del le-tega, temveč zgolj zavoljo lastne (vse)milosti (*sola gratia*), ki se jo verujoči stori deležen ne z deli, temveč zgolj z vero (*sola fide*) v odrešenjsko zasluženje mučeniške smrti Jezusa Kristusa.

Da bi kar najbolj nazorno dopovedal, da same po sebi ne odrešujejo niti tako ekskluzivno k Bogu/Božjemu naravnane aktivnosti, kot sta meniško življenje in celo puščavništvo,¹⁶⁸ pove Trubar svojemu bralcu *eksempel* – zgodbo o Antonu Puščavniku (ok. 251–356), ki velja za očeta krščanskega redovništva, in čevljarju. Pripoved je strukturirana kot scela klasična novela z dramsko zgradbo (zasnova – zaplet – vrh – razplet – razsnova), z dialogom med protagonistoma, s pripovedno osredotočenostjo na en sam ključni dogodek, s skromnim dogajalnim prostorom ter s tozadevno minimalistično fabulo:

Mi beremo vu enih buqvah od eniga anžigla, tu ie od eniga, kir ie sam vu eni pusčavi oli v gozdu (ta ie en pravi menih, en samoveč bil) prebival, timu ie Anton bilu ime. Ta isti ie želil inu Boga veden prossil, de bi nemu Bug pustil veiditi, kai inu kuliku bi on bil v tim nega menihštvi v ti pusčavi na samim ž nega Božymi službami, s postmi y molytvami per Bugi zaslužil inu v kako-vi časti inu vrednusti ie on per Bugi. Na tako nega prošno ie bilu nemu odgovorienu, de nega Božye službe, diane inu vse rovnane so v taki vrednusti koker tiga šusteria, kir blizi tih vrat tiga alexandriska meista nega hyšo ima. Natu ta menih Anton zdaici gre iz te pusčave v tu meistu Alexandrio v tiga šustarie hyšo inu začne tiga šustarie samiga vprašati od nega vuka, kai veru- ie, koku inu s čim Bogu služi, kai ie nega inu nega družine dellu inu rovnane. Natu ta šustar h timu menihu odgovori inu nemu začne praviti, de ie v ti veri kersčanski prov navučen, zakai on veruie v Buga Očeta, Synu inu Svetiga Duha. On veruie, de ta Syn Božii ie pravi bug inu pravi človik, de ie s to nega

168 »Zakai ta closterski stan inu život prez vere v Jezusa obeniga človeka v nebessa ne perpravi. Inu en kmetič, svinski pastyr, antverhar, kupec, purgar, zlahntnik, gospud, kral, pridigar, aku suio vero, stan, život, poklycane, rovnane po Božii bessedi derži inu pela, taku on taku dobru v nebessa inu še lažezi inu berže pride koker en farr, menih inu nuna. S. Paul pravi, Gal. iii, de ludi, aydi, može, žene, dekle, hlapeci, kir so le kersčeni inu veruio v Cristusa, ie vse enu v Cristusu Jezusu. Obtu menih inu nune ne so bulše pred Bugom čez druge kersčenike.« *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 171, 172.

martro, smertio inu gorivstanenem za nega grehe sturil zadosti inu z Bugom spravil, de ie nega od večne smerti, od Hudiča inu od pekla odresil inu nemu zaslužil inu dobil ta večni leben. "Inu raven le-te vere iest vsaku iutru kratku, oli iz serca molim, zahvalim Gospudi Boga, kir ie suiga synu na ta svet poslal inu pustil martrati za našo volo inu kir ie nom dal vso žlaht dobruto inu potrebo. Potle prossim za odpusčane vseh muih grehov v tim imenu inu za volo Jezusa Cristusa inu molim, de ohrani inu obaruie tu kersčanstvu inu tudi to muio družino; prossim tudi tiga Božyga synu Jezusa Cristusa, de za nas suiga Očeta prossim. Inu per taki veri imam mui pokoi inu z vesselem te muie delu dellam inu opravam inu skerbim, de tudi ta muia družina inu mui otroci tudi v taki veri inu pokorsčini pruti Bogu bodo vučeni inu zreieni." Natu ta menih Anton več vpraša tiga šustarie inu pravi k nemu: "Ništer drugiga, težešiga inu vegšiga, ne delaš pruti Bogu? Inu drigači nemu ne služiš?" Natu pag ta šustar nemu odgovori inu pravi: "Kai se tebi zdii, de ie tu eni mahinu dellu oli ena lahka Božya služba, kadar en gospodar oli hyšni oča ta kruh inu potrebo za se inu za suio družino suiem dellom, suiemi lastnimi rokami, poštnu, po pravici, vsem ludem prez škode isče inu dobiva? Inu tu vsagdanu zlu, vse žlaht nesreče, kir veden timu človeku od ludi, od hude gosposčine, od sosedov, od družine, od sveita, od Hudiča gredo naprei inu se nalagaio, take riči s to vero volnu, pohlevnu nesti inu terpeti, nei li tu enu težku voiskovane inu enu veliku terplene na tim sveitu?" Natu ta menih gre proč od tiga šustarie inu ie zastopil, de ie on od Buga skuzi le-tiga šustarie podvizan inu prov podvučen, de on te nega Božye službe, čistost inu menihštvu nema čez druga kersčanska gmajn della staviti inu se ž nimi offertovati pred Bugom. De ta della, kir en gmajn zakonik ž nega družino v ti veri v nega hyši della inu dopernaša, tudi Gospudi Bogu dopadcio inu se ž nimi služi Bogu.¹⁶⁹

Podobno praktično dušnopastirsko usmeritev je moč razvideti tudi v Trubarjevem uredniškem odločanju, katere predloge uporabiti pri pripravi protestantskih pesmaric v slovenskem jeziku. Menil je namreč, da je slovenski cerkvi treba predvsem kar moči veliko kvalitetno napisanih, tj. tako po strukturni in besedilni kot po teološki plati izčiščenih, toda tudi cenenih in splošno dostopnih¹⁷⁰ temeljnih knjig – bibličnih prevo-

169 N. d., 172–174.

170 Tako Trubar ob koncu svojega *Tega celega catehizma, enih psalmov* (1574) v poglavju *Pregledane v tim drukanu* zapiše: »Inu potehmal ie meni veideoč, de ty buqvary inu vezary te slovenske buqve predragu prodajo, zatu tih ty bozi ne kupuio inu bodo zaderžane. /.../ Tu tolmačene, pissane, izlage inu zlage se vom Slovenom zabston sturi, zatu Boga hvalite inu prossite, de taku dellu gre posreči Bogu na čast inu h timu izvelyčanu dosti duš. Amen. Inu iest te buqvarie, kir take buqve vežeio, prossim inu zveistu opominam, da vzamo od nih pravi, spodobni lon, de ne bodo sacrilegi, cerkovni tatie, s katerimi se Bug silnu serdi inu nec na tim sveitu inu v pekli ostru štraifa. Pred teim nec inu nas Jezus Cristus, naš gospud inu izveličar, milostivu obari.« *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 452, 453.

dov, katekizmov in pesmaric. Če je tako šlo za pesemsko besedilo, ki je bilo s svojo vsebino teološko vsaj okvirno primerno in porabno za sporočanje v slovenskem jeziku v notranjeavstrijskih deželah, je bil tudi sicer »nesprejemljiv« avtor nepravoverne reformacijske smeri mirno uvrščen v slovensko knjigo, ki ji je Trubar pogosto osebno podelil *nihil obstat*, naš reformator pa se ni posebej spotikal ob dejstvu, da so njegovi slovenski rojaki tako lahko v istem kancionalu brali pesemska besedila švicarskih reformatorjev, posameznih izpostavljenih schwenckfeldijancev, čeških bratov in celo pesem nekega čevljarja, ki je zaradi vztrajnega izpovedovanja anabaptističnih verskih nazorov končal na grmadi na Tirolskem.¹⁷¹

Nadaljnji vzrok, zakaj se je Trubar lotil prevajanja *Novega testamenta* brez celovitega znanja grškega jezika, slovenjenja psalterja pa celo brez poznavanja židovske abecede, velja poleg pretežno praktične, nespekulativno usmerjene dušnopastirske, organizacijske in slovstvene dejavnosti našega reformatorja iskati predvsem v njegovi etični drži:

»Toda zraven sem razmišljal in ugibal tudi o tem, da bo Gospod na sodni dan prav tako od tistih hlapcev, ki jim je dal samo en talent, zahteval resen obračun, če so mu z njim kaj prigospodarili in pridobili, kakor od tistih, ki so prejeli pet talentov, velike darove in službe. In tisti, ki ni koristil Bogu in svojemu bližnjemu s prejetim, še tako majhnim in neznatnim darom, ampak ga je rabil le zase ter delal kakor svinja pri koritu, ki se sama uležje vanj, če se ji natrosi, in vse poje, tisti bo strt kot neraben, len, nepotreben, zanikrn, nezvest in hudoben hlapec, ker ni marljivo in zvesto opravljal svoje službe in svojega poklica, ter bo dobil plačilo s hinavci in bo pahnjnjen v najglobljo temo, kjer bo večno tuljenje in šklepetanje z zobmi. Sv. Pavel prišteva tudi raznovrstne jezike med darove Sv. duha, a Bog mi je iz posebne milosti zaradi Jezusa Kristusa naklonil znanje slovenskega jezika, kakor ga govoré v deželi Kranjski, pa sem v njem pridigal, kakor veste, sedemnajst let v raznih krajih slovenskih dežel; razumem tudi precej latinsko, nemško in laško. To torej in moja vest sta me gnala k temu prevajanju.«¹⁷²

Trubar je bil pristno veren duhovnik, ne pobožnjak in ne renesančno dinamični, toda ponavadi moralno laksni uživalec cerkvenih beneficijev, Vsevišnjega tehtanje duš ob poslednji sodbi ter resno izpraševanje, kaj je kdo storil (prav) ter česa ni, pa sta bila zanj tolikanj stvarni entiteti, da se neznanje hebrejščine in grščine spričo njiju ni zdelo omembe vredna ovira, da ne bi mogel s prevajanjem Božjih besed posredovati tudi svojim rojakom. Slednje je imel iskreno rad, poleg tega pa se je čutil suveren tako v svoji kompetenci zastran slovenskega jezika kot v obvladovanju

171 J. Vinkler, Opombe, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 80, 116, 126, 134, 169, 188, 218, 403, 471.

172 M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 79, 80.

latinščine, nemščine in italijanščine. Ob tem je mogoče misliti, da ga je dolgoletna pridigarska dejavnost – slovensko, nemško ali italijansko pridržno besedilo je moral oblikovati na podlagi predhodnega prebiranja in prevajanja drugojezičnih virov – v različnih krajih slovenskega in neslovenskega jezikovnega prostora opremila z bogatim poznavanjem jezikovne situacije, predvsem pa z obsežnim (ne le jedrnim), prožnim in večplastnim besednim, frazeološkim in sintaktičnim »slovarjem«, suvereno obvladovanje govornega prenosnika pa mu je pomagalo artikulirati tudi razumljiva in retorično učinkovita pisna besedila.¹⁷³ Zastran prevajanja psalterja v slovenski jezik zgornjo misel neposredno potrjuje reformatorjeva izjava v nemškem posvetilu v *Ta celi psalter Davidov*:

»Pridobil sem si, hvala Bogu, precej umevanja za psalter ne le iz vsakdanje molitve, branja, petja in iz starih in novih komentarjev, ki so o tem izšli (saj sem o vsem psalterju enajst let zapovrstjo po nemško pridigal v Kempenu, Urachu in v Ljubljani), marveč tudi iz vsakdanje skušnje in iz preganjanj, ki so mi jih pripravili v teh šestintridesetih letih moje pridigarske službe v marsikaterem kraju skriti in očiti sovražniki.«¹⁷⁴

Tako je Trubar celo zrelo ustvarjalno dobo (po izidu *Tega prvega dela Novega testamenta*, 1557/1558) iz nemščine, latinščine in italijanščine prevajal brez posebnih težav, svoje spretnosti se je zavedal, Ivanu Ungnadu pa je jeseni 1561 v pismu zatrdil: »/P/revajanje za tistega, ki jezike zna, ni nobeno delo.«¹⁷⁵ Prevajalska vnema in zmožnost ga nista zapustili niti v poznih letih, kajti še tri dni pred smrtjo je slovenil – ne kakšno skromno knjižico, temveč Luthrovo *Hišno postilo*:¹⁷⁶

»To nedelo po krejsi si je on te posledne besede v tej postili, katero je tolmačoval, kir še neso bile v naš jezik preobrnene, pustil naprej brati inu bi bil rad teiste tudi tolmačoval, de, kakor bi on slovenski iz nemškiga govoril, de bi

173 Zdi se, da je bil pri Trubarju razvoj od začetnega obvladovanja govorne podobe k tvorjenju pisnih besedil, ki izkazujejo značilnosti retorično oblikovane govorne besede, morda podoben kot npr. pri prvem prevajalcu Svetega pisma v vernakularne jezike, gotskem škofu Ulfilu (311–382). Tudi ta se je namreč za svoje prevajalsko delo temeljito usposobil z obvladovanjem ustne besedilne tvorbe – tako, da je pred posvetitvijo v škofa (341) opravljal vlogo lektorja, za svoje rojake pri bogoslužju javno bral Sveto pismo ter ga sproti prevajal v gotščino (tedaj se je brala celotna Biblija, kajti lekcionarjev še ni bilo). Ulfilov prevod je bil končan leta 381 in velja za jezikovno izjemno zahtevno podjetje, kajti Ulfila je moral za Gote storiti to, kar je Konstantin Filozof kasneje za Slovane in Trubar za Slovence: ugotoviti je moral glasovni sestav gotskega jezika in zanj pripraviti črkopis, kajti gotščina se pred Ulfilovo biblijo ni zapisovala. Jonatan Vinkler, *Pavel Josef Šafarik, Slovanský národopis a slovinská kultura* (rigorozni práce), Praha 2001, 373–374. Prim. Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*, Ljubljana 2007, 42.

174 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 181.

175 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Urach, 4. november 1561); J. Rajhman, n. d., 97, 99.

176 Trubar je svoja sinova v poslednji volji zavezal, da poskrbita za tisk njegovega zadnjega dela, ki je izšlo leta 1595 v Tübingenu.

njega sribar, kir je poleg sedil, teiste gori zapisal, kateru, kadar je en časik sturil, je potle djal: "V tem večnim izveličanju hočmo se vkup viditi" inu je le od veselja tiga večniga lebna govuril.«¹⁷⁷

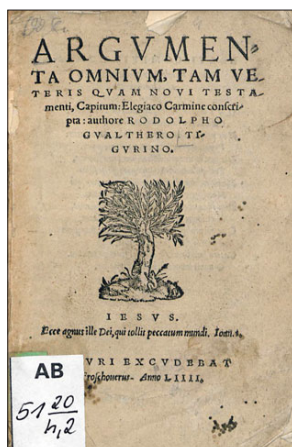
Latinske in nemške predloge so bile za Trubarja, kot sam zapiše, tudi glavno vodilo pri slovenjenju psalmov. In če je filološka znanost na podlagi primerjav med hebrejskim izvirnikom, *Vulgato*, Luthrovim prevodom in Trubarjevo poslovenitvijo ugotavljala, da »je Trubar dojel bistvo njegovega /psalterjevega/ sporočila in izvirni dinamizem jezikovnih procesov, vsebovanih v živi snovi psalmov,«¹⁷⁸ tega najbrž ne kaže pripisati predvsem ali celo samo reformatorjevemu poznavanju hebrejskega jezika – o slednjem se je vsaj za prvih pet let dela na psalterju (1555–1560) izrecno izrekel, da hebrejsko ne zna niti črke –, temveč veliki splošni prevajalski kompetenci, izkušnjam, ki jih je ob dokončni pripravi psalterja na tisk (1565) že imel, in spretni rabi biblične hermenevtike iz drugotnih virov, s čimer si je pomagal pri vsem svojem bibličnem prevajanju. Trubar kot referenci pri pripravi psalterja v navedenem pismu Bullingerju (Kempten, 1. februar 1559) omenja Rudolfa Gualtherja in Wolfganga Muscula, v pisanju vojvodi Krištofu Württemberskemu pa posredno tudi Georga Maiorja.¹⁷⁹

Rudolf Gualther (Walther, Gwalter; 1519–1586) je svoje intelektualno udejstvovanje začel, ko je kot tesarjev sin 1528. prišel v uk v samostansko šolo v švicarskem Kappelu. Tamkajšni predstojnik Heinrich Bullinger se je za Gualtherja, ki je bil sirota, zavzel in zanj na svojem domu v Zürichu prav po očetovsko tudi poskrbel. Med 1538 in 1541 je Gualther študiral teologijo in druge discipline v Baslu, Strassburgu, Lausanni in Marburgu, leta 1541 pa se je kot član spremstva grofa Philippa Hesenskega udeležil disputacije o vprašanjih vere v Regensburgu. Svojo prvo ženo je še istega leta našel v hiši krušnega očeta Bullingerja, kamor se je po smrti Ulricha (Huldrycha) Zwinglija (1531; nasledil ga je Bullinger) zatekla njegova hči Regina. Kot dekan kapitlja Züriškega jezera se je leta 1566 z mesti Schaffhausen, Basel in Mülhausen pogajal o pristopu h *Confessio Helvetica posterior*, ki jo je koncipiral Heinrich Bullinger. Po smrti slednjega (1575) je postal njegov naslednik in do svoje smrti predstojnik (*antistes*) protestantske cerkve v Zürichu. V svojem času je Gualther veljal za cenjenega pridigarja in pisca. Njegove homilije in razlage bibličnih besedil so izhajale v za tisti čas visokih nakladah ter številnih izdajah: pet pri-

177 M. Trost, n. d., 134, 135.

178 F. Premk, n. d., 432.

179 Primož Trubar Krištofu Württemberskemu (Ljubljana, 15. november 1564); J. Rajhman, n. d., 196.

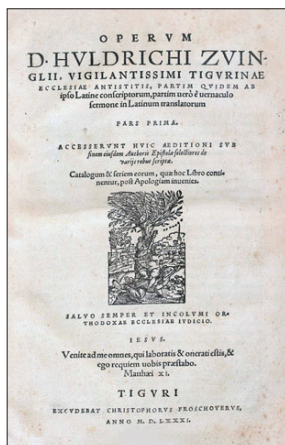
97, 98

Gualtherjeve pridige in razlagi bibličnih besedil so izhajale v za tisti čas visokih nakladah ter v številnih izdajah: pet pridige o »Endchristu«, Antikristu (levo) ter pridige o 24. poglavju *Evangelija po Mateju* proti Rimu in papeštvu so zbudile veliko pozornost in bile nato v razširjeni podobi prevedene v večino jezikov protestantskih cerkva po Evropi.

dig o »Endchristu«, ¹⁸⁰ Antikristu ter pridige o 24. poglavju *Evangelija po Mateju* proti Rimu in papeštvu so zbudile veliko pozornost in bile nato v razširjeni podobi prevedene v večino jezikov protestantskih cerkva po Evropi. Poleg izvirnega pridižnega in biblično hermenevtičnega opusa ¹⁸¹ se je Gualther v cerkveno zgodovino vpisal tudi kot literarni ustvarjalec, saj so izpod njegovega peresa vrele tudi komedije, epigrami, epitafi, verzi-

180 *Der Endchrist. Kurtze bewysung, in fünff Predigen begriffen, dass der Papst eigentlich Endchrist sye* (Zürich 1546).

181 *Argumenta omnium tam veteris quam novi testamenti capitum elegiaco carmine conscripta* (Zürich 1543).

199, 100
Gualther je deloma oskrbel tudi prvo izdajo zbranih del (levo) svojega tasta Ulricha Zwinglija (desno, slika je delo Hansa Asperja), za katero je po letu 1547 naprej prevedel trideset reformatorjevih nemških tekstov v latinščino, napisal pa je tudi spis *Apologia pro Zwinglio et operum eius editione*.

ficirane predelave bibličnih motivov ter duhovne pesmi,¹⁸² dve izmed njih pa je v svoj kancional uvrstil tudi južnonemški reformator Ambrozij Blarer, ki velja poleg Martina Luthra za enega najpomembnejših reformacijskih pesemskih ustvarjalcev 16. stoletja.¹⁸³ Ob omenjenem je Gualther vsaj deloma oskrbel tudi prvo izdajo zbranih del svojega tasta Ulricha Zwinglija, za katero je po letu 1547 naprej prestavil trideset reformatorjevih nemških tekstov v latinščino, napisal pa tudi spis *Apologia pro Zwinglio et operum eius editione*.¹⁸⁴ Sploh je bil spreten kla-

182 *De syllabarum et carminum ratione libri duo* (Zürich 1542). Gualtherjeva pesnitev *Monomachia Davidis et Goliae* naj bi bila kar verzificiran protikatoliški program takratnih švicarskih protestantov.

183 Friedrich Wilhelm Bautz, Blarer, v: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (nadalje *BBKL*), Bd. I, Hamm 1990 (ISBN 3-88309-013-1); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

184 F. W. Bautz, Gualther, v: *BBKL*, Bd. I, Hamm 1990 (ISBN 3-88309-013-1); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

sični filolog, kajti sodeloval je tudi pri züriški izdaji latinskega *Svetega pisma* (1543), ki je vsebovala tudi Erazmov *Novi testament* v latinščini, in sicer prav v Gualtherjevi reviziji.¹⁸⁵

Za Trubarja je predstavljal pomemben vir Gualtherjev *Der Psalter* (Zürich 1558); v zvezi s tem delom Bullingerjevega krušnega sinu – gre za prevod psalmov v *nemščino* – je naš reformator svojemu švicarskemu korespondentu pisal, da mu je vodilo zastran strukture knjige, kajti po Gualtherjevem zgledu da daje »vsebinske preglede spredaj in pripombe na rob, razlage pa na konec«. Toda dosedanje raziskave so pokazale, da je Trubar Gualtherjevo strukturacijo besedila prevzel le delno, kajti duhoven iz Raščice je v svoji poslovenitvi opustil razlage k posameznim verzom, kot jih ima Gualtherjev prevod, poleg tega pa med obema besediloma zastran uvodov v posamezne psalme menda naj ne bi bilo posebnega prevodnega razmerja oz. ujemanja,¹⁸⁶ je pa imel Trubar zagotovo tehten razlog, da v pismu še posebej pozdravi »gospoda Waltherja«. Precej drugače je z neposrednimi tekstovnimi vplivi Gualtherjevega nemškega psalterja na Trubarjeve psalme, kajti v zvezi s tem so najnovejše raziskave pokazale, da velja Gualtherjevemu besedilu pripisati kar 18–42 % prevodnih rešitev, ki jih je najti pri Trubarju.¹⁸⁷

Druga pomembna avtoriteta, ki je zaznamovala Trubarjevo slovenjenje psalterja, je bil Wolfgang Musculus (Müslin, Mäuslin; 1497–1563). Tudi on je začel svojo življenjsko pot v skromnih razmerah, kajti njegov oče je bil sodar, sin pa je živel kot popotni scholar, dokler ga s petnajstimi leti niso sprejeli v benediktinski samostan Lixheim na Pfalškem. Tam je začel študirati teologijo, pokazal pa je tudi veliko zanimanje za glasbo in orgljanje. Leta 1527 je bil izvoljen za samostanskega priorja, toda še istega leta je zaradi naklonjenosti protestantskemu verskemu nauku zapustil samostan, odšel v Strassburg, kjer se je ob koncu leta poročil, preživljal pa se je kot tkalec. Nato je delal kot pomočnik na župniji, nazadnje v strasburški stolnici Cathédrale Notre-Dame-de-Strasbourg, v mestni okolici pa si je prizadeval za razširitev protestantskega gibanja. Kot teolog je bil udeležen pri več pomembnih verskih pogajanjih (Wittenberg 1536; Worms 1540/1541 in Regensburg 1541). Po razgibanem življenju in intelektualnem popotništvu v teh letih, ko se je gibal tudi v Zürichu, Baslu, Konstanci in St. Gallnu, je leta 1549 prevzel profesuro teologije v Bernu, v analih reformacijskega gibanja pa je ostal trajno zapisan kot pomemben

185 *The Cambridge History of the Bible, vol. III: The West from the Reformation to the present Day*, ur. S. L. Greenslade, Cambridge 1963, 71.

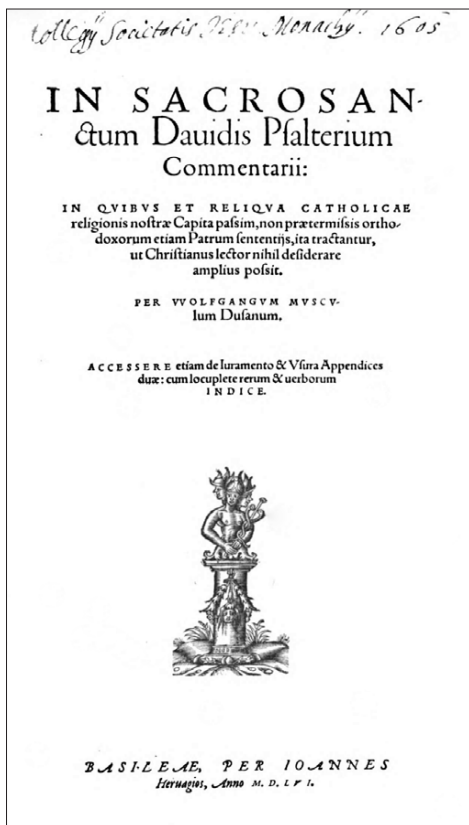
186 F. Premk, n. d., 433.

187 Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*, Ljubljana 2007, 279.

101, 102

Musculova latinska izdaja psalterja *In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii* (Basel, 1556, desno) je bila za Trubarja, kot se zdi, še posebej dragocena, ker vsebuje temeljit pregled nad izvornikom in upošteva večino tedanjih prevodov psalterja, kajti švicarski filolog je mesta, kjer med posameznimi prevodi prihaja do znatnih odstopanj, v razdelku *lectio* opremil z bogatim aparatom, ki ga je mogel Trubar s pridom rabiti.

pridigar,¹⁸⁸ cerkveni pesnik in biblični hermenevtik.¹⁸⁹

Med tovrstnimi Musculovimi deli izstopajo predvsem *Commentarii in Epistol. Pauli ad Romanos et Corinthos* (1544), *Commentarii in Matthaeum et Joannem* (1548), *Enarrationes in totum Psalterium, et in Esaiam* (1551) ter *In decalogum explanatio* (1553). Trubar je imel pri slovenjenju

188 *Zwei Predigten von der päpstlichen Meß* (Wittenberg 1542).

189 Hartmut Lohmann, Musculus, v: *BBKL*, Bd. VI, Herzberg 1993 (ISBN 3-88309-044-1); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

psalmov pred seboj Musculovo delo *In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii*, ki je bilo leta 1556 natisnjeno v Baslu in vsebuje izdatno komentirani prevod psalmov iz hebrejščine v latinščino.¹⁹⁰

Za vsak psalm, ki ga je prevajal iz nemščine in/ali latinščine v slovenski jezik, je pri Musculu našel: 1) *argumentum psalmi* (vsebino psalma); *usus huius psalmi* (rabo in namen psalma); *dispositio psalmi* (zgradbo psalma); 2) v latinski jezik prevedeno biblično besedilo; 3) *lectio* (tekstnokritični komentar psalmskega teksta); 4) ponekod *divisio* (delitev psalma); 5) *explanatio* (razlago posameznih vrstic, delov ali celote) in 6) po potrebi tudi razlago naslova (*titulus*, na začetku). Trubar je lahko v razdelku *explanatio* prebral tudi komentarje k posameznim značilnostim hebrejskih besed, kar mu je pri prevajanju omogočilo, da se je tu in tam lahko približal hebrejskemu izvirniku, četudi ga ni razumel; Musculus je namreč temeljito komentiral jezikovne značilnosti posameznih jezikov bibličnega teksta in razlagal tudi teološki pomen nekaterih večpomenk.¹⁹¹ Poleg eksegetične vrednosti je bila Musculova izdaja za Trubarja dragocena, ker vsebuje temeljit pregled nad izvirnikom in upošteva večino tedanjih prevodov psalterja, kajti švicarski filolog je mesta, kjer med posameznimi prevodi prihaja do znatnih odstopanj, v razdelku *lectio* opremil z bogatim aparatom, ta pa je upošteval: 1) izvorno hebrejsko besedilo, 2) antični grški prevod (*Septuaginta*), 3) antična prevoda v latinščino (*Vulgata Latina* in *Hieronimus*), 4) aramejski targum psalmov, 5) prevod v arabščino in 6) kar šest novolatinskih prevodov. Le-ti so izšli od začetka 16. stoletja do leta 1543, ko pride v Zürichu na svetlo že omenjena latinska *Biblia Tigurina*,¹⁹² za katero sta prevod psalmov oskrbela Leo Juda (Keller, 1482–1542)¹⁹³ in Theodor Bibliander (Buchmann, 1504/1509–1564),¹⁹⁴

190 Temeljno slovensko informacijo o omenjenem Musculovem delu in njegovem vplivu na Trubarjev prevod psalterja glej v: K. Ahačič, n. d., 278, 279. Iz navedenega vira je povzet tudi celoten opis prevoda *In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii*. Pri pisanju pričujoče monografije sem informacije iz Ahačičevega dela mogel preveriti v popolni digitalizirani verziji integralnega izvirnega tiska pod signaturo 2 Exeg. 378, ki jo je pripravila Bayerische Staatsbibliothek (Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek).

191 K. Ahačič, n. d., 279.

192 K. Ahačič, n. d., 278.

193 Leo Juda je bil poleg Jeana Calvina in Ulricha Zwinglija eden najpomembnejših zgodnjih švicarskih reformatorjev, kajti odločilno je prispeval k nastanku *Züricher Kirchenordnung* (1532) in *Confessio Helvetica prior* (1536), že pred tem pa je po Zwinglijevi smrti za njegovega naslednika podprl mladega Heinricha Bullingerja, naslednik Lea Jude na fari sv. Petra v Zürichu pa je postal Rudolf Gualther. Glej Werner Raupp, Jud(ä), v: *BBKL*, Bd. XIV, Herzberg 1998 (ISBN 3-88309-073-5); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

194 F. W. Bautz, Bibliander, v: *BBKL*, Bd. I, Hamm 1990 (ISBN 3-88309-013-1); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

pri pripravi *Novega testamenta* pa je igral poglavitno vlogo Rudolf Gualther.

Do raziskav Kozme Ahačiča je slovenska filologija o vplivu Musculove knjige na nastanek *Tega celega psalterja Davidovega* menila naslednje: »Trubarjeve besede /.../, da 'mu Musculovo delo o Psalterju dobro služi za slovenski Psalter', *razveljavljajo* /poudaril J. V./ splošno poznano zgodnjo izjavo tega sl. tvorca /.../, 'da ne pozna nobene hebrejske črke'. To je nadaljnji dokaz za Trubarjevo zanesljivo poznavanje besedilne problematike izvornikovega hebr. zapisa, ki ga je v letih do končne izdaje svojega Psalterja še poglobljal.«¹⁹⁵ Če ta trditev pomeni, da Trubarjevo pisemsko sklicevanje na Musculovo delo (zaradi strukture le-tega) razkriva, da naj bi naš prevajalec tedaj znal hebrejsko, je treba ob njo postaviti kritični vprašaj. Prav nikjer v viru ni namreč zabeleženo, kaj natančno in v katerem jeziku je Trubar iz Musculove knjige v resnici vzel, do Ahačičeve raziskave tudi ni bila opravljena lingvostilistična primerjava obeh prevodov, zato ni upravičeno vztrajati pri domnevi, da se je Trubar ukvarjal s tistimi segmenti spisa švicarskega prevajalca in eksegeta, ki so v hebrejskem jeziku in/ali ki »zahtevajo hebraistično predznanje«.¹⁹⁶ Proti taki razrešitvi prevajalske enigme govori empirična analiza, ki kaže, da velja Musculovemu latinskemu prevodu psalterja pripisati 32–43 % Trubarjevih prevajalskih rešitev, in sicer na mestih, kjer se omenjeni prevodi razlikujejo.¹⁹⁷

V zvezi z latinskimi predlogami za Trubarjeve psalme pa ostaja za slovensko filologijo še vedno aktualna raziskovalna zastavica, ki se skriva v Trubarjevem pismu vojvodi Krištofu Württemberskemu. Pisanje je naš reformator sestavil po dovrstitvi slovenskih psalmov, v letu pred izgonom iz Notranje Avstrije, v njem pa je brati dokaj pomenljivo izjavo: »Ves psalter sem prevedel v slovenski jezik in nekoliko obširneje kakor Georg Maior svoj latinski osvetlil z dokazi in dodatki.«¹⁹⁸

Navedena pasaža razkriva, da je bil za Trubarja pri prevajanju psalmov v slovenski jezik poleg Musculovega in Gualtherjevega dela referenčna avtoriteta – vsaj zastran komentarjev – še nek drug latinski prevod te biblične knjige, in sicer *Psalterium Davidis iuxta translationem veterem repurgatum*, ki ga je 1547. kot prevajalec podpisal ugledni nemški protestantski pridigar, biblični ekseget in teolog Georg Maior (Major, Maier; 1502–1574). Ta je napravil najprej blestečo kariero na novo-

195 F. Premk, n. d., 433.

196 N. m.

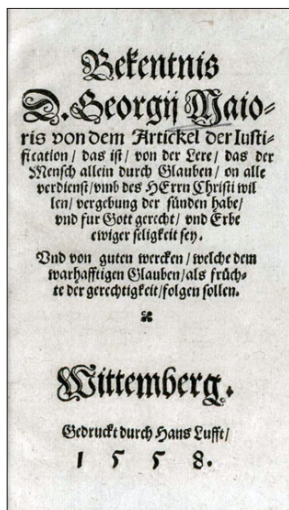
197 K. Ahačič, n. d., 279.

198 Primož Trubar Krištofu Württemberskemu (Ljubljana, 15. november 1564); J. Rajhman, n. d., 196.

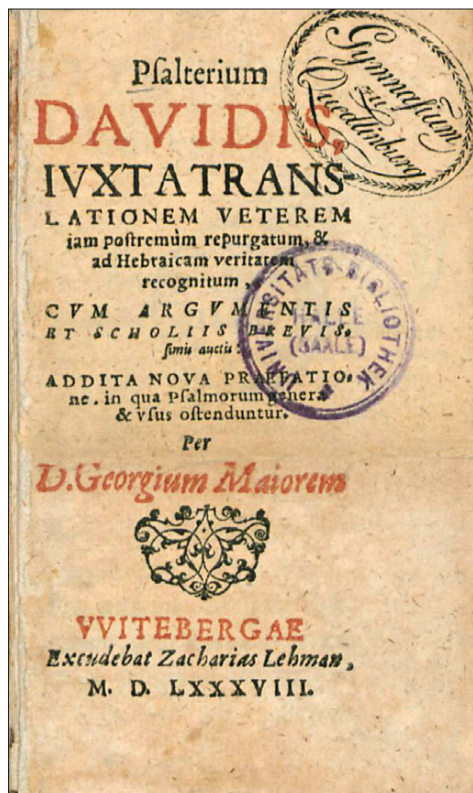

ustanovljeni univerzi v Wittenbergu. S študijem je pričel kot devetnajstletni mladenič 1521., že naslednjo pomlad je postal bakalar, oktobra 1523 pa magister. Avgusta 1528 se je poročil z Margarete von Mochau, ki je bila svakinja Andreasa Karlstadta, že naslednje leto pa je po vrnitvi Casparja Creutzigerja v Wittenberg postal rektor Johannesygnasium v Magdeburgu. Na veliko noč 1537 je prevzel pridigarško službo v za reformacijsko gibanje simbolni Grajski cerkvi v Wittenbergu, 7. oktobra istega leta pa ga je posvetil sam Martin Luther. Maior je nato še istega leta prevzel docenturo na artistični, leta 1541 pa še na teološki fakulteti wittenberške univerze, bil po uspešni disputaciji 18. decembra 1544 promoviran v doktorja teologije, naslednje leto pa je postal kot naslednik Justusa Jonasa profesor Nove zaveze.

I 103, 104
Georg Maior je bil zvezda protestantske teologije svojega časa, sloveč pridigar in ugleden biblični ekseget ter univerzitetni učitelj, ki je na mestu profesorja Nove zaveze nasledil Luthrovega sodelavca Justusa Jonasa.

■ 105, 106
 Maior se je v zgodovino protestantske teologije zapisal s svojim stališčem, da za odrešenje posamičnika ne zadošča le *fides*, temveč je potrebno k le-tej priložiti tudi *dela*, s katerimi da se izpričuje avtentičnost in moč vere. Zato da so za časno in večno srečo ter odrešitev duše nujna tudi dobra dela. Poleg maiorističnega spora, ki se je med protestantskimi teologi razvnel zavoljo zgornje Maiorjeve misli, pa je za slovensko književnost 16. stoletja pomemben tudi možni vpliv Maiorjevega latinskega psalterja *Psalterium Davidis iuxta translationem veterem repurgatum* (desno, izdaja iz leta 1588) na *Ta celi psalter Davidov* Primoža Trubarja. Je pa to intelektualna zastavica, s katero se mora slovenska filologija šele spoprijeti.

V zgodovino protestantske cerkve na Nemškem se je Maior trajno vpisal zaradi svojega stališča, ki ga je izrazil proti gnezjoluteranom in ki je naposled zanetilo t. i. *maioristični spor*. Šlo je za vprašanje, ali je za doseg opravičenja potrebna zgolj in samo vera ali pa je treba k tej poglavitni lastnosti protestantskih kristjanov priložiti tudi kaj del. Maior je menil: »/D/as gute werck zur seligkeit nötig sind /.../ und das auch niemand one gute werck selig werde.« Ta formulacija je raznetila resen spor med protestantskimi teologi, ki je tudi Maiorja prisilil, da je svojo misel kot teolog in pridigar natančneje preciziral. Je pa v svo-

jem času slovel kot znamenit profesor teologije, vrhunski filolog in biblični ekseget, zlasti za psalme ter Pavlova pisma,¹⁹⁹ poleg tega je oskrbel prvo izdajo zbranih del Martina Luthra (*Wittenberger Luther-Ausgabe*, 1552–1559), vse to pa mu je po smrti Johannesa Bugenhagna (1485–1558) pomaglo na mesto njegovega naslednika v teološkem dekanatu.²⁰⁰ Maior je bil ena najsijajnejših zvezd protestantske teologije in biblične hermenevtike svojega časa, in to ravno v dobi, ko je Trubar pripravljal svoj prevod psalmov v slovenščino. Zato velja ob omenjenem Maiorjevem latinskem prevodu psalterja iz leta 1547 kot morebitni vir za Trubarjeve komentarje slovenskih psalmov upoštevati tudi Maiorjevo delo *Psalmi seu cantica ex sacris libris* (1558) in morda celo tudi spis *Ennaratio septem Psalmorum poenitentialium*, ki pride med bralce v letu pred izidom slovenskega psalterja (1565).

Ob Gualtherjevi nemški in Musculovi ter (morebitni) Maiorjevi latinski predlogi pa neposredna medsebojna primerjava Trubarjevega in Luthrovega besedila,²⁰¹ npr. Ps 136, 1–10, zastran razmerja izvirnik – poslovenitev razkriva, da je naš prevajalec pomoči iskal tudi v nemškem psalmskem besedilu wittenberškega reformatorja. Pozornost velja osredotočiti zlasti na vrstice 7 do 10, kjer pri najboljši volji ni mogoče ne uzreti Trubarjevega tesnega vzorovanja pri Luthrovem besedilu in njegovi specifično nemški jezikovni strukturi, empirična analiza pa je razkrila, da je treba 13–48 % Trubarjevih prevodnih rešitev na izbranih mestih pripisati Luthrovemu nemškemu prevodu psalterja.

Kljub hvalevredni želji narediti iz Trubarja hebraista velja zgoraj omenjeno npr. tudi za Ps 116, 16; 119, 23,24,30,68,72,116; 124, 8; 129, 6–7; 131; 132, 12; 136; 137, 7–8; 139, 3; 140; 142, 6; 147, 10 in skoraj za cel psalm 148, če naj so omenjena samo tista mesta, kjer so jezikovne interference Luthrovega bibličnega prevoda najbolj jasno razvidne, in to le v zadnjih petdesetih psalmih, ko naj bi bila hebraistična kompetenca očeta slovenske knjige največja.

Ta celi psalter Davidov (1566)

1 ZAhvalyte tiga Gospudi, zakai
on ie cilu dober, zakai nega dobruta
terpi vekoma.

Luther-Bibel (1545)

1 DANcket dem HERRN / Denn
er ist freundlich / Denn seine Güte
weret ewiglich.

199 *Enarrationes Epistolarum S. Pauli* (1552–1565); *Vita S. Pauli apostoli* (1555).

200 Karl Friedrich Ulrichs, Major, v: *BBKL*, Bd. XIV, Herzberg 1998 (ISBN 3-88309-073-5); navedeno po <www.bautz.de/bbkl>.

201 Vir za spodnjo primerjavo je poleg Trubarjevega izvirnega tiska M. Luther, *Luther-Bibel 1545: Der Psalter*, Berlin 2000, Digitale Bibliothek Band 29, 2252.

Ta celi psalter Davidov (1566)

2 Zahvalyte tiga Boga vsch bogov,
zakai nega dobruta terpi vekoma.

3 Zahvalyte tiga Gospudi vsch gospu-
dov, zakai nega dobruta terpi vekoma.

4 Kir sam velika čudessa della, za-
kai nega dobruta terpi vekoma.

5 Kir ie ta nebessa s to zastopno-
stio sturil, zakai nega dobruta terpi
vekoma.

6 Kir ie to zemlo reztegnil čez te
vode, zakai nega dobruta terpi ve-
koma.

7 Kir ie tu sturil velike svečave, za-
kai nega dobruta terpi vekoma.

8 Tu sonce, de timu dnevi naprei
stoy, zakai nega dobruta terpi ve-
koma.

9 To luno inu te zveizde, de tei
nočy naprei stoye, zakai nega dob-
ru ta terpi vekoma.

10 Kir ie to Egipto pobil sred ž nih
pervoroyencičy, zakai nega dobru-
ta terpi vekoma.

Luther-Bibel (1545)

2 Dancket dem Gott aller Götter /
Denn seine güte weret ewiglich.

3 Dancket dem HERRn aller Herrn
/ Denn seine güte weret ewiglich.

4 Der grosse Wunder thut alleine /
Denn seine güte weret ewiglich.

5 Der die Himel ordendlichI ge-
macht hat / Denn seine güte weret
ewiglich.

6 Der die Erde auff wasser ausge-
breitet hat / Denn seine güte we-
ret ewiglich.

7 Der grosse Liechter gemacht hat
/ Denn seine güte weret ewiglich.

8 Die Sonne dem Tage fur zuste-
hen / Denn seine güte weret ewi-
glich.

9 Den Mond vnd Sterne der Nacht
fur zustehen / Denn seine güte we-
ret ewiglich.

10 DER Egipten schlug an jren Er-
stengeburten / Denn seine güte
weret ewiglich.

Tako bi morda kazalo pritrditi misli Mirka Rupla, ki je v Trubarjevem življenjepisu o *Tem celem psalterju Davidovem* zapisal: »Res so nekateri psalmi v Trubarjevem prevodu tudi za današnjega bralca užitni, pri mnogih pa avtor ni bil kos predlogi, pa naj je bila latinska ali nemška. Kar je njemu pomenilo pravilnost, bi mi imenovali preveliko odvisnost od predloge. Prav zaradi te suženjske odvisnosti v izrazu in jeziku so se v prevodu izgubile pesniške odlike te svetopisemske knjige.«²⁰² Reformator je pač storil, kolikor je zmogel, njegov prevod pa morda ni izkaz tega, kaj se je tedaj na področju bibličnega prevajanja v slovenski jezik dalo storiti, temveč, kaj je bilo moč narediti – vsemu navkljub.

107 Na Trubarjevo slovenjenje psalmov je zagotovo pomembno vplivala besedilna podoba Luthrovega prevoda te biblične knjige, saj je treba menda 13 do 48 % Trubarjevih prevodnih rešitev na izbranih mesilih pripisati Luthrovemu besedilu.

Strukturna podoba in kulturnozgodovinsko ozadje Trubarjevega prevoda psalmov

Ta celi psalter Davidov je mogoče strukturno členiti na štiri dele. Po naslovnem listu v slovenskem in nemškem jeziku z bibličnim motom v latinščini (Ps 68, 31) sledi nemško posvetilo, ki ga je Trubar namenil notranjeavstrijskim stanovom, izpovedujočim *Augsburško veroizpoved*. Jedro posvetila predstavljata nauk o krščanski cerkvi, ki jo Trubar pojmuje kot »občo srenjo pravovernih«,²⁰³ in polemični spoprijem s katoliškimi verskimi konkurenti, ki vanjo ne sodijo. Tem je prevajalec psalterja v nem-

203 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 176.

škem posvetilu očital, da na vso moč in z vsemi sredstvi nasprotujejo širitvi »prave, stare vere krščanske«:

»/N/aši nasprotniki, namišljena duhovna drhal in zlasti neučeni meniški kričač v ljubljanski stolnici, povsod, v deželi in izven nje, trdijo, kriče in pišejo o nas Kranjcih in Slovencih, ki smo si uredili in imamo vero in vse božje službe po nauku Sv. pisma, katekizma in treh simbolov ter smo se priključili augsburški konfesiji. Pravijo namreč, mi lutrski da smo krivoverci, sovražniki cerkve, odpadniki, odrezani gnili udje, neposlušni puntarji, da smo napravili novo, zapeljivo in škodljivo vero, ki ni od nje nič dobrega pričakovati, zakaj zaradi naše vere in nauka da je sedANJI svet tako hudoben in nezvest; od tod draginje, kuga, vojska in vse nadloge. Dalje govoré, da sramotimo Devico Marijo in ljube svetnike, da nimamo sv. duha in niti enega pravega zakramenta, da otroci, ki smo jih mi krstili, ne bodo videli božjega obličja itd. In omenjeni naši zoprniki ne pusté, da bi pokopavali trupla kristjanov, ki so od nas prejeli sv. zakrament, v njihovih cerkvah in na pokopališčih in da bi pri tem pridigali. Tako in podobno sramotenje, nespodobne in krive obdolžitve in obrekovanja trosijo naši protivniki o nas in jih razglašajo ne samo pri vinu in s prižnic preprostemu, nerazsodnemu kmetu in sodrgi, ki bi jih radi naščuvali k uporú zoper nas, ampak oni, njihovi višji in ljudje, ki so na njihovi strani zaradi svoje lastne koristi, so pogosto pisali take stvari o nas uglednim nemškím mogotcem in modrijanom ter jih prosili, da bi nas preganjali.«²⁰⁴

Ecclesia malignantium, cerkev hudobnežev, kot jo Trubar imenuje,²⁰⁵ je imela v času, ko je prvi superintendent protestantske cerkve na Kranjskem dokončeval psalter, v kranjskem stolnem mestu še posebej glasnega »apostola«. Nanj je Trubar namignil tudi v slovenskem predgovoru k psalterju (*Vsem bogaboiečim, vernim Craincom* ...), kjer je zapisal:

»Obtu vi, lubi bratie inu sestre v Cristusu, ne čudite se inu ne zmotite se v ti pravi veri, kadar vidite inu slišite, de zdai tudi koker Cristusu, tim prerokom inu jogrom se sadašnjim risničnim pridigariem inu vsem pravim kersčenikom taku gody, kir nas ty slipy, nezastopni /papežniki/, katerim obeniga zla, ne krivi/g/a ne deimo, temuč nuč, dan želymo, nee vučimo, prossimo inu opominamo, de bi z nami red prov verovali, Bogu služili inu v nebesa prišli, nas taku sylnu souvražio, kelno, čez nas lažeio, ovadaio, fratuio inu prega[n]cio. Tu ta rogati, hudi Zludi dela, kir taku v nih, suseb v tim vsteklim, nesramnim, lažnivim menihu per S. Mičlavžu v Lublani inu v nega tovariših, zubper to našo vero, katera ie od samiga Boga v ti S. Troyci postavlena, dyvia, rezbya, prity inu vse zlu zubper nas zmišlava inu začene.«²⁰⁶

204 N. d., 178.

205 N. d., 179.

206 *Zbrana dela Primoža Trubarja* V, 12–13.

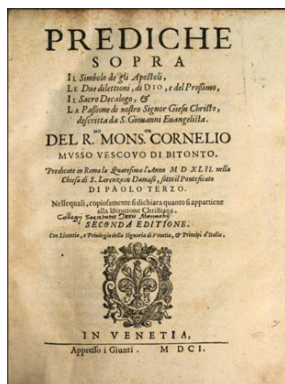

108–110

Jakob Seisnegger, *Pridiga nunciya Cornelia Mussa pred Ferdinandom I. in njegovimi dvorjani v Augustinerkirche, Dunaj 1560* (Graf Harrach'schen Gemäldegalerie, Rohrau, Niederösterreich). Zbirka pridig (spodaj) škofa Mussa (v sredini).

V navedenih vrsticah se je pod naletom znašel istrski frančiškan iz okolice Kopra Jurij Bravšič. Tega je Cornelio Musso,²⁰⁷ papeški nuncij na Dunaju, z dovoljenjem cesarja Ferdinanda I. poslal v Ljubljano, da bi se s protestanti spoprijemal s pridigami v stolnici sv. Nikolaja.²⁰⁸ Bravšič je bil kot cerkveni retor očitno dovolj spreten, ognje-

²⁰⁷ Minorit, škof Cornelio Musso (1511–1574) je slovel kot eden najsijajnejših katoliških pridigarjev svojega časa. Pridigo kot literarni žanr je ponel na tako višino, da so mu sodobniki vzdeli pridevek *italjanski Demosten*. Bil je eden od treh škofov, ki so bili navzoči ob začetku koncila v Tridentu (13. december 1545), na katerem se je odlikoval predvsem v teoloških razpravah o opravičenju. V srednjeevropski zgodovini je ostal znan zlasti kot voditelj nemške prelature na Dunaju, kjer je figuriral kot papeški legat na dvoru Ferdinanda I.

²⁰⁸ M. Rupel, *Primož Trubar*, 154.

vit in tudi učinkovit v svoji protiluteranski dejavnosti, kajti verske nasprotnike kranjskih protestantov je razvnel do te mere, da niti katoliško obredje ni moglo več potekati v primerno mirnem ozračju in je začelo prihajati celo do izgredov. V pismu Krelja in Tulščaka, ki ga Trubar ni sestavil, ga je pa podpisal, je brati tudi naslednje:

»Sedaj smo spoznali, da tvoja drznost in bes iz dneva v dan napredujeta, tako da niti ne prenehaš niti ne postaneš zmernejši. Tvoje besno razgrajanje poraja nemirno strast v srcih množice, ki je zaradi tebe podivjala (česar nedavno tudi tvoji pijani /!/ privrženci zaradi hrupnega kričanja v svetišču pred odličnim zborom iz skoraj vsega mesta niso mogli nikakor prikriti).«²⁰⁹

V istem pismu so avtorji poudarili, da jih je Bravšič javno proglasil za krivoverske razbojnike, zapeljivce deželnega ljudstva in sovražnike katoliške vere, zaradi česar so ga kot odločni izpovedovalci »prave, stare vere krščanske« pozvali na disputacijo – ali zasebno ali javno naj dokaže, da je veroizpoved kranjskih protestantov heretična. Bravšič se na poziv ni odzval.

Drugi razlog za Trubarjev obračun z verskimi nasprotniki na Kranjskem, kot ga je moč brati v nemškem posvetilu psalterja, pa je morda tudi izgnanega superintendenta odziv na dogodek, ki se je 6. in 20. decembra 1562 odvijal v škofijskem dvorcu v Ljubljani. Tam se je na drugo adventno nedeljo zbrala majhna, toda izbrana družba. Poleg katoliških duhovnikov so se v istem prostoru nagnetli še deželni oskrbnik Jošt Gallenberški, posamezni plemiči, kranjski deželani in člani ljubljanskega mestnega sveta, izmed protestantskih pridigarjev pa Jurij Juričič, Janž Tulščak in superintendent Primož Trubar.

Vzrok za srečanje sta bila ukaza cesarja Ferdinanda z dne 1. novembra 1562, ki sta v Ljubljano prispela 27. novembra istega leta in bila nato čez tri dni, 30. novembra, tudi prezentirana.²¹⁰ V prvem je Njegovo cesarsko veličanstvo ljubljanskemu škofu Petru pl. Seebachu zapovedalo, naj Trubarja natančno zasliši in mu o vsem pošlje temeljito poročilo, v drugem pa je bilo deželnim odbornikom zaukazano, naj pošljejo Trubarja pred škofa Petra, da izpriča, kaj veruje, uči in pridiga. Oba ukaza sta bila reakcija na strupeno ovadbo škofa Seebacha, ki jo je slednji poslal cesarju zoper Juričiča, Tulščaka in Trubarja: v njej se je ljubljanski škof z nič kaj laskavimi besedami pritoževal, da omenjeni nasprotujejo katoliški veri in da se moreta iz tega roditi zgolj punt ter prelivanje krvi. Zato naj se da te duhovne zapreti, poleg njih pa še kranjskega pridi-

209 Primož Trubar, Sebastijan Krelj in Janž Tulščak Juriju Bravšiču (Ljubljana, 1. julij 1564); J. Rajhman, n. d., 185–187, 344, 345.

210 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 28. november 1562); J. Rajhman, n. d., 142, 144.

garja Gašperja Rokavca, Jurija Mačka in Jurija Stradiota, zlasti pa je treba poskrbeti, da se da pod ključ podjetnega Matijo Klombnerja, ki da je kar nič manj kot »učitelj navedenih idiotov«. Škof, ki je Trubarja, Tulščaka in Juričiča obrekel, da so »prepirljivi, sektarski, uporniški in neizobraženi ter svojemu duhovnemu predstojniku /tj. ljubljanskemu škofu Seebachu/ neposlušni in uporni možje ter predikanti«,²¹¹ je cesarju poročal »pod spovedno molčečnostjo«, kajti v nasprotnem primeru naj bi šlo njemu in njegovim duhovnikom za glavo, ker so luterani v Ljubljani menda vpili: »Če bo Primož Trubar iz Ljubljane pregnan, bomo vse menihe in duhovne pobili.«²¹²

Cesar se je na ovadbo škofa Seebacha 30. julija 1562²¹³ odzval s tremi ukazi, ki so v Ljubljano prispeli 12. avgusta istega leta: omenjenih sedem protestantov da je treba spraviti na hladno, deželni odborniki jih ne smejo ščititi, ljubljanski mestni svet pa naj prepove protestantske pridige v cerkvi sv. Margarete v Ljubljani. Seveda deželni stanovi niso potrebovali veliko časa, da so ugotovili, kdo je resnični pobudnik teh ukrepov. Nato so spisali obsežno pritožbo (*Der große Ausschuss der krainischen Landschaft an Kaiser Ferdinand*),²¹⁴ ki so jo 21. avgusta poslali iz Ljubljane. V prizivu so zatrjevali, da je nekdo Njegovo veličanstvo o celi zadevi napačno poučil. Čeprav so dobro poznali očeta cele homatije, pa po škofu Petru tokrat niso udarili neposredno: pisali so le o sovražnem, nevoščljivem, strupenem in lažnivem ovaduhu, o njegovih duhovnikih v stolnici pa, da so pijanci, nečistniki in bogokletniki, ki so pri oskrbovanju svoje dušnopastirske službe menda tako nemarni, da celo leto ni bilo pridig, še celo na božič, veliko noč in na binkošti ne, kajti bogoslužje da oskrbujejo »mladi in predrzni ljudje, ki se ne potrudijo za nič drugega kot za to, da se ljudem s prižnice kažejo in jih zasramujejo«. ²¹⁵ V isti sapi so se obrnili tudi na kralja Maksimilijana, naj v zvezi z njihovo pritožbo posreduje pri cesarju.

Neposredni učinek je bil, da zaporni nalog proti sedmim protestantom ni bil izvršen, da pa bi cesar prišel stvari do dna, je velel ljubljanskemu škofu organizirati zaslisanje za Primoža Trubarja. Na pisni poziv škofa Seebacha, v katerem je ta Trubarja pretkano nagovoril kar z *Dragi gospod Primož*,²¹⁶ se je superintendent protestantske cerkve na Kranj-

²¹¹ T. Elze, *Primus Trubers Briefe*, 199.

²¹² M. Rupel, *Primož Trubar*, 149.

²¹³ N. m.; primerjaj Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 28. november 1562); J. Rajhman, n. d., 142, 144.

²¹⁴ T. Elze, n. d., 199–208.

²¹⁵ N. d., 201, 202.

²¹⁶ Škof Peter iz Ljubljane Primožu Trubarju (Gornji Grad, 29. november 1562); T. Elze, n. d., 298.

skem odzval najprej s pismom, v katerem je sporočil, da bo storil, kot mu je bilo zaukazano,²¹⁷ nato pa se je v škofijski palači zglasil osebno, o njegovem prihodu na zaslišanje 6. decembra 1562 pa se je ohranila latinska notica, da je na kraj dogodka prispel »v imenitnem spremstvu množice deželanov, svetovalcev in meščanov kakor Luther«.²¹⁸ In škof Seebach mu je nato zastavil 21 vprašanj, ki so se nanašala na artikle s področja dogmatike in liturgike, in to ravno v tistih točkah, kjer se je *Augsburška veroizpoved* jasno razlikovala od nauka rimske cerkve, duhoven z Raščiće pa naj bi na vsako izmed vprašanj odgovoril z da ali ne. Tako je prvo vprašanje zadevalo nauk o cerkvi: Ali Trubar verjame, da je krščanska cerkev ali občestvo tista cerkev, ki ji na svetu načeluje rimski škof, sveti oče papež, vrhovni Kristusov vikar. Nato: Ali verjame, da je svetih zakramentov sedem – krst, birma, evharistija ... Med ostalimi: Ali verjame, da so za večno življenje potrebna kristjanova dobra dela ali pa, da se večno življenje dobi izključno po zaslugi Jezusa Kristusa. In: Ali izpoveduje Augsburško veroizpoved.²¹⁹ Odgovori na ta vprašanja niso ohranjeni, so pa tisti, ki jih je Trubar izrekel na drugem zaslišanju 20. decembra 1562, ko je odgovarjal na obtožbe, ki so zastran njega prispele do cesarja.²²⁰ Nazadnje se je zgodilo tako, kot je Trubar napisal v pismu Ivanu baronu Ungnadu že pred zaslišanjem:

»Hvala Bogu, da se zaradi tega nič ne bojim, kajti o vseh krščanskih naukih, ki jih znam dokazati in braniti z jasnimi izreki iz Svetega pisma, sem že pridigal in pisal, da bom, kakor upam, s pomočjo in milostjo Vsemogočnega častno prebil to preizkušnjo.«²²¹

Superintendent kranjskih protestantov je smelo pripoznal lastno izpovedovanje *creda* »prave, stare vere krščanske«, kot ga podaja *Augsburška veroizpoved*, toda s tem v zadevi nikakor ni bila izrečena zadnja beseda. Kajti tokrat so bili za razliko od škofa Seebacha, ki je poskrbel za začetek gonje proti Trubarju, v naletu odločni kranjski deželni stanovi: ko je namreč ljubljanski škof spravljal skupaj poročilo o zaslišanju, so tudi stanovi prijeli v roke pero. In so 27. decembra 1562²²² v Ljubljani sestavili dolgo pisanje in v njem vzeli najvišjega duhovnega pastirja Ljubljanske škofije temeljito na piko. Med drugim so ga obdolžili tudi take nečed-

217 Primož Trubar Petru pl. Seebachu (Ljubljana, 30. november); J. Rajhman, n. d., 145.

218 »Comparuit autem provincialium, senatorum civiumque turba egregie stipatus more Lutheri.« T. Elze, n. d., 300.

219 T. Elze, n. d., 300–302, tudi T. Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während der sechszehnten Jahrhunderts*, 16, 17.

220 N. d., 303–306.

221 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 28. november 1562); J. Rajhman, n. d., 142, 145.

222 T. Elze, *Primus Trubers Briefe*, 307–315.

nosti, da živi z žensko, in to z že omoženo damo, ki da jo je škof za gotove novce kupil od njenega soproga.²²³ Da bi njihovo pisanje res prispele v roke »najvišje avtoritete«, so se s pismom priglasili tudi pri cesarjevem tajniku Ivanu Kobencu ter mu »v spodbudo« in ker da bo »imel zastran te reči dosti truda s pisanjem« poslali 40 dukatov v zlatu.²²⁴ So že vedeli, čemu ta naložba.

Škofa, ki tako ali tako ni slovel po bogve kakšni posebni vnemi pri opravljanju dušnopastirske službe in je bil v tem ves drugačen kot njegov predhodnik na ljubljanskem škofovskem prestolu, apostolsko-inkvizitorsko vneti Urban Tekstor, so tako udarili po prstih s preiskavo, nad katero je na cesarjevo pobudo prevzel patronat tridentinski koncil. Pičenski škof Daniel Barbo (1563–1570) je namreč dosegel, da je v Ljubljano prišel tudi zagrebški škof Matej Brumanus (1558–1563), in oba sta pognala kolesje v tek: »Najprej sta pod prisego izpraševala duhovnike, ali je ljubljanski škof /.../ duhovniški otrok, simonist, ubijalec, nečistnik in prešuštnik, zanikrn v službi.«²²⁵ Gostujoča preiskovalca sta nato škofu Seebachu svetovala, naj se pred cesarjem osebno opraviči za svoje spodrsljaje, toda nato je prispel oster ukaz Njegove cesarske milosti in škof Barbo je Seebacha prikleščil še bolj trdo: popisal in zapečatil je vse njegovo imetje, zlasti gotovino, in to tako v Ljubljani kot v Gornjem Gradu, Trubar pa je v svojem pismu najbrž ne brez zadoščenja zapisal: »In so /.../ pustili ljubljanskega škofa kar žalostnega v Gornjem Gradu.«²²⁶

Drugi del *Tega celega psalterja Davidovega* predstavlja slovenski predgovor *Vsem bogaboječim, vernim Craincom in Slovenom*. Njegovo jedro je komparacija med antično krščansko cerkvijo in postopanjem družbe z njo na eni strani ter njeno protestantsko naslednico in zadržanjem rimske cerkve do le-te na drugi; le-ta da se mora v sodobnosti lasati z nasprotovanjem nerazumnih papežnikov, »katerim obeniga zla, ne krivi/g/a ne deimo, temuč nuč, dan želymo, nee vučimo, prossimo inu opominamo, de bi z nami red prov verovali, Bogu služili inu v nebesa prišli, nas taku sylnu souvražio, kelno, čez nas lažeio, ovadaio, fratuio inu prega[n]eio«. ²²⁷ Tega katoliški sodobniki protestantske cerkve kaj-

223 Na slednje je Trubar bržda diskretno namignil že pred zaslišanjem pred škofom Seebachom, v poročilu oblastnikom ob vrnitvi v Ljubljano (17. junija 1562). Tam je prebrati: »Nasprotno naj se da gospod škof s svojo duhovščino tudi od jasne Božje besede poučiti in naj razvade, javna malikovanja in romanja, vsa pohujšanja, nečistovanja v svojem okrožju in dušnem pastirstvu pri vseh odpravi.« J. Rajhman, n. d., 115, 117.

224 T. Elze, n. d., 317.

225 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (8. julij 1563): J. Rajhman, 152, 154.

226 N. d., 153, 154.

227 *Zbrana dela Primoža Trubarja* V, 13.

pak ne počno kar iz samolastne volje in nagiba, temveč na podpihovanje samega Satana, Trubar pa je kot poglavitnega reprezentanta »rogatega, hudega Zlodeja« v kranjskem stolnem mestu označil frančiškanskega pridigarja Jurija Bravšiča. Da bi krščanska cerkev preganjanje s strani neprijateljev »prave, stare vere krščanske« sploh lahko prenesla, morajo pravi kristjani peklenskemu gospodarju in njegovim pomagačem, mali-kovalskim papežnikom »fygo pokazati«, toda ob tem jim je treba tudi tolažbe, in sicer podobne, kot jo je črpala antična apostolska cerkev.²²⁸

In tako dušno pomoč najdejo podobno kot Kristus in apostoli – v bibličnem psalterju:

»Oni so se v nih revah, težkih nadlugah, martrah inu na smerti ležoč terdnu zanesli inu vupali na to nim obluble[n]o milost inu pomuč Božyo. Inu per tim so oni nih revo, sylo, nadlugo inu nedolžnost Bogu naprei nesli, nemu tožyli, pruti nemu vpyli inu ga prossili za pomuč inu odrešitvu &c. Tako nih vero, te nih molytve inu prošne inu koku ie Bug nec troštal, nim pomagal iz vseh nadlug inu te nih souvražnike grozzovitu štraifal inu pogubil, le-tu vse v le-tih buqvah bote obilnu imeli.«²²⁹

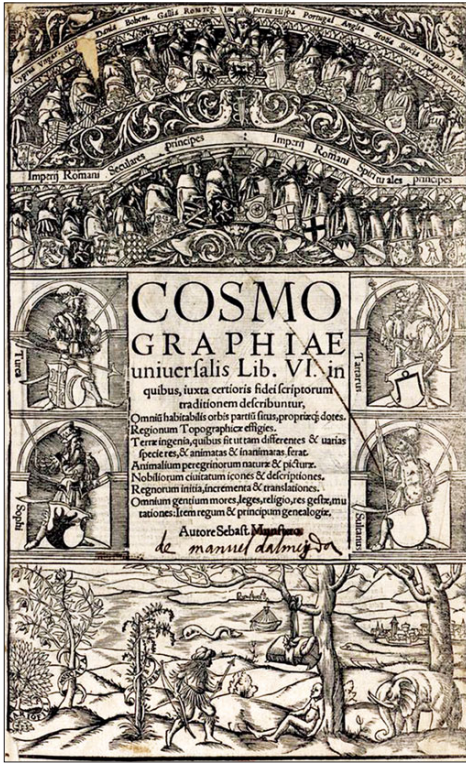
Božja cerkev naj se torej duhovno krepča s pesmimi pokore, (za) upanja in priprošnje za Božjo milost, kot so zapisane v psalterju.

Izvor besede psalter, besedilno in pomensko strukturo biblične knjige, njen namen ter funkcijo, avtorstvo, način posredovanja besedil (petje in instrumentalno spremljanje), umestitev v življenje antične apostolske cerkve, pomensko eksegezo, versko sporočilo za Trubarjeve sodobnike in liturgično rabo je Trubar temeljito obravnaval v naslednjem delu *Tega celega psalterja Davidovega*. Le-ta nosi naslov *Predgovor čez ta psalter*, toda čeprav gre za oznako žanra, je strukturno kot pri večini slovenskih predgovorov Primoža Trubarja tudi v omenjenem opaziti žanrsko deformacijo.²³⁰ Razen povzetka psalmskih snovi ni namreč v njem ničesar, kar bi ga povezovalo s podobo humanističnega predgovora 16. stoletja v npr. nemškem ali češkem jeziku, pač pa gre za obsežnejše samostojno razpravljano pisanje, ki je snovno vezano na biblične psalme in eksegetične avtoritete (Laktancij, Atanazij, Hieronim, Avrelij Avguštin in Erazem Rotterdamski); najlažje ga je postaviti ob bok besedilnega tipa *Auslegung*, ki

228 »Oli mi kersčeniki imamo Hudiču inu vsem nega tovarišom, kir te nega lažec, krive vere, malykovane terdio inu brano, fygo pokazati, v ti naši veri močni inu stonoviti biti, to Božyo besedo radi inu veden brati, poslušati inu slušati, klycati na Buga, prossiti za pomuč, zastopnu, z vero inu z andohtio, gostu, doma inu v cerqvi ta s. Oča naš inu psalme molyti inu kar nom dopusti od tih nevernikov /in papežnikov/ zaliga diati za volo te vere, tu imamo volnu inu z veselie[m] terpeti &c.« N. d., 14–15.

229 N. d., 12.

230 J. Vinkler, Trden grad je naš Gospod, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 507.

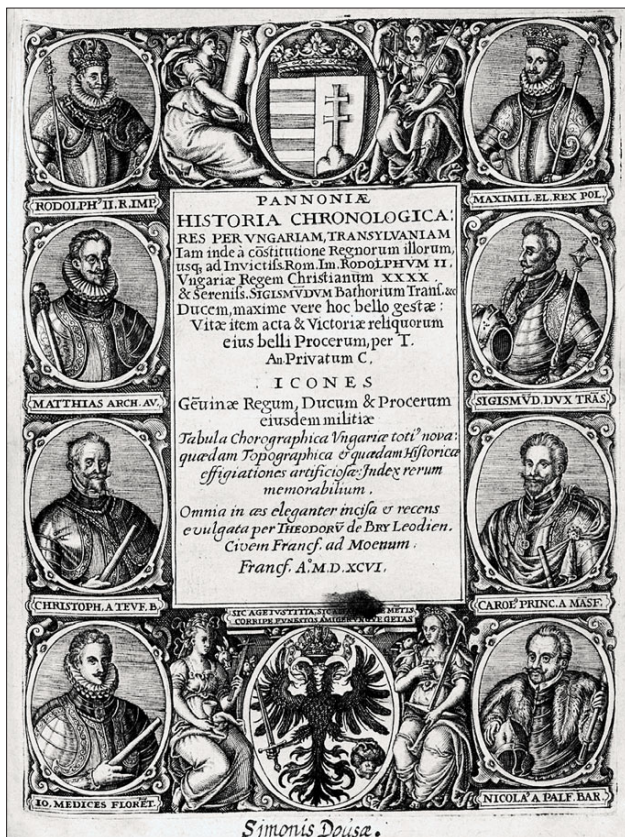
ga je v nemškem protestantskem slovstvu 16. stoletja temeljito razvil že začetnik reformacije Martin Luther (npr. *Očenaš: razlaga za neuke laike*, 1519; *Razlaga pisem in evangelijev od adventa do velike noči*, 1528). Za preprostega človeka naj bi bil psalter po Trubarjevih besedah jezikovno posebej učinkovito razodetje ključnih resnic o Bogu:

»/M/y veimo inu terdnu veruiemo, de S. Duh v tih psalmih taku dobru inu nakuliku bule koker v tim drugim Svetim pismu od tiga praviga Buga v ti S. Tro-

III, 112

V drugi polovici 16. stoletja se vsebolj množijo tudi dela, ki »turško snov« v najširšem obravnavajo onstran apologetskih namer pisca. Gre ponavadi za potopise, pisma poslaničkov in za strokovne obravnave npr. zgodovinskih ali geografskih tem, ki se večjejo na Osmanski imperij. Tak primer je tudi epohalno delo Sebastiana Münstra *Cosmographiae Libri VI* (Basel 1550).

113
Knjiga Jacquesa Boissarda in Theodorja de Bryja *Vitae et Icones Sultanorum Turcorum, Principum Persarum aliorumque illustrium Heroium Heroinarumque ab Osmane usque ad Mahometem II* je primer zgodnje biografije osmanskih dostojanstvenikov, ki je prišla izpod peresa okcidentskega pisca. Delo vsebuje tudi reprezentativne likovne upodobitve (bakroreze) sultanov, njihovih najpomembnejših žena, velikih verzirjev in drugih dostojanstvenikov.

yci, od nega Synu inu od nega vole pruti nom pridiguie inu zastopnu vsem ludem daie na znane,«²³¹

kajti »ty psalmi, pravio vsi vučeniki, imao le-te vse dobre ričy v sebi nakuliku obilniše, močneše inu nekaku bul gorke tar žive«.²³²

Psalter je pomenil za Trubarja in njegove sodobnike pravcato *summo* bibličnega sporočila. Prevajalec je zato v omenjenem predgovoru v petih obsežnih sklopih obrazložil pomenske razsežnosti, ki jih zaobsega psalmsko besedilo: 1) psalmi razodevajo resnico o Bogu, njegovih lastnostih, milosti in zahtevah; 2) prinašajo prerokbo o Je-

231 Zbrana dela Primoža Trubarja V, 25.

232 N. d., 26.

zusu Kristusu in njegovem odrešenjskem poslanstvu, ki je odraz Božje neizmerne ljubezni ter vsepresegajoče milosti; 3) upovedujejo življenjske prigode pravih Božjih služabnikov, ki naj sodobnemu bralcu služijo kot vir navdiha in utehe,²³³ zlasti »*klagovy psalmi*«, ki razodevajo Božjo milost do slehernika; 4) dajejo upanje, ki ga more človek imeti edinole v Boga, kajti proti telesnim, duševnim in duhovnim nadlogam, ki tarejo posameznika, je ni pomoči drugje kot pri neizmerno milostnem Vsevišnjem; in 5) izrekajo hvalo, ki da je edina stvar, s katero more grešnik zares počastiti Vsevladarja.²³⁴

Trubar je lastno razlago ne več mestih dodatno podkrepil z navajanjem izrekov Avrelija Avguščina in misliti je, da si je preko druge roke izposojal iz Avguštinovega dela *Enarrationes in Psalmos*.²³⁵ Poleg spisov škofa iz Hippona se sklicuje tudi na Atanazijeve misli,²³⁶ vendar je bilo ugotavljanje genealogije zaenkrat neuspešno. Zdi se, da je poznal tudi najpomembnejše Laktancijevo delo, *Divinarum institutionem libri septem*,²³⁷ ki je nastalo v letih 303–311 in je napisano kot blesteča razprava, s katero je želel zgodnji cerkveni učitelj krščansko verovanje podkletiti tudi z razumskimi, pa hkrati retorično učinkovito formuliranimi argumenti, na ta način odgovoriti nekrščanskim kritikom vere Jezusa iz Nazareta, predvsem pa podčrtati, da so poganske predstave o Bogu prazne. Iz šeste knjige (*De vero cultu*) omenjenega Laktancijevega dela izvira tudi pasaja *Summus enim colendi ritus est, ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio*,²³⁸ ki jo navaja Trubar, vendar ni jasno, katero primarno izdajo Laktancija je imel naš reformator pred seboj, če sploh katero. Navedeno misel učenega predniškejskega cerkvenega očeta je namreč najti tudi v osmi knjigi kompendija *De rerum inventoribus*, ki je leta 1559 izšel v Lyonu.²³⁹ Avtor tega dela je italijanski humanist Polidoro Virgili (Polidorus Vergilius, 1470–1555), spis pa je luč sveta prvič ugledal 1499. in

233 Isti pogled na starozavezne psalme kot vir tolažbe je slabo stoletje kasneje najti npr. tudi pri znamenitem angleškem baročnem pesniku Johnu Miltonu. Ta je 1653., poldrugo leto za tem, ko je povsem izgubil vid, poprijel biblično besedilo in ustvaril sugestivno verzni prevod/prepsnitev psalmov 1–8; le-ti so zanj pomenili vir utehe. John Milton, *Poetical Works*, ur. Douglas Bush, London 1970, 192–195.

234 *Zbrana dela Primoža Trubarja V*, 30–37.

235 N. d., 24, 30, 39, 41.

236 N. d., 41.

237 Celotno latinsko besedilo, kot je bilo izdano v: Jacques Paul Migne, *Patrologia latina*, vol. 6, je dostopno na <www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0240-0320__Lactantius__Divinarum_Institutionum_%5BOMnes_Libri_Collecti%5D__MLT.pdf.html>.

238 *Zbrana dela Primoža Trubarja V*, 36.

239 Glej http://www.lycosthenes.org/article.php3?id_article=72.

nato še leta 1521. Trubarjev slovenski prevod²⁴⁰ pasaže *Psalterium Graecum est, et Latine organum dicitur, quod Hebraei NEBEL vocant* in neposredno sklicevanje na njenega avtorja razkrivata, da je naš reformator povzegal tudi misli, ki jih je najti v Hieronimovem delu *Breviarium in Psalmos*,²⁴¹ izmed učenih mož 16. stoletja pa se je Trubar poimensko sklical na avtoriteto Erazma Rotterdamskega, in sicer najverjetneje na njegov spis *Arnobii Africani commentarii pii, iuxta ac sinceriter eruditi, in omnes Psalmos, sermone latino*, ki je izšel leta 1522 v Strassburgu.²⁴²

Trubar je psalme imenoval kar »mala biblia inu en regiŝter vsiga S. pisma«,²⁴³ eksegezo pomenske strukture biblične knjige pa je zaključil z naslednjo mislijo:

»Nu čez le-te pet štuke, kir so v tim Psalteriu – de se Bug v ti S. Troyci spozna; de se vei, kai dopade Bogu oli nekar; de se vei, za čes volo ie Jezus pryšal na ta sveit; de znamo prov molyti, se troštati inu hvalyti Boga –, oben človik k animu pravimu kersčanskimu stanu inu h timu večnimu lebnu vehše kunšti inu vehšiga vuka oli veidena na tim sveitu ne potribuie. Zakai v tih psalmovih buqvah vsak človik naide obilnu za vsako reč, kir se nemu pergodi, dobru oli hudu: navuk, trošt inu gvišno arcnio sui duši.«²⁴⁴

Toda vzrok za poseben pomen psalterja za vsakega vernika ni tičal samo v konciznem zbiru vse poglavitne biblične snovi in resnic v eni sami knjigi, temveč tudi v prav posebni ubeseditvi le-te, ki naj bi verujočim pomagala, da si nauke, svarila in spodbude, ki jih potrebujejo za pot v nebesa, kar najhitreje vgradijo v lastno vsakdanjostno delovanjsko prakso: psalmi so res Božja beseda, toda – v verzih. In slednje je bilo za protestantsko občestvo, ki se je (samo)definiraloz z intenzivnim in z jezikovno vsakomur razumljivim poučevanjem o Bogu, izjemnega pomena, kajti verzna struktura ima zaradi svoje posebne ritmične in glasovne organiziranosti nespregledljive memotehnične prednosti pred običajno prozno ubeseditvijo.²⁴⁵

Psalmi so tako za protestante 16. stoletja skorajda stereotipno veljali za Božji besedilni *opus perfectum*: po vsebinski plati najkonciznejši ekstrakt vsega božanskega sporočila, po oblikovni plati pa pravi verz-

240 Zbrana dela Primoža Trubarja V, 17.

241 Celotno latinsko besedilo, izdano v: J. P. Migne, *Patrologia latina*, vol. 26, je najti na http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0347-0420__Hieronimus__Breviarium_In_Psalms__MLT.pdf.html.

242 Zbrana dela Primoža Trubarja V, 27.

243 N. d., 30.

244 N. d., 37.

245 Prim. J. Vinkler, Trden grad je naš Gospod, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 509, 510.

ni nürnberški lijak za prvenstvenega naslovnika – vernika, katehitični pripomoček torej, kakršnega so protestantski verzifikatorji še kako cenili in ga tudi vedno znova aktualizirali. Psalter je bil za protestante tista knjiga, kjer si *sola gratia, solus Christus, sola fides* in *sola scriptura* najhitreje ter za neučenega vernika najlažje podajo roke, Trubar pa je v predgovor prvih slovenskih psalmov zapisal takole:

»Zakai v tim Psalteriu, v tih mahinih buqvicah ie vse tu, kar so kuli Moizes, Samuel, Salomon, preroki inu ty jogri pissali, *kratku, zastopnu inu z lepimi, glatkimi, dobru postavljenimi besedami zapissanu inu v te vessele peismi zloženu* /poudaril J. V./.../ S. Augustin pravi: "Kai ie, de bi se človik iz tih psalmov ne naučil?" Koher bi rekal, vse, kar človik potrebuie veiditi h timu večnimu lebnu, naide v tih psalmih. S. Duh ie hotel nom h dobrimu (za volo, kir se težku tar polahku, kar ie dobriga inu nucniga, navučimo, hitru pag, kar smo dobriga slišali inu se navučili, pozabimo) *vse ričy, kar ie v tih drugih vseh velikih buqvah zapissanu, v ta Psalter postaviti, de se mi iz tiga tem lažei, bitriši inu z luštom naučimo, zamerkamo inu v našim sercei obranimo* /poudaril J. V./, kai ie nom potreba veiditi od Buga h timu izvelyčanu.«²⁴⁶

Tako:

»Inu za tiga volo nom ima tudi biti ta Psalter lub, de mi tukai v nim imamo od samiga S. Duha naprei pissanu inu postavlenu, koku inu s kakovimi besedami vu eni vsaketeri nadlugi, potrebi inu v dobruti mi imamo z Bugom govoryti, prossyti inu klycati na nega inu nega čestiti tar hvaliti. De smo tukai od S. Duha zagvišani, de take naše prošne inu hvale so po Božy voli naprei nessene inu de so uslišane inu Bogu dopado. Inu kadar mi iz tiga Psalteria inu po tih psalmih molimo, taku mi molimo inu govorimo z Bugom v ti viži inu s takimi besedami, koker vsi svetnyki, ia, inu koker sam Jezus Cristus vsemi nega vernimi vudi od začetka tiga svita so molyli inu še zdai molio.«²⁴⁷

Psalter je bil za protestantsko poučujočo cerkev poleg *Novega testamenta* najpomembnejše biblično besedilo, zato naj bi se z njim v vsakdanji bogoslužni praksi ravnalo veličini in pomenu knjige primerno. Vsekakor pa ne tako, kot so iz lastne izkušnje pri liturgiji rimske cerkve ponavadi poznali ljudje 16. stoletja. Trubar je tako skladno z doktrinarnim stališčem *sola gratia* in *sola fides* – posamičnika na poti onstran odrešujeta zgolj in samo neskončna Božja milost ter vera, ne pa taka ali drugačna sorta dobrih del, ki bi bila ciljno namenjena za poseben vpis v knjigo, kjer Pantokrator menda za slehernega vodi register grehov ter beleži, kaj

²⁴⁶ *Zbrana dela Primoža Trubarja* V, 29–30.

²⁴⁷ N. d., 40.

je storil (dobrega in zlega) ter česa ni – zavrnil misel, ki je bila običajna za katoliško cerkev: petje psalmov kot dela liturgije za umrlimi da je posebna oblika dobrih del in tako trdna valuta v blagajni posebnega individualnega zasluženja pred Vsevišnjim. V uvodu v slovenski psalter je naš reformator tozadevno napisal:

»My pag tukai ne govorimo od tiga *sadašnjiga vnucniga, nezastopniga menihoviga, nunskiga inu farskiga moleina, petia inu orglana; ty menio inu so skorai vus sveit pregovorili, de oni s takim žabranem inu bledenem tih psalmov sebi inu drugim zasluže per Bugi posveitno inu nebeško dobruto* /poudaril J. V./: s teim so oni veliku blagu k sebi perpravili inu per tim imaiio dober leben. Temuč mi tukai govorimo od praviga, nucniga inu zastopniga petia, de vsaki človik, kir te psalme moli, bere oli poye, inu ta, kateri nee posluša, de vsako besse-do rezoumei, zastopi, kai vsak psalm v sebi derži inu kam kaže, de iz serca taku, koker ty psalmi nom naprei klado inu nas vižαιο, s celim sercom govorimo z Bugom.«²⁴⁸

To determinacijo je Trubar nekaj let po izidu psalterja ponovil tudi zastran liturgične funkcije cerkvene pesmi, v zvezi s katero je postavil kot negativitetni zgled ravno petje latinskih psalmov v rimski cerkvi. V *Enih psalmih, tem celem catehizmu* (1567) in nato v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* (1574) je dal v kratkem uvodu v pesmarico natisniti naslednje besede:

»Natu vi, mui lubi Cranci inu Sloveni, puite le-te peisni v cerqvi inu doma zastopnu, iz serca; rezmislite, kai vsaka besseda, nekar, kar ta viža oli štyma v sebi derži. Ne tulyte, ne bledyte nezastopnu, prez vere inu prez vse andoh-ti koker ty fary, menih inu nune ta latinski psalter le za volo trebuha. Perlo-žyte h tim bessedom cilu serce, molyte, prossyte, hvalyte prov Boga. Inu de po tih bessedah, ki so v le-tih peisnih, veruiete, Bogu služite, vaš stan inu le-ben pelate inu deržite.«²⁴⁹

Jedrni del *Tega celega psalterja Davidovega* je prevod vseh 150 psalmov, ki je strukturiran tako, da vsak posamezni psalm uvaja sholija. Ta sestoji iz krajšega uvoda in bolj ali manj aktualistične eksegeze bibličnega besedila, le-to pa je na marginah pospremljeno še s Trubarjevimi individualnimi komentarji jedrnega besedila ter z bibličnimi navzkrižnimi referencami.

Na zadnji postaji pred sklepom pričujočega dela monografije si ve-lja zastaviti še vprašanje, kakšno mesto je psalterju v obredju protestant-ske cerkve med slovensko govorečim občestvom na Kranjskem, Koroš-

248 N. d., 28.

249 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 240, 272.

114
Strah in trepet so prebivalcem med Alpami in Adriatikom v 15. in 16. stoletju vlivali zlasti akindžije, ki so, kot je bilo pomembljivo izrečeno že pred II. svetovno vojno, »govorili vsem nam znani slovanški jezik« – hrvaščino oz. srbsčino.

kem in Štajerskem namenil prvi pridigar kranjskih deželnih stanov Primož Trubar. V obredniku *Cerkovne ordnunge* (1564) je brati:

»Vsem zastopnim kersčenikom ie veideče, de ty psalmi inu druge duhovske peismi se imαιο v ti cerqvi peiti, ampag kir so se dosehmal le v latinskim, tim gmain ludem v nezastopnim iezyku v ti cerqvi peili inu tudi mašovali, kersčovali inu brali le latinsku, tu mi deržimo za neprydnu inu vnucnu, inu kir so s takim latinskim petyem inu branem tudi hote-

li milost, odpusčane tih grehov inu druge ričy per Bugi dobytí inu zaslužiti, le-tu mi deržimo za enu pregrešene inu zašpotovane te krii Cristuseve. Obtu mi hočmo, de vže naprei v ti naši cranski deželi de se ty psalmi, peismi inu vse druge službe Božye, ty s. zacrame[n]ti v tim slovenskim, cranskim iezyku se dopernašo inu dile. /.../ Inu ty pridigary imao te ludy opominati, de se te psalme inu peisme prov peiti navuče, v ti cerqvi Boga česte inu hvalio, nekar de bi v takim petyu ta cela Božya služba stala, temuč de s takimi peismi nih vero terdio, de na nih ta Božy strah, lubezan, volnu terplene bodo pobulšani, inu obena peisem v ti cerqvi se nema peiti, samuč ona bo iz Svetiga pysma vzeta, de se s teim Oča našom inu s teimi psalmi gliha.«²⁵⁰

Tako je Trubar prvič zapisal formulacijo, o kateri je bilo govora v zgornjih vrsticah, namreč, da petje ni modus dobrih del, s katerimi bi mogel človek premakniti jeziček na tehtnici (samo)lastnega odrešenja, temveč Božja hvala, ki je namenjena ponovnemu pripoznavanju vere, miselni rekapitulaciji osnovnih verskih resnic in njihovemu kar najtrdnjšemu vgraviranju v mentalno matrico slehernega uda »prave, stare vere krščanske«. Trubar je v *Cerkovni ordningi* tudi določil, naj bo peti psalm v slovenskem jeziku obligatni del vsake božje službe, naj bo le-ta jutranjica ali večernica, sobotna, nedeljska ali praznična, kadar pa bi bil psalm kratek, naj se pojeta dva ali celo trije. Petemu psalmu naj bi na jutranji maši na praznik sledila cerkvena pesem v slovenskem jeziku ali artikel iz katekizma.²⁵¹

Zastran genealoške povezave psalmov in protestantske cerkvene pesmi je tako na mestu opozoriti na *psalmske pesmi* (*Psalm-Lieder*), kjer je bilo izvirno biblično besedilo posameznih psalmov uporabljeno kot predloga za bolj ali manj svobodne pesniške obdelave oz. prepesnitve. Le-te so se nato pele ali kot *contrafacta*, in sicer 1) na melodije iz ljudske pesemske tradicije, 2) na napeve, znane iz latinske liturgije rimske cerkve, ali 3) na skladbe, ki jih je bilo najti v kancionalih dedičev prve velike evropske reformacije – husitske revolucije (češki bratje), pogosto pa so psalmske pesmi doživele izvirno uglasbitev, ki se je nato v protestantskem bogoslužju prijela in je v rabi do danes.²⁵² Uglasbene psalmske pesmi so se podobno kot druge cerkvene verzifikacije protestantskega slovstva prvenstveno izvajale kot *enoglasni koral* pri bogoslužju, v stoletjih po reformaciji pa so vodilne glasbene teme iz njih postale npr. *cantus firmus* v sakralnih kantatah

250 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 484–485.

251 N. d., 448, 449.

252 Prim. *Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens*, 234–265.

Johanna Sebastiania Bacha, v 19. stoletju pa dominanten motivski material v simfonični glasbi Felixa Mendelssohna.²⁵³

Zgled za zlaganje psalmskih pesmi je dal sam Martin Luther, ki je že 1523/1524, v zgodnjih letih reformacijskega gibanja, še pred izdajo epohalne knjige *Die Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes* (1526), prepesnil 12., 14., 46., 67., 124., 128. in 130. psalm, pri čemer je za psalma 46 in 130 zložil tudi melodiji, ki ju je nato Bach kot *cantus firmus* uporabil v dveh sakralnih kantatah – *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*, BWV 38 (1724), in *Ein feste Burg ist unser Gott*, BWV 80 (1715 ali 1724).²⁵⁴ Luthrovemu zgledu so nato sledili še Justus Jonas s še eno prepesnitvijo 124. psalma (1524), Wolfgang Musculus s 23. psalmom (1531) in schwenckfeldijanec Adam Reusner, ki je leta 1533 prepesnil 31. psalm.²⁵⁵

Prvo slovensko psalmsko pesem je najti v *Enih duhovnih peisnih* (1563), kamor je urednik kancionala Matija Klombner uvrstil anonimni prevod Luthrove prepesnitve 128. psalma (*Wohl dem, der in Gottes Furcht steht*),²⁵⁶ ki jo je začetnik nemške reformacije zložil na začetku leta 1524, prvič pa je bila natisnjena v *Enchiridion* (Erfurt 1524); Luthrovi petkitični pesmi je prevajalec iz svojega dodal zadnjo kitico.

Poleg nje je v *Enih duhovnih peisnih* in v kancionalih, ki so delo Primoža Trubarja, najti še: 1) Trubarjevo prepesnitev in dve verzificirani »izlagi« 1. psalma, kar je reformator objavil tudi v posebni knjižici – *Ta prvi psalm ž nega triiemi izlagami* (1579);²⁵⁷ 2) anonimno in nato Kreljevo prepesnitev 2. psalma;²⁵⁸ 3) Trubarjevo prepesnitev 12. psalma, ki je izvirna avtorska verzifikacija²⁵⁹ in ne prevod Luthrove šestkitične psalmske pesmi;²⁶⁰ 4) anonimno in nato Kreljevo prepesnitev 14. psalma;²⁶¹ 5) Kreljevo psalmsko pesem na podlagi 15. psalma;²⁶² 6–8) Dalmatinove prepesnitve 25., 31. in 46. psalma;²⁶³ 9) Trubarjevo verzi-

253 J. Vinkler, Trden grad je naš Gospod, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 501, 502, 533, 534. Zaradi umestne avtorske samoomejitve se je bilo treba odreči razpravljanju o Mendelssohnovi Simfoniji št. 2, *Lobgesang*, op. 52.

254 Ernest Zaverský, *Johann Sebastian Bach*, Praha 1979, 146, 234, 342.

255 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, 254, 237, 238 (št. 193, 178, 179).

256 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 167–169.

257 N. d., 491–496.

258 N. d., 196–199; 405–408.

259 J. Čerin, n. d., 196.

260 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 193–196; 409–412.

261 N. d., 199–202; 412–414.

262 N. d., 415–416.

263 N. d., 468–469; 471–472; 472–474.

fikacijo na podlagi 51. psalma;²⁶⁴ 10) anonimno psalmsko prepesnitev 67. psalma;²⁶⁵ 11, 12) Kreljevi pesemski obdelavi 82. in 83. psalma;²⁶⁶ 13) Dalmatinovo avtorsko psalmsko pesem na podlagi 91. psalma;²⁶⁷ 14) anonimno prepesnitev 114. psalma;²⁶⁸ 15) Dalmatinovo poslovenitev Justusa Jonasa prepesnitve 124. psalma;²⁶⁹ 16) Kreljevo prepesnitev 128. psalma,²⁷⁰ bero slovenskih psalmskih pesmi pa zaključuje 17) Trubarjeva poslovenitev znamenite Luthrove psalmske pesmi na podlagi 130. psalma – *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*.²⁷¹

Skupaj je tako v Trubarjevih pesmaricah in *Enih duhovnih peisnih* najti pesemske obdelave kar *sedemnajstih* psalmov, in sicer v *dvaindvajsetih* različnih verzifikacijah, to pa nareja psalmsko pesem za enega dominantnejših tipov slovenske protestantske verzifikacije 16. stoletja. Primarne predloge zanje so bili izvirni biblični psalmski verzi in/ali nemške psalmske pesmi, kot so jih Trubar, Krelj, Dalmatin in neznani verzifikator (morda Klombner ali Krelj) našli v nemških kancionalih, in sicer pri M. Luthru, J. Jonasu in drugih.²⁷²

Trubar je biblične psalme dojemal podobno kot pretežni del reformatorjev njegove dobe – kot pesmi ponižne pokore, priprošnje in tolažbe za vsak dan v letu, kajti za protestantsko cerkev na Slovenskem, za »pravo, staro vero krščansko« se je v stoletju vsesplošne ogroženosti in strahu zdelo, da ji pod naletom poglavitnih Satanovih služabnikov – *ecclesia malignantium*: papežniški malikovalci, menihi, škofje, kardinali pa še Turki²⁷³ – brez Božje pomoči kar ni obstanka. Na margino je kot aktualistični komentar 80. psalma zapisal: »Cerkov se zdai rezdyra inu tare od zvyrine – od Turkov inu od papežnikov.«²⁷⁴ Kot prevajalec in komentator prvega slovenskega psalterja se je zato od bralca ob koncu predgovora v psalme poslovil z naslednjo spodbudo:

»Obtu vi, mui lubi kersčceniki, suseb vi pastiry, gledaite, de vi te psalme v tim duhei, z andahtino inu zastopnu, s pravim srcem inu s pravo missalio ve-

264 N. d., 416–422.

265 N. d., 202–204.

266 N. d., 422–426 (Ps 83); 426–428 (Ps 82).

267 N. d., 477–479.

268 N. d., 204–208.

269 N. d., 474–476.

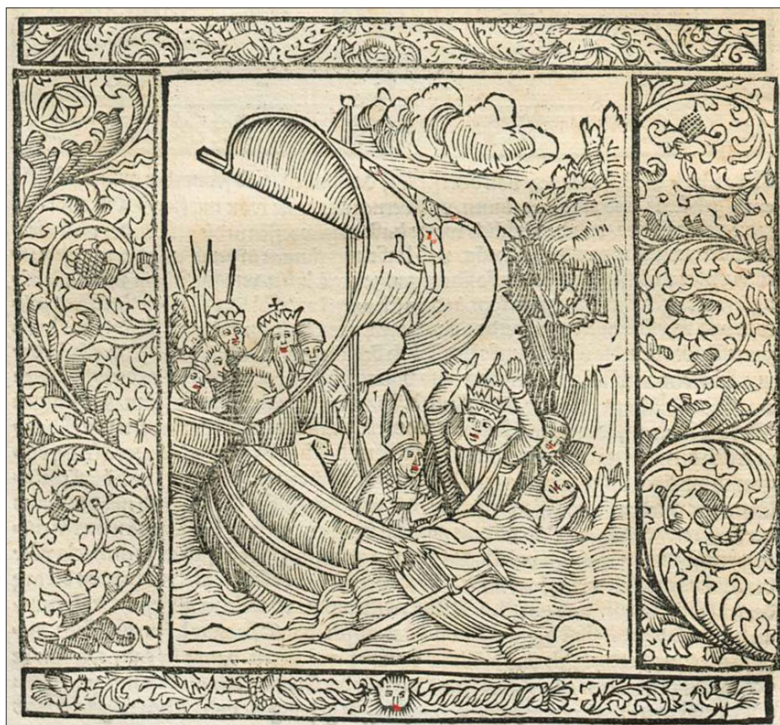
270 N. d., 428–430.

271 N. d., 431–434.

272 Glej J. Vinkler, Opombe, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*.

273 Prim. uvodne sholije v 10., 20., 56., 74., 79., 80., 83., 89., 94., 102. in 115. psalm ter robne opombe k 83., 93., 94. in 120. psalmu.

274 *Zbrana dela Primoža Trubarja V*, 310.

den v cerkvi, doma, na puli bere, molyte inu poyete. H timu dai Oča nebeski za volo suiga Synu Jezusa Cristusa suiga Svetiga Duha, gnado inu pomuč.²⁷⁵

Na turško nevarnost pa se je spričo neizmernega zaupanja v delovansko silo zopet oživljenega nauka »prave, stare vere krščanske« tudi v *Tem celem psalterju Davidovem* odzval z mislijo, ki tedaj nikakor ni bila utemeljena v rezultanti političnih silnic, kot so se med Osmanskim cesarstvom in Habsburžani križale v Srednji Evropi:

115

Šestnajsto stoletje se je razumevalo kot zgodovinska doba pred končno dovršitvijo materialne stvarnosti (konca sveta), odrešitvijo izvoljenih in kaznijo zavrženih. Del tega pričakovanja konca sveta so bile tudi apokaliptične podobe propada rimske cerkve.

Hans von Kulmbach, *Potaplajoča se ladja katoliške cerkve*, v: Josef Grunpeck, *Speculum naturalis coelestis & propheticae visionis*, Nürnberg 1508, lesorez.

275 N. d., 42–43.

■ 116
 Petr Chelčický, *Sit' v'íry*, 1521, lesorez. Apostolska cerkev je bila v knjigi češkega reformatorja interpretirana z biblično metaforo o mreži in ribolovu, za duše ovčic pa naj bi se poganjali tako svetniki kot Zlodej. V izdaji Emila Smetánke iz leta 1912 je bila reprodukcija lesoreza iz izvirne edicije pospremljena s podnapisom: Zgoraj lovijo apostoli, menihi pa jim trgajo mrežo, spodaj pa svojim plenem sebi vleče Hudič.

»Turšku kraljevstvu se ima rezdiati; dva dela se vmei sebo pobieta, tretji h keršanstvu stopi.«²⁷⁶ Toda preden naj bi se to uresničilo, so morali udje protestantske cerkve svoje duše krepčati s prebiranjem psalmov tolažbe in podobno kot Trubar tudi sami večkrat zaklicati k nebesom: »Bug, brani nas pred Turki inu papežniki!«²⁷⁷

Zato, *Criste, zaterra Turke inu papežnike!*²⁷⁸

²⁷⁶ N. d., 320.

²⁷⁷ N. d., 358.

²⁷⁸ N. d., 320.

Petnajstega novembra 1832 je pod skladateljevo taktirko v Berlinu prvič zazvenela Simfonija št. 5 v d-molu, op. 107, *Reformacijska*. Felix Mendelssohn jo je skomponiral 1830., ob tristoletnici *Augsburške veroizpovedi* (25. junij 1530), toda slavnosti zaradi političnega nemira¹ ni bilo, praižvedba dve leti kasneje pa je glasbeno delo prezentirala kot »simfonijo v čast cerkveni revoluciji«. Občutljivi muzik, ki je že svoje sodobnike kar najbolj sugestivno nagovarjal z izrazitim darom melodične invencije, je v njej kot motivski material uporabil dve melodiji, ki sta prav emblematično zaznamovali miselno in delovansko dinamično 16. stoletje v Srednji in Severni Evropi. Tako je ob koncu *Andante* v prvih in drugih violinah² zazvenel t.i. *dresdenski amen*, ki je bil znana formula odpeva v protestantski liturgiji 16. stoletja, Richard Wagner pa ga je kasneje včlenil v motiv grala v svoji »odrski posvetitveni igri« *Parsifal*.³ V zaključnem stavku simfonije *Andante con moto* pa se je kot *cantus firmus* oglasil tudi glasbeni in pesemski emblem luteranske reformacije – Luthrov koral *Ein' feste Burg ist unser Gott*.⁴ Ta je inspiriral že Johanna Sebastijana Bacha, da je nanj 1715 (1724) zložil kantato,⁵ Mendelssohn

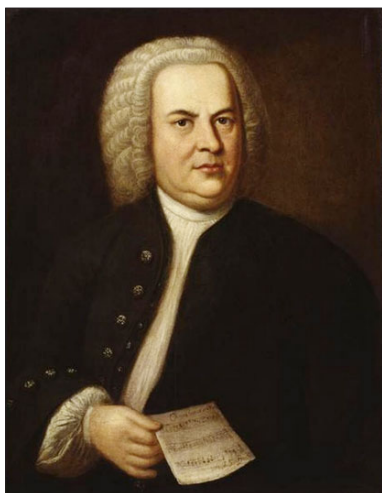
1 Uvertura v nemirno predrevolucijsko dobo v Srednji Evropi je bil nastop študentov proti absolutističnemu načinu vladanja 18. oktobra 1817 na Wartburgu, prvo dejanje pa, ko so čez poldrugo leto v Mannheimu pokončali – tudi slovenski dramatik in neznanega – Augusta Friedricha Ferdinanda Kotzebua.

2 Felix Mendelssohn Bartholdy, *Symphony No. 5*, Edition Eulenburg 544, 5 (takti 33–36).

3 Mirko Očadlik, *Svět orchestru*, 4. dopolnjena in pregledana izdaja, Praha 1965, 197.

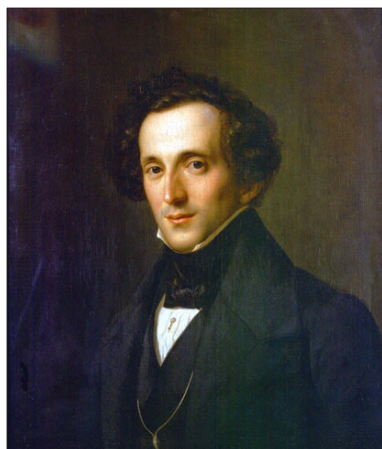
4 F. Mendelssohn - Bartholdy, n. d., 53 (takti 1–6).

5 *Ein' feste Bug ist unser Gott*, BWV 80 (Ernest Zaverský, *Johann Sebastian Bach*, Praha 1979, 234). Med Bachovimi kantatami na Luthrove korale velja omeniti vsaj še *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*, BWV 38, iz leta 1724.

■ 117–119

Johann Sebastian Bach (zgoraj levo, olje na platnu je delo Eliasa Gottwalda Haussmanna), v 19. stoletju pa Richard Wagner (zgoraj desno, olje na platnu, njegov avtor Franz von Lenbach je v enakem realističnem slogu upodobil tudi Otta von Bismarcka) in predvsem Felix Mendelssohn so s tematskim materialom v svojih glasbenih delih postali izraziti dediči Luthrove glasbene reforme in njegovih enoglasnih koralov. Mendelssohn (na olju na platnu Theodorja Hildebrandta) je bil poleg tega zaslužen tudi za uveljavitev pravega bachovskega kulta na Nemškem, ki se je začel z njegovo izvedbo Bachovega *Matejevega pasijona* (11. in 21. marca v Berlinu); monumentalno delo namreč v času od mojstrove dobe do Mendelssohna ni bilo izvajano.

pa je »Trutz- und Schutzlied« nemške protestantske reformacije obdelal s posebno glasbeno intenzivnostjo in ga pripeljal do silovitega vrhunca ob koncu stavka ter s tem mentalni proces, povezan z nemško protestantsko pesmijo, tudi simbolno privedel v točko omega.

Kakor je namreč Luther s svojim prizadevanjem za enoglasni koral, pet v nemškem jeziku, zavestno segal daleč onstran zgolj liturgičnega glasbenega izražanja – vsaj takega, kot je bilo v latinskem bogoslužju rimske cerkve udomačeno do njegovih reform –, je tudi Mendelssohnova *Reformacijska simfonija* želela postati in biti dojema kot glasba, toda tudi kot še nekaj onstran same sebe. Kot poseben kulturno-nacionalni poklon gibanju, obdobju in osebnosti, s katerimi se je nemški narod v svojem nacionalnem razvoju v 19. stoletju vsekakor pozitivno identificiral. Ob jubileju reformacije, ki je bila za Nemce s stališča nacionalnega še posebej pomenljiva, je v sodobno simfonično glasbo prodrla zamisel v ciklični skladbi (po)ustvariti glasbenoprogramski izraz velikih izven-glasbenih zamisli. Tako se je razvil koncept *programske glasbe*, ki sta mu dala največ vetra v jadra Hector Berlioz in Franz Liszt – prvi predvsem s *Fantastično simfonijo*, drugi pa s številnimi simfoničnimi pesnitvami, s *Simfonijo po Faustu* in s *Simfonijo po Danteju* –, med Slovani pa Nikolaj Rimski - Korsakov ter seveda češka muzika Antonín Dvořák ter Bedřich Smetana.⁶ Slednji je skomponiral cikel šestih samostojnih, toda medsebojno in s češko zgodovino ter njenimi ideariji in imaginariji jasno povezanih simfoničnih pesnitev *Má vlast*. Med njimi je tudi pesnitev *Tábor* – in ta temelji na znamenitem husitskem borbenem koralu *Kdož jste bojovníci Boží a slova jeho*.⁷

Doba iskanja in negotovosti

Šestnajsto stoletje ni bilo doba, ki bi bila izrazito naklonjena predvsem kontemplativni poglobitvi, kakršni je stregel srednji vek in jo je ponavadi moč postaviti kar najbližje pomenskemu polju skladanja, pisanja, z nadpomnenko: (likovnega, prostorskega, tonalnega in jezikovnega ...) komponiranja. Zdi se, da čas zadnjega velikega preloma z versko enotnostjo (ne enovitostjo) evropske ekumene kar najbolj natančno označuje Dantejev odgovor menihu, ki je pesnika spraševal, kaj išče. Alighieri je odvrnil: *la pace*. Govora je kajpak o onem miru, ki se ga prosi z besedami *Adveniat regnum Tuum*. O pomiritvi med *civitatibus divinae*, božjo državo, na eni strani ter *civitatibus humanae terrestriae*, člove-

6 M. Očadlik, n. d., 198; *Das grosse Metzler Musiklexikon* (el. izdaja), München 2005.

7 *Das grosse Metzler Musiklexikon* (el. izdaja), München 2005; Lucijan Marija Škerjanc, *Od Bacha do Šostakoviča*, Ljubljana 1959, 165–167.

škim pozemskim občestvom na drugi. O iskanju ponovne gotovosti, da ima življenje zopet svoj jasno zapopadljiv pomen in da se je znova našel kompas, ki bi mogel njegov tek usmeriti v pravi kvadrant mišljenjskega in delovnjanskega zemljevida. Kajti v renesansi je prišlo do razkroja vere v nesmrtnost duše in tako do vse bolj jasne zavesti o lastni minljivosti.⁸ In slednje je dodobra omajalo temeljni oporni steber, na katerem je slone-la celotna srednjeveška družba – strukturo predstav o popotovanju človeka od tod onstran, o efemernosti tukajšnjosti in zdajšnjosti, o grehu, kesanju, dobrih delih, milosti Božji in odrešitvi. Duha tiste dobe sugestivno odražajo verzi Lorenza Magnifica, ki je v *Triumfu Bakha in Ariadne* zavzdihnil:

O, kako mladost je krasna,
a beži nam venomer!
Danes še je čas za pir,
jutri bo že ura kasna.⁹

Zato je eden od hermenevtičnih ključev za razumevanje mentalitete 16. stoletja, njenih idearijev in imaginarijev, ki proti koncu stoletja miselnih in verskih iskanj vse bolj dobivajo baročno fiziognomijo, občutek *negotovosti, razdvojenosti in trpljenja*, ki mu sledita *potreba in želja po milosti* (Božji). Ob tem ni brez posebne teže dejstvo, da je od Luthrovega nastopa pa skorajda do konca stoletja versko misel v Evropi primarno okupiral predvsem disput o milosti Božji, v katerem sta se spoprijeli dve veliki armadi teoloških vojščakov.

V protestantskem taboru celovito gledano velikih nesoglasij ni bilo. V njem je vladalo složno prepričanje, da je posamičnikova odrešitev v celoti odvisna od volje in milosti Najvišjega, da je človek *predestiniran* tako v svoji tuzemski kot onostranski usodi. Na svojem determiniranem popotovanju iz včerajšnjosti v večnost ne more spremeniti prav ničesar, takisto pa si dobre volje Vsevladarja ne more nakloniti ne s prizadevanjem ne z dobrimi deli. Na katoliški strani pa je ob vseh mišljenjskih in teološko-determinacijskih razlikah ter variantah vendarle obveljalo, da si človek *more* priboriti Božje odobravanje, kajti slednjega si posameznik zasluzi z dobrimi deli. Tako je človeku mogoče vplivati na Stvarnikovo voljo in s tem pomembno določiti potek lastne večnosti.

Katoličanu pomeni *gotova možnost* pridobiti si Božjo milost nekakšno Vsevladarjevo »ponudbo, ki je ni mogoče zavrniti« in tako neusahljiv potencial energičnega moralnega aktivizma, prav heroičnega priza-

8 Jacob Burckhardt, *Renesančna kultura*, Ljubljana 1963, 397–405.

9 Zadnji verz dobesedno glasi: »Di doman non c'è certezza.« J. Burckhardt, n. d., 310.

devanja za povzdig v nebeške višine. Pri tem ni posebej pomembno (in tudi poglavitni katoliški politični akterji te dobe niso topogledno nič kaj tankovestni), ali se točke na računu dobrih del in zaslug v Božji knjigovodski službi množe na etičen način ali ne. Je pa ključno, da se kapital na kontu dobrih del večja *ad maioram Dei gloriam* – seveda tako, kot ve raztolmačiti mati rimska cerkev. Ko npr. don Kihot sreča vaščane, ki si v svojo vas spravljajo kipe štirih svetih vitezov – Jurija, Martina, Jakoba Mavromora in Pavla –, mozuje takole: »Vendar je med mano in njimi ta razlika, da so bili oni svetniki in so se bojevali po božje, jaz pa sem grešnik in se bojujem po človeško. Oni so si priborili nebesa s silo rok, kajti nebesa trpe silo ...«¹⁰ Nebesa torej dovoljujejo nasilje nad seboj, kajti osvojiti jih je mogoče z nasiljem.

Za protestanta pa je reč drugačna: Bog je res *pantokrator*, toda tudi *samovladar*, ki si svoje absolutne volje ne pusti manipulirati z dobrimi deli – človek *ne velja nič*. Slednji tako tudi nima nobenega upanja, da bi se lahko opravičil drugače kot po suvereni in nezasluženi milosti Božji – *sola gratia*. Bog je edini, ki more grešnega človeka opravičiti. Če to hoče. Toda kljub temu mračnemu, zaprtemu prostoru možnosti za individualno (samo)odrešitev, pa hkrati brezbrežno odprtemu horizontu (za)upanja je pri protestantih najti enako mero dejavnega prizadevanja kot pri katoličanih. – Zaradi nepokvarljivega zaupanja v zgodnjenovoveškemu človeku še razvidno »dejstvo«/dejstvo, da sta Božja volja in milost enako vseobsežna in vsepresejajoča kot Vsemogočnega neskončnost, nedoumljivost in božanskost: če torej Bog ni neskončno milostljiv in tudi voljan odpustiti, ga pravzaprav – ni oz. ne more bivati. Kajti če kalvinec še tako absolutno verjame v opravičenje zgolj po Božji volji in milosti ter v voz vere zapreže tudi konja logike, kako ne bi hkrati tudi verjel, da se, v kolikor ga obsije opravičujoči žar Božje milosti, slednje nujno pokaže v njegovem mišljenju in delovanju – v posamičnikovi nrvstveni regeneraciji in delovanjski učinkovitosti. Kajti le po Božji milosti opravičeni človek se more zares držati besede Vsemogočnega in delati dobra dela, le-ta pa so, retrogradno, za posamičnika jasen dokaz Božje milosti. Čeprav je protestantski človek še tako prepričan o ničevnosti lastnih podjetij, porojenih zgolj iz posamičnikove volje, pa zatem, ko opazi izpod svojih rok prihajati dobra dela, že ne dvomi več o tem, da biva pod pogledom Božjega milostnega očesa. Tako je najti med protestanti številne posamez-

10 Miguel de Cervantes Saavedra, *Veleummi plemič don Kihot iz Manče* II, prevedel Niko Košir, Ljubljana 1977, 467 (poglavje 58).

nike, ki jih nikakor ni preveval dvom, ali na njih počiva žar Božje milosti ali ne.¹¹

Absolutno logični, toda kruti, mrki in užaloščajoči protestantizem: človekova dela so brez pomena, brezpredmetna, ničeva, človek brez svobode, Božja milost pa zgolj in samo dar, poklonjen iz Vsevladarjeve dobre volje, toda proste in samovolje. Spravljivejši, prijaznejši, svetlejši, po logično-etični plati prožnejši katolicizem: človeško početje v tostranstvu šteje, človek je svoboden in zato odgovoren za svoje početje, Božja milost pa pridobljiva, prislužljiva z dobrimi deli.

Protestantskemu trgovcu se neizpodbitni dokaz Božje milosti vsako obračunsko obdobje pokaže kot dobiček na kontu prihodkov v blagajniški knjigi, da pa je mogoče na podobnih prepričanjih zgraditi celo zelo močno državo, dokazujejo ameriški *Pilgrim-fathers*, ki so bili ali puritanci ali independenti ali kongregacionalisti – torej sami duhovni dediči protestantske reformacije in njene etike.¹²

Održi zgoraj omenjenih temeljnih perspektiv na razmerje med človekom, Bogom in *časom* (večnostjo)¹³ imajo v evropski kulturi novega veka ravno tako veliko težo in domet, kot so številni, vso skalo občutij – od groze nad samotno samostojnostjo posamičnikovega eksistiranja v svetu do upanja v milost Božjo – pa more komaj kateri jezikovni instrument zajeti bolj prožno in plastično – v vseh legah in tonalitetah –, kot je to v 16. stoletju (vsaj za Slovence) storila protestantska cerkvena pesem.

Polemični spoprijem med protestanti in katoličani – eden referenčnih okvirov slovenskega protestantskega slovstva

Slovstvo v slovenskem jeziku do Trubarjevega nastopa in protestantske književne akcije ni imelo kaj prida izdiferenciranih besedilnih tipov oziroma danes (še) niso znani številnejši pisni spomeniki, ki bi takšno besedilno-žanrsko diferenciacijo razkrivali, kajti repertorij se je zaradi

11 Pomenljiva simboliza med naukom o človeku, »izvoljenem« *out of meer God's good pleasure*, in merkantilistično inspiracijo ter podjetnostjo protestantskega meščanstva ni ostala skrita preiskujočemu očesu sociologov in zgodovinarjev. O tem pričajo npr. dela Ernsta Troeltscha (*Pomen protestantizma za nastanek modernega sveta*, 1906; *Družbeni nauki krščanskih cerkva in skupin*, 1912; glej Marko Kerševan, Protestantizem in protestantsko načelo, *Poligrafi* (2001), št. 21–22, 9–15; M. Kerševan, Troeltscheve misli o krščanskih družbenih naukih, *Stati mu obstati* (2011), št. 13–14, 320–339), zlasti znamenita *Protestantska etika in duh kapitalizma* Maxa Webra (prevedla Pavel Gantar in Štefan Vevar, Ljubljana 1988, 2002), pa tudi uvodna poglavja v Erica Hobsbawma *Času revolucij* (prevedel Mirko Avsenak, Ljubljana 1968, 2010).

12 Zgornje velja, kot se zdi, tudi za barok. Prim. Václav Černý, Myšlenka Milosti Boží, jeden z klíč k baroku, v: Václav Černý, *Až do předsíně nebes, čtrnáct studií o baroku našem a cizím*, Praha 1996, 91–93.

13 Le-ta je za novoveškega človeka vsebolj sinonim za transformacijo v ne-bivanje tukaj, torej spomenka za njegovo pozemsko smrtnost.

predvsem ustne rabe slovenščine omejeval ponavadi le na najsplošnejše verske obrazce (molitve, spovedne obrazce), pridigo, tu in tam še na cerkveno pesem v slovenskem jeziku, proti koncu 15. stoletja pa še na cerkvenoupravna besedila (*Černjejski rokopis*) in na posamezne tekste, potrebne za urejanje pravnih razmerij v deželnoknežjih mestih (npr. štiri prisege mesta Kranja). Temu se je ob zori slovenske tiskane besede pridružila še poglobljena zadrega gmotne narave. Sredstva, s katerimi so notranjeavstrijski protestantski deželni stanovi, posamezniki in nemška mesta (ter ob posebnih priložnostih tudi plemstvo) oskrbovali tisk slovenske knjige, namreč niso bila neomejena in tudi ne primerljiva z viri, ki so jih imeli pri širjenju svojih zamisli na razpolago nemški protestanti »pravoverne« augsburške veroizpovedi.¹⁴ Zaradi skromne slovstvene tradicije in omejenih virov – Trubarjeva pisma so polna vsakovrstnih prošenj in argumentacijskih manevrov, ki bi priskrbeli za tisk prepotrebni denar – so bile knjige, ki jih je med bralce pošiljala slovenska protestantska književna akcija, seveda nujno besedilno večfunkcijske. Za področje književnih vrst to seveda pomeni, da so bili posamezni žanri nujno »hibridni«: vključevali so še nekatere bolj ali manj izrazite *drugotne* besedilne funkcije. Tako je mogel npr. predgovor postati prava noetova barka vsakovrstnih besedilnih funkcij, njim primernih skladenjskih konstrukcij, frazemskih obratov in besedja. Lahko je bil teološki traktat (*Ena dolga predgovor*) ali je vseboval zgodovinopisno pripoved¹⁵ (o reformacijskem gibanju; slovenski predgovor k *Articulom*), mogel je biti deloma celo teoretični biblicistični in glasbenoteoretski spis (slovenski predgovor v *Ta celi psalter Davidov*) ali pa celo prikladen poligon za bolj ali manj robot, vsekakor pa polemičen obračun z verskimi in delovanjskimi nasprotniki, zagotovo pa je bil zahvala dotedanjim podpornikom tiska in diskret-

14 Tisk, *scriptura nuova*, kot so ga imenovali humanisti, je postal v 16. stoletju glavno propagandno orodje in orožje. Sam začetnik reformacije je imel celo v skromnem Wittenbergu, ki je bil ob njegovem prihodu 1511. bolj vas kot mesto, na voljo tiskarski delavnici Johanna Grunenbergerja in Michaela Lotterja (slednjega je Luther zelo cenil in pri njem natisnil celo tako pomembno delo, kot je bilo *Das Neue Testament Deutsch*, Wittenberg 1522), tiske pa je z lesorezi sproti oskrbovala delavnica Lucasa Cranacha st., ki je bil Luthrov boter. Slovenski protestanti so v nasprotju s tem s precejšnjimi zadregami tiskali pri različnih tiskarjih na Nemškem, tiskarna, ki jo je Janž Mandelc 1575 po Dalmatinovem in Khislovm prizadevanju postavil na noge v Ljubljani, pa se je obdržala komajda pet let, toda dala med ljudi 26 tiskov, med njimi tudi 9 slovenskih.

15 Z narativnimi pasażami – nekatere od njih, npr. pripoved, »novela« o Antonu Pušcavniku in čevljarju v artiklu *Od klosterskih zalub in oblub v Articulis* 1562, so izpeljane celo že do stilizirane strukture novele – se razvija prostor predliterarnega pripovednega oz. se z njimi začenja razvojna linija slovenske pripovedne literature, ki jo je Matjaž Kmecl označil s sintagmo »od pridige do kriminalke« (Matjaž Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, Ljubljana 1975); prim. Jonatan Vinkler, Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 619, 620, 625.

no (izraženo ali zgolj nakazano) priporočilo za morebitno podobno boguvsčeno dejanje v prihodnosti.¹⁶

Trubar je tako npr. v predgovoru k *Enim psalmom, temu celemu catechizmu* 1567 v isti sapi, ko je bralce afirmativno poučil o primerni izvajalski praksi pri petju cerkvenih pesmi, o razmerju med melodijo in besedilom ter o primatu slednjega nad lepimi napevi, negativno označil dotedanjo prakso cerkvenega petja v rimski cerkvi. Takole je razložil reči:

»Natu vi, mui lubi Cranci inu Sloveni, puite le-te peisni v cerqvi inu doma zastopnu, iz serca; rezmislite, kai vsaka besseda, nekar, kar ta viža oli štyma v sebi derži. Ne tulyte, ne bledyte nezastopnu, prez vere inu prez vse andoh-ti koker ty fary, menihi inu nune ta latinski psalter le za volo trebuha. Perlo-žyte h tim bessedom cilu serce, molyte, prossyte, hvalyte prov Boga. Inu de po tih bessedah, ki so v le-tih peisnih, veruiete, Bogu služite, vaš stan inu le-ben pelate inu deržite.«¹⁷

Po drugi strani pa so mogli celo *errata*¹⁸ v knjigi tvoriti posebno knjižno poglavje (ponavadi ob koncu izdaje) in postati miniaturni traktat ali vsaj odločna glosa proti neupravičenemu prodajanju knjig po previsokih cenah. Tako Trubar ob koncu svojega *Tega celega catechizma, enih psalmov* 1574 v poglavju *Pregledane v tim drukanu* zapiše:

»Inu potehmal ie meni veideoč, de ty buqvary inu vezary te slovenske buqve predragu prodajo, zatu tih ty bozi ne kupuio inu bodo zaderžane. /.../ Tu tolmačene, pissane, izlage inu zlage se vom Slovenom zabston sturi, zatu Boga hvalite inu prossite, de taku dellu gre posreči Bogu na čast inu h timu izve-lyčanu dosti duš. Amen. Inu iest te buqvarie, kir take buqve vežeio, prossim inu zveistu opominam, da vzamo od nih pravi, spodobni lon, de ne bodo sacrilegi, cerkovni tatie, s katerimi se Bug silnu serdi inu nee na tim sveitu inu v pekli ostru štraifa. Pred teim nee inu nas Jezus Cristus, naš gospud inu iz-veličar, milostivu obari.«¹⁹

Tem značilnostim so bile podvržene tudi verzifikacije slovenskih protestantov in njihove zbirke. Za to pesemsko produkcijo je namreč veljalo, da se poleg osnovne afirmativne katehetskne in pedagoške funkcije – posredovanje verskih resnic na mimetično in memotehnično učinkovit način – ter v nekaterih primerih prigradnosti, aktualističnosti²⁰

16 V kolikor ni imela knjiga posebej izdelanega posvetila, je predgovor ponavadi prevzel primarne funkcije le-tega.

17 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 240.

18 Tako »poglavje« ima primarno funkcijo zaznamovati popravke za mesta, kjer so bile tiskovne napake odkrite po koncu stavka in do zaključka tiska.

19 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 452, 453.

20 V litanijah je Luthrova besedilna predloga prirejena tako, da seznam »nesreč in nadlog« ustreza lokalnim homatijam, ki so zadevale Kranjce, Korošce in Štajerce – in med njimi je na enem prvih mest

uresničuje vsaj še skozi polemično vlogo. In za slednje so imeli slovenski protestanti, predvsem Trubar, precej (besedilnih) zgle-
dov pa tudi dovolj vročega »streliva«.

Šestnajstega stoletja namreč z redkimi izjemami (Erazem Rotterdamski) bržda nikakor ni moč razumeti kot dobe zgolj precizno uglajene konverzacije med izobraženci, kajti že humanisti, ki so v Srednji Evropi s sporom okoli Johannesesa Reuchlina²¹ intonirali krepke uvodne takte v stoletje verskih in siceršnjih polemičnih spopadov, niso bili na ravno najlepšem glasu – sloveli so kot nič drugega kot prepirljivi ljudje²² –,

120

Protestantska reformacija se je zlasti na svojem začetku samoutemeljevala tudi v kritiki razmer in razmerij v rimski cerkvi. Likovne izraze te kritično-polemične drže je zaslediti v številnih temeljnih besedilih nemškega protestantizma, in tudi v epohalni *Luthrovi Bibliji* (1534), za katero so 117 izvornih lesorezov posebej zanjo izdelali v Cranachovi delavnici (1532). Na sliki je reprodukcija lesoreza k 10. poglavju *Apokalipse sv. Janeza*.

turška nevarnost. Prim. *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*, 321–328.

21 Anton Sovre, Uvod, v: *Pisma mračnjakov*, prevedel, komentarje in spremno besedo napisal Anton Sovre, Ljubljana 1954, 11–38; Richard Friedenthal, *Luther. Njegovo življenje in čas I*, prevedel Primož Simoniti, Murska sobota 1983, 163–177

22 J. Burckhardt, n. d., 194, 195; R. Friedenthal, n. d., 163–165.

■ 121 Reprodukci-
ja lesoreza k 17.
poglavju *Apo-
kalipse sv. Jane-
za*. Pisec tam
v bibličnem
tekstu opisuje
žensko z ime-
nom Babilon
Veliki, ki pa
na lesorezu k
*Luthrovi Bibli-
ji* (1534) po-
menljivo nosi
tiaro rimske-
ga škofa, sve-
tega očeta pa-
peža.

začetnik nemške reformacije Luther pa se v strastnem spo-
prijemu za svojo resnico tudi ni kaj dosti ženiral in je svoje
protivnike obdeloval ali z grčavim krepelom zmerljivk in/
ali pa jih je pikal z ostro prerezanim peresom jedke ironije.
Tako je npr. enega svojih poglavitnih in tudi najodločnej-
ših nasprotnikov na katoliški strani, teologa dr. Johanna
Maierja von Ecka (1486–1543), profesorja v Ingolstadt, ki je
sodeloval na veliki disputaciji leta 1519 v Leipzigu, tito-
liral s prascem, pa tudi z dr.(.)eckom,²³ dekretale kanon-
skega prava, na katerih je v njegovem času slonela politič-
na moč rimske cerkve, imenuje »drekretale«, iz avtoritete
rimskega pontifeksa pa se norčuje takole:

»Popadel me je že ovčji kašelj od velikega strahu pred tako
visokim razumevanjem papeža, in prav lahko bi se bilo
zgodilo, ko bi ne imel hlač na sebi dobro zvezanih, da bi
naredil tisto, česar ljudje ne vohajo radi, tako me je postalo
groza in strah pred to papeško, visoko modrostjo!«²⁴

23 Martin Luther, Zoper papeštvo v Rimu, katero je Hudič ustanovil, v: Martin Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, izbral, prevedel in uredil Božidar Debenjak, Ljubljana 2002, 110.

24 M. Luther, n. d., 113.

Toda tudi v miljeju Kranjske, Koroške in Štajerske je bilo precej reči in tudi oseb, ki so postale tarče polemične obravnave s strani protestantskih piscev. Predvsem je bilo to splošno stanje, ki ga je tedanji slehernik znotraj (poznosrednjeveških, toda v 16. stoletju še vedno živih) apokaliptičnih vizij konca stvarnosti doumeval kot trenutek pred ukinitvijo pozemske države Božje. In seveda kot ključni vzrok za vse reve in težave, s katerimi se je spoprijemal, pa naj je šlo za kugo, točo, pozebo, sušo, turško nevarnost ali pa samo za neslogo med stanovi in vladarjem. Znotraj tega sta dajala slovenskim protestantom obilje snovi za polemično zgražanje nad verskimi nasprotniki zlasti dejanje in nehanje posameznih izpostavljenih reprezentantov bojujoče se cerkve, ki kar nekako niso mogli dočakati, da bi jih Vsevišnji onstran groba nagradil z radostmi in so si že na tem svetu in pri živem telesu nakazovali posamezne pozemske »obresti« od svojega velikega zaslužnja za dobro cerkve.

O eni takih pozemskih sladkosti so pisali zgornjeavstrijski prelatje celo samemu cesarju Ferdinandu I., ko je ta duhovnikom prepovedal imeti pri sebi »kuharice«: »Majestati Vestrae Caesareae etiam satis superque constat, a longissimo iam tempore nullum fere passim esse parochum, qui vel concubinam vel uxorem suam non haberet.«²⁵ Tako je bila ena ključnih zadreg sočasne rimske cerkve tudi v Notranji Avstriji laksana morala njenih duhovnov in ne ravno malenkostno postopanje zastran držanja celibata, glavni tozadevni »greh« tistega časa pa konkubinat. Vizitacijski zapiski, ki morejo biti sami po sebi precej suhoparen upravnobesedilni žanr, so za drugo polovico 16. stoletja za dežele Notranje Avstrije precej vznemirljivo in na trenutko prav dekameronsko žaltavo branje. Zlasti za tiste cerkvene posesti, ki so bile pod obedienco oglejskega patriarha; ta je svojo oblast nad slovenskimi pokrajinami izvršal z ne pretrdo roko, zaradi zapletenega političnega položaja do cesarja in deželnega kneza pa tudi ne (pre)pogosto. Škof Pavel Bizancij, potomec stare beneške družine, ki se je naselila v Kotoru, je namreč leta 1581 vizitiral po Kranjskem in Štajerskem ter o tem zapustil precej pomenljiva vizitacijska poročila. Svojemu predstojniku, oglejskemu patriarhu Giovanniju Grimmaniju, tako 7. junija 1581 iz Kamnika poroča:

»Če bo vaša milost hotela, bo lahko uveljavila moje odredbe s pomočjo nadvojvode Karla, čigar fisku sem namenil vse denarne kazni nepokornih in trdovratnih klerikov. In teh glob bo dvajset do petindvajset tisoč cekinov, kaj-

25 »Vašemu cesarskemu veličanstvu je tudi dobro in predobro znano, da že zelo dolgo skoraj ni župnika, ki ne bi imel vsaj priležnice, če nima že žene.« Ivan Prijatelj, Kulturni pomen slovenske reformacije, v: Ivan Prijatelj, *Izbrani eseji in razprave* I, ur. Anton Slodnjak, Ljubljana 1952, 45.

ti ni duhovnika ne župnika, ki mu ne bi bilo kaj ukazano glede razuzdanosti, pohujšljivega obnašanja in občevanja.«²⁶

Nadvojvodi Karlu pa iz Vidma 25. oktobra 1581 z naslednjimi besedami povzema svoja opažanja o kranjskih duhovnikih in njihovem držanju katoliške moralke:

»Reči smem, da v vsej kranjski in celjski pokrajini nisem našel več kot dva kaplana, ki sta nekaj razumela, čeprav sta bila tudi ta dva omadeževana s splošno infamijo.«²⁷

V pismu, ki ga je nekaj prej, julija, napisal iz Ljubljane, pa je poročal:

»To deželo sem našel v tolikšnem naredu zaradi slabega življenja klerikov, da se mi zdi zaman ves trud. Zlo, ki je že prišlo do kosti, se ne more pozdraviti z navadnim zdravlilom. Kdor bo hotel to zelo gnilo rano zaceliti, bo potreboval dokaj časa. Čeprav hodim po deželi in dajem dobre odloke in navodila, vendar zagotovo vem, da se ne bodo izvršila. Tudi ne morem nadzorstva poveriti kakemu duhovniku, ki bi ga dobro izvršil, ker so vsi omadeževani ... Obiskal sem med tem tri župnije: Cerknico, Lož in Bloke, kjer sem našel župnike, ki so tako nevedni, da nekateri izmed njih ne znajo niti kršče-vati. Omeniti je treba tudi pijančevanje; mnogi med njimi redno izvršujejo tudi obrt krčmarjev in konjarjev. /.../ Tu je pet heretiških predikantov, ki so tako marljivi v svoji službi, da če bi katoliški duhovniki kazali le en del te pridnosti, bi bilo krivoverstvo kmalu povsod iztrebljeno.«²⁸

Zgornja vizitatorjeva opažanja odražajo tudi tedanje slabo socialno stanje nižjega klera (*clerus minor*). Le-to je bilo vsaj deloma posledica *fiskalizma*²⁹ in *simonije* v sočasni rimski cerkvi, predvsem pa *pluralizma* oz. grmadenja več cerkvenih služb (nadarbin) v rokah ene same osebe, ki je pripadala višjemu kleru (*clerus maior*). Ta vseh svojih nastavitvev, ki so realno zahtevale konkretno dušnopastirsko službo in pomenile kajpak tudi dohodke iz nadarbine, kjer bi bilo službo treba opravljati, ni mogla izvrševati.³⁰ Zato je svoje dušno pastirstvo na nastavitvah, kjer do-

26 Josip Gruden, Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII* (1907), 59.

27 J. Gruden, n. d., 62.

28 J. Gruden, n. d., 59.

29 V dobi pred husitsko revolucijo, ki jo uvaja dinamično 14. stoletje (František Smahel, avtor monumentalne moderne tetralogije o češkem husitskem obdobju, *Husitská revoluce*, časa zagotovo ni po naključju poimenoval *Doba, vržena s tečajev*), je v Srednji Evropi krožila celo krlatica: *Curia Romana non pascit oves sine lana*. Josef Macek, *Husitské revoluční bnutí*, Praha 1952, 23.

30 Jurij Slatkonja je bil npr. v dobi, ko je deloval kot kapelnik dunajske dvorne kapele (od 1500 naprej), uživalec več nadarbin cesarskega patronata. Užival je dohodke župnije Dobrníč, proštije v Novem mestu in župnije Št. Rupert (od 1499), ljubljanske proštije (1503), žužemberske župnije (najbrž tudi 1503), pičenske skofije v Istri (pred 23. marcem 1506), župnije sv. Petra v Ložu (1506), župnije v Moravčah in beneficija pri oltarju sv. Jurija v ljubljanski stolnici sv. Nikolaja (med 1506 in 1513). Tudi,

tični uživalec nadarbine sam ni mogel delovati, proti plačilu zaupala svojemu nadomestniku ali vikarju. Razmerje med imetnikom in njegovim nadomestnikom se je ponavadi urejalo z notarsko listino, nadomestnik pa je za svoje delo prejel ponavadi manjši del dohodkov npr. fare, kjer je nadomeščal njenega pravega imetnika oz. uživalca nadarbine. Tako so se morali nižji kleriki zavoljo preživetja v funkciji vikarjev ali nadomestnikov udinjati dosti imovitejšim imetnikom nadarbin (*clerus maior*). Pri tem pa so

I 22 Samostanski kletar preizkuša vino, iluminacija iz *Življenja svetnikov* Aldebrandina iz Siene, konec 13. stoletja. Pritožbe nad »živahnim« življenjem meniškega stanu niso bile samo stvar 16. stoletja.

ko je leta 1513 postal prvi škof dunajske škofije, si je smel zaradi skromnih prejemkov iz tega naslova s papeževim dovoljenjem (Leon X.) obdržati pičensko škofijo, novomesko in ljubljansko proštijo, župnijo v Moravčah in beneficij v ljubljanski stolni cerkvi. Na vseh omenjenih nadarbinah je imel Jurij Slatkonja nastavljene nadomestnike. Franc Ksaver Lukman, Jurij Slatkonja, v: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*, <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:3055/VIEW/> (9. 12. 2011).

si bili prisiljeni poleg dela donosa s fare, ki jim je pripadal, za pokrivanje zgolj osnovnih eksistenčnih potreb oskrbeti še dodaten, »postranski« zaslužek, npr. prihodke iz vinotoča ali od konjarjenja. Niso pa bili tako redki primeri, ko so (takšni) kleriki, zlasti v mestih, vodili tudi obrtne igre na srečo (kockarnice), občasno pa se je našel tudi kakšen tak duhoven, ki je iz pridobitvenih razlogov načeloval kar ustanovi najstarejše obrti. V češki historiografiji, ki obravnava dobo pred nastopom husitske revolucije, je tako mogoče prebrati zgodbo o razvpitem praškem duhovniku Ludviku Kojati s Kolešovic:

»Nesrečnik prve vrste pa je bil župnik pri sv. Janezu na Podskali Ludvik Kojata, čigar moralno zadržanje se je povsem ujemalo z vsem, kar smo grajevrednega o njem izrekli na drugem mestu. Imel je priležnico, ki je prebivala na Vyšradu; poleg tega je v svoji hiši, ki jo je imel pod samostanom sv. Katarine nasproti šole sv. Apolinarija, zorganiziral javno kurbišče, v katerem je vzdrževal štiri, včasih pet ali celo osem prostitutk, h katerim je bil mogoč javni dostop. Poleg tega je bil strasten kockar. Hodil je igrat v hišo Hensla Glaserja in Margarete Pletlove na Starem mestu praškem in je tako včasih zaigral celo svoja oblačila, tako da se je v nočnih urah nag vračal v dom svoje pridruge.«³¹

Omenjena situacija je bila pereča že več kot stoletje in pol pred nastopom protestantske reformacije na Nemškem, kajti med poglavitnimi problemi sočasne cerkve jo omenjajo že intelektualni predhodniki M. Jana Husa, npr. Jan Milič z Kroměříže (1320/1325–1374) in Matěj z Janova (1350/1355–1393; v *Regulae Veteris et Novi Testamenti*).

Laksno držanje katoliške moralke pa v Trubarjevem času ni zaznamovalo samo duhovnikov po farah, temveč tudi »ustanove posvečenega življenja«. Tako je že generalni vikar oglejskega patriarha Grimmanija Jacob Maracco v svojem pismu patriarhu, ki ga je na slednjega 28. oktobra 1568 naslovil iz Vidma, zastran samostana Studenice na Štajerskem zapisal:

»Na Štajerskem je nunski samostan, ki ima več tisoč forintov dohodkov (nekateri pravijo petnajst). V tem samostanu je bila opatinja zelo razuzdana, prav tako neka nuna in dve deklini.«³²

Najprej so bile pritožbe izrečene proti prednici Barbari Panxner, zato je oglejski patriarh predlagal, da se samostanski prihodki uporabijo za dotiranje jezuitskega kolegija, ki naj bi bil ustanovljen na mestu ženskega dominikanskega samostana v Studenicah. Načrt ni bil izpeljan, nune pa so samostan upravljale onstran strožje cerkvene obediencie: tako

31 Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy* III, Praha 1875, 244, glej tudi 215 in nasl.

32 J. Gruden, n. d., 13, 14–15.

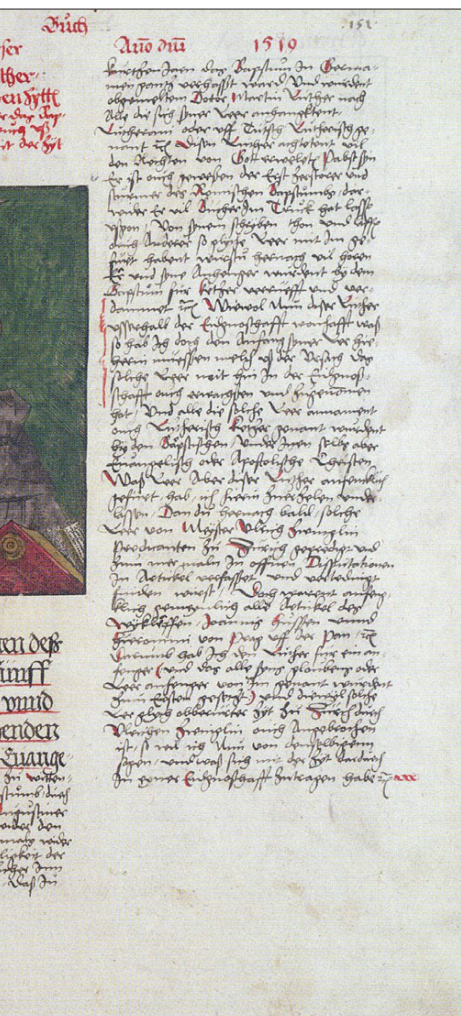
se je pod priorko Ursulo Zierer primerilo, da je tudi protestantizem našel pot med redovnice, in sicer je stopil na protestantsko stran menda kar cel konvent in še vse podrejene župnije.³³ Nekaj podobnega naj bi se dogajalo tudi v Mekinjah, in sicer pod prednico Suzano Gornjegrajsko (Oberburg, Oberburgerin, 1583–1593), ki je bila obdolžena, da razmetava s samostanskimi novci, da z njimi podpira svoje luteranske sorodnike Gallenberge, da bere in prepisuje heretične knjige, zlasti pa so ji očitali, da je dopustila, da se je njen sorodnik Jakob Gallenberški polastil skoraj celotnega samostanskega premoženja (Gallenbergi so bili sicer ustanovniki in patroni mekinjskega samostana).³⁴ Nič drugače ni bilo drugje na Kranjskem in Koroškem: opatu cisterce v Kostanjevici Hofsteterju (1563–1580) so poleg omahljivosti pri držanju striktno katoliške observance očitali tudi razuzdano življenje, v minoritskem samostanu v Beljaku pa je ostal le gvardijan, ki je stopil v evangeličansko vero, se oženil in z družino prebival v napol porušenem samostanskem poslopju.³⁵

Poudariti velja, da ni mogoče brez pridržka pritrditi razlagam starejšega ali prokatoliško apologetsko orientiranega slovenskega zgodovinarja (npr. J. V. Gruden), ki se ukvarja s 16. stoletjem v Notranji Avstriji, namreč, da je eden poglavitnih razlogov za tak razkroj katoliške cerkvene pokrajine iskati predvsem v razmahu luteranstva, ki da je tudi preko svojih plemiških protektorjev na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem »ugrabljalo« posesti katoliške cerkve njenim prvotnim lastnikom – rimski cerkvi. Razmah protestantizma v 16. stoletju je namreč v Notranji Avstriji že naletel na dezorganizirano katoliško duhovnost, razkroj cerkvene pokrajine, ki se je dogajal že vsaj od sredine 15. stoletja naprej, pa kaže morda vpisati na rovaš sicer negotovih razmer v sami rimski cerkvi, v Notranji Avstriji pa sta teža pridala še dolgotrajni spor med oglejskim patriarhom in cesarjem (kar je preprečevalo redno vizitiranje), predvsem pa turška nevarnost. Tako se protestantizem v Notranji Avstriji manifestira tudi kot naravna novoveška zamenjava za razkrojeno in dezorganizirano srednjeveško duhovnost rimske cerkve, ki tudi v notranjeavstrijskih deželah očitno ni več uspešno naslavljal dušnih potreb ljubi, kajti ni zmožna vzdrževati niti celovite in koherentne lastne strukture. Vzroki tega so številni, predvsem stanje v sami rimski cerkvi, ki je bila tedaj, kot so se že od koncila v Konstanci v drugem desetletju 15. stoletja (5. november 1414–22. april 1418) zavedali njeni vrhovi, potrebna »poprave od peta do temena«.

33 Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 683.

34 J. Gruden, n. d., 682, 683.

35 J. Gruden, n. d., 680, 679.

123

Hans Holbein ml., *Luther kot Hercules Germanicus*, lesorz., ok. 1519.

ki je bilo dotlej brez potrebne župnijske oskrbe; v slednjo sta sodila v prvi vrsti krst in pogreb. Na splošno velja, da so praznupnije nastale pred letom 1100 in da so v poznem srednjem veku nove prafarne cerkve nastale le izjemoma. Omenjene cerkve so po večini nastale kot škofova oz. patriarhova ustanova, kar pomeni, da so že od samega začetka obstajale kot cerkvena institucija. Drugi način nastanka pa zaznamuje tako imenovane lastniške cerkve. Te so nastale tako, da so jih na svojih ozemljih sezidali domači in/ali priseljeni velikaši, ki so (dolgo) obdržali v svojih rokah tudi pravico do pobiranja cerkvene desetine ter so po lastni volji nastavljali in odstavljali duhovnike.³⁶ Če je torej katera od plemiških rodbin v Notranji Avstriji, npr. Auerspergi na Kranjskem, uveljavljala svojo pravico do odvetništva in prezentacije nad lastniško cerkvijo, ki jo je nekoč ustanovila sama, in tako dosegla tudi nastavitev protestantskega predikanta na dotlej katoliško versko orientirani fari, tega najbrž ne kaže šteti za »ugrabljanje« fare. Posvetni odvetniki cerkve so pač uveljavili svoje pravno ponavadi ne nujno diskutabilno (pravno)moč(je)³⁷ – na podoben način, kot ga je ob koncu 16. stoletja proti svojim nekatoliškim podanikom uporabil katoliški deželni knez iz družine Habsburžanov.

Če so na tak ali podoben način, kot je bilo popisano zgoraj, tj. družabno »živahno«, živeli tudi tisti (naj)vidnejši dostojanstveniki rimske cerkve, ki so bili

36 Tone Ravnikar, *Zgodovina Šoštanj 1*, Šoštanj 2011, 32.

37 Primer takega početja je npr. razmerje Wagnov z stran cerkve Device Marije v (starem) Velenju, kjer bil kot predikant nastavljen Ivan Dolijanski.

hkrati dejavni proti protestantskim cerkvenim starešinam, tedaj se ni čuditi, da so si s tem pridelali ostro in včasih tudi zasmehljivo obsodbo s strani svojih sicer zgolj verskih nasprotnikov. Trubar je tako v tretji alegorični »izlagi« *Tega prvega psalma ž nega triemi izlagami* (1579) svoje nasprotnike prav neizbirčno krepko udaril tam, kjer jih je moglo najbolj boleti. Zapisal je:

Ta Anticrišt ž nega družbo
Meini, de dei Bogu službo,
Kir te verne pregane,
Nerveč, kir ludi prov vuče
Koker vnuvič iz Craine.

V Craini ie zdai en papežnik,
Tiga Hudiča vučenic,
Se ie z mašnimi brati
Sveitoval inu naprei vzel
Vse verne rezgnati.

Mercina ie nega ime,
Pravu Hudičevu seime,
Vseh žlaht greihih prebiva,
Sebi s to platonsko družbo
Pekal s pravdo dobiva.

On tag duhovni stan pela,
Koker vsaki curbar dela,
Tiga papež ne brani.³⁸

Verzifikacija je v tem delu besedila prevzela funkcijo verskega (vprašanje celibata), predvsem pa osebnega obračuna; mestoma se že tesno spogleduje z neokusnim paskvilom, ki je bil sploh besedilna specialiteta renesančnih izobražencev zlasti v Italiji. Pod naletom se je znašel kranjski vikar Matija Mrcina (Marzina, Morzina, Marcina, Mercina).³⁹ Mož je študiral na Dunaju, bil jeseni 1553 ordiniran, pred prihodom na Gorenjsko pa je od 1560. služboval kot vikar v Vipavi in od poletja 1563 kot župnik v Gorici; od 14. novembra 1573 je bil duhovni pastir v Kranju. Kot večina njegovih stanovskih tovarišev tudi on ni dal kaj dosti na doslednost okoli celibata, kajti z gospodinjo Katarino je pridelal dva otroka, pa tudi sicer mu je bilo menda mogoče vreči pod nos, da v vsakdanjosti ni življenjski in dušnopastirski praksi raje kot (o)skrbeti, truditi se, pasti (duhovne ovčice) sprega glagole obrati, oskubsti in prigrabiti si.

38 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 495, 496.

39 France Kidrič, Matej Marcina, v: *Slovenski bibliografski leksikon* II, Ljubljana 1933–1952, 45–47.

Poleg slednjega je bil, kot se zdi, odločen človek, kar je v Kranju, kamor je Luthrove nauke prinesel Gašper Rokavec,⁴⁰ povzročilo nemalo trenj in homatij.⁴¹ Kajti po Rokavčevi smrti 1565. je prišel med kranjske protestante za predikanta vztrajni Jernej Knafelj, ki je Kranjčanom pomagal ustanoviti celo njihovo lastno šolo in se je tudi sicer ob vsaki priliki kolikor mogoče ognjevitvo zavzemal za uveljavitev in utrditev »*prave, stare vere krščanske*«. Zaradi tega je proti njemu odločno nastopil sam nadvojvoda Karel, ki je 25. oktobra 1577 krajnskemu mestnemu sodniku Junauerju zaukazal, naj Knaflja, ki da se vtika v župnijske pravice, napodi iz mesta, Kranjčani pa naj se kot njihovi predniki držijo rimske cerkve, kajti nobene pravice nimajo, da bi spreminjali vero v mestu. Toda meščani so se za svojega reformiranega pridigarja potegnili. Nadvojvodi so dali vedeti, da imajo Knaflja za predikanta že deset let in da slednji ves ta čas redno pridiga, deli zakramente in opravlja vse ostale potrebne obrede. Nadvojvoda se ni dal pregovoriti in je leta 1578 ponovno izdal strog ukaz, da mora Knafelj iz Kranja. Tako je slednji odšel na Brdo in tam v kapeli opravljal protestantsko bogoslužje, Kranjčani pa so ga hodili poslušati: ob neki priliki je imel menda kar 1800 obhajancev. Nadvojvodo takšno početje seveda ni prav nič veselilo, zato je pisal Adamu baronu Egkhu na Brdo, naj vendar poskrbi, da Kranjčani ne bodo romali na njegovo posest, kranjskim meščanom pa je zažugal in jim ponovno prepovedal poslušati nekatoliške pridigarje. Toda dotični niso pokazali kaj prida volje ukloniti se zahtevam svojega vrhovnega posvetnega gospoda. Njegove ukaze so jemali precej zlahka, tako da je Knafelj z družino večkrat prišel v Kranj, tam krščeval in celo pokopaval na pokopališču župnijske cerkve; pridigal je v svoji hiši, na kateri je imel v portal vgraviran moto *Hie Bärtel Knäffel Prädikant. Mein Stärgh steht in Gottes Handt*.⁴²

Zaradi takšnega razmerja moči, ko je pozitivna rezultanta sil še kazala v protestantsko smer, so si slednji jemali marsikatero svoboščino, ki si je drugače ne bi mogli. Tako se je ob različnih priložnostih, tako cerkvenih kot posvetnih, oglasila protestantska pesem, nekateri kranjski izpovedovalci »*prave, stare vere krščanske*« pa so se menda na ves glas smejali in se norčevali iz vikarja Mrcine, ko je na Kristusov vnebohod vodil tradicionalno procesijo s svetim rešnjim telesom.⁴³ Mrcina se je nadvojvodi nad ravnanjem protestantov pritožil – da mu le-ti nagajajo.

40 Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 718.

41 J. Gruden, n. d., 718–721.

42 »Tukaj prebivam Jernej Knafelj, predikant. Moja moč je Gospodova rama.« J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 720.

43 N. m.

S takim nasprotovanjem in z nerednim življenjem si je prislužil tudi (zgoraj citirano) ost v Trubarjevi tretji »izlagi« *Tega prvega psalma*, pa tudi pritožbo, ki so jo katoliškemu vizitatorju zastran Mrcinovega vedenja podali – nihče drug, kot kranjski protestantski (!) meščani. Ko je namreč v Kranju leta 1581 vizitiral škof Pavel Bizancij in je moral tudi živahni Mrcina položiti račune od svojega hiševanja ter duhovnega pastirstva, so prišle tozadevne pritožbe tudi do ušes kotorskega škofa. Svojemu predstojniku, oglejskemu patriarhu Grimmaniju, je tako Bizancij iz Kamnika 1. junija 1581 pisal:

»Tožil bom tudi vikarja /Mrcino/ v Kranju, katerega so naznanili lutroveci tega kraja, češ da je maščevalen in razuzdan človek. V svoji pritožbi pravijo, da bi, če bi ta vikar odpustil tisto žensko, ki jo ima pri sebi, in bi redno in po-božno živel, hoteli zopet pokorni biti sveti cerkvi.«⁴⁴

Je pa verjetno, da je šlo pri Trubarju za prevzem v Kranju dobro znane protikatoliške sramotilne pesmi, ki je krožila med ljudmi in je menda prav ta, kot jo je kranjski davkar 31. julija 1580 bral na neki protestantski pojedini od krstu.⁴⁵

Seveda tudi nadvojvoda ni ostal gluha za pritožbe vikarja Mrcine in kranjskih katoliških hišnih posestnikov. Zato je ukazal zapreti sodnika Junauerja ter še tri druge meščane, v Kranj pa je poslal deželne komisarje, ki naj celo reč preiščejo. Zadeva se je končala tako, da so komisarji pravico prisodili protestantski strani, pet glavnih pritožnikov izmed katoličanov pa je sodnik, ki je bil do nadaljnjega zopet v sedlu, pognal skozi mestna vrata.⁴⁶

Toda kariera protiluteranskega borca rimske cerkve se s tem za Matijo Mrcino še zdaleč ni končala. Živahni kranjski vikar je namreč leta 1584 predsedal na župnijo v Kamniku, kjer so imeli protestanti v gradu Križ krepko podporo. Toda tudi tamkaj jim je stopal na pot: 27. januarja 1586 je s psovki po kamniških ulicah preganjal superintendenta protestantske cerkve na Kranjskem, M. Krištofa Spindlerja, ljudi pa pozival, naj glavo kranjskih protestantov pobijejo s kamenjem.⁴⁷ Vendar je bil zaradi nerednega življenja s priležnico 1594. odstavljen od duhovniške službe, na kar je naslednje leto (1595) živel »pohujšljivo« – z materjo svojih otrok se je nastanil pri nekem kmetu –, pa tudi protestante je zlagoma jel pokopavati: proti plačilu kar v kamniški župnijski cerkvi.

44 J. Gruden, *Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem*, 58.

45 F. Kidrič, n. d., 45.

46 J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 720, 721.

47 F. Kidrič, n. d., 46.

Z drugim odločnim nasprotnikom protestantov na Kranjskem obračunava Trubar v naslednjih verzih »druge izlage« *Tega prvega psalma:*

Obtu, mui pravi kersčenik,
 Aku POLIDOR, MERČNIK
 Tebe zlu oblagajo,
 S teim niju bogu Zludiu
 Nih coll, činž zveistu daio.⁴⁸

Trubar je z gornjimi besedami zgrabil Polidorja de Montagnano,⁴⁹ italijanskega duhovnika, ki je študiral v Padovi in Benetkah ter kariero klerika po posvetitvi leta 1550 začel kot dvorni kaplan Ferdinanda I. na Dunaju. Znanstvo vodilnega slovenskega reformatorja s tem izjemno dinamičnim duhovnom, ki kot svojevrsten npravstveni original dodobra reprezentira miselno in delovansko prakso predtridentinske katoliške duhovščine, definirane z renesančno mentaliteto, pa tudi one, ki je svoje ovčice raje strigla kot pasla v prvih desetletjih bojevite katoliške protireformacije, je prvič zabeleženo v enem Trubarjevih pisem švicarskemu reformatorju Heinrichu Bullingerju (1504–1575). Tega je Trubar 1. februarja 1559 prosil, naj mu sporoči o novicah v širnem svetu, da bo mogel »cesarskemu kaplanu /.../ kaj novega in določnega pisati«. ⁵⁰ Ta »cesarski kaplan« je bil Polidor de Montagnana in moža sta si bila takrat očitno še naklonjena, toda reči so se imele radikalno spremeniti.

Montagnana je dobil namreč po milosti svojega cesarskega spovedovanca mesto stolnega prošta v Ljubljani, s slednjim še župnijo v Radovljici, oglejski patriarh Giovanni Grimmani pa ga je leta 1561 postavil za najvišjega komisarja in arhidiakona na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem.⁵¹ Toda novi prelat je visokosti svojega položaja primerno kmalu zabredel v težave in tako poskrbel za razburjenje, ki ga niti na katoliški niti na protestantski strani niso kar zlepa pozabili. Mož namreč še ni bil niti celo leto v Ljubljani, ko se je hrabro lotil ljubezenskih manevrov in je prav neženerirano zapeljeval neko Elzo. Dekle je hotel premamiti z obljubami, darovi in zvijačami, pri čemer sta mu pomagala stolni dekan Melhior Hasiber in njegova kuharica, s psovkami pa je ljubljanskega sodnika in mestni svet tako raztogotil ter razžalil, da je moral škof Seebach, ki mu takšna razburjenja gotovo niso bila prav pri srcu, na cesarjevo intervencijo naperiti pravdo proti podvzetnemu italijanskemu duhovniku. Montagnana se je na začetku skrtil, nato pa je v kranjsko stol-

48 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 494.

49 France Kidrič, Polidor de Montagnana, v: *Slovenski bibliografski leksikon* 11, 150–153.

50 J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 37, 330.

51 F. Kidrič, *Polidor de Montagnana*, 150.

no mesto prijezdil kar z oboroženim spremstvom in se »zabarikadiral« v Stiškem dvorcu pri svojem sorodniku Wolfgangu Neffu, ki je bil tedaj stiški opat. Nato je povabil k sebi Primoža Trubarja, ki se je po svoji prvi vrnitvi iz pregnanstva na Nemškem komaj razgledal po Ljubljani. In ga prosil – da bi posredoval v delikatni zadevi okoli Elze in da bi se Montagnana z užaljenimi Ljubljancani spravil izven in brez sodišča. Trubar je svojega znanca seveda napeljeval na to, kar je sam ugledoval kot dostojno življenje: naj pusti prošitjo, naj se poboljša in živi, kot pritiče božjemu služabniku. Živahni duhoven je bil v škripcih in je Trubarju rad zagotovil vse to in še več: da bo poslej na svoji fari v Radovljici pridigal »čisti evangelij« – kar v takratni poljudni verski terminologiji za stran protestantstva ni pomenilo nič drugega kot obljubo, da bo Montagnana kot katoliški duhovnik v liturgiji in katehezi uresničeval/sporočal elemente protestantskega verskega pogleda na časna in večna vprašanja! –, da bo Trubarju stal ob strani in da bo zanj orodoval pri cesarju.⁵² Treba je namreč imeti v mislih, da je bil Trubar ob vrnitvi na Kranjsko, četudi superintendent krajnskih deželnih stanov, še vedno pod proskribcijo, ki mu jo je ob izgonu 1549 spraval na glavo ljubljanski škof Tekstor. Trubar teh kar preštevilnih obljub ni vzel resno, kajti presodil je, da je podjetnemu proštu dobra vsaka bilka, ki bi ga rešila zagate – četudi je protestantska –, zato se za Montagnano ni zavzel. In proces je stekel svojo pot, izjave prič pa so živahnega duhovnika obremenile do te mere, da ga je škof Seebach leta 1563 posadil v ječo, od koder ga je izvelkel šele novi generalni vikar oglejskega patriarha Jacob Maracco, ki se je zavzel za svojega rojaka.⁵³

Tako se je bržda odprla poč zamere, ki je Montagnano dokončno izoblikovala v enega tistih intrigantskih, častihlepnih, toda izjemno spretnih duhovnov poznorenesančne mentalitete, ki so vedno in iz vsake življenjske priložnosti ali zadrege potegnili le najboljše – zase – in so bili v isti sapi kar najostrejši nasprotniki protestantov, surovi, brez vesti in časti.⁵⁴ Montagnana si je kasneje priboril številne beneficije (Laško, Leskovec, Krško, Celje, Rogatec ...), nekatere med njimi tudi izrazito donosne, nekaj časa je bil celo opat v Admontu, od maja 1582 pa prošt v Novem mestu. Poleg tega je zopet zasedel pomembno mesto v hierarhiji rimske cerkve na Kranjskem in bil leta 1592 sprejet med kranjske deželane. Toda kakšne večje organizirane akcije proti protestantom, ki bi mu jo njegov položaj zagotovo omogočal, italijanski duhovnik ni izpeljal.

52 M. Rupel, n. d., 125; J. Kidrič, *Polidor de Montagnana*, 150.

53 J. Gruden, *Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem*, 2, 7.

54 M. Rupel, n. d., 126.

Res pa je, da je v lastnih farah pogosto in večkrat prav silovito nastopal proti drugovercem. Tako je npr. predikanta Janža Weixlerja – slednjega je 1598. še kot starca gonil sem ter tja po Dolenjskem –, ki je hotel brez Montagnanovega dovoljenja v njegovi župnijski cerkvi v Krškem 1567. pridigati in obhajati, kar vpriči poslušalcev med pridigo klical na zagovor. Bi pa Weixlerju pustil pridigati in celo obhajati – kajpak pod obema podobama –, če bi predikant le hotel obleči ornat.⁵⁵ Takisto se je o vprašanih vere pogovarjal celo »na roke«: soprogi laškega tržana Martina Kralnika je 1579. fizično »dopovedoval«, da se obhajila ne jemlje iz rok krivoverskega predikanta, in štajerski protestantski deželni stanovni so zaradi pritožb proti Montagnani o vsem dobili zelo natančno sliko;⁵⁶ leta 1589 je v Radečah preganjal ženo predikanta Hočevarja. – Pasaža o Montagnanovem »zlem oblaganju« pravih kristjanov, s katerim da italijanski duhovnik Zlodeju daje njegov davek (col, činž), tako nikakor ni bila brez stvarne podlage.

Pa tudi porogljivo poimenovanje z *mrčnik* (tj. mrkač, pohoten moški) bržda ne. V kolikor bi kazalo izraz mrčnik brati kot psevdonim (M(e)rčnik), tedaj o identiteti osebe, ki se skriva za njim, zaenkrat ni mogoče govoriti. Vendar se zdi verjetneje, da gre za poudarjeno invektivo proti Montagnani, ki je bil razvpit po svojem »družinskem« življenju. Z zapeljevanjem ljubljanskega dekleta, kar ga je privedlo pred sodišče in ga na koncu pahnilo v ječo, se njegovi podvigi na ljubezenskem polju namreč nikakor niso končali. Mož je imel kot še toliko drugih služabnikov svete rimske cerkve njegove in tudi vseh poznejših dob pri sebi svojo »zvesto in pridno gospodinjo Jerico«, o kateri piše v oporoki 2. februarja 1602. In duhovni gospod ter njegova gospodinja, ki je Montagnani hiševala kar več kot tri desetletja, sta iz »aus blödigkeit des Fleisches« naredila nekaj otrok, katerim je oče zapustil pretežni del svojega ne ravno skromnega premoženja.⁵⁷

55 »Razen tega so v tem letu /1567/ slavni deželni stanovni za Krško priporočili luteranskega predikanta Janža Weixlerja. Le-tega so meščani takoj sprejeli. Ko pa si je upal v farni cerkvi tega kraja pridigati ljudstvu in je skoraj vse prebivalce spreobrnil k svoji evangelijski veri, ga je nekoč s prižnice pregnal in iz cerkve spodil mestni župnik Polidor de Montagnana (ki je bil tudi nadduhovnik v Celju). Zaradi tega so se občani tako razjezili, da bi bili župniku, ko bi se ne bil pravočasno umaknil, temeljito iztepeli koretelj, saj so pokazali nemajhno veselje za to reč.« Janez Vajkard Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske* VII, IX. poglavje, Nürnberg 1689, 437 (<http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/gm-4f522-2>, 9. december 2012).

56 J. Kidrič, *Polidor de Montagnana*, 151.

57 Montagnana je novomeškemu kapitlju zapustil svojo knjižnico v Celju, posodo in perilo. Sploh se je za življenja precej zavzel za Novo mesto. Po požaru 1576 je namreč iz lastnega poravnal dolgove proštije, popravil cerkev, dal postaviti nov veliki oltar, njegova velika zasluga pa je, da je v Novo mesto prišla Tintorettova slika sv. Nikolaja. J. Kidrič, n. d., 152.

Polidor de Montagnana in Matija Mrcina sta se tako kot posebej izrazita mentalitetna originala tistega z renesančnim duhom in občutjem individualitete prežetega katoliškega klera trajna vgravirala v slovensko kulturno in slovstveno zgodovino. Tam sta ostala vpisana pod zaglavjem brezobzirnih nasprotnikov slovenskih protestantov, kot predmeta paskvila, Trubarjeva pesemska produkcija pa je ravno ob njiju pokazala, kako prožen žanr zmore postati cerkvena pesem v posebnih razmerah, ko se književnost z vsemi posamičniškimi funkcijami različnih besedilnih tipov šele vzpostavlja.

Luther in protestantska reforma cerkvene glasbe

Mnogo pomembnejša kot primerljivost v ostrini polemičnega spoprijema z drugače mislečimi pa je bila za slovensko protestantsko cerkveno pesem uglasenost z nazoni in idejami, ki jih je o glasbi in cerkveni pesmi prvi oblikoval in nato do svoje smrti zagovarjal ter pospeševal njihov pobudnik, wittenberški doktor Martin Luther.

Znano je, da je bila glasba zanj edina umetnost, ki jo je zares razumel in mu je bila ne le kot teologu, temveč predvsem eksistencialno zares blizu – pri srcu.⁵⁸ Pa tudi poznal jo je dobro, kajti kot pevec z lepim glasom se je med svojim šolanjem v Magdeburgu in Eisenachu dodobra spoznal s pevsko izvajalsko prakso svojega časa, med študijem na univerzi v Erfurtu pa se je z glasbo (v okviru kvadrivija sedmih svobodnih umetnosti: aritmetika, geometrija, glasba in astronomija) na artistski fakulteti seznanil tudi teoretično. V univerzitetnih predavalnicah je tedaj poleg Johannesesa de Grochea veljal za glavno muzično avtoriteto francoski matematik, astronom in glasbeni teoretik Johannes de Muris (1290–po 1351), ki je z delom *Notitia artis musicae* (1321; drugi del *Musica speculativa* leta 1323)⁵⁹ predstavljal glasbeno teorijo 12. in 13. stoletja, je pa študenta temeljito poučil o cerkvenih tonskih načinih, glasbenih proporcijah in o nauku o intervalih. Poleg teoretične podkovanosti v glasbi pa je Luther ostal tudi poustvarjalni glasbenik.⁶⁰ Med študijem v Erfurtu je namreč začel igrati na lutnjo in postal po slednjem tudi znan. Tako muziciranje je zahtevalo izjemno fino izbrušen posluš in čisto intonacijo,⁶¹

58 R. Friedenthal, n. d., 24, 42–45.

59 R. Friedenthal, n. d., 43; Johannes de Muris, v: *Das grosse Metzler Musiklexikon* (el. izdaja), München 2005.

60 Po uveljavitvi reformacijskega gibanja je postal tudi glasbeni ustvarjalec – skladatelj.

61 Samo uglasjevanje instrumenta je terjalo precejšnjo zbranost in je trajalo kar cele četrte ure, po pomembnosti pa je imela lutnja tedaj mesto takoj za »kraljico instrumentov«, orglami. Kot orkestrski instrument se je obdržala še tja do srede sedemnajstega stoletja, ko so jo povsem zasenčila godala na eni strani in čembalo na drugi.

■ 124–129

Luther se je s svojo duhovno zapuščino trajno vgraval v vse segmente nemške družbe; tako so se v kriznih časih njegove upodobitve kot simbol pogosto pojavljale tudi na denarju, npr. na »Notgeldu«, ki ga je leta 1922 izdalo mesto Wittenberg.

predvsem pa je zanj pomenilo uteho v trenutkih depresije, h kateri je bil nagnjen. Muziciral je celo v najtežjih življenjskih položajih, ko je bil npr. na poti na pomembne disputacije, pa tudi prijatelji so mu v mladih letih prinašali glasbilo tudi tedaj, ko je bil od pobitosti čisto na tleh: zaigra in se ob glasbi ponovno postavi na noge. Med pripravo »nemške maše« (1525) se je ponovno izkazal kot pevec, ki je praktično preizkušal tisto, kar naj bi se kasneje prijelo pri reformiranem bogoslužju, pa tudi kot glasbeni teoretik. Kantor in skladatelj Johann Walther (1496–1570)⁶² ve namreč o njem povedati:

»Ko je Luther pred štiridesetimi leti pripravljal svojo nemško mašo, je prosil saškega volilnega kneza in vojvodo Janeza /Stanovitnega/, da bi mene in Conrada Rupffa poklicali v Wittenberg, kjer bi lahko z nama razpravljali o glasbi in podstati osmih gregorijanskih psalmskih modusov. Pripravljal je namreč napeve na pisma in evangelije, pa tudi na Kristusove besede o kruhu in vinu kot

62 Prim. tudi Johann Walter, v: *Das grosse Metzler Musiklexikon* (cl. izdaja), München 2005.

njegovem telesu in krvi. Pel mi jih je in je hotel vedeti, kaj si o njegovem dosežku mislim. Takrat me je v Wittenbergu zadržal kar tri tedne in pogovarjala sva se, na kak način bi se dalo primerno uglasbiti pisma in evangelije. Z njim sem preživel številne prijetne urice v skupnem petju in pogosto se mi je zdelo, da se od petja sploh ne utruji in da mu ga ni nikoli dovolj. Še več: vedno je bil zmožen spretno razpravljati o glasbi.«⁶³

Luther muzike kasneje ponavadi ni povezoval s smehom in zabavo, temveč s povzdignitvijo duše in radostjo. Zapisal je: »Musica naj razveseljuje dušico; gobec od tega nima nobenega veselja. Če pridno poješ, sedi duša v životu, igra in neznansko dobro se ji godi.«⁶⁴ Takisto je najdeval v glasbi eno najmočnejših zdravil proti žalosti in skušnjavam Hudiča, s katerim se je lasal celo življenje: Satan da je duh pobitosti in melanholije, vesolja ne more prenesti in je zato glasbi bolj tuj kot karkoli drugega. In zato ob muziciranju, ki da je sinonim za bližanje Bogu, beži proč od dotičnega. O mestu, ki da ga ima glasba med vsemi znanostmi in umetnostmi, je nemški reformator scela prostodušno spregovoril v velikokrat navajanem pismu svojemu najljubšemu skladatelju, Bavarcu Ludwigu Senflu (1486–1543) (Coburg, 1. ali 4. oktober 1530):

»Es besteht kein Zweifel, daß viele Ansätze zu guten Eigenschaften in solchen Gemütern bestehen, die von der Musik ergriffen werden; von denen, die aber dadurch nicht angerührt werden, glaube ich, daß sie Klötzen und Blöcken ganz ähnlich sind. Denn wir wissen, daß die Musik auch den Dämonen verhaßt und unerträglich ist. Und ich urteile rundheraus und scheue mich nicht zu behaupten, daß es nach der Theologie keine Kunst gibt, die der Musik gleichgestellt werden könnte. Sie allein bringt nach der Theologie das zuwege, nämlich ein ruhiges und fröhliches Herz. Dafür ist ein klarer Beweis, daß der Teufel, der Urheber trauriger Sorgen und beängstigender Unruhen, beim Klang der Musik fast genauso wie beim Wort der Theologie flieht. Daher kam es, daß die Propheten sich keiner Kunst so bedient haben wie der Musik. Sie haben eben ihre Theologie nicht in die Geometrie, nicht in die Arithmetik, nicht in die Astronomie gefaßt, sondern in die Musik, so daß sie die Theologie und die Musik eng miteinander verbanden und die Wahrheit in Psalmen und Liedern verkündigten. Aber was lobe ich jetzt die Musik und versuche, eine so große Sache auf einem so kleinen Stück Papier abzumalen oder vielmehr zu verunstalten? Doch meine Liebe zur Musik, die mich öfters erquickt und von großer Seelenpein befreit hat, ist über die Maßen groß und sprudelt so heraus.«⁶⁵

63 Roland H. Bainton, *Martin Luther*, Bratislava 1999, 349, 350.

64 R. Friedenthal, n. d., 45.

65 Martin Luther, *Gesammelte Werke*, uredil Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63.

Luthrov čudenja in pristnega navdušenja poln, hvaležen, zaupljiv ter zanj že kar nenavadno sproščen pogled na glasbo in horizonte, ki jih le-ta odpira človeku, morda še intimneje odražata prvi kritici pesmi *Frau Musica*:

Die beste Zeit im Jahr ist mein,
da singen alle Vögelein;
Himmel und Erden ist der voll,
viel gut Gesang da lautet wohl.
Voran die liebe Nachtigall
macht alles fröhlich überall
mit ihrem lieblichen Gesang,
des muß sie haben immer Dank.⁶⁶

Nemški reformator je pesem zložil kot del svojega predgovora k odi Johanna Waltherja *Lob und Preis der löblichen Kunst Musica*, ki je prišla iz tiskarskih stiskalnic leta 1538, ponovno pa je *Frau Musica* skupaj s predgovorom izšla v kancionalu Josepha Kluga (1543): kot zaključek pesemske zbirke in pod pomenljivim naslovom *Vorrede auf alle guten Gesangbücher*.⁶⁷ V tem predgovoru je Luther na enem mestu ubesedit največ svojih hvaležnih misli zastran glasbe, hkrati pa je kot izobražen glasbenik in navdušenec nad polifono glasbeno umetnostjo zapustil enega najlepših opisov nizozemskega večglasnega korala s *cantus firmus* in njegovo kontrapunktično obdelavo:

»Vsem ljubiteljem svobodne umetnosti glasbe želi dr. Martin Luther mir in ljubezen od Boga Očeta in gospoda našega Jezusa Kristusa. Iz celega srca želim poveličevati preimenitni dar Božji, ki nam je dan v plemeniti umetnosti glasbe, toda ne vem niti tega, kje začeti ali končati. Na svetu ni ničesar, kar bi bilo brez glasbenih tonov. Saj še nevidni zrak zapoje, če skozi njega zamahnemo s palico. Živali in ptiči imajo še imenitnejše pesmi. David, ki je bil sam glasbenik, se je s spoštovanjem in veseljem izrazil o ptičjem petju. Kaj naj potlej rečem o človeškem glasu, ki mu ni nikjer primere? Poganski filozofi so se zaman trudili raztolmačiti, kako lahko človeški jezik z besedo in pesmijo, z jokom in smehom, izrazi misli duše. Glasbo je treba slaviti in jo po pomembnosti staviti takoj za besedo Božjo, kajti ona vodi vse misli, pamet, srce in pogum. Če hočeš razveseliti žalostnega, ukrotiti predrznega, grobega človeka, da postane krotak, spodbuditi malodušnega, ponizati napihnjena, umiriti živahnega ali pomiriti maščevalnega, kaj ti more temu bolj služiti kot ta visoka, dragocena in plemenita umetnost. Sam Sveti Duh je na-

66 M. Luther, n. d.

67 M. Luther, n. d. Z melodijo iz nove izdaje kancionala *Ein new Gesangbuchlen* (ur. Jan Roh, Nürnberg 1544) češkega brata Michaela Weisseja se je v nemških protestantskih kancionalih obdržala do danes. Prim. *Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens*, Hannover 1958, št. 482, 583.

redil glasbi poklon, ko je dal zapisati, da je bil Savlov zli duh izgnan, ko mu je David igral na svojo harfo. Sveti očetje so si želeli, da bi glasba za vedno prebivala v cerkvi. In ravno zato je tako veliko pesmi in psalmov. Ta preimenitni dar so dobili samo ljudje, da bi jih spominjal, da so ustvarjeni za slavljenje in hvaljenje Gospoda. Ko se naravna glasba umetniško obdela in izvede, tedaj začne človek z začudenjem doumevati čudovito in popolno modrost Božjo v njegovem sijajnem glasbenem delu, ko en pevec poje svojo osnovno melodijo, ob njem pa zvenijo še drugi trije, štirje ali celo pet glasov, ki se vzdigujejo, padajo in poskakujejo okoli ter kakor v nebeški četvorki slavnostno bogatijo osnovni glas s prijateljskimi pokloni, objemi in veselim zibanjem partnerjev. Ta, ki se mu to ne zdi kot neizrekljivi čudež Gospodov, je zares bedak in si ne zasluži, da bi ga imeli za človeka.⁶⁸

Luther je torej kar več kot cenil estetsko vrednost glasbe, ki se mu je kazala predvsem kot nedoumljiv čudež Božji, še zdaleč pa ni bil neobčutljiv za njen sugestivni etični vpliv, kajti vedel je, da človek z muziciranjem na stežaj odpre svoja dušna vrata. Muzika mu je tako veljala poleg teologije za poglobitveno pot, ki pelje posamičnika k Vsevišnjemu, ga naredi duhovno ter čustveno primernega za sprejem Božje milosti⁶⁹ in v isti sapi ne povzroča razprtij. – Glasba je bila ena redkih stvari, okoli katerih se Luther ni nikoli prepiral, in kakor si je Erazem Rotterdamski prizadeval ohraniti versko celovitost zahodne ekumene, tako je Luther to z uspehom storil na glasbenem področju.⁷⁰ – Poleg tega nareja glasba s petjem sporočeno Božjo besedo razumljivo, jasno, predvsem pa zapomnljivo in tako morda delotvorno v vsakdanji življenjski praksi posameznika. Tako se je začela tudi na glasbenem področju zlagoma oblikovati protestantska »poučujoča cerkev«, Luthru pa je kmalu na začetku gibanja postalo jasno, da bo treba nekaj storiti tudi z liturgijo z latinskim petjem, ki ga ljudje zagotovo niso kaj prida razumeli. Kajti če cerkev stavi na stebrih *sola gratia, sola fide* in *sola scriptura*, to v delovanjski praksi ne pomeni nič drugega, kot da se po neizrekljivi Božji milosti podeljena, ne zaslužena posamičniška vera razodeva tudi skozi *razumevanje* in osebno identifikacijo s Pismom in njegovimi nauki. In slednji morajo biti kajpak posredovani v širokemu občestvu verujočih umljevem jeziku.

Prvi reformatorjev poseg v tej smeri je bila njegova latinska *Formula missae et communionis ecclesiae Wittenbergensi* (1523), kjer je bila latinska maša spremenjena predvsem s stališča reformacijskega teološkega

68 Navedeno po Roland H. Bainton, n. d., 352.

69 Prim. Andrej Rijavec, *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*, Ljubljana 1967, 36, 37.

70 Čeprav so bili nizozemski večglasni koralni delo katoliških skladateljev, se Luther ni nikoli prenehel navduševati nad njimi.

■ 130
Josef Ehrismann, *Martin Butzer kot posrednik med Martinom Lutbrom in Ulrichom Zwinglijem*, vitraž, 1914/1924, protestantska cerkev v Weitbruchu, Alzacija (foto Jean-Pierre Siefert).

videnja reči: mašni kanon je bil odpravljen, Luther pa je obnovil poudarek zgodnje krščanske cerkve na večerji Gospodovi kot aktu zahvale Bogu in kot dejanju, pri katerem stopa verujoči skozi Jezusa Kristusa v občestvo z Bogom in obratno. Toda petje v nemščini v njej kar ni našlo svojega mesta. In Luther je kmalu spoznal, da so zelo številni tudi tisti člani občestva verujočih – wittenberški meščani in kmetje iz oko-

131, 132

Martin Butzer na naslovnem listu svojega življenjepisa (Strassburg 1586, levo). Butzer je bil tudi spreten urednik protestanskih kancionalov. Na sliki je reproducirana naslovna stran njegovega dela *Das neue Strassburgische Gesangbüchlein* (Strassburg 1559).

lice –, ki se brez razumevanja obredja težko vključijo v bogoslužje. Seveda so opazili, da se jim pri obhajilu po novem podaja tudi vino, ne samo kruh in da nekaterih delov obredja, ki so bili značilni za rimsko cerkev, sedaj ni. Toda ker je maša potekala v njim tujem jeziku, so komajda mogli doumeti spremenjene teološke vidike, ki so bili pomembni za nemškega reformatorja. Zato je bilo treba, da je maša v nemščini. Posamezne pomembne postavbe nemške reformaci-

je, med njimi zagotovo Thomas Müntzer (pred 1490–1525) in Martin Butzer (1491–1551), so prišle do tega spoznanja celo prej kot Luther.

Müntzer je bil prvi, ki je vpeljal »nemško mašo« tako na ravni sintagme kot na ravni obredja in občestvenega petja v nemškem jeziku samega, in sicer s svojo knjigo *Deutsch Evangelisch Messze* (1524).⁷¹ Miselni povzetek te Müntzerjeve knjige, ki obsega 85 tiskanih strani in je strukturirana kot kombinacija obrednika ter notiranega kancionala (»Ampt unnd lobgesenge«)⁷² z izključno jezikovno nemškimi pesmimi, je zapisan v programskem predgovoru z naslovom *Allen auszerrvelten gottis Freuden*.⁷³ Vanj je radikalni nemški reformator, ki je življenje končal kot voditelj uporne kmečke vojske, zapisal, da velja pri maši »das Testament Christi offenbar handeln und Deutsch singen und erkleren /poudaril J. V./, uff das die menschen mügen Christformig werden«.⁷⁴

Luthru se je zdela ta Müntzerjeva zamisel prav primerna, dokler ni izvedel, da gre ravno za Müntzerjevo delo.⁷⁵ Tako je wittenberški reformator zlagoma prišel do sklepa, da se mora reforme lotiti sam, in v letih 1525–1526 je izoblikoval »nemško mašo« (*Deutsche Messe*).⁷⁶ V njej je bilo v nemščini vse, razen grškega refrena *Kyrie eleison*, protestantska maša pa je na Nemškem⁷⁷ tudi na vnanji izvedbeni ravni obdržala marksikatero lastnost, ki je bila značilna za rimsko cerkev: ornat, obračanje k oltarju ali občestvu, poklekanje ... Je pa bilo za reformirano bogoslužje značilno, da Luther formalne podobe maše iz rimske cerkve ni nadomestil z novim mašnim formalizmom – v protestantski cerkvi. Zanj bogoslužje ni bilo *causa disciplinae* kot pri katoličanih, temveč *causa fidei*, in tisto, kar je bilo primerno in preizkušeno v središču reformacije Witten-

71 Pri pisanju pričujoče monografije je bil uporabljen digitalizirani izvod omenjenega dela, s katerim pod signaturo VD16M 4890 razpolaga Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt v Halleju.

72 Thomas Müntzer, *Deutsch Evangelisch Messze*, Allstedt 1524, 7.

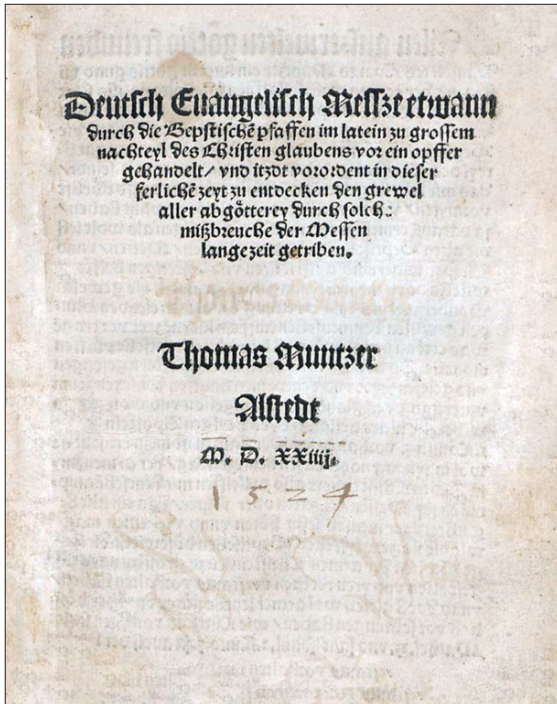
73 Th. Müntzer, n. d., 7–10.

74 Th. Müntzer, n. d., 10; primerjaj tudi n. d., 8.

75 R. H. Bainton, n. d., 348.

76 Spis je bil pod naslovom *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* natisnjen leta 1526 pri wittenberškem tiskarju Michaelu Lotterju. Martin Luther, *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts*, v: *Gesammelte Werke*, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63.

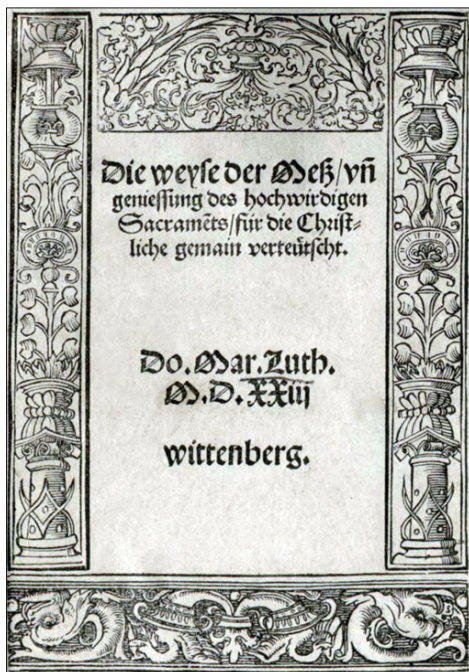
77 V Švici je bilo v rabi precej enostavnejše obredje in tudi Trubar je svoje somisljenike na Kranjskem opozoril, da »cerkev slovenskega jezika« ne išče svoje utemeljitve v vnanji podobi bogoslužja: »Ne pripravimo se s papeškimi zaradi koretlja ali adiaforičnih obredov, temveč, kako naj postane človek pred Bogom spet pobožen, pravičen in blažen, kako naj Boga prav častimo, mu služimo, svete zakramente prejemo itd.« J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 229. Primerjaj tudi uredbo Od cerkvnega gvanta v *Cerkovni ordningi* 1564; Primož Trubar, *Cerkovna ordninga*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 485, 486.

bergu, ni obvezovalo drugih.⁷⁸ Tako je Luther v tej smeri dopuščal znatno svobodo, znotraj katere so si

78 A. Rijavec, n. d., 46. Prim. Martin Luther, *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* (1526), ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 95–96.

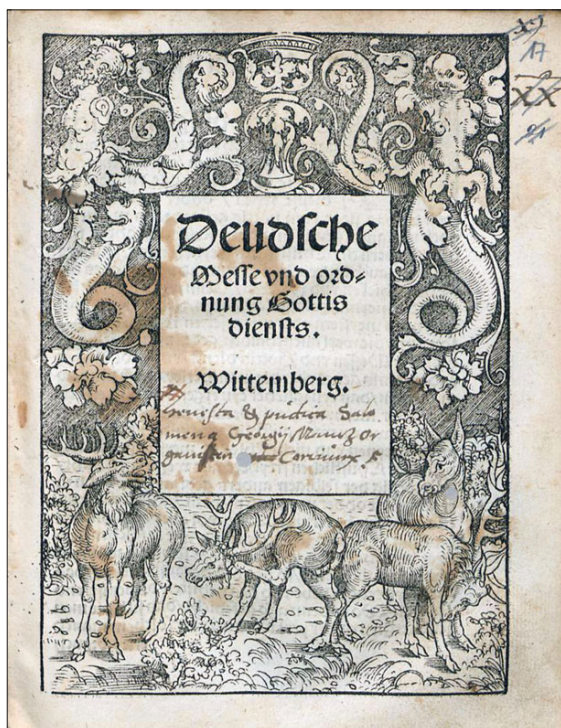
133, 134
Ideja »nemske maše« se je prva porodila Thomasu Müntzerju (zgoraj na bankovcu za 5 mark Nemske demokratične republike; komunistični oblasti vzhodne Nemčije je bil uporni kmečki voditelj razumljivo mnogo bolj pri srcu kot plemiško-meščanski Luther), in sicer kar dve leti pred Luthrovo *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* (1526). Radikalni nemski reformator, ki je leta 1525 po bitki pri Frankenhausenu padal kot eden voditeljev upornikov v nemski kmečki vojni, je svoje misli o božji službi v nemškem jeziku artikuliral v *Deutsch Evangelisch Messze* (1524).

■ 135

Martin Luther, *Die weyse der Meß, und geniessung des hochwirdigen Sacramēts: für die Christliche gemain verteütscht* (Nürnberg 1524).

posamezne dežele zlasti v drugem obdobju reformacije, ko njeno vodstvo preide v roke posvetnih knezov, po svoji vesti in premisleku izoblikovale svoje lastne bogoslužne redove ter tak premiselek umestile tudi v lastne priročnike, ki so tako obredno raznolikost nazadnje kodificirali – v cerkvene redove posameznih dežel z dominantno protestantsko cerkvijo. Najpomembnejše pa je seveda bilo, vsaj s teološke perspektive, da v reformirani maši ni bilo več sledu o mašnem kanonu, ki ga je nadomestilo preprosto povabilo k prejetju zakramentov. Poleg tega se je podoba maše spremenila še v treh rečeh: opirala se je pretežno na Sveto pismo in je imela kar najbolj pedagoški (katehitični) značaj, kajti z odpravo mašnega kanona se je okreпил položaj evangelijev in lis-

■ 136

Naslovna stran Luthrovega prelomnega dela *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* (1526), s katerim je protestantska cerkev na ravni liturgije in cerkvene glasbe dokončno krenila stran od stoletja uhojenih poti rimske cerkve. Spremenila se je struktura obredja, poglobilni poučar je bil dan pridigi, predvsem pa se je uveljavil enoglasni vernakularni koral, ki so ga izvajali verniki sami.

to; pridiga je bila obsežnejša kot prej; cerkev pa ni bila več samo hram molitve in hvale Božje, temveč je postala tudi predavalnica. Nemški reformator je v *Nemški maši* zapisal:

»Weil es das größte und vornehmste Stück allen Gottesdienstes ist, Gottes Wort zu predigen und zu lehren, halten wirs mit dem Predigen und Lesen so: des heiligen Tages oder Sonntags lassen wir die gewöhnlichen Episteln und Evangelien (bestehen) bleiben und haben drei Predigten ...«⁷⁹

Najtehtnejše spremembe pa so se zgodile v cerkveni glasbi: a) pri napevih, ki jih je intoniral duhovnik; b) v koralih, katere je izvajal cerkveni pevski

79 M. Luther, *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* (1526), ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 93–94.

zbor, in c) pri pesmih, ki jih je pelo občestvo vernikov v cerkvi. Luther je reformiral vse tri elemente.

Luthrov ključni imperativ v zvezi z besedami Svetega pisma je bil, da je treba razodeto Božjo besedo razumeti. To je pomenilo, da je morala zveneti jasno in razumljivo, toda tudi milozvočno in »nemško«, pa naj je bila izražena kot sekvenca tipografskih znakov na papirju – tam je to pomenilo, da je morala biti prevedena v jasni, čisti in skladno z »naravo /Art/ nemškega jezika« izraženi besedi⁸⁰ – ali pa izrečena ali zapeta. V tem primeru je nemški reformator želel, da bi bila Božja beseda jasno in razločno artikulirana, vendar pa je v njegovem času v hiši Božji lepše zvenela peta kot govorjena beseda. Vzrok za to kaže vsaj deloma pripisati arhitektoniki in akustiki cerkva,⁸¹ toda Luther je želel kljub temu še dodatno poudariti komponento besedila pri petju. Tako mu je bilo mnogo do tega, da bi enemu zlogu teksta ustrezal en sam ton melodične linije, orgle pa naj ne bi bile tako bučne, da bi med bogoslužjem preglasile péto besedo. Zato so se uporabljale kot antifonična spremljava in deloma od tod tudi primat petja nad muziciranjem v protestantskem bogoslužju. Besedila posameznih evangelijev tudi naj ne bi bila parafrazirana, poslednje besede Odršenika na križu pa tudi naj ne bi bile kolaž vsega tistega, kar o koncu pasijona pišejo štirje biblični evangelisti. Toda pomen svetopisemskega besedila je bilo treba na nek način dodatno dramatično poudariti, kajti gregorijanski napevi na besedila evangelijev in pisem so bili (z izjemo glasovne gradacije navzdol ob koncu) precej monotoni. Zato je Luther za pripovedovanje evangelistov, Kristusove besede in govor apostolov predvidel različne glasovne registre. Srednji register je postavil visoko in za njegov glas izbral tenor. Le-to je pojasnil z dejstvom, da tenor poje le uvodno temo in da si mora vsak duhovnik melodijo pretransponirati tako, da bo pri petju liturgije ustrezala njegovemu glasovnemu obsegu. Spremenila pa naj bi se tudi raba modusov: šesti naj bi rabil za petje evangelija, kajti Kristus da je bil poln veselja, osmi modus pa naj bi prišel do veljave pri petju verzov iz apostolskih pisem, kajti nemški reformator je štel npr. sv. Pavla za razmišljujočega in zamišljenega.⁸² Vsi ti Luthrovi napor, ki jih je posvetil glasbi kot spremljavi svetopisemske-

80 Prim. M. Luther, Poslanica o prevajanju, v: Martin Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Ljubljana 2002, 50–55.

81 R. H. Bainton, n. d., 350.

82 Danes so v rabi številne (durovske in molovske) tonalitete, toda le dva modusa – durovski in molovski. Intervali med toni so povsod isti kot v C-duru in a-molu ter se ohranjajo s pomočjo višajev in nižajev. V 16. stoletju pa je bilo v rabi osem modusov, ki so imeli vsak zase različno porazdeljene intervale med toni in so rasli od osnovnega tona do oktave brez višajev. Temeljito razlago glej v geslu Mode, *The New Grove Dictionary of Music & Musicians*, II, izdaja, 2002 (el. verzija).

ga besedila v nemščini, so odprili pot glasbenega razvoja k Bachovi kantati, pasijonu, oratoriju in maši v 18. stoletju.⁸³

Drugi element cerkvene glasbe, ki ga je zajela Luthrova reforma, je bil koral za cerkveni pevski zbor. Pri tem je nemški reformator črpal iz nizozemske večglasne cerkvene glasbe, ki jo je nadvse cenil. V njej je predstavljala temelj melodija, vzeta iz gregorijanskega koralala, okoli nje pa so se v kontrapunktu razpenjali trije, štirje ali tudi več glasov – vsak s svojimi prefinjeno izdelanimi melodičnimi okraski.

Najbolj temeljit in daljnosežen pa je bil tisti del Luthrovih reformnih prizadevanj, ki je povsem spremenil občestveno sodelovanje pri glasbenem češčenju Najvišjega v cerkvi.

Od reforme cerkvenega petja, kot je bila v 7. stoletju uveljavljena z gregorijanskim koralom, je bil namreč glavni oporni steber cerkvene vokalne glasbe izvežbani pevski zbor, ki so ga sestavljali kleriki. Nekleriški verniki so se mogli cerkvenega petja udeležiti s klicanjem grških pripošnjih klicev *Kyrie eleison* (*Gospod, usmili se nas*) in *Christe eleison* (*Kristus, usmili se nas*). Toda to ne pri maši, temveč ob prenosu relikvij, na procesijah, romanjih in ob raznih slavnostih; jezik liturgije in pesmi v njej je bil izključno latinski. Toda konec 8. stoletja je zaznamovalo uveljavljanje ukazov Karla Velikega, ki jih je 23. marca 789 izdal v svojem znamenitem kapitularju *Admonitio generalis*. S slednjim je svojim izobraženim podložnikom poleg skrbi za veličini katoliške cerkve primerno pisavo – reforma je sčasoma pripeljala do poenotenja minuskularnih črk v grafijo z imenom *karolina oz. karolinška minuskula*⁸⁴ – tudi ukazal, da morajo duhovniki pridigati o Očenašu in Apostolski veri.⁸⁵ To je povzročilo, da sta bili ti dve osnovni molitvi prevedeni v ljudski (vernakularni) jezik, odprla pa so se tudi vrata za nastanek prvih štirivrstičnih cerkvenih pesmi, ki so jih ljudje ponavadi peli ob glavnih praznikih cerkvenega leta.⁸⁶

Temu se je v 13. in 14. stoletju pridružila posvetna ljudska ter umetna pesem v narodnem jeziku, ki pa je bila zlasti na ravni besedila, včasih pa tudi melodično, prirejena za cerkvene potrebe. Na ta način je nastalo brez števila napevov in »popravljenih« besedil, ki so našla, ko je bil zlagoma pozabljen njihov posvetni izvor, trajno mesto najprej ob posame-

83 Ernest Zaverský, n. d., 233–274.

84 Igor Grdina, Paleografska in historična problematika, v: *Brižinski spomeniki, znanstvenokritična izdaja*, Ljubljana 1993, 16, 17.

85 Ivan Grafenauer, Delo menihov sv. Benedikta in sv. Bernarda za staro slovensko književnost, v: Ivan Grafenauer, *Literarno-zgodovinski spisi*, Ljubljana 1980, 125, 126.

86 Njihovo zbirno poimenovanje glasi pesmi o cerkvenem letu. Podrobneje Ivan Grafenauer, »Ta stara velikanoča pejsen« in še kaj, v: I. Grafenauer, n. d., 235–314.

znih primernih priložnostih cerkvenega leta znotraj rimske cerkve, nato pa v protestantskih kancionalih: take »popravljene« pesmi so imenovale *contrafacta*.⁸⁷ Protestanti so se jih od začetka branili, toda Luther jim je dal z nekaterimi svojimi pesmimi (te nosijo ponavadi podnaslov oz. dostavek »christlich corrigiert oder gebessert«) zgled, naj se jih nikar preveč ne ženirajo. Zatrdil je: »Ni treba, da bi Hudič v glasbi vse lepe napeve pograbil zase.«⁸⁸ In že kot študent v Erfurtu je melodijo posvetne pesmi *Dekle je čevlječek izgubilo* »poboljšal« z besedilom *Izgubil sem Božjo milost*,⁸⁹ pa tudi sicer so bila za 15. in 16. stoletje značilna izjemno zanimiva *contrafacta*.⁹⁰ Pesem *Lobt Gott ihr Christen allzugleich*, katere besedilo je poslal 1554. v svet kantor Nicolaus Hermann (1480–1561),⁹¹ se je pela na melodijo posvetne pesmi *Kommt her ihr lieben Schwesterlein, Auf meinem lieben Gott* – to besedilo naj bi 1605. v cerkveno rabo vpejal frankfurtski kantor Bartholomäus Gesius (1560–1613)⁹² – pa celo na melodijo *Venus, du und dein Kind*, ki je bila v Lübecku znana že pred letom 1603.

Prelomni trenutek te, nekaj stoletij trajajoče rasti občestvenega petja v cerkvi pa zagotovo predstavlja Luthrova odločitev v *Deutsche Messe*, da naj v manjših podeželskih cerkvah – in teh je bilo tako na Nemškem kot na Slovenskem brez dvoma največ –, kjer ne premorejo primerne kantarije in zbora z glasbeno izobraženimi učenci,⁹³ ki bi bili zmožni izvajati glasbo pretežno v latinščini in v polifonih obdelavah, ljubemu Bogu poje

87 Ob naslovu pesmi je ponavadi stal dostavek »geistlich« ali »contrafact uff einem geystlich sinn«. Josip Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih*, Ljubljana 1908, 127.

88 E. Škulj, *Cerkveni ljudski napevi. I. Protestantski napevi*, Ljubljana 2000, 173.

89 R. Friedenthal, n. d., 45, 46.

90 E. Škulj, n. d., 173.

91 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 21, 58.

92 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 289, 372.

93 Za cerkve, kjer so bili na razpolago primerni glasbenoizvajalski pogoji, je Luther predvidel krepak delež (figuralnega) petja v latinskem jeziku. V *Nemški maši* je namreč zapisal: »Die Knaben und Schüler in der Bibel zu üben, geht so vor sich: *Täglich vor der Lektion die Woche über singen sie lateinisch etliche Psalmen* /poudaril J. V./, wie bisher zur Mette gewohnt. Denn, wie gesagt ist, wir wollen die Jugend bei der lateinischen Sprache in der Bibel behalten und darin üben. Nach den Psalmen lesen die Knaben einer nach dem andern, zwei oder drei, lateinisch ein Kapitel aus dem Neuen Testament, je nachdem wie lang es ist. Darauf liest ein anderer Knabe dasselbe Kapitel auf deutsch, um sie zu üben, und falls jemand von Laien da wäre und zuhörte. Danach gehen sie mit einem Wechselgesang zur deutschen Lektion über, wovon oben geredet ist. *Nach der Lektion singt der ganze Haufe ein deutsches Lied* /poudaril J. V./, darauf spricht man still ein Vaterunser, danach der Pfarrer oder Kaplan ein Kollektengebet und schließen mit *Benedicamus Domino*, wie gewohnt.« Martin Luther, *Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdiensts* (1526), ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 95.

občestvo samo. V ljudskem jeziku. In tod zajema enoglasni protestantski koral svoj izvor.⁹⁴

Tako je Luther v najbolj čisti izpeljavi praktično uresničil svojo teološko misel o duhovništvu vseh verujočih (ne vseh članov cerkve), postal oče občestvenega petja vernikov, grla verujočih v reformirani cerkvi pa so se dokončno odprla. Namesto 1) mašnega *kyrie* je po cerkveni ladji zazvenela pesem *Kyrie, Gott Vater in Ewigkeit*, 2) namesto *glorie* v mašnem ordinariju so verniki zapeli *Allein Gott in der Höh sei Ehr*, 3) *credo* je nadomestila pesem *Wir glauben all an einen Gott*, 4) namesto *sanctus* so po novem peli *Jesaias dem Propheten das geschah* in 5) namesto *agnus Dei Lamm Gottes unschuldig*.

V »nemški maši« so pomembno mesto zavzeli zlasti psalmi in njihove prepešnitve – psalmske pesmi (*Psalm-Lieder*).

⁹⁴ *Cantus choralis* se je reklo vsaki melodiji, ki se je pela v protestantski cerkvi, le da ni slo za petje zbora, ki je pel *figuraliter*; temveč cerkvenega občestva. O protestantskem koralu pregledno E. Škulj, n. d., 171–175.

137

Luthrova podoba je bila natisnjena tudi na bankovcu za 50.000 Reichsmark. Le-tega je v času velike gospodarske krize in inflacije 1922–1923, ki je bila posledica I. svetovne vojne in strogih določil pariške mirovne pogodbe zastran Nemčije, izdala Weimarska republika. Reformatorjeva podoba se je pojavila tudi na srebrniku za 2 Reichsmarki (.625), ki je bil izdan leta 1933 v počastitev 450-obltnice Luthrovega rojstva (1483–1933).

Predvsem zato, ker so wittenberški reformator in njegovi glasbeno nadarjeni ter tudi dobro podkovani sotrudniki zložili take napeve, ki so bili preprosti in enostavno zapomnljivi. Toda s svojo mehko, sugestivnostjo, glasbeno intenzivnostjo in tudi čustveno pretresljivostjo tako zelo prepričljivi, da so postali za verujoče, ki so jih peli, skorajda že kot molitev, gotovo pa najgloblja (nezavedna) dušna izpoved. In jezuiti, ki svojega *censeo* niso izrekli kar tjavdan, so vedeli o pesmih (skladbah) svojih luteranskih ideoloških nasprotnikov povedati, da so rimski cerkvi ugrabile več duš kot protestantska teologija.⁹⁵ Kajti šlo je za glasbo in besedila, ki jih je tedanji človek – korenito ogrožen in tudi prestrašen zaradi (še) neukročenih sil narave, stanja »vseh proti vsem« v človeški ekumeni, od Turkov/muslimanov »oblegane očetnjave«, apokaliptičnih vizij in pričakovanja poslednje sodbe ter ostrega tehtanja duš pred Vsevišnjim – zagotovo pel z izjemno osebno identifikacijo. Kajti komaj kdo je mogel kdaj srčneje kot tedanji slehernik klicati iz temnejše globočine in prositi, naj mu bo Bog milostljiv, kajti le on je »trden grad, dobra bramba in zaščita«.

O zgornjem pričata zlasti dve Luthrovi prepesnitvi psalmov, h katerim je reformator sam zložil tudi melodijo. Skladbi sta namreč v 16. stoletju postali pesemsko-glasbena emblema protestantske reformacije na Nemškem, v nemških evangeličanskih kancionalih in cerkvenem petju pa sta se v izvorni podobi obdržali do danes.⁹⁶ Najbolj znana je zagotovo prepesnitev 46. psalma *Ein' feste Burg ist unser Gott*, »Schutz- und Trutzlied« evangeličanske cerkve, ki jo je Martin Luther zložil leta 1527, v tisku pa se prvič pojavi leto kasneje in najde nato mesto v vseh ključnih protestantskih pesmaricah. Postane tudi inspiracija in pomemben motiv (*cantus firmus* v tenorjih v prvem stavku) istoimenske Bachove kantate in nato velikega Mendelssohnovega simfoničnega dela v 19. stoletju, s svojim ritmično in melodično izrazitim uvodom pa še vedno prevzema svoje izvajalce.

Za omenjenim »borbenim psalmom« ne zaostaja prepesnitev 130. psalma – *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* –, ki jo je Luther poimenoval kar »tröstlichen de profundis«. Današnja transkripcija za izvajanje v protestantski cerkvi ima podobo skladbe v C-duru in 4/4 taktu. Njen ambitus je septima (c1–d2),⁹⁷ to pa je kar najbolj primerno za glasovni obseg

95 »Hymni Lutheri animos plures quam scripta et declamationes occiderunt.« Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem I*, Ljubljana 1958, 108.

96 Glej *Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens*, ki je bil izdan leta 1958.

97 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 95, 256–257.

večine srednjih in višjih glasov (mezzosopran, sopran, bariton, tenor), ki jim ambitus pesmi »sede« približno na sredino njihovega glasovnega razpona. Tudi intervali se gibljejo predvsem med sekundo in kvarto. Kvinte so redke, Luther pa jih je uporabil v izrazito sugestivnem uvodnem motivu (takti 1–3), in sicer v prvem taktu, na besedilo *Aus tie-fer*, da bi izrazil najglobljo potrebo tedanjega človeka po odpuščanju in milosti, miru in pomiritvi Boga s človekom ter ljudi med seboj, predvsem pa razmerje med brezmočnim človekom in vsemogočnim Vsevladarjem. Navsezadnje so ljudje to pesem februarja 1546 zapeli tudi ob Luthrovi krsti,⁹⁸ v protestantskem bogoslužju pa je še vedno nepogrešljiva.

Trubarjev pogled na glasbeno umetnost

Podobno kot glavi nemških protestantov glasba tudi Trubarju ni bila tuja. Že na začetku svojega šolanja v Salzburgu se je namreč kot štirinajstletnik deloma preživljal tudi s tem, da je s sošolci, ki so bili podobni siromaki kot on sam, prepeval in prosil za miloščino. Poleg tega je bržda obiskoval šolo pri sv. Petru, kjer je bil pevec (diskantist, tj. deški sopran), skupaj z ostalimi pevci, ki so bili na glasu kot dobri glasbeni izvajalci, je za petje v cerkvi dobival hrano in prenočišče, učeni teolog Jacob Andrae, prvi biograf našega reformatorja, pa ve povedati, da ob prazniških menda celo nekaj vina – »da bi z večjo vnemo prepevali v koru«.⁹⁹

Humanistično izobrazbo, katere nepogrešljiv del je bilo tudi teoretično poznavanje umetnosti muze Euterpe, si je Trubar razširil že v naslednjih letih, ko ga je pot peljala najprej v Trst. Tam je bil od začetka 1524 do 1527 angažiran kot pevec in škofov strežnik, poudariti pa velja, da Trubar ni bil član kapele pri sv. Justu, kajti slednja je bila ustanovljena šele po Trubarjevem odhodu iz mesta. Ni mogoče sicer zanikati, da je tedanji tržaški škof in Trubarjev kasnejši dobrodušni podpornik Pietro Bonomo želel po svojem prihodu iz mesta ob lepi modri Donavi po vzoru slednjega tudi na glasbenem področju v Trstu ustvariti svojemu izbrušenemu humanističnemu okusu primerno škofovsko rezidenco.¹⁰⁰ Ne kaže namreč pozabiti, da je Bonomo po smrti prvega škofa slovenskega rodu Jurija Slatkonje 1522. (ne ravno uspešno) upravljal Dunajsko škofijo ter premoženje pokojnega in imel tako stik tudi z znamenitim dvornim pevskim zborom. Le-tega je leta 1498 ustanovil cesar Maksimilijan I., Slatkonja pa je bil od vsega začetka njegov član, nato prvi vodja, pevovodja (*Singmeister*), nato kapelnik (*Capellmeister*) in na koncu

98 J. Čerin, n. d., 208.

99 M. Rupel, n. d., 20.

100 M. Rupel, n. d., 22.

kot škof glavni kapelnik (*obrister Capellmeister*), ki je bil odgovoren tako za umetniško kot gospodarsko vodenje glasbenega sestava. Najpomembnejša »razvada« škofa Slatkonje, ki ima med drugim zasluge za ustanovitev še vedno slovitega zbora dunajskih dečkov, je bila prav glasba.¹⁰¹

Tako je Bonomo, ko so mu spodleteli načrti, da bi postal novi dunajski škof in se je odpovedal dvorni in diplomatski službi ter se preselil v svoje rodno mesto Trst, iskal pevce za svoj pevski zbor. Zdi se, da je z strani Trubarja izvedel že, kot je bil slednji še v Salzburgu, posredoval pa naj bi salzburški nadškof Matthäus kardinal Lang pl. Wellenburg, ki je bil tako kot Bonomo pomemben diplomat na cesarskem dvoru in z italijanskim humanistom vsaj v korespondenčnih stikih.¹⁰² Misliti je mogoče, da se je moral Trubar tudi v Trstu odlikovati kot dober pevec,¹⁰³ kajti škof, ki je slovel kot humanist – in to poimenovanje, ki je v najboljšem veljalo za epitet, je bilo od nastopa renesanse in humanizma sinonim za človeka z okusom –, bi najbrž komajda mogel najti zadovoljstvo ob distoniranju svojih pevcev.¹⁰⁴ Tako je Trubar od 1524 v Trstu naredil na svojega delodajalca zelo dober vtis, čez tri leta, pozimi 1527, pa ga je pot pripeljala na cesarski Dunaj, za kar je poskrbel njegov mediteranski humanistični zaščitnik. Tam je obiskoval višji tečaj na meščanski šoli pri sv. Štefanu, kjer se je dobri dve in pol desetletji pred tem – okoli 1502 – izobraževal tudi ugledni diplomat in poslanik cesarja Maksimilijana I. in nato avstrijskega nadvojvode Ferdinanda v Moskovsko Rusijo, vipavski rojak Sigismund baron Herberstein.¹⁰⁵ Šola, ki jo je obiskoval kasnejši slovenski reformator, je vzgajala mlade klerike in posvetne izobražence, ki naj bi študij nadaljevali na univerzi. Tako so v nižjem tečaju poučevali predmete trivija, v višjem, o katerem se meni, da si je v njem nabiral znanje tudi Trubar, pa discipline kvadrivija – in med njimi seveda tudi glasbo. Poleg slednjega so posvečali posebno pozornost tudi cerkvenemu petju, vse to pa postavlja Trubarjev glasbeni razvoj do neke mere ob bok Luthrovemu.

101 Josip Mantuani, Jurij pl. Slatkonja, *Dom in svet* XX (1907), 303–305; prim. Igor Grdina, *Od brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor 1999, 182; France Kidrič, Peter Bonomo, v: *SBL* I, Ljubljana 1925–1932, 53, 54.

102 M. Rupel, n. d., 22.

103 Najbrž ni bil več diskantist, ker je verjetno v tem času že mutiral.

104 Poudariti velja, da je bila izvajalska praksa v 16. stoletju skorajda brez resne globalne »standardizacije«, ki jo od uvedbe voščenihi valjev in nato vinilne plošče predstavljajo posnetki najvidnejših interpretov.

105 Herberstein je bil na mirovno diplomatsko misijo k moskovskemu velikemu knezu Vasiliju III. Vasiljeviču poslan leta 1517 in 1526. Vasko Simoniti, *Umetnost pogajanja in neizprosnost oblasti*, v: Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski*, prevedel in opombe napisal Ludvik Modest Golia, Ljubljana 2001, 278.

Resda je bila izobrazba našega reformatorja v celoti gledano zagotovo skromnejša kot formalno pridobljena vednost očeta reformacije na Nemškem, toda oba sta bila dobra in izkušena reproduktivna glasbenika (Trubar pevec, ki je bil zmožen različnih vrst glasbene reprodukcije, potrebnih v cerkveni glasbi,¹⁰⁶ Luther pa tenorist in lutnjar), primerno podkovan tudi v teoretičnih premisah, s katerimi je tedaj operiralo mišljenje o muziki, takisto pa sta imela oba izrazito tenak posluš za (duhovni) vpliv glasbe na poslušalca in za pomen, ki ga more zato igrati pri posredovanju verskega nauka.

Podobno kot Luther je svoje tozadevne razmisleke ubesedil tudi Trubar. Tako je že v prvi tiskani knjigi, ki jo je poslal med Slovence – v *Catechismu 1550* –, natančno določil razmerje med katekizemskim proznim besedilom, ki je mu je bilo poglobitni posrednik informacij o nauku – razloženi besedi Božji –, ter pesemskim tekstom. Slednjega je štel predvsem za »izlago«, za dodatno memotehnično podporo katehezi, glasbo pa je s tem naredil za sicer pomembno in še kako dobrodošlo, toda kljub temu zgolj *ancillo theologiae*. Zapisal je:

»Jest sem le-te štuke iz Svetiga pisma (inu nih izlage v te peisni zložene), kateere vsaki zastopni človik, kir hoče v nebu pryti, ima veiditi inu derzati, h tim tudi to litanio inu ano pridigo v le-te buqvice pustil prepisati v naš iezik Bogu na čast inu h dobromu vsem mladim tar preprostim ludem naše dežele.«¹⁰⁷

Pesmi, ki tvorijo drugi del *Catechisma*, je naslovil z *breves totius Catechismi expositiones numerose seu rhythmicæ*,¹⁰⁸ iz iste miselne strukture pa izhaja tudi poimenovanje Trubarjevih kasnejših knjižnih prizadevanj na področju slovenskega cerkvenega petja. V kolikor gre za celovite kancionale, nosijo namreč s stališča razmerja verska *kateheza* – *glasba* poimenljiv naslov: *Eni psalmi, ta celi catechismus* 1567 in *Ta celi catechismus, eni psalmi* 1574, to pa še dodatno utrjuje v mišljenju, da je bil Trubarjev pogled na cerkveno pesem scela pragmatičen. Služila naj bi širjenju in utrjevanju novega nauka med Kranjci, Korošci in Štajerci.¹⁰⁹ In za slednje se zdi, da je bil v tem dokaj ožji kot Luther, ki ga je glasba predvsem razveseljevala, navduševala, ga pa tudi navdihovala za hvalo Vsevišnjega.

O psihološkem vplivu glasbe na vernika je Trubar v nemškem posvetilu Juriju Khislu (*Eni psalmi, ta celi catechismus* 1567) zapisal naslednje besede:

106 A. Rijavec, n. d., 38.

107 Primož Trubar, *Catechismus 1550*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* 1, 23.

108 *Zbrana dela Primoža Trubarja* 1, 179.

109 A. Rijavec, n. d., 38.

»Glasba in petje ob pravilnem in pobožnem izvajanju pripravljata namreč človeška srca k pobožnosti in k notranjemu duhovnemu veselju. David je s psalmi in harfo krepčal Savla v njegovih težkih skušnjavah in hudičevih mukah. Elizeja je glasba spodbujala k prerokovanju. In tudi sami izkušamo, da postanemo mnogo bolj željni in zbrani za molitev, za poslušanje Božje besede, za pridiganje in sprejem sv. zakramenta, če v cerkvi vneto pojo ob spremljavi instrumentov ali brez njih. In kadarkoli so v Ljubljani v cerkvi peli Nun bitten wir den Heiligen Geyst ali Oča, Sin, Duh, nebeški kralj itd. peteroglasno ob spremljavi regala, pozavne, cinka in šalmaja, sem vsakokrat v sebi občutil posebno veselje, pobožnost, ljubezen, željo in resnobo do pridiganja in molitve.«¹¹⁰

Tak pogled je kajpak mogel biti posledica Trubarjeve seznanitve s tovrstnimi Luthrovimi nazori in tudi z učeno srednjeveško latinsko refleksijo o glasbi, s katero se je naš reformator mogel srečati na Dunaju. Utilitarne estetike, ki jih je moč še umestiti znotraj miselnih horizontov srednjega veka, so namreč stavile na obrat estetske identifikacije v družbeno (ponavadi versko, deloma tudi socialno – stanovsko). V 14. stoletju je tako znani glasbeni teoretik Johannes de Grocheo (Jean de Grouchy; 1275–1325), ki je deloval v Parizu, v svojem ključnem delu o glasbi, v traktatu *De musica* – slednji je glasbo členil na *musico vulgaris* (*simplex, civilis*), *musico mensurata* (*composita, regularis, canonica*) in *musico ecclesiastico* ter tako položil temelje glasbene teorije posvetne glasbe¹¹¹ –, priporočal *chansons de geste* kot epsko zvrst, ki da je izjemno primerna za posredovanje »preprostim in starim ljudem delovnega prebivalstva med njihovim počitkom, da bi ob poslušanju o tegobah in homatijah ljudi iz višjih slojev toliko lažje prenašali svojo bedo in se toliko bolj radostno vrnili k delu«. Taka literatura/glasba da pomaga celo k ohranitvi države (*ad conservationem civitatis*).¹¹²

Celovit pogled na glasbo, njene funkcije in po njegovem primerno izvajalsko prakso pa je Trubar razkril v daljšem slovenskem predgovoru (*Pryčovane, de tu petie v cerqvi, kadar se zastopnu iz serca poye, Bogu dopade inu ie pridnu tim mladim ludem*) v *Ta celi catehismus, ene psalme* 1574. Iz svetopisemskih primerov rabe glasbe v bogoslužne namene najprej izpelje, da more prav isto veljati tudi za »cerkev slovenskega jezika«:

110 P. Trubar, *Eni psalmi, ta celi catehismus* 1567. Prevod naveden po: E. Škulj, n. d., 19.

111 Johannes de Grocheo, v: *Das grosse Metzler Musiklexikon* (el. izdaja), München 2005.

112 »Cantus autem iste debet antiquis et civibus laborantibus et mediocribus ministrari, donec requiescant ab opere consulto, ut auditis miseris et calamitatibus aliorum suas facilius sustineant et quilibet opus suum alacribus aggrediatur.« Navedeno po: Hans Robert Jauss, *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*, prevedel in spremno besedo napisal Tomo Virk, Ljubljana 1998, 24.

»de tu duhovsku peitie v cerqvi, s katerim se Bug česti, od nega močy, milosti, pravice inu modrusti poye inu ty ludie se prov verovati inu nemu služiti vuče, Bogu dopado inu ie tim ludem, suseb mladim, potrebnu inu pridnu.«¹¹³

Nakar nadaljuje:

»Oli per tim se ima tudi veiditi inu zamerhati, de Gospud Bug na tim samim peytiu, na glosni štymy, mnogeteri viži oli z dostimi štymami, per tim orglanu oli piskanu prez serca, andohti inu zastopa ne ima /obeniga/ dopadena. 'Zakai Bug,' pravi s. Cypri. v ti izlagi čez ta Očanaš, 'nei en poslušavec te štyme, temuč tiga serca.' Inu Cristus sam pravi, Math. /6/, de te molitva, kir se na gassah k vide/zzu inu/ na hvalo molio inu se veliku, dolgu, gostu, glosnu mermra, Bug ne usliši, glih taku tu petie, glosnu vpytie prez vere, andohti, prez zastopa inu /p/rez pokure ništer ne vela pred Bugom, koker od tiga vpytia inu neverniga molena ty psalmi inu preroki, Esa. I, v dostih meishtih govore. /.../ Obt, hočmo li prov peiti oli molyti, de bomo uslišani inu de s teim Boga čestimo, hvalimo inu nemu služimo, taku imamo z vero, v pokuri inu zastopnostio peiti inu molyti, nekar le na štymo gledati inu mermrati, temuč kai te bessede v sebi derže, kam kažeio, od čes govore, zakai prosimo oli hvalimo Boga. Zakai v tim petyu oli v pridigah se pravi oli od Božye mylosti, dobrute oli risnice, vsigamogočosti oli od Božyh oblub; s teim to našo vero terdimio, de kar Bug govori, nom oblubuae, nom bo tu istu gyišnu inu risnisčnu per pravim odločenim časnu dal inu izkazal. Oli kadar mi poyemo oli pridiguiemo od Božye pravice, ostrih štraifing inu peen, s katerimi ie te grešnike štraifal, s teim se opominamo, de v pokuri, v Božym strahu, v Božy pokorsčini veden prebivamo, de ne bomo tim hudim, /o/d katerih mi poiemo, glih, de na životu inu na duši na tim sveitu inu vekoma v pekli ne bomo ž nimi red štraifani, zatu ie tu petie, ty psalmi, molene inu pridigo /vane/ od Buga postavleno.«¹¹⁴

Trubar je dal tako zelo jasno vedeti, da je cerkveno petje pri službi Božji po svoji podstati nekaj podobnega kot molitev – predvsem akt resnobnega in z razumevanjem podkletenega češčenja, ne pa estetskega doživljanja. Zategadelj se poje zato, da se globlje zapopade resnica o Bogu ter vsem bitju in nehanju, da se nauk o njej še enkrat pripozna, ponovi in kar najgloblje vtisne v spomin, pri tem pa imata razumevanje in identifikacija z naukom, ki ga pesemsko besedilo razodeva, nesporni primat nad muziciranjem. In v teh izjavah, ki so vsaj deloma tudi programske smernice reformacije na Slovenskem, kaže iskati okvir vseh prizadevanj za protestantsko cerkveno pesem v slovenskem jeziku. Le-ta so se

113 Primož Trubar, Ta celi catchismus, eni psalmi 1574, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 275, 276.

114 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 277.

razvijala v dveh smereh: 1) dati v tisk in med ljudi (v poustvarjalno recepcijo) primerno pesmarico, ki bi vsebovala pomembnejše pesmi za vse dni v letu in bi podpirala protestantsko katehezo, 2) uvesti koralno petje v slovenskem jeziku tudi v cerkvi.

Kancionali očeta slovenske tiskane besede

Kakor na Nemškem je protestantska reformacija tudi na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem stavila na veri, ki temelji na razumevanju razodete Božje besede. To pa je pomenilo, da se je moral Bog, ki je do tlej komuniciral predvsem v latinskem jeziku učenih svečenikov, naučiti ljudskega idioma: takega, ki bi ga mogli razumeti prav vsi – od modre krvi do zadnjega podložnega podeželana. In to povsod: pri govorjeni, toda tudi pri peti besedi. Zato je se je že s prvo tiskano knjigo v slovenskem jeziku odprlo vprašanje pesmi v »cerkvi slovenskega jezika«.

Trubar se je zadrege zavedal. Vsaj provizorno jo je poskušal rešiti z drugim delom *Catechisma* 1550, ki je s psevdonimom tübiškega tiskarja Ulricha Morharta st. (*Gedruckt in Sybenburgen durch Jernei Skuryaniz*)¹¹⁵ tudi knjižnostrukturno nekoliko ločen od katekizemskega dela knjige. Nosi naslov *Sequuntur nunc breves totius Catechismi expositiones numerose seu rhythmicæ, a quodam Christi exule, digeste*, ki mu sledi šest pesmi in litanija.¹¹⁶ Če se postavi poglavja katekizemskega dela ob pesmi in se primerja naslove ter vsebino, se izkaže, da gre pri pesmih za pesemsko-glasbeno eksplikacijo – »izlago« in ponovitev katehitičnih vsebin iz prvega dela knjige, in to v enakem vrstnem redu, kot se posamezne vsebine nahajajo v katekizemskem delu. Prvem poglavju za slovenskim predgovorom (*Vsem Slovencom gnado, myr in mylost*) *De creatione, lapsu & poena primorum hominum*¹¹⁷ ustreza tako prva pesem v pesemskem delu: *Ana peisen iz stariga Svetiga pisma, kakovi ye ta človik od Buga pervič stvarien, koku ye potle izkažen in spet ponovlen* (s prvim verzom *Nu puite, puite*).¹¹⁸ Drugemu poglavju katekizma (*De usu Decalogi*)¹¹⁹ ustreza pesem *Expositio Decalogi. Izlaga tih Deset zapuvidi*¹²⁰ s prvim verzom *Poslušai človik, rezumei* podpira katekizemsko poglavje *Decalogus* in tako naprej – vsakemu od poglavitnih poglavij nauka v katekizmu svoja pesem. Le-te so bile nato skupaj z litanijo ob posa-

115 Primož Trubar, *Catechismus 1550*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* 1, 178.

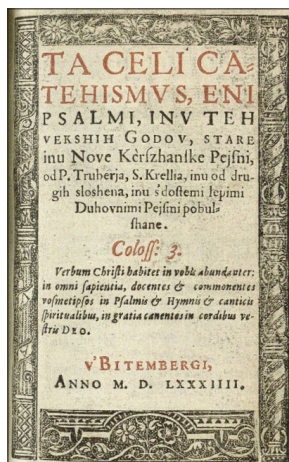
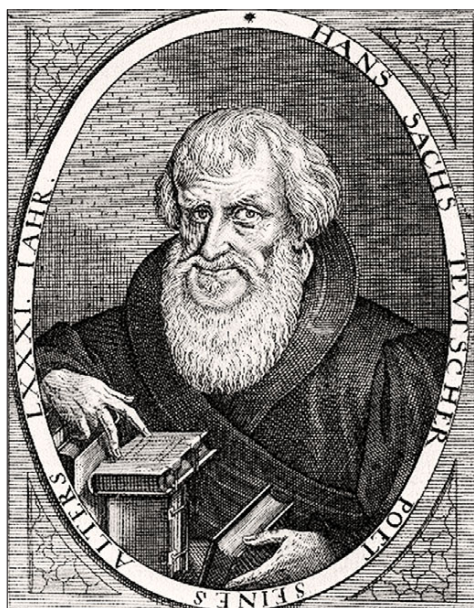
116 P. Trubar, n. d., 179–229.

117 P. Trubar, n. d., 27–36.

118 P. Trubar, n. d., 179–186.

119 P. Trubar, n. d., 37–45.

120 P. Trubar, n. d., 186–190.

meznih tekstnih spremembah ponatiskovane na začetku vsake nove izdaje kancionala (Juričič-Klombner 1563; Trubar 1567, 1574; Dalmatin 1579, 1584; Felicijan Trubar 1595). Tako so slovenski protestanti s Trubarjevimi katekizemskimi pesmimi postopali podobno kot nemški evangeličani z Luthrovimi verzifikacijami,¹²¹ omenjene pesmi pa so postale katehetično jedro slovenske kancionalistike 16. stoletja, ki se v zadnjih desetletjih protestantske reformacije v Notranji Avstriji zlasti z nekaterimi Dalmatinovimi prepesnitvami nemških predlog že počasi in sramežljivo odpoveduje zgolj utilitarne vloge, ki jo je pesem igrala med slovenskimi protestanti.

Tozadevno velja posebej omeniti vsaj pesem *Kaj žaluješ, srce moje*, ki jo je Dalmatin po predlogi znamenitega nürnberškega

I 138, 139

V kancionalu Jurija Dalmatina *Ta celi catehismus, eni psalmi* (1584, desno) je bila prvič izdana tudi *Ena lepa dubovna peissen*. Gre za Dalmatinovo prepesnitev pesmi znamenitega nürnberškega »mojstra pevca« Hansa Sachsa *Kaj žaluješ, srce moje*. Z njo se slovenska književnost 16. stoletja počasi poslavlja od zgolj utilitarne vloge, ki jo je pesem dotlej igrala med slovenskimi protestanti.

»mojstra pevca« Hansa Sachsa prepesnil v slovenščino; prvič je bila pod naslovom *Ena lepa duhovna peissen* objavljena v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1584, nato pa še v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom (1595).

V nobeni mlajših slovenskih protestantskih pesmaric ni več razvideti tako jasnega in izrazitega razmerja med besedilom, namenjenim katehezi, in njegovo pesemsko »podporo« kot v *Catechismu* 1550, kajti vsi kasnejši slovenski kancionali 16. stoletja so bili res pesmarice v primarnem pomenu besede in so delovali, kot je značilno za ta slovstveni žanr – kot pomoč pri izvajanju cerkvene glasbe –, toda razen pri *Enih duhovnih peisnih* 1563 in nekaterih priložnostnih izdajah pesemskih besedil se je beseda *katekizem* v naslovu slovenskih protestantskih kancionalov ohranila in do konca 16. stoletja opozarjala na značilni primat verske kateheze nad glasbeno platjo službe Božje.

Seveda pa s *Catechismom* 1550 potrebe po celovitem protestantskem kancionalu v slovenskem jeziku še zdaleč niso bile zadovoljene. Tega se je zavedal tako Trubar, ki je bil tedaj v izgnanstvu na Nemškem, še bolj pa so potrebo po pesmarici občutili tedaj še ne tako zelo množični, vendar vsak dan številčnejši spoznavalci nove vere v slovenskih deželah. Zato se je ljubljanski protestantski krožek, ki ga je vodil podjetni tajnik deželnih stanov Matija Klombner, odločil, da pripravi kancional. Za osnovo so vzeli Trubarjeve pesmi iz *Catechisma* 1550 in jim dodali prevode ter prepesnitve nemških predlog. Le-te so poslovenili pridigar Jurij Juričič (v kancionalu podpisan s kratico G. I. = Georg Iuritschitsch), mestni svetovalec Lukež Klinc/Cvekelj (L. Z. = Lucas Zweckel), ki je bil Trubarjev sorodnik, Klombnerjev sin Hans Klombner (H. K.), verjetno tudi Gašper Rokavec (G. R.),¹²² morda celo Sebastijan Krelj (s prevodom Luthrove pesmi *Das deutsche Patrem*) in drugi. Toda Trubar je menil, da pesmi niso ravno primerne za tisk, zato jih je med svojim bivanjem v Ljubljani 1561. odklonil, Klombner pa se je hudoval: »Gospod Primož noče sprejeti naših slovenskih cerkvenih pesmi, ker meni, da niso rimate. Ne moremo pa vsega rimati. To bo prišlo in se uredilo s časom. Ali naj med tem sedimo kot mutci? Pesmi izboljšajo v srenji toliko kot preprosta pridiga.«¹²³

Toda zgodba s tem še zdaleč ni bila končana, kajti Klombner, ki so ga sodobniki označevali kot »nemirno osebo«,¹²⁴ ni kar tako zlahka opustil misli na izdajo svoje pesmarice.

122 M. Rupel, n. d., 126.

123 M. Rupel, n. d., 126.

124 M. Rupel, n. d., 159, 160. Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, 258.

Zato je takoj, ko je Trubar dokončno odložil svoje obveznosti v bibličnem zavodu v Urachu, tja poslal Jurija Juričiča in z njim rokopis svojega kancionala, ki ga je glavnemu podporniku uraške tiskarne Ivanu Ungnadu baronu Žovneškemu priporočil z besedami, da gre zgolj za prevode Luthrovih pesmi. Dodal je še, da je potreba po tej pesmarici zares velika in da prevzema odgovornost zanjo. Nato je Ungnadu poslal še tiskarskega pomočnika Lenarta Mravljo,¹²⁵ čigar posebna referenca pri oskrbovanju tiska naj bi bila, da je znal Mravlja zapeti menda vse pesmi iz kancionala. Tako je prišlo jeseni 1563 iz tiska 1000 izvodov pesmarice, ki so ji sestavljalci nadeli ime *Ene duhovne peisni*.

Trubar je moral biti seveda močno nejevoljen, pa tudi začuden, da se je med Kranjci pod njegovim imenom pojavila prav taista zbirka, ki jo je sam izrecno odklonil.¹²⁶ Še več: da se knjige, čeprav je bil v Urachu še vedno ravnatelj in zato odgovoren za imprimatur reči, ki so šle v tisk, izdajajo brez njegove vednosti in dovoljenja ali celo v izrecnem nasprotju z njim, in to za njegovim hrbtom. Poleg tega je Ungnad iz Uracha pisal tudi zastran hrvaških knjig, o katerih se je Trubar ob neki priliki pred tem izrazil, da je v njih »viel falsch«, s čimer se je spraval v zamero pri Štefanu Konzulu, ki mu že itak ni bil prav naklonjen, pa tudi pri Ungnadu.¹²⁷

Da bi prišli reči do dna, so deželni odborniki Ahacu baronu Thurnu poverili nalogo, da skliče udeležene, zadevo razjasni in o vsem primerno poroča Ungnadu. Na sestanku se je debata močno razvnela prav ob vprašanju *Enih duhovnih peisni*, kajti baron Thurn je Klombnerja opozoril, da si podobnega podjetja ne morejo več dovoliti. Nato je zagrmel Trubar in Klombnerju očital: »To je vaše maslo, Klombner! Sramota! Pod mojim imenom! Tisti vaši »pesniki«, ki še zlogov ne znajo šteti! Sami naj bi se učili, ne pa da hočejo druge poučevati s slabimi in nekrščanskimi pesmimi.«¹²⁸ Poleg tega, da je Klombner Trubarjevo ime uporabil kot špansko steno za lastne in svojih sotrudnikov slovstvene izdelke, pa se je Trubar ujezil zlasti nad netaktnostjo, ki si jo je pesmarica s pretirano grobstvo v polemičnih tonih dovoljevala na račun duhovnov rimske

125 F. Kidrič, Lenart Mravlja, v: *Slovenski biografski leksikon 1925–1991*, <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:1759/VIEW/> (8. december 2011).

126 Slovenski reformator ni omenjene zbirke nikoli štel za svoj tisk, kar med drugim kažeza tudi podnaslova na naslovnem listu k *Enim psalmom, temu celemu catebizmu* 1567 in *Temu celemu catebizmu, enim psalmom* 1574. Prvoimenovane namreč Trubar šteje za drugo edicijo pesmarice – očitno je za prvo štel *Catebismus* 1550 –, *Ta celi catebismus* 1574 pa za tretjo. Prim. M. Rupel, n. d., 191.

127 M. Rupel, n. d., 144–146, 159.

128 M. Rupel, n. d., 161, 270–272.

cerkve. Negodoval je predvsem nad pesmijo, ki je uvrščena med veliko-nočne – *O vy hudi fary*:

O vy hudi fary, kai ste sturili,
Ker ste nas obrupali ob ta dar Božy,
Zatu morete terpeiti noter v tim pekli,
Luciferievi hlapci morete biti vekumai.

O vy hudi fary, kay vy delate,
Christusa moryte inu pregnate,
Ta vinograd Božy doli tarete
Inu s tu rimsku kurbu prešuštujete.
Bug smili se čez vas.¹²⁹

Zadeva je bila pereča, kajti nad Trubarjem sta še vedno viseli obtožba zastran herezije in posledična grožnja izgona, kar mu je spravil za vrat pokojni ljubljanski škof Urban Tekstor in ni bilo nikoli preklicano. Prvi superintendent »cerkve slovenskega jezika« je mogel na Kranjskem tisti čas pridigati predvsem zaradi razmerja sil(nic) na politični šahovnici med deželnimi stanovi in nadvojvodo Karlom ter zaradi slednjega sorazmerno popustljive in ne neposredno bojevite politike do drugovercev v lastnih dednih deželah. Trubar je tako povsem upravičeno opozoril: »Če to cesar izve, ne bi prijel vas, ampak mene. Potuhnili ste se in se skrili za moje ime.«¹³⁰

Poleg omenjenega pa je sodu dokončno izbil dno plagiat, ki si ga je kot urednik pesmarice dovolil podjetni tajnik deželnih stanov. Mož je namreč pod prevod nemške božične pesmi *Gelobet seist du, Jesu Christ (O Jezus Christus, naš gospud)*,¹³¹ ki je imela že pred reformacijo mesto v cerkvenem petju v nemškem jeziku – Luther je k izhodiščni kitici zložil še šest svojih –, podpisal kar svojega sinu Hansa. Trubar je tako Klombnerju očital, da je Klombner mlajši »ukradel« njegovo pesem, kar je Hansov oče s stisnjenimi zobmi priznal.¹³² Slednje pa ob dejstvu, da je bila Trubarjeva pesem z neznatnimi tipografskimi spremembami zelo verjetno objavljena tudi v *Enih psalmih, tem celem catehizmu* 1567, zagotovo pa v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1574, in ob konstataciji, da ima jezikovno podobo, sorodno Trubarjevemu jeziku in drugačno od siceršnjega uzusa v *Enih duhovnih peisnih*, pomeni, da je moral Trubar morda spravljati svoje prevode ustno ali v rokopisu v obtok že pred natisom v pesmarici.

129 Primož Trubar, Ene duhovne peisni 1563, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 130.

130 M. Rupel, n. d., 161.

131 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 105–107.

132 M. Rupel, n. d., 162.

Reč se je nazadnje razpletla tako, da so deželni stanovi vzeli med palec in kazalec pero ter nato Ungnadu na Nemško poslali scela stvarno pisanje, ki pa je imelo pomenljiv pripis. V njem je bilo stolpljeno na prste Klombnerjevim slovstvenim ambicijam, zlasti tedaj, ko je nastopal kot prosti strelec brez dogovora z ravnateljem uraškega zavoda Trubarjem in brez aprobacije deželnih stanov. Pri baronu Ungnadu so namreč stanovi zoper *Ene duhovne peisni* protestirali in napisali, da so v delu imenovani tudi »drugi neznatni ljudje, za katere bi bilo bolje, da bi se učili, kakor da hočejo druge poučevati«. Kajti njihove pesmi da so pohujšljive – s tem so udarili po polemični *O vy hudi fary* –, kar jih je mogoče pripustiti, pa »glede zlogov niso pravilno zložene po kvantiteti«. In ker so dobre ter slabe pesmi pomešane, knjiga nima tistega blagega ognja, ki hišo duha razsvetli, ampak več onega, ki jo zakadi. Tako se bo zgodilo, da bodo pesmi ljudi menda prej pohujšale kot poboljšale, kar je bil njihov namen. In to bo veri zagotovo bolj v škodo kot v prid. Sploh pa se je vse zgodilo za njih in Primoža Trubarja hrptom ter mimo njihove volje, zato naj se lastnik uraškega zavoda v prihodnje varuje podobnih izpadov in naj ne daje v tiskarske preše ničesar, kar deželni stanovi ne bi bili potrdili.¹³³ Taka *postscripta* so Trubarju kajpak tudi prisluzila, da je kazalec na termometru odnosov med kranjskim superintendentom in Ungnadom krenil strmo proti ledišču, lastnik Bibel-Anstalta v Urachu pa je Trubarju le malo kasneje dozdevno ponižanje vrnil ter zavrnil natis *Tega celega psalterja Davidovega* v lastni tiskarni.

Seveda pa je mogoče o *Enih duhovnih peisnih* zapisati tudi naslednje: gotovo je, da se z jezikovno podobo občutno razlikujejo od knjižno-jezikovnega uzusa, kot ga je Trubar uveljavljal v svojih tiskih. Če vzamemo v obzir polemiko med Trubarjem, Konzulom, Klombnerjem in ostalimi zastran prevajanja hrvaških knjig pri uraškem zavodu, bi bilo mogoče celo misliti, da je ta razlika hotena. Tisk se tudi po izdelavni (obrtni) kvaliteti in tipografski podobi znatno razlikuje od siceršnjega standarda, ki je veljal za izdaje slovenske reformacije – zlasti za Trubarjeve, kasneje Dalmatinove in Felicijana Trubarja oz. Andreja Savinca tiske –, kajti *Enim duhovnim peisnim* ni mogoče pripisati podobne korekturne čistosti, kot jo imajo druga tovrstna tiskana besedila slovenske reformacije. Zdi se, da Juričič in Mravlja, ki je bil sicer tiskarski pomočnik oz. učenec (»Junge«) in bi tako (glede na siceršnje korektorske kompetence večine personala zlasti po uveljavljenih kontinentalnih tiskarnah 16.

stoletja) mogel imeti ustrezno obrtno ter korekorsko znanje za oskrbovanje slovenskih tiskov, kljub Klombnerjevemu zagotavljanju nista bila kos svoji nalogi.

Se pa kažejo *Ene duhovne peisni* kot tisti kancional slovenskega 16. stoletja, ki je glede na raznovrstnost protestantske cerkvene pesmi na Nemškem, pogojene z različnimi smermi reformacije, prinesel največ različnega oz. najmanj reduciranega tudi v slovenski jezik – in je tako do Dalmatinove pesmarice (1584) s tedanjim razvojem evropske reformacije najbolj uglašen slovenski kancional.

Ene duhovne peisni namreč obsegajo 67 pesmi (7 Trubarjevih, od tega 6 iz *Catechizma* 1550, in 60 drugih prevajalcev oz. prepesnjevalcev), s čimer so veljale do Dalmatinovega *Tega celega catechizma, enih psalmov* 1584, ki šteje osemdeset pesmi, za najobsežnejši slovenski kancional; Trubarjev *Ta celi catechismus, eni psalmi* 1574 obsega namreč »samo« 42 pesmi. Med omenjenimi 67 pesmimi je s skoraj tretjino najštevilčnejše zastopan Martin Luther. *Ene duhovne pesmi* vsebujejo kar 22 verzifikacij, ki jih je ali samostojno ali na podlagi svetopisemskih besedil ali starejše nemške cerkvene pesmi in/ali latinske himnike (Avrelj Prudencij Klemens, Notker Balbulus, M. Jan Hus) v celoti ali vsaj deloma (posamezne kitice) zložil nemški reformator.¹³⁴ S petimi pesmimi¹³⁵ je zastopan češki brat Michael Wiesse, ki je s svojim kancionalom *Ein new Gesangbuchlen* (Mladá Boleslav 1531) pomembno vplival tako na nemško kot tudi na slovensko cerkveno pesem 16. stoletja. V pesmarici je najti tudi prevode dveh pesmi cerkvenega skladatelja Nikolausa Hermanna¹³⁶ in merovinškega dvornega pesnika Venancija Fortunata (*Pange, lingua, gloriosi; Crux fidelis*)¹³⁷ s po eno pesmijo pa so zastopani: Elisabeth Creutziger, prva pesnica protestantske reformacije (*Herr Christ, der einig Gottes Sohn*),¹³⁸ Anarg von Wildenfels, svetnik saškega volilnega kneza in eden prvih Luthrovih podpornikov (*O Herre Gott, dein göttlich Wort ist lang verdunkelt blieben*),¹³⁹ M. Johann Agricola, eden Luthrovih poglobitnih reformacijskih sodelavcev (*Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ*),¹⁴⁰ in

134 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 60, 63, 64, 68, 74 (po M. Janu Husu), 77, 78, 94, 96, 97, 105, 144, 145, 155, 156, 158, 169 (po Avreliju Prudenciju Klemensu), 171 (po Notkerju Balbulu), 193, 199, 202, 211.

135 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 80, 116, 126, 134, 218.

136 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 181, 220.

137 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 72, 131.

138 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 86.

139 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 159.

140 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 208.

celo tirolski prekrščevalec Georg Grünwald (»*Kommt her zu mir*,« *spiritus Gottes Sohn*),¹⁴¹ ki je zaradi radikalnih verskih nazorov končal na gradi.

Čeprav je slovenska kulturna in slovstvena zgodovina *Enim duhovnim peisnim* doslej posvečala bolj obrobno pozornost, kot enemu poglavitnih kamnov spotike v odnosih Trubar – Klombner, pri čemer slednjega (bržda tudi zaradi Trubarjevih očitkov in Klombnerjeve odioznosti do njega) ni gledala s posebno milim očesom, pa se zdi upravičeno zapisati, da gre pri Klombner-Juričičevem kancionalu vsaj na ravni zasnov in strukture za tehten ter uravnotežen pesemski zbornik, za pravi kalejdoskop protestantske cerkvene pesmi – od reprezentativne Luthrove do manj znanih in celo takšnih avtorjev, ki jih je glavni tok filipanske protestantske cerkve zaradi njihovih radikalnih nazorov brez usmiljenja preganjal (prekrščevalci). Ta širina poznavanja protestantske pesmi priča o širokem razgledu sestavljalcev kancionala po verskem dogajanju v Srednji Evropi in o tedaj najbrž (še) ne posebej obremenjeni recepciji protestantizma na Kranjskem.¹⁴² Glede na dejstvo, da *Ene duhovne peisni* ne vsebujejo notnega tiska, toda jasna navodila, na katero melodijo naj se posamezno besedilo izvaja, je mogoče soditi tudi o precejšnjem glasbenem znanju takratnega ljubljanskega protestantskega kroga okoli Klombnerja (tiskarski pomočnik Mravlja naj bi znal na pamet napeve za vse pesmi kancionala!). Kajti duhovni, ki bi omenjeni kancional uporabljali pri občestvenem koralnem petju v cerkvi, bi morali znati na pamet zapeti vse melodije za tekste iz pesmarice (verniki tedaj pretežno niso bili notalni, še pisмени povečini ne, in so se mogli z napevi seznaniti ter se jih naučiti samo ob izvajanju duhovnov, izvežbanih pevcev ali profesionalnih kantorjev).

Eno duhovsko peissen zubper Turke inu vse sovražnike te cerque Božye 1567 se tradicionalno šteje za priložnostni tisk,¹⁴³ ki je bil predhodnica *Enih psalmov, tega celega catehizma* 1567, s katerimi je Trubar menil na primeren način zadostiti potrebam po kancionalu v »cerkvi slovenske-

141 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 188.

142 Že od 1562 (z izidom *Articulov*), nato odločno dve leti kasneje z izdajo *Cerkovne ordninge* (1564), še zlasti pa leta 1580 s podpisom *Formulae concordiae* se je kompas protestantske reformacije med Slovenci od začetnega mišljenjskega »pluralizma« (cvinglijski nazor pri Trubarju, flacijanski pri Krelju in Juričiču ...) vsebolj naravnaval k pravoverni filipanski redakciji protestantizma. K temu je pomemben delež z nasveti in posredovanjem z Nemskega prispeval tudi Primož Trubar, kar pa je imelo tedaj glede na politično konstelacijo v Notranji Avstriji (katoliški deželni knez – protestantski deželni stanovi) in glede na veroizpoved pomembnih nemških posvetnih podpornikov protestantske cerkve več kot jasno utemeljitev. Glej Trubarjevo pismo deželnemu glavarju, oskrbniku in odbornikom kranjskim, 20. december 1579, v: J. Rajhman, n. d., 250–258.

143 Branko Bercič, Sprema beseda, v: Primož Trubar, *Ene duhovska peissen zubper Turke*, Ljubljana 1966.

ga jezika« na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Juričič-Klombnerjevih *Enih duhovnih peisni* 1563 kajpak ni štel za potrebam slovenskih protestantov primerno pesmarico. Pesemsko jedro *Ene duhovske peisni* je Trubarjeva prepesnitev nemške pesmi *Gott der Vater wohn uns bei* z litanjsko kitico:¹⁴⁴

Gott der Vatter wohn uns bei
und laß uns nicht verderben,
mach uns aller Sünden frei
und helf uns selig sterben.
Vor dem Teufel uns bewahr,
halt uns bei festem Glauben
und auf dich laß uns bauen,
aus Herzensgrund vertrauen,
dir uns lassen ganz und gar,
mit allen rechten Christen
entfliehen Teufels Listen,
mit Waffen Gotts uns fristen.
Amen. Amen, das sei wahr,
so singen wir Halleluja.¹⁴⁵

Trubarjeva predloga temelji na nemški litaniji iz 15. stoletja, ki jo je leta 1524 predelal Martin Luther, prvič pa je izšla v *Geystlich Gesangk-Buchleyn* Johanna Waltherja (Wittenberg 1524), in sicer pod naslovom *Gott der Vatter wohn uns bei, christlich gebessert. D. M. Luther.*

Pomensko težišče nemške predloge je na srednjeveški *ars bene moriendi*, na spravljenosti z Bogom – na pomenljivem zadnjem dejanju človekovega tostranskega bivanja, ko mora posameznik, če naj sveti Peter zaškrta s ključem v ključavnici rajskih vrat, oditi onstran v miru z Vsevišnjim. Drugo miselno osišče pa je prošnja k Bogu, naj da človeku že na tem svetu primerno mentalno stališče, sredstva in obrambo pred Zlodejem in njegovimi ukanami – prav vsepričujočnost slednjih je bila za večino ljudi, ki so živeli pred stoletjem luči in razuma, največja prepreka za dober prehod v onostranstvo –, da bi lahko zadnjo uro pričakal pomirjen in brez strahu pred večnim pogubljenem v peklenskem ognju.

Toda Trubar je pomensko žarišče prenesel skoraj povsem v zelo konkretno tostranskost, kajti glavni poudarek je postavil na prošnji Bogu, naj »lube Slovence« obvaruje pred težavami, s katerimi so se le-ti srečevali pri izpovedovanju »prave, stare vere krščanske«. In to je bila rimska

144 Kitice se med seboj razlikujejo samo po prvem verzu, kajti druga kitica se začinja z verzom *Jesus Christus wohn uns bei*, tretja pa z *Heilig Geist wohn uns bei*.

145 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 109, 156–157.

cerkev s papežem na čelu in bolj ali manj bojevitimi duhovni pod njim, ki tudi kranjskim, koroškim in štajerskim protestantom v zadnjih desetletjih 16. stoletja niso dali več prav do sape. Predvsem pa turška nevarnost, s katero so se Kranjci vse do bitke pri Sisku 1593, ko so čete pod poveljstvom Andreja Turjaškega premagale številčno mnogo močnejšo vojsko Gazi Hasana paše Predojeviča, redno soočali na zelo robat način.¹⁴⁶

Turška nevarnost je bila za Trubarja in njegove rojake eksistencialna konstanta,¹⁴⁷ zato se je mogoče v spisih našega reformatorja pogosto srečati z omenjanjem te problematike, v *Eni duhovski peisni zupper Turke* pa je pravcati *leitmotiv*, ki je v knjižici prisoten od začetka do konca. Kot kaže tiskarsko znamenje (Agnus Dei), je izdaja prišla iz delavnice tübinskega tiskarja Ulricha Morharta st., ki jo je po njegovi smrti 1554 vodila njegova tretja (ali četrta) soproga Magdalena; pri tem opravilu sta ji pomagala sinova iz njenega prva zakona Georg in Oswald Gruppenbach.¹⁴⁸ Knjižica je bila dotiskana do srede maja 1567, ko je Trubar zadnjič v življenju odpotoval v rodne kraje, da bi za učenega tübinskega teologa Jacoba Andræja pri turških ujetnikih zbiral podatke o Koranu; te je Andræ potreboval za sestavljanje pridig zoper Turke in njihovo vero, o čemer je podrobneje govora v prejšnjem poglavju. Tako se je Trubar sestal celo z Usraim begom, ki ga je ujel Herbert Turjaški in je bil v času Trubarjevega obiska zaprt na ljubljanskem gradu.¹⁴⁹

O prvi celoviti slovenski pesmarici, ki je delo Primoža Trubarja in jo je avtor tudi izrecno priznaval za svojo – *Eni psalmi, ta celi catehismus* 1567 – je mogoče soditi zgolj preko premisleka o *Tem celem catehizmu, enih psalmih* iz leta 1574. *Eni psalmi, ta celi catehismus* 1567 so prišli iz tübinske tiskarne, ki jo je vodila Morhartova vdova, in so ena najredkejših knjig slovenskega 16. stoletja: ohranjeni so samo v enem izvodu, vendar tudi ta ni popoln. Znani sta samo prva in šesta tiskovna pola,¹⁵⁰ ki vsebujeta naslovno stran, slovenski predgovor, nemško posvetilo, tri Trubarjeve pesmi, naslov četrte, konec molitve, eno Krelje-

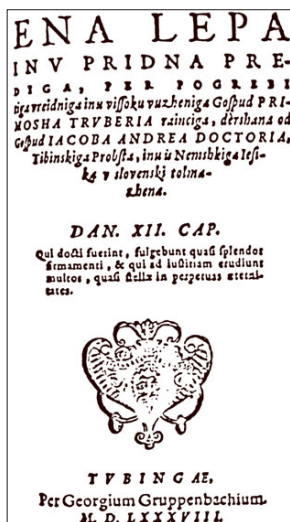
146 Glej tudi Vasko Simoniti, *Fanfave nasilja*, Ljubljana 2003, 64–127, in prvo poglavje pričujoče monografije.

147 Ivanu baronu Ungnadu je Trubar (Ljubljana, 19. julij 1562) pisal npr. takole: »S Turki se je baje sklenil sveti mir, toda kljub temu vodijo Turki venomer naše ljudstvo v ujetništvo, se močno zbirajo na slovenski, hrvaški in ogrski meji ter silno utrjujejo svoje trdnjave. Včasih divjajo le trije ali štirje Turki po naših vaseh, pobero ženam otroke iz rok in zbeže z njimi. Hudo je v teh krajih.« J. Rajhman, n. d., 123.

148 O Morhartovi tiskarni glej J. Rajhman, n. d., 329.

149 M. Rupel, n. d., 194, 195.

150 Branko Bercič, *Spremna beseda*, v: *Eni psalmi, ta celi catehismus* 1567, Ljubljana 1966.

■ 140, 141
Ena dubovska peissen zubper Turke je bila dotiskana do srede maja 1567, ko je Trubar zadnjič v življenju odpotoval v rodne kraje, da bi za učenega tübinskega teologa Jacoba Andræja pri turskih ujetnikih zbral podatke o Koranu. Andræ (desno zgoraj) je po Trubarjevi smrti pridigal ob njegovem grobu in izdal o njem tudi knjigo, ki vsebuje knjižno razširitev posmrtno pridige in prvi življenjepis slovenskega reformatorja (slovenski prevod je oskrbel in leta 1588 izdal Matija Trost, levo zgoraj).

vo verzifikacijo in začetek pete Trubarjeve.¹⁵¹ Vendar so ohranjena besedila ob manjših ortografskih, posameznih vsebinskih in tiskarskih spremembah objavljena po enakem zaporedju in na istih straneh tiska, kot je Trubar to storil v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1574. Tako najbrž velja, da so bili *Eni psalmi, ta celi catehismus* 1567 glede ureditve (izbor in zaporedje) pesmi podobni kancionalu iz leta 1574. Obsegali so 45 tekstov, od tega 42 pesmi in tri Trubarjeve molitve. Ob štiriindvajset-

151 Celoten tisk je obsegal 11 in pol tiskovnih pol, od tega 8 strani uvodnih besedil in 174 oštevilčenih strani pesmarice. Slednja ni vsebovala Trubarjevega daljšega slovenskega predgovora *Pryčovane*, ki ga je reformator priobčil šele v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1574. Celotno rekonstrukcijo vsebine in strukture *Enih psalmov, tega celiga catehizma* 1567 glej v B. Berčič, n. d.

■ 142
 Družina
 Andrae je dala na lastne stroške izdelati epitaf v spomin na »slovenskega Luthra«. Epitaf se od svojega nastanka nahaja v cerkvi v Derendingenu, kjer je Trubar nazadnje služboval. Danes je restavriran, pa nimiv pa je poleg ostalega tudi zato, ker je na njem edinstvena upodobitev celotne Trubarjeve družine.

ih pesmih je stalo Trubarjevo ime, ob desetih ime Sebastijana Krelja, ob eni Jurija Dalmatina in Lukeža Klinca, šest pesmi pa je bilo natisnjenih brez navedbe prevajalca oz. prirejevalca.¹⁵² Med temi besedili je bilo šest Trubarjevih katekizemskih pesmi in litanija, ki so bile natisnjene že v *Catechismu* 1550 in v *Enih duhovnih peisnih* 1563

(litanija tudi v *Cerkovni ordninki* 1564),¹⁵³ Trubarjeva pesem *Bug Oča, bodi per nas* pa v *Eni duhovski peissni zubper Turke* 1567. Ob njih sta bili objavljeni tudi mlajši Kreljevi prevodni varianti pesmi *My veruiemo vsi v eniga Boga*¹⁵⁴ in *Pokopaimo mu tu tellu (Spremimo h grobu tu tellu)*¹⁵⁵ ter Lukeža Klinca *Od nebes pride angeli*.¹⁵⁶

Podobna knjižna rariteta kot *Eni psalmi, ta celi catebismus* 1567 je tudi najpomembnejši Trubarjev kancional – *Ta celi catebismus, eni psalmi* 1574, ki je delo tiskarja Georga Gruppenbacha iz Tübingena. Njegova struktura je v osnovi enaka kot zgoraj omenjenih *Enih psalmov, tega celega catebizma* 1567. Za naslovno stranjo sledijo najprej slovenski nagovor bralca (*Gospud Bug hoče ...*), nemško posvetilo Juriju Khislu (*Dem edlen und ebrnuersten Junckern Georgen Kisel*)¹⁵⁷ in slovenski predgovor (*Pryčovane*). Za omenjenimi teksti je nato natisnjeno jedro pesmarice, ki jo tvorijo naslednje pesmi in molitve: 1) *Nu puite, puite vsi ludie*, 2) *Kir hče Bogu služiti*, 3) *Poslušai človik, rezummei*, 4) *Iest veruio v Buga Očeta*, 5) *Iest verio v eniga Boga*, 6) *Mi veruiemo vsi v eniga Boga*, 7) *Oča, Syn Dub nebeski kral*, 8) *Oča naš, kir v nebessih sidiš*, 9) *Kadar ie Jezus v nebu šal*, 10) *Sveti Paul v enim listi*, 11) *Litania versa*, 12) *Litania in alio tono*, 13) *Vsigamogoči, večni Bug inu Oča (Molymo vsi)* 14) *O Gospud, Vsigamogoči Bug (Druga molytov)*, 15) *O Vsigamogoči, dobrotlivi Bug (Alia collecta de tempore)*, 16) *Te Boga hvalimo (Te Deum)*, 17) *Hvalimo mi danas Boga*, 18) *Ta dan ie vsiga veselia*, 19) *O Jezus Christus, naš gospud*, 20) *Od nebes pride angeli*, 21) *Jezus ta ie od smerti vstal*, 22) *Jezus ta ie od smerti vstal*, 23) *Svetiga Duha mi molimo*, 24) *Pridi Sveti Dub, lubi Bug*, 25) *Prydi k nom Bug inu Sveti Dub*, 26) *Ne dai oča naš, lubi Bug*, 27) *Bug Oča, bodi per nas*, 28) *Jezus ta ie od smerti vstal*, 29) *Sledni človik, kir ie živ*, 30) *Spremimo h grobu tu tellu*, 31) *H čemu aydie tapačeio*, 32) *O Bug, o Bug, veliki Bug*, 33) *Ty farizaei pravio*, 34) *O Gospud Bug, v svetim nebi*, 35) *Bug bodi meni milostiv*, 36) *O Bug, ne spi ter ne molči*, 37) *Bug stoy v sred gmaine suie*, 38) *Srečan, kir se Boga boyš*, 39) *Mi, kir smo v zli globošini*, 40) *Dai mir, o Bug, kersčenikom*, 41) *Muia duša velikiga della tiga Gospudi (Magnificat)*, 42) *Hvalen bodi Gospud, ta Bug izraelski*, 43) *Zdai*,

153 Zbrana dela Primoža Trubarja III, 477–479.

154 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 63, 64; 301–304.

155 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 169–171; 403–405.

156 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 94, 95; 377, 378.

157 Nemški posvetili sta *identični*, enak je celo zabeleženi datum nastanka, »na dan sv. Jurija /23. aprila; na god svetnika, po katerem je Jurij vitez Khisl dobil svoje ime/ v letu 1567«, kar še dodatno priča o podobnosti med starejšo in mlajšo pesmarico, razlikujeta pa se v podpisu, kajti Trubar se je v *Enih psalmih, tem celem catebizmu* 1567 podpisal z golj kot Primož Trubar, v *Tem celem catebizmu, enib psalmih* 1574 pa kot »Primož Trubar Kranjec, župnik«.

I 143

Na pogledu slovenskih sestavljalcev pesmaric, vključno s Primožem Trubarjem, na glasbo in na nabor pesmi v kancionalih je zagotovo najbolj vplival Martin Luther. Izdaja njegovih *Geistliche Lieder und Psalmen* je bila v 16. stoletju znana v številnih ponatisih in razširitvah. Na sliki naslovna stran izdaje iz leta 1599.

Gospud, pusti tuiga hlapca, 44) *O Gospud Bug, ti oča naš* in 45) *Hvalimo mi zdai vsi vkupe Jezusa* – 42 pesmi (37 notiranih, 5 brez not) in 3 molitve. Za pesemskim delom ima *Ta celi catehismus, eni psalmi* 1574 še kazalo, v katerem so pesmi zapisane po abecednem redu začetka pesmi, in *errata* (*Pregledane v tim drukau*), ki pa imajo posebej okrepjeno drugotno besedilno funkcijo – so miniaturni traktat ali vsaj glosa o neetičnosti zaračunavanja previsokih knjižnih cen. Med avtorji nemških predlog prevladujejo izvirna besedila ali prepesnitve

Martina Luthra,¹⁵⁸ ob njih pa najdemo tudi posamezne pesmi Matthäusa Greitterja, Sebald Heydna, Johanna Kugelmanna ter besedila, prevzeta iz predreformacijske tradicije cerkvene pesmi v vernakularnem jeziku (nemškem in slovenskem).

Tri duhovske peissni 1575 se že s svojim naslovnim listom navezujejo na dotlej izdane Trubarjeve kancionale. Vodilni slovenski reformator je namreč na začetek tiska postavil informacijo, da gre za besedila, ki do tedaj še niso bila objavljena. Zato se zdi, da je *Tri duhovske peissni* šteti za dopolnilo *Tega celega catehizma, enih psalmov* 1574.¹⁵⁹ Pesmarica vsebuje 11 pesmi, ki so natisnjene po naslednjem vrstnem redu: 1) *V miri, z velikim vesselem*, 2) *O Bug, zakai ti dopustiš* (notirana), 3) *Jezus ie v smertni ieči bil* (notirana), 4) *Kadar ie Jezus v nebu šal* (notirana), 5) *Muio dušo, GOSPUD, h tebi vselei gori vzdiguiem* (Ps 25), 6) *Nate sim, o Bug, zavupal* (Ps 31), 7) *Naša bramba je GOSPUD Bug* (Ps 46), 8) *Kadar bi Bug per nas ne bil* (Ps 124), 9) *Kir na tim sveiti prebiva pod brambo Nervišiga* (Ps 91), 10) *Ta rimski caesar Augustus* in 11) *Criste, ki si imenovan* (notirana).

Med predlogami za besedila v tej pesmarici se nahajajo štiri Luthrova pesmi, med njimi tudi »Schutz- und Trutzlied« evangeličanske cerkve, znameniti koral *Ein' feste Burg ist unser Gott* (prepesnitev *Psalma* 46; *Naša bramba je GOSPUD Bug*). Ob prepesnitvah tekstov očeta nemške reformacije pa se pojavljajo tudi pesmi Burckhardta Waldisa in Justusa Jonasa, toda tudi Johannes Zwicka in Adama Reusnerja. Slednje je za razmerje slovenske protestantske reformacije do evropskih tokov te velike verske reforme, predvsem pa trajne mentalitetne spremembe še posebej pomenljivo, kajti Zwick je bil izdajatelj prve švicarske protestantske pesmarice (Zürich 1536), Reusner pa je bil poleg tega, da je figuriral kot osebni tajnik znamenitega nemškega »condottiera« Georga von Frundsberga, vnet privrženec Kasparja Schwenckfelda. Le-ta je bil začetnik spiritualističnega gibanja, ki je sicer pognalo iz protestantske verske reforme, toda bilo je blizu anabaptistom, in tako nikakor ni moglo biti na isti valovni dolžini z uradno filipansko redakcijo protestantstva.

Trubarjevo dojemanje schwenckfeldijancev in anabaptistov

Prvo jasno opredelitev našega reformatorja do spiritualistične smeri nemške reformacije, kot jo je reprezentiralo schwenckfeldijansko gi-

158 Med njimi je tudi znamenita Luthrova psalmska pesem *Aus tiefer Not srehri ich zu dir* (prepesnitev *Psalma* 130), ki je postala eden od glasbeno-pesemskih emblemov nemške reformacije. *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 431–434.

159 E. Škulj, n. d., 183.

banje, je najti v pismu, ki ga je Trubar 13. marca 1557 sestavil za Heinricha Bullingerja. Tedaj je župnikoval v Kemptenu na meji med nemškimi deželami in Švico, mesto, kjer je deloval kot dušni pastir,¹⁶⁰ pa sta zaznamovala tako vpliv švicarske meščanske reformacije kot tudi prisotnost precej številnega mestnega občestva, ki mu je bil bližje Kaspar von Schwenckfeld s svojimi pogledi.

Oba vpliva sta odmevala tudi v vsakdanjem verskem življenju Kemptenčanov. Švicarska reformacija z njej lastnim asketizmom zadržuje formo bogoslužja npr. tako, da so bile orgle v cerkvi sv. Manga, kjer je Trubar služboval, ob njegovem prihodu »utišane«, sam božji hram pa prost skorajda vsega okrasja. Schwenckfeldijansko gibanje pa se je kot prikriti tok v jezeru kazalo predvsem kot izostajanje prenekaterega meščana od nedeljskega bogoslužja; schwenckfeldijanci so bili namreč prepričani, da poglobitveni pogoj za potrditev prejema Božje milosti zagotovo ni formalno, po duhovnikovih rokah podeljeno *obhajilo pri božji službi v cerkvi*. Trubar je skušal zadrego izostajanja od božje službe zaradi schwenckfeldijanskih verskih nazorov rešiti tako, da je v cerkvenem redu za Kempten, ki ga je sestavil, zapisal, naj cerkvenik ob uri, ki je določena za nedeljsko bogoslužje, zvoni še celih pet minut, da bi poziv k *občestvenemu* bogočastju zares slišali vsi – tudi tisti, »ki so zaspali ali zaradi drugih reči niso mogli pravočasno priti v cerkev«. Poleg omenjenega se je Trubar v pismu Bullingerju potožil, da je njegov pomočnik, »kratek možic s trmasto butico«, schwenckfeldijanec, ki da »se nikakor ne da odvrniti od schwenckfeldske zmote«, zaradi česar so mu mestni očetje v Kemptenu očitno tudi s Trubarjevim soglasjem nazadnje odpovedali službo.¹⁶¹

Na teološko-dogmatični ravni je Trubar schwenckfeldijancem pozornost posvetil v *Articulih oli deilih te prave, stare vere kersčanske* 1562. in v *Cerkovni ordningi*, ki je prišla med Kranjce, Korošce in Štajerce dve leti zatem (1564). O *Articulih* je danes že mogoče reči, da predstavljajo sorazmerno izvorno Trubarjevo delo, kajti primerjava besedilnih predlog, ki jih je Trubar poznal in upošteval pri nastanku, ter slovenskega besedila na eni strani in analiza besedilnih postopkov jezikovne transformacije, ki se jih je naš reformator posluževal, da je lahko »cerkvi slovenskega jezika« dal temeljno simbolično knjigo, na drugi napelujeta na za-

160 Spominska plošča, ki so jo leta 1928 vzdali v steno nekdanjega župnišča sv. Manga v Kemptenu, kjer je Trubar nekoč prebival, daje slutiti, da se je v zgodovinski spomin kemptenskih meščanov zapisal kot »der slowenische Luther«; njihov dušni pastir je bil v letih 1553–1561.

161 J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 28, 29.

■ 144-146
Cerkev sv. Manga v Kemptenu
in spominska plošča na tam-
kajšnjem starem župnišču, ki
bralca poučuje, da je tod v letih
1553–1561 služboval Primož
Trubar, »slovenski Luther«.

ključek, da *Articuli* niso bili le prestava in kompilacija že obstoječih simboličnih knjig filipistične redakcije protestantizma, temveč bolj ali manj izvorna Trubarjeva avtorska pisava.¹⁶² Zato more to delo veljati za prvo slovensko protestantsko konfesijo in tako vsaj deloma reprezentira tudi Trubarjev posamičniški odnos do konkretnih teoloških vprašanj, zlasti na mestih, kjer reformator besedilno povsem jasno odstopa od česar koli, kar je v zvezi s konkretnimi pomenskimi topikami najti zapisanega v besedilnih predlogah – v *Augsburški, Württemberski in Saški veroizpovedi ter Apologiji Confessionis Augustanae* Philippa Melanchthona. Tako se skozi *Articule* razodeva tudi Trubarjev pogled na schwenckfeldijance, ki je postal hkrati tudi uradno artikulirano stališče reformirane cerkve na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem zastran tega vprašanja.

V *Articulih* se nahaja le *eno* mesto,¹⁶³ kjer se Trubar neposredno ukvarja z vprašanji schwenckfeldijanske verske doktrine in verske oz. delovanjske prakse. Omembo je najti v petem artikulu, ki je posvečen pomenu pridige oz. hermenevtike Božje besede za odnos slehernika do Pantokratorja. Trubar tam jasno artikulira, da je temelj za razmerje med vernikom in Bogom (s)pozna(va)nje razodete Božje besede in njene razlage, torej predvsem miselni spoznavni proces, ki sestoji iz branja Svetega pisma, poslušanja (s strani duhovnika avtorizirane in tudi bolj ali manj avtoritarne) razlage le-tega in kontemplacije posamičnika. Tako odkloni duhovno razsvetljenje kot osnovo za versko spoznanje. Zapiše:

»Mi ferda[m]nuiomo tudi te zmotne ludi inu duhe, kir govore, *ta S. Duh bo tim ludem dan inu ie močan prez poslušane oli brane te Božje besede, prez pridige tiga evangelia inu prez sacramentov. Kir ne gredo b pridigom inu se ne obbaieio, ne kersčuoio, temuč isčeio inu čakaio izvuna te bessede Božje inu prez evangelia na drugu noterne resvečene /poudaril J. V./ inu na drugi vuk inu te ludi odpelavaio od te bessede Božje na suie lastne, norre inu zepelavne misli ...*«¹⁶⁴

Z omenjenim mestom je Trubar zavrnil samo jedro schwenckfeldijanskega gibanja, s čigar delovanjsko prakso, ki se je kazala tudi kot neobiskovanje formalnega reformiranega bogoslužja, se je srečal že v Kemp-

162 Jonatan Vinkler, Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 625–629.

163 Anabaptistični verski praksi je npr. posvečenih kar 9 obsežnejših pasaj, v katerih Trubar povsem decidirano zavrača prekrščevalce. Slednje kaže morda pripisati dejstvu, da je reformator *Articule* kot konfesijo v resnici zasnoval kot besedilo, ki naj kolikor moči celovito naslovi potrebe po jasni teološki podkletitvi verske prakse reformirane cerkve v Notranji Avstriji, kjer pa je bilo za filipistično usmerjeno »cerkev slovenskega jezika« ključno razločenje od prekrščevalcev; le-ti so bili na prostoru med Alpami in Jadranom pomembno versko gibanje, in sicer dosti tehtnejše od schwenckfeldijancev, ki v Vzhodni marki še zdaleč niso imeli enake veljave kot v Reichu.

164 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 72, 73.

tenu. Schwenckfeldijansko gibanje je sicer pognalo iz protestantske verske reforme, toda zaradi izrazitih spiritualističnih značilnosti, ki ga vežejo mdr. tudi na nemški mysticizem in spiritualizem srednjega veka, nikakor ni bilo na isti valovni dolžini z uradno sankcionirano in večinsko filipistično redakcijo protestantstva. Slednja je namreč po Luthrovi smrti vse bolj stavila na jasno organizirane deželne cerkve, kjer imajo pomembno ali občasno celo poglavitno besedo posvetni protektorji besede Božje – deželni knezi –, Kaspar Schwenckfeld von Ossig in njegovi privrženci pa so bili prepričani, da prava cerkev ni nekaj vnanjega, ni nekakšna posebej in natančno strukturirana organizacija, temveč duhovno občestvo tistih verujočih, ki so neposredno razsvetljeni od Svetega Duha in zato slišijo »notranji glas«. To prepričanje je tudi neposredna negacija Luthrovega *sola scriptura*, čigar srž je v verovanju, da je Sveto pismo končni objektivni izraz razodete resnice; Schwenckfeldu je razodeto resnico pomenil »notranji glas«, ki je posledica posamičnikovega razsvetljenja s Svetim Duhom.

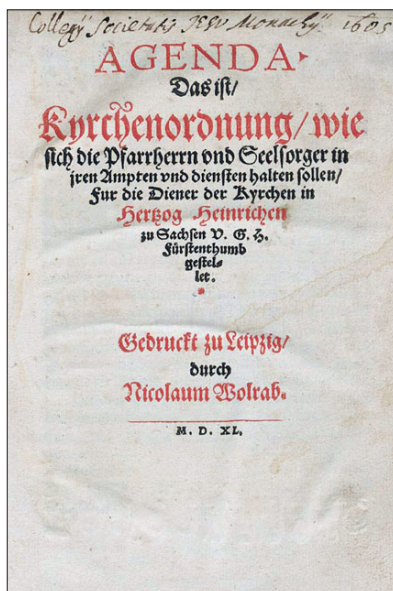
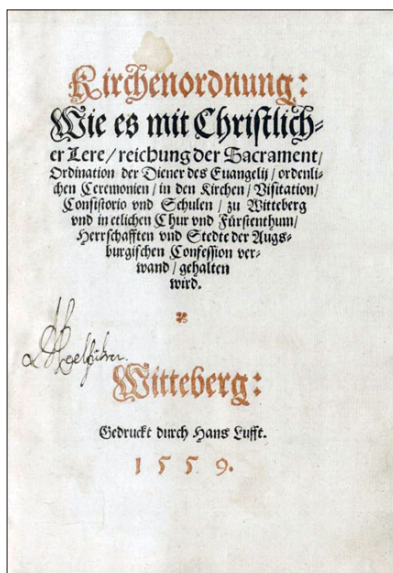
Da bi Trubar kolikor moči omejil prodor in krepitev konkurenčnih reformnih gibanj – tudi schwenckfeldijanstva – v protestantsko cerkev na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem in s tem zagotovil filipistično pravovernost, je v agendi *Cerkovne ordninge* 1564., dve leti po izidu *Articulov*, določil naslednje pravilo za ordinacijo novih predikantov:

»/T/y superintendenti /imaio/ od tiga noviga pridigaria eno očito oblubo inu persego vzeti, de oblubi inu perseže Bogu inu tei cerqvi, de on hoče v taki službi, per tim pridigarstvi v Božym strahu, v pravi veri inu s pravim klycanem na Buga prebivati, služiti, en brumen, pošten leben pelati inu zveistul vučiti. Inu per taki veri inu per takim vuku, kateri ie on pred nimi spoznal inu kateri *ta Augšpurgeriska confessio v sebi derži* /poudaril J. V./, vs/e/lei inu v dobrim z Božyo pomočio hoče ostati do konca, v nega službi zveist inu flissig vsleci biti.«¹⁶⁵

Glavam in udom »cerkve slovenskega jezika« je tako postavil za pozitivitetni vzorec filipističnega duhovna, vse odklone od te linije pa (očitno) štel za neprimerne. Tako se kot sestavljalec simboličnih knjig slovenske protestantske cerkve ni prav posebej razlikoval od odločnih teologov, ki so besedilno podobe nove vere utrjevali drugje po protestantskem delu Evrope, je pa zastran pasivne bralske recepcije schwenckfeldijanskih besedil zagotovo pokazal veliko praktične izdajateljske spretnosti, razumevanja funkcije posameznih slovstvenih žanrov¹⁶⁶ in mor-

165 N. d., 370, 371.

166 Gre za Trubarjevo zavest o razliki med recepcijo simboličnih knjig, kot sta bili *Articuli* in *Cerkovna ordninga*, katekizmov za duhovniško ter splošno rabo in kancionalov, ki so predstavljali »Gebrauchsliteratur« tedanjega časa.

I 147–149

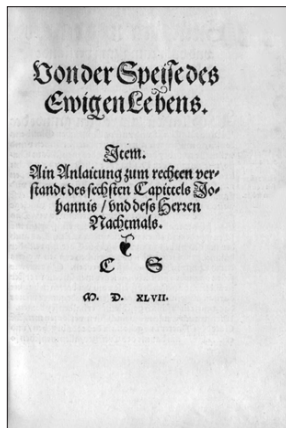
Protestantska cerkev je po Luthrovi smrti vse bolj stavila na jasno organizirane deželne cerkve, kjer so imeli pomembno ali občasno celo poglavito besedo posvetni protektorji bese-
 de Božje – deželni knezi. Ti so bili tudi izdajatelji cerkvenih redov posameznih deželnih cerkva. Na slikah so prikazani cerkveni redovi za Wittenberg (1559, zgoraj levo), Brandenburg (1540, zgoraj desno) in Saško (1540, spodaj). Schwenckfeldijanci so bili prepričani, da prava cerkev ni nekakršnega, torej vnanjega, ni nekakšna posebej in natanko strukturirana organizacija, temveč duhovno občestvo tistih verujočih, ki so neposredno razsvetljeni od Svetega Duha in zato slišijo »notranji glas«.

■ 150
Adam Reusner je bil
tudi osebni tajnik zna-
menitega nemškega
»condottiera« Geor-
ga von Frundsberga in
njegov biograf.

da celo neke vrste zavest o kanoni-
zacijskih literarnih procesih (uvrš-
čanje tedaj znotraj protestantskega
slovstva že kanoniziraih besedil npr.
Martina Luthra v slovenske izdaje).

Prekrščevalcem je Trubar na
teološko-dogmatični ravni podob-

no kot schwenckfeldijancem največ pozornosti namenil v *Articulih* (1562) in *Cerkovni ordningi* (1564), brez omembe pa jih ni pustil niti v svojem poslednjem delu, ki je bilo izdano skoraj desetletje po reformatorjevi smrti. V svojem prevodu Luthrove *Hišne postile* (1595) je namreč prekrščevalce prikazal kot razdiralce, zanikovalce vidne strukture države Božje, členjene v tri redove oz. stanove:

»/P/ravio, de je krivu kaj lastniga imejti, ferahtaio posvitno gosposcino, kakor en stan teh nevernikov, zvernejo okuli inu razdyrajo vse try Božje štiffte inu postave, zlasti ta cerkovni, posvitni inu hišni regiment.«¹⁶⁷

¹⁶⁷ Primož Trubar, *Hišna postila D. Martina Lutheria*, ur. Michael Glavan, Ljubljana 1995, II, 178; digitalizirana podoba izvirnika je dostopna na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-02UIU4RU?query=%27keywords%3dPrimo%C5%BE+Trubar%27&pageSize=100&ftype=knjige>. Glej Tomislav Vignjevič, *Trije redovi sveta*

151, 152

Schwenckfeldijansko gibanje je poglajno iz protestantske verske reforme, toda zaradi izrazitih spiritualističnih značilnosti, ki ga vežejo mdr. tudi na nemški misticizem in spiritualizem srednjega veka, ni bilo na isti valovni dolžini z uradno sankcionirano in večinsko filipistično redakcijo protestantstva.

Skozi *Articule* seva tak Trubarjev pogled na prekrščevalce, ki je po objavi te pomembne dogmatične knjige postal tudi uradno stališče reformirane cerkve na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem zastran tega vprašanja.

V *Articulih* se nahaja *devet* mest, kjer se Trubar ukvarja neposredno z vprašanji prekrščevalske verske doktrine in verske oz. delovnanjske prakse. Prvo omembo je najti v 5. artikulu, ki je posvečen pomenu pridige za odnos slehernika z Bogom. In sicer sodbo, ki jo Trubar izreče tako zastran schwenckfeldijancev kot prekrščevalcev. Zapiše:

»Mi ferda[m]nuiomo tudi te zmotne ludi inu duhe, kir govore, ta S. Duh bo tim ludem dan inu ie močan prez poslušane oli brane te Božye bessede, prez pridige tiga evangelia inu prez zacamentov. Kir ne gredo h pridigom inu se ne obhaieio, ne kersčuiio, temuč isčieio inu čakaio izvuna te bessede Božye inu prez evangelia na drugu noterne resvečene inu na drugi vuk inu te ludi odpelavaio od te bessede Božye na suie lastne, norre inu zepelavne misli, koker nakadai /so/ bili ty manihei, entuziasti inu per našim času so ta Tomaž Miincar, ty bidertauffarii inu te malykovske curbe inu lotrice, kir pravio, de se nim Divica Marya oli kaki drugi svetniki perkazuio, ž nimi govore inu vele zdai na tei, zdai na drugi gorri nim cerqve zydati, mašovati, k nim s cryži hoditi inu nim offrovati.«¹⁶⁸

Verske poglede prekrščevalcev Trubar zavrača tudi v 8. artikulu, ki je determinacija odgovora, kaj je krščanska cerkev. Trubar:

»/I/e risnica, de ta prava kersčanska cerkov ie le-tu zbrane, le-ta družba inu gmaina tih pravih, dobrih, brumnih, svetih, vernih kersčenikov.«¹⁶⁹

O anabaptistih je moč prebrati naslednje:

»Obtu zamečuiemo inu krivu damo tim donatistom inu bidertaufferiem inu vsem tim, kir hote tukai na tim sveitu en tako cerkov inu gmaino tih kersčenikov imeiti, v kateri bi obeniga grešnika ne bilu, temuč zgul angeli inu svetniki. Inu kir pravio, de te pridige, ta kerst, tu obhaylu, kir ty hudi farii daio, ništer nei vrednu inu ništer ne vela.«¹⁷⁰

Omenjeni člen veroizpovedi cerkve slovenskega jezika je ključnega pomena, ker razkriva eno poglobitnih zadreg, ki je onemogočala, da bi filipistična protestantska cerkev akceptirala legalnost družbenega obstoja morda celo anabaptistov, predvsem pa schwenckfeldijancev, ki so zras-

in reformacija, v: *Vera in botenja, Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, Ljubljana 2009, 124–132, zlasti 128, 129.

168 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 72, 73.

169 N. d., 77, 78.

170 N. d., 78.

li iz protestantske verske reforme. Odnos prekrščevalcev do posvetne oblasti je bil drugačen, kot je bilo uradno stališče protestantske cerkve augsburške veroizpovedi do tega vprašanja. Trubar v 16. artikulu zapiše:

»Od purgarskiga, gosposkiga inu deželskiga rovnane inu regimenta se per nas vuči inu veruie. De sledna oblast inu gosposčina na tim sveitu, vsi postavljeni regimenti, vse dobre naredbe, postave inu ordninge so od Buga stvariene inu postavlene. Inu de en kersčenik more prez greha biti en gospud, en cessar, en kral, en vyuda, en ryhtar. Inu de more po cessarievih inu drugih dobrih, starih, pravih inu navadnih postavah inu pravdah soditi inu to pravdo reči oli izreči. On more te hude štraifati s teim mečom, prave kregge inu voiske pelati, kupiti inu prodati inu kadar čast Božyo inu potreba tiga bližniga inu to risnicho tyče inu gosposčina hoče imeiti, taku mogo tudi prez greha perseči, lastnu imeiti, v zakon stopiti, vse poštene antverhe vučiti, delati, kmetovati, delati, služiti &c. Obtu tim bidertaufferyem krivu daio, kir pravio: En rihtar biti, tatie obsesseti, prov persegovati, prov voiskovati, lastnu imeiti, se brani tie greh.«¹⁷¹

Vprašanje o mestu vernika in njegovega ravnanja v pozemski Božji državi je bilo tako pomembno, da je Trubar zgoraj omenjeni verski praktisi prekrščevalcev v *Cerkovni ordningi* namenil kar celo poglavje z naslovom *Od deželske oblasti inu gosposčine* s podnaslovom: *Aku ty bidertauffery prov govore, kir pravio: Ta deželska oblast, gosposčina, te pravde inu zmasne, pravične štraifinge so zgul greh inu de en pravi kersčenik ne more deželske ryči rovnati, regirati, sodyti, te hude štraiffati na životu inu na blagu?*¹⁷²

Seveda se *Articuli* niso ognili zavrnitve najbolj razvidnega vnanjega bogoslužnega znaka prekrščevalcev – *krsta odraslih* in tozadevnega negiranja krsta otrok kot zakramenta za sprejem Božje milosti (9. artikul; v *Cerkovni ordningi* je Trubar v marginalijo zapisal: »Bidertaufferieva maninga od kersta ie ena zmota.«).¹⁷³ Trubar krst definira takole:

»Od tiga kersta se vuči inu veruie, de ie potreben h timu izvličanu koker ena vunana, lepa Božya služba oli ceremonia, od samiga Cristusa postavlena. Inu de skuzi ta kerst se daie ta gnada Božya. Inu de ty otroci se imao kerstiti inu de ty otroci, kir so skuzi ta kerst Bogu poročeni, so vzeti v to gnado inu milost Božyo inu de rataio inu postano otroci Božii.«¹⁷⁴

171 N. d., 87, 88.

172 N. d., 346.

173 N. d., 399.

174 N. d., 79.

I 153
 V Trubarjevih kancionalih se pojavljajo tudi prepesnitve del Johannesa Zwicka. Slednje je za razmerje slovenske protestantske reformacije do evropskih tokov te velike verske reforme še posebej pomenljivo, kajti Zwick je bil izdajatelj prve švicarske protestantske pesmarice (Zürich 1536) in tudi sicer spreten avtor. Na sliki je reprodukcija naslovne strani njegove »otročje biblije« *Das Vater vnser in frag vnd gebäts wyß für jung vnd einfaltig* (Konstanz ok. 1535). Trubarjev eklektični odnos do različnih virov reformacijskega slovstva kaže ugleđovati znotraj reformatorjeve želje, dati Slovencem kolikor moči celovit, jezikovno razumljiv in knjižno dosegljiv repertorij osnovnih knjig »prave, stare vere krščanske«. Pri tem se Trubar ni dal prestrašiti niti zlobnim natolcevanjem, ki so sprožala dvom o njegovi protestantski pravovernosti, kot o tem pripoveduje v predgovoru v *Register und summarischer Inhalt* (1561; prim. *Zbrana dela Primoža Trubarja* XI, 345–348).

Zato zavrača bogoslužno prakso prekrščevalcev:

»Mi zamečuiemo inu ferdamnuiemo te bidertaufferie, kir ta otroči kerst zamečuiu inu pravio, de nei prov, de se ty otroci kersčuiu. Inu kir pravio, de ty otroci prez kersta inu ty, kir ne so v ti kersčanski cerqvi, so izveličani.«¹⁷⁵

Svoj *censeo* o prekrščevalcih je Trubar izrekel v *Cerkovni ordningi*, kjer je v marginalijo postavil naslednje: »Bidertauffery so eni nevučeni, nezastopni v tim S. pysmu ludy, suseb v tim, kir se druguč kersčuiu,

gosposčino zamečuo.«¹⁷⁶ Udom cerkve slovenskega jezika pa je anabaptiste predstavil kot negativitetni delovanjski vzorec, in sicer z besedami, ki jih dal natisniti že dve leti poprej v *Articulib*:

»Inu nemamo po deželah tekati, suie lastne opinionones, maninge zmislovati, vse pridigarie inu s. zacramente tadtati, koker ty bidertauffery deio.«¹⁷⁷

Toda čeprav Trubar za teologijo in versko prakso schwenckfeldijancev in prekrščevalcev ni imel prav nobenega posluha – že tako ali tako se je moral pretežni del svoje kariere protestantskega pastorja briniti pred očitki te ali one prepravoverne protestantske struje, da z izjavami vere v svojih spisih dela preveč po domače in da zato v njih le ni vse prav(overno) in tako, kot bi moralo biti –, so uvrstitvi Reusnerjeve pesmi v slovenski kancional morda botrovali vsaj trije dejavniki, ki so besedilo »nesprejemljivega« avtorja naredili za primerno: 1) šlo je za psalm-sko pesem, ki s svojo vsebino teološko očitno ni bila sporna; 2) besedilo je bilo s svojim sporočilom kaj primerno za rabo v razmerah na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem ter – nenazadnje – 3) Reusnerjeva verzifikacija je bila izdana v »pravovernem« kancionalu *Geystliche Lieder* Valentina Babsta (1545), ki je slovenskim protestantom služil kot eden najpomembnejših virov za prevajanje, prvi del omenjene pesmarice pa je s predgovorom »aprobiral« sam Martin Luther.

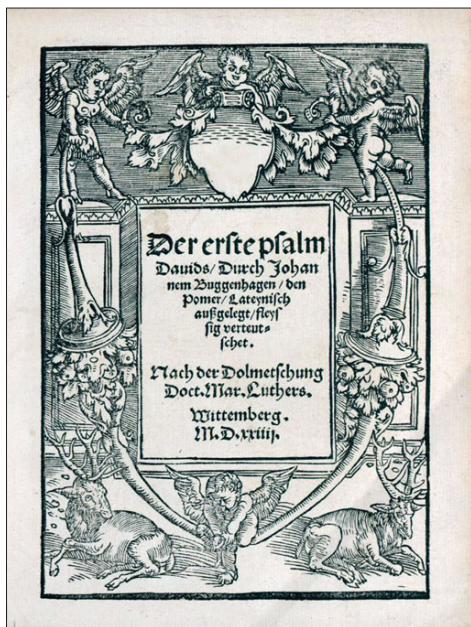
Zadnji Trubarjev tisk, v katerem je dal naš reformator med ljudi svoja pesemska besedila, je *Ta prvi psalm ž nega triemi izlagami* 1579.¹⁷⁸ Knjižico so natisnili v tiskarni tübinskega mojstra Georga Gruppenbacha, vsebinsko pa gre za prevod, parafrazo in alegorično razlago *Psalma I*. Trubar je alegorično »izlago« izkoristil za polemični obračun z verskimi nasprotniki, saj je zaradi njunega nerednega življenja temeljito prijel Matijo Mrcino in Polidorja de Montagnano, pa tudi meniškega stanu ni pustil ob strani. V parafrazi, ki je tudi notirana in je *contrafactum* na melodijo nemške predreformacijske pesmi *Wer hie das Elend bauen will*, je namreč zapisal: »Dobru bode timu možu, kir ne sidi na rotavžu, na stolu tih malikov inu ne hodi, ne stojj po poti tih menihov.«¹⁷⁹ So pa npr. *menibe* v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1584 zame-

176 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 346.

177 N. d., 302.

178 Knjižica na naslovnem listu ne nosi Trubarjevega imena, kot ga ima natisnjenega pretežni del ostalih Trubarjevih pesmaric, toda o avtorstvu priča Trubarjeva prepesnitev Luthrove sedemkitične pesmi *Christe, der du bist Tag und Licht* (*Criste, kir si imenovan*), ki je bila izdana že na koncu *Treh dubovskih pesni* 1575, in celoten jezikovni duktus tiska.

179 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 491

■ 154, 155
Biblični *Psalm I* je pobudil marsikatero samostojno književno delo protestantske književnosti na Nemškem, med drugim tudi eksegetično knjigo Johannes Bugenhagna Pomorjanskega. Za razjasnitev besedilnih in glasbenih predlog pesmi slovenskih protestantov je do slej največ storil glasbeni zgodovinar, muzikolog in dirigent dr. Josip Čerin, in sicer s svojim obsežnim delom *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih* (1908), ki do danes v bistvenih potezah ni izgubilo svoje vrednosti.

njali *špotlivci*, pa tudi druga in tretja izlaga s slednje ostrimi izpadi proti nasprotnikom protestantov na Kranjskem nista bili ponovno izdani, kar kaže na priložnostno naravo *Tega prvega psalma*.

Glasbeni in besedilni viri Trubarjevih pesmaric

Slovenska protestantska cerkvena pesem, kot jo reprezentirajo npr. Trubarjevi kancionali, zbrani v znanstvenokritični izdaji *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*, se je napajala iz treh virov: iz 1) latinške himnike, ki je bila v rabi v katoliški cerkvi, iz 2) predreformacijske pesemske tradicije cerkvenega petja v nemškem, češkem in slovenskem jeziku ter iz 3) protestantske cerkvene pesmi nemške, švicarske in češke provenience.

Med latinske himne, ki jih je najti prevedene/prepesnjene v Trubarjevih pesmaricah, sodita v prvi vrsti *Te Deum* v prevodu Sebastijana Krelja in *Magnificat*,¹⁸⁰ v *Enih duhovnih peisnih* 1563 pa najdemo tudi pesem merovinškega dvornega pesnika Venancija Fortunata (okoli 530–600), in sicer *Pange, lingua, gloriosi*, katere rimano verzijo je zložil Tomaž Akvinski.¹⁸¹ Se pa pojavljajo *contrafacta* na v 16. stoletju splošno znane melodije latinskih himen: na napev hvalnice *Rex Criste factor* naj bi se pel prevod češkobradske pesmi Michaela Weisseja *Bug ye en vinograd neredil (Gott hat einem Weinberg gebaut)*,¹⁸² na melodijo latinskega korala *Veni, redemptor gentium* pa *Od Adama sem vuss dolg čas*.¹⁸³

Trubar je v svojo ključno pesmarico *Ta celi catehismus, eni psalmi* 1574 uvrstil tudi pet pesmi, ki so bile del predreformacijske tradicije cerkvene pesmi v slovenskem jeziku;¹⁸⁴ te pesmi so slovenski protestanti podobno kot njihovi nemški bratje po veri »krščansko popravili« in jih uvrstili v svoje kancionale. Pri Trubarju so to: 1) *Vetus slavorum decalogus, simplex textus utcunque emendatus/Te stare zapuvidi, nakuliku skuzi Truberia popravlene (Kir hče Bogu služiti)*;¹⁸⁵ 2) *Solemnis ille cantus, Dies est laetitiae, a quodam ante haec tempora bene translatus. rhytmice utcunque compositus/Ta stara božična peissen, prov tolmačena, ampag nekar povsod raimana. V ti nee vyži, koker ta odsprenda: Hvalimo mi danas Boga (Ta dan ie vsiga vesselia)*;¹⁸⁶ 3) *Vulgaris slavorum in die resurrectionis Domini cantus, varisque modis seu vocibus canitur/Ta stara velikanočna peissen, hudu raymana (Jezus ta ie od smerti vstal)*¹⁸⁷ in 4) *Vetus slavorum Veni Sancte Spiritus/Ta stara peissen od S. Duha (Prydi k nom Bug in Sveti Duh)*.¹⁸⁸

Pretežni del verzifikacij v Trubarjevih pesmaricah predstavljajo reformatorja in njegovih sodelavcev (Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin, Janž Schweiger ...) prevodi oz. prepesnitve nemških predlog.

180 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 354–367, 437–439.

181 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 72–74.

182 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 126–130.

183 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 83–85.

184 Temeljito obravnavo slovstvene problematike predreformacijske pesmi v slovenskem jeziku je najti v I. Grafenauer, n. d., 235–314.

185 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 286–288.

186 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 371–373.

187 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 382, 383.

188 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 389.

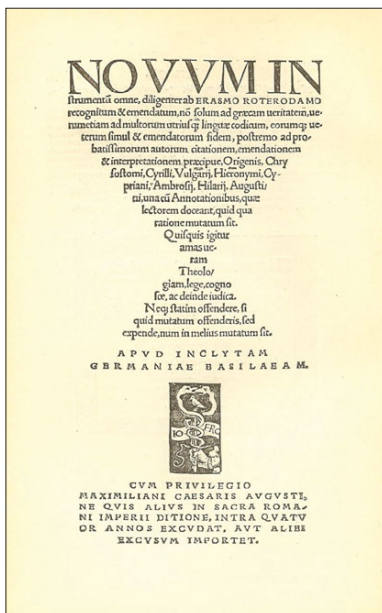

■ 156–158

Prva izdaja Erazmovega *Novum instrumentum omne* je izšla leta 1516, zadnja (peta) pa v Frobenijevi tiskarni v Baslu 1535., leto pred smrtjo Rotterdamskega. Vsebovala je tekstnokritično pripravljen grški tekst z latinskim prevodom in razlago. Zadnjo edicijo (1535) tega pomembnega Erazmovega dela kot prepovedano knjigo, ki jo je našel pri župniku v Krki, omenja vizitator oglejskega patriarha, škof Pavel Bizancij, ki je leta 1581 vizitiral po Kranjskem in o tem napisal tudi zapisnik.

Hans Holbein ml., *Johann Froben*, olje na lesu, 1520/1526 (levo).

H. Holbein ml., *Desiderius Erasmus*, olje na lesu, 1523 (desno).

V zvezi s prevajanjem je treba poudariti, da so se metode le-tega v 16. stoletju občutno razlikovale od današnjih in da je s sodobno prevodoslovno terminologijo sorazmerno težko opisati početje tedanjih prevajalcev. Slednje je bilo ob zori novega veka zagotovo dedič podobne učne dejavnosti v srednjem veku, kar pa je bilo naprej povezano z utrjevanjem *civitas Christiana*, torej v osnovi s kristjanizacijo Srednje in Zahodne Evrope. Šlo je torej za početje, ki je izvorno zajemalo *translatio fidei, imperii et studii* – prenos vere, politične ureditve in znanja, šolanja ter novih kulturnih vzorcev. Srednjeveški prevajalci so v »prototranslatoloških« uvodih v svoje prevode govorili ne o *prevajanju*, temveč o *pisanju*, njihov prevod pa še zdaleč ni bil le *prestava*,¹⁸⁹ temveč tudi bolj ali manj izvirna avtorska *pisava*. Slednje se je pri prevajalcih ohranilo vsaj do razmaha racionalistične biblične tekstne kritike z Johannom Jacobom Griesbachom (1745–1812) v zadnji tretjini 18. stoletja, prevodna adaptacija pa se je gibala med doslednim prevodom, parafrazo v prevodnem jeziku (prepresnitvijo pri pesemskih besedilih) in skoraj povsem samostojnim novim avtorskim besedilom, kjer je predloga v izvirnem jeziku služila predvsem kot noetova barka za *loci communes* (besedilne motive).

Šestnajsto stoletje je na rovaš prevajalske misli in prakse vgravidiralo predvsem dva ključna pristopa. Erazem Rotterdamski, »lux mundi« svoje dobe, je s svojim znamenitim *Novum instrumentum* (1516) izdelal prvo tekstnokritično edicijo in prevod Nove zaveze ter tako postavil temelje znanstvenega bibličnega študija in prevajanja, od koder se je pristop v naslednjih stoletjih širil tudi na prevajanje neteološkega spisja.

Martin Luther pa je z epohalno knjigo *Das Neue Testament Deutsch* (Wittenberg 1522) uveljavil princip, ki ga je mnogo pozneje španski filozof, pesnik in pisatelj Miguel de Unamuno ubesedil v slikovito rečenico: *Bog je Španec in govori špansko*. Za Luthra je bil Bog kajpak Nemeč, ki se je šele v svetopisemskem prevodu odločil, v katerem nemškem narečju bo trajno spregovoril za reformatorjeve rojake, toda učeni wittenberški doktor je v svoji *Poslanici o prevajanju* (1530)¹⁹⁰ zapisal, da se mora prevajati skladno z naravo (*Art*) (nemškega) jezika in tako, da bodo razumeli tudi ljudje na ulici. Skladno s konceptom *sola fide* (temelječe na *sola scriptura*) je izpostavil pragmatično besedilno funkcijo prevoda in zapisal:

189 *Interjezikovni prevod*, tj. interpretacija jezikovnih znakov s pomočjo znakov drugega jezika. Jonatan Vinkler, *Prevajanje v srednjem veku – med translatio fidei, imperii et studii*, v: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil*, 27. *prevajalski zbornik*, ur. Martina Ožbot, Ljubljana 2002, 26–36.

190 Primerjaj reformatorjev starejši spis *Mestnim svetnikom vseh mest nemške dežele, da morajo ustanavljati in vzdrževati krščanske šole* iz leta 1524. Martin Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Ljubljana 2002, 59–66.

159

Martin Luther je z epohalno knjigo *Das Neue Testament Deutzsch* (Wittenberg 1522) uveljavil princip: Bog je Nemeč in govori nemško. Na sliki reprodukcija *Das gantz Nuw Testament*, ki je izšel leta 1524 v Zürichu.

»Zakaj ni treba črk v latinskem jeziku spraševati, kako naj govorimo nemško /.../, temveč je treba o tem vprašati mater v hiši, otroke na ulici, preprostega moža na trgu in tam gledati na gofjlo [Maul], kako govore, in po tem prevajati, in tedaj bodo oni razumeli in opazili, da se z njimi govori po nemško.«¹⁹¹

Znotraj podobnih premis o prevajanju so se zagotovo gibali tudi slovenski protestanti na čelu s svojim prvim superintendentom Trubarjem, ki je o prevajalskem postopku pri pripravi zahtevne simbolične knjige *Articuli* 1562, kjer je kombiniral besedilne predloge več veroizpovedi, v *Predgovori* zapisal:

»Inu kadar so ty eni articuli, navuki inu bessede v le-tih buqvicach v ti bukovsčini nembščini kratku inu časi temnu izrečeni inu postavljeni, de ty preprosti inu kir ne so v tim S. pismu vučeni težku oli cilu ništer ne zastopio. Obtu sem te iste articule inu bessede z drugimi inu z obilnešimi bessedami, exempli inu perglihama iztomačil, izgovuril inu izlužil ...«¹⁹²

Trubar se je torej pri prevajanju posluževal številnih besedilnih transformacij – opisovanja, preubesedovanja, parafraze in razlage s parabol –, torej kategorij širitve in nadomeščanja, v zvezi z besedjem pa se je zelo natančno zavedal dvojnic germanizem – slovenska beseda, vendar se germanizmom očitno namenoma ni želel odpovedati zaradi splošne jezikovne rabe, tozadevne pragmatične funkcije njegovih prevodnih besedil in dobrega razumevanja. Kajti tudi on je podobno kot Luther stavil na razumevanje Božje besede pri vernikih, saj le iz razumljenega prideta spoznanje in vera. O rabi germanizmov je tako ljubljanskemu cerkvenemu odboru 19. marca 1560 napisal:

»Lahko bi prevedel in postavil za uržah vzrok, za gnada milost, za milost pomilosardiju, za ferdamnene pogublene ali zgublene, za trost utisanje, za nuc prid, za leben život, za erbščina dedina, za lon plačja, za štima glas itd., kakor sem nekatere teh besed tudi rabil. Vendar sem hotel ostati pri preprostem kranjskem jeziku.«¹⁹³

Sploh pa je menil:

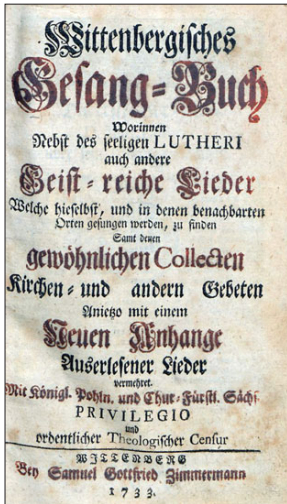
»/P/revanje za tistega, ki jezike zna, ni nobeno delo./.«¹⁹⁴

191 Martin Luther, *Poslanica o prevajanju*, v: Martin Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Ljubljana 2002, 50, 51. Srž *Poslanice o prevajanju* je Luthrova argumentacija o naravi jezika bibličnega izvornika in prevoda (nemščine) ter o vzroku, da se je v njegovem prevodu v sv. Pavla Pisma Rimljanom 3,28 pojavila besedila *allein*, ki je v izvorniku sicer ni zapisane, vendar na njej kljub temu stavi celotna protestantska teologija o opravičenju (zgolj) po veri. Rim 8,29: »So halten wir nun dafür, daß der Mensch gerecht werde ohne des Gesetzes Werke, allein durch den Glauben.« Martin Luther, *Die Luther-Bibel*, II. izdaja, Berlin 2000, Digitale Bibliothek Band 29.

192 *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, 49.

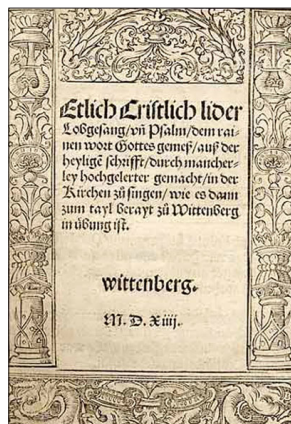
193 J. Rajhman, n. d., 59, 60.

194 J. Rajhman, n. d., 99.

Zgoraj opisano se kaže tudi pri njegovem postopanju s pesemskimi predlogami. Trubar jih povečini svobodno prepesnjuje in se s tem od zgolj bolj ali manj doslednega prevoda čedalje bolj pomika v smer samostojnega pesnjenja na teme iz izvirnega besedila. To se kaže tako v izbiri figur kot v spreminjanju (ponavadi širitvi) pesemske strukture. Za Krelja, Dalmatina in prevajalce v *Enih duhovnih peisnih* 1563 pa je po drugi strani značilna sorazmerno visoka stopnja navezanosti na izviričke, zato je slednje pri njih tudi bistveno lažje ugotoviti kot pri Trubarju.

160–164

Viri slovenskih protestantskih pesmaric: Luthrova *Achliederbuch* in *Enchiridion*, Johanna Waltherja *Geystlich Gesank-Buchleyn*, Wolfganga Köpphela *Psalmen und geystliche Lieder* in *Wittenbergisches Gesang-Buch*. Kancionali so poleg bibličnih prevodov in katekizmov najbolj produktiven žanr slovenskega protestantskega slostva 16. stoletja; za očeta slovenske tiskane besede so bili najbrž tudi tisti knjižni žanr, zastran katerega se je najmanj bal zagatnih vprašanj o »čisto-
sti doktrine« na lastni, protestantski strani in ki jih pogosto omenja zlasti v svojih nemških predgovorih.

Martin Luther je začel z zlaganjem cerkvenih pesmi 1523., za najstarejšo protestantsko pesmarico, iz katere so mogli Trubar in drugi slovenski protestanti jemati predloge za lastne verzifikacije, pa tako velja *Achtliederbuch*, ki je prišla v Wittenbergu na svetlo konec leta 1523 oz. v začetku 1524. Kot opozarja že naslov, je v njej najti osem pesmi, ki so jim dodane štiri melodije. Tri besedila in dve melodiji iz te pesmarice so sprejeli tudi slovenski protestanti.¹⁹⁵ Leta 1524 je Johann Walther v Wittenbergu izdal *Geystlich Gesank-Buchleyn*, ki je urejena glede na rabo v cerkvenem letu; vsebuje 32 nemških in 5 latinskih pesmi, doživela pa je več ponatisov.¹⁹⁶ Neodvisno od obeh omenjenih se je pojavil nov tip pesmarice – *enchiridion* –, kratki priročnik za cerkveno petje. Prvo tovrstno knjigo je poslal med bralce erfurtski tiskar Matheus Maler, vsebovala pa je osem pesmi, isti tip kancionala pa je doživel po letu 1524 še več ponatisov.

Med pomembnejšimi nemškimi viri slovenskih protestantskih pesmi in njihovih melodij velja omeniti kancional Wolfganga (Wolffa) Köpphela *Psalmen und geystliche Lieder* (ur. Hans Preuss, Strassburg 1537), predvsem pa Valentina Babsta pesmarico *Geystliche Lieder. Mit einer Newen vorrhede d. Mart. Luther* (Leipzig 1545, II. del 1555), ki je bila precejkrat ponatisnjena in velja za najpomembnejši vir slovenskih protestantskih pesmaric 16. stoletja, kajti pesmi, ki so bile pred Babstom izdane že v *Achtliederbuch*, v obeh prvih enchiridijih in v kancionalu Johanna Waltherja, so v *Geystliche Lieder* zbrane in ponovno objavljene.¹⁹⁷

Nadaljnji pomemben vir za slovensko protestantsko pesem 16. stoletja so bile nemške verzifikacije češkega brata Michaela Weisseja (1488–1534), ki ga je Luther imenoval kar »trefflicher deutscher Poet«. Le-te vežejo slovensko protestantsko pesem na tradicijo češke cerkvene pesmi v materinščini. Ta se v deželah sv. Václava začelja že z M. Janom Husom (1371–1415), ki je sam zložil šest cerkvenih pesmi v češkem jeziku,¹⁹⁸ pomemben zagon pa je dobila z razraščanjem cerkve čeških bratov oziroma Jednote bratrské,¹⁹⁹ ki je posvečala posebno skrb branju Svetega pisma v

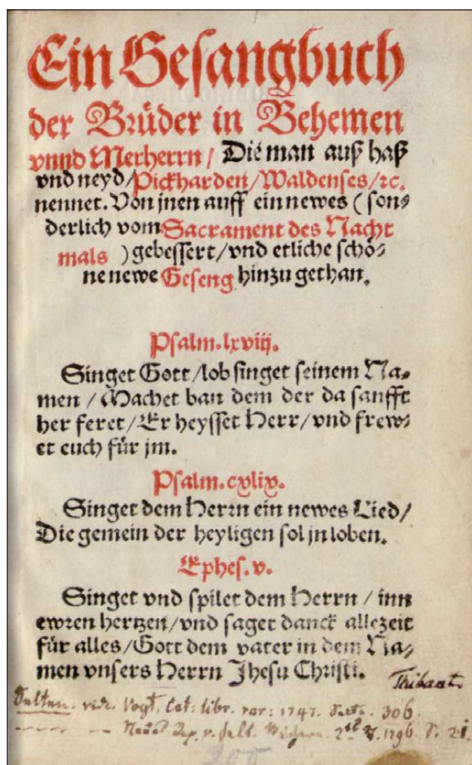
195 *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 17, 193, 199, 246, 431.

196 Jože Koruza, *Cerkvena pesem*, v: Jurij Dalmatin, *Ta celi catechismus, eni psalmi*, Ljubljana 1984, 312.

197 J. Čerin, n. d., 129.

198 Jan Hus, *Drobné spisi české, Magistri Iohannis Hus Opera omnia* IV, Praha 1985, 553–578.

199 Z imenom češki bratje (*Čeští bratři*, imenovani tudi *Jednota bratrská* in *Jednota českých bratři*) se označuje verska skupnost, ki je nastala v drugi polovici 15. stoletja kot odgovor na slabo stanje in zavržena dejanja v rimski ter utrakvistični cerkvi na Češkem. Češki bratje so bili znani po svojem doslednem držanju preproste, vendar stroge biblične moralke (v čemer so se precej razlikovali od drugih sočasnih cerkva). Najznamenitejši češki brat plemiškega stanu je bil Peter Vok z Rožemberka, med njihovimi škofi pa sta najbolj izstopala Jan Blahoslav (avtor znamenitega prevoda *Novéga testamenta*, ki je bil kasneje včlenjen v šestdelno *Kralicko biblijo*) in Jan Amos Komenský, ki je bil hkrati tudi zadnji

I 165, 166

Pomemben vir za slovensko protestantsko pesem 16. stoletja so bile nemške verzifikacije češkega brata Michaela Weisseja, ki ga je Luther imenoval kar »trefflicher deutscher Poet«. Le-te vežejo slovensko protestantsko pesem na tradicijo češke cerkvene pesmi v materinščini. Na sliki reprodukcija naslovne strani Weissejevega kancionala *Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merhern* iz okoli 1550, ki ga je uredil Jan Roh (desno).

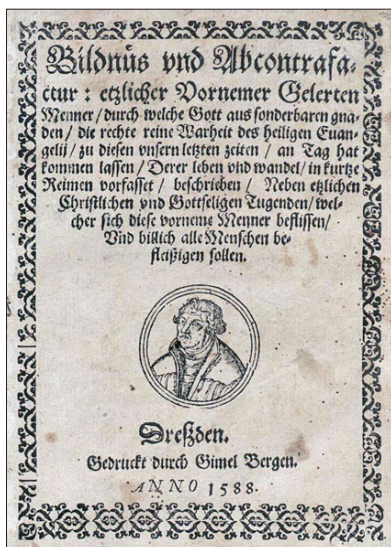
domačem jeziku, njegovemu razumevanju, prakticiranju preproste evangelijske moralke in cerkveni pesmi. To se zgodi na začetku 16. stoletja, ko ob prizadevanju svojega marljivega škofa Lukáša Pražskega (1450–1531) v Mladé Boleslavi 1501 izda prvi če-

češki češkokobraski škof. Svojo versko svobodo so izgubili po porazu upornega češkega plemstva, ki si je za svojega kralja izvolilo Friderika Pfalskega. V prvih vrstah upornega plemstva je bilo tudi češkokobrasko plemstvo, Friderika pa sta za češkega kralja I. 1619 kronala senior čeških bratov Jan Cyrill in njihov administrator Jiří Dikasten (po porazu pri Beli gori sta bila po odredbi Karla kneza Liechtensteina oba izgnana iz čeških dežel). Temeljno informacijo o čeških bratih za slovenskega bralca še vedno prinaša *Ottův slovník naučný* XIII, 159–173 (geslo Jednota bratrská).

■ 167, 168

Med pesmimi slovenskih protestantov najdemo tudi poslovenitve predlog

M. Johanna Agricole, enega Luthrovih poglavitnih reformacijskih sodelavcev, ki pa je bil tudi avtor del z biografsko tematiko. Tako je npr. sestavil knjigo z naslovom *Bildnüs und Abcontrafactur* (Dresden 1588, zgoraj), v kateri v verzih opisuje med drugim tudi življenje in delo M. Jana Husa, Luthra, Melancthona, Jonasa, Bugenhagna, Creutzigerja, Maiorja ..., ter tragedijo o M. Janu Husu pred koncilom v Konstanci (spodaj).

škobratski kancional.²⁰⁰ Izdaja iz leta 1505 nosi naslov *Knihā zpěvuov, chval božských* in obsega kar 400 pesmi, 143 med njimi pa je izbral Michael Weisse, član nemško govorečega dela občestva čeških bratov, jih prevedel v nemščino in izdal v kancionalu pod naslovom *Ein new Gesangbuchlen* (Mladá Boleslav 1531; druga izdaja 1544,²⁰¹ nato še 1564, 1575, 1583, 1611).

Omenjena pesmarica obsega 112 napevov in 157 pesmi v nemškem jeziku, katerih predloge so poleg že omenjenih češkobratskih pesmi predvsem latinske himne in sekvence. Zato je *Ein new Gesangbuchlen* ključna pesmarica za razvoj protestantske pesmi v celoti – tudi na Nemškem –, kajti preko izdaje v Weissejevem kancionalu so bile latinske cerkvene pesmi iz 14. in 15. stoletja ter starejše himne in sekvence »kanonizirane« ter nato uvedene v splošno rabo v protestantski cerkvi najprej na Nemškem in preko izdaj v nemških pesmaricah tudi na Slovenskem.²⁰² V slovenskih pesmaricah je tako tudi več kot dober ducat pesmi, kjer je treba predloge za melodijo ali besedilo ali oboje iskati pri Weisseju in preko njega pri tradiciji češkobratskega kancionala.

Pesmim slovenskih protestantov 16. stoletja je ob njihovem nastanku dajala svežino in naboj živa potreba tedanje dobe, njenih ljudi ter njihovih idearijev in imaginarijev, toda tudi pet stoletij po svojem nastanku morejo še vedno nagovoriti – kot neizmerno pristen dokument časa, ki se skozi svojo versko simbolizacijo razkriva kot doba najbolj pereče eksistencialne nuje. Kajti iznad (renesančnega) človeka 16. stoletja se je že začela umikati mogočna in dotlej varna kupola države Božje v Vsevišnjim onstran sklepnika. Zato pa se je za tedanjega slehernika toliko bolj strašljivo odprlo temno nebo življenjske negotovosti. Zagonetnosti poti od tod onstran. Ko velikokrat ni prav nič jasno, kaj je res in kaj se samo zdi, da je tako, kot izgleda. In ko se včasih ni mogoče z jasno zavestjo in mirno vestjo odločiti, ali je človek ravnal bolj (v) dobro ali (v) zlo. In zato je bilo treba Onega, ki jim je bil vse dotlej »trden grad in močna obramba«, morda še zadnjič res pristno poklicati na pomagaje. Za vsakim krikom pa vedno sledi premor, tišina in za njo – glasba.

200 Jan V. Novák, Arne Novák, *Přebledné dějiny literatury české*, IV., pregledana in razširjena izdaja, Brno 1995, 94.

201 Njihov izdajatelj in urednik je bil znameniti škof čeških bratov Jan Roh (Johann Horn, ok 1490–1547), ki se je tudi sam trajno vpisal v češko slovstveno in kulturno zgodovino, in sicer poleg drugega s kancionalom *Pismě chval božských* (1541).

202 Na številnih mestih, kjer ni Luther sam »krščansko popravil« latinskih predreformacijskih pesmi, je naveden prav Michael Weisse, njegova *contrafacta* pa so se v evangeličanski liturgiji ohranila do danes. J. Čerin, n. d., 130.

Šestnajsto stoletje se z izjemo Erazma Rotterdamskega, ki je veljal za *lux mundi* tedanje družbe, in še nekaterih posameznikov po večini ni označevalo s prilastkom nebojevitiga sporazumevanja. Kajti bilo je dedič mentalitet, razmer in razmerij srednjega veka, katerih srž so bile statičnost, nespremenljivost in tako tudi precejšnja naprilaogodljivost na kakršnekoli spremembe. Po drugi strani pa je protagoniste stoletja obeh velikih verskih reformacij – protestantske in katoliške – poganjala v tek povsem novoveška želja po individualni samouveljavitvi, ta pa se je v prvih stoletjih učinkovanja v renesančni *societas* kazala predvsem kot »stanje boja vseh proti vsem«, kakor se je o družbi preteklih stoletij v svojem *Leviathanu* 1651. izrazil učeni podanik angleške krone Thomas Hobbes. Ta odločna nedialoškost in scela zavzeto vztrajanje pri dokončnem (prav) se razkriva v znamenitem velelniku *Revoco*, ki ga je wittenberški doktor slišal 1518., ko je prišel pred kardinala Cajetana na »disput« o perečih vprašanjih vere in družbe. Toda zaznati ga je tudi v Luthrovi jedki ironiji in v invektivah, s katerimi je obsipal svoje nasprotnike – najprej predvsem učenega katoliškega teologa Johanna Maierja Ecka, toda tudi avtoritete svetega očeta se ni kaj dosti ženiral.

Sorodna mentaliteta tudi »ustanovitvenim očetom« slovenskega slovstva ni bila tuja, zlasti podjetnemu tajniku deželnih stanov Matiji Klombnerju ne, vendar se zdi, da je v »cerkvi slovenskega jezika« vsaj v prvem poldrugem desetletju njenega obstoja za razliko od vseevropske odloč(e)nosti in izključujočnosti nekoliko prevladala eklektična, združujoča odprtost (do različnih smeri reformacijskega gibanja ali vsaj njihovih tekstov ali delov le-teh) – vsaj do flacijanstva, toda tudi do

posameznih besedil schwenckfeldijanske in celo anabaptistične provenience. Ta posebnost, ki se je prijela po letu 1550 in se za nekaj časa – vsaj do Trubarjevega drugega izгона 1565 oziroma do čedalje odločnejšega uveljavljanja katoliške reformacije v notranjeavstrijskih deželah – tudi obdržala, je bila zagotovo vezana izrecno na osebo Primoža Trubarja kot ključnega organizatorja »cerkve slovenskega jezika«, njenega prvega in ključnega superintendenta ter najpomembnejšega avtorja slovenskega slovstva 16. stoletja.

Podobe drugovercev – klera rimske cerkve, judov, muslimanov, toda tudi izpovedovalcev »nepravovernih« reformacijskih smeri, npr. schwenckfeldijancev in prekrščevalcev – so v delih Primoža Trubarja prisotne kot *leitmotiv* v Wagnerjevih operah. Z enim uvodnih, vendar za reformatorjevo zavest zelo intenzivnih akordov uvedejo njegovo življenjsko zgodbo, se nato v Trubarjevi najbolj tvorni dobi (1557–1582) vedno znova pojavljajo, transponirane zdaj kot omembe v katerem od pisem, predgovorov ali katekizemskih besedil in nato kot marginalije, del sholije ali celo glavnega teksta tu in tam v kateri od Trubarjevih simboličnih knjig, svetopisemskih prevodov ali pesmi, ter reformatorja spremljajo tudi še tedaj, ko torišče njegovega delovanja ne more biti več dežela med Alpami in Jadranom, temveč »nigdirdom« na Nemškem.

Trubarjevi spisi so tako pravcati kalejdoskop individualnih in stereotipnih slovenskih pogledov in odmevov tudi na »turško« vprašanje v Notranji Avstriji 16. stoletja – tj. na soočanje najjužnejšega dela krščanske (katoliške in protestantske) Srednje Evrope z islamom kot vero ter z islamom kot reprezentantom vojaško ekspanzivnega Osmanskega imperija. Reminiscence na oboje je pri Trubarju najti tako na ravni reformatorjeve osebne življenjske izkušnje in miselne refleksije kot na nivoju tedanjega srednjeevropskega idearija in imaginarija.

Trubar-teolog je islam kot religijsko strukturo v simboličnih knjigah, ki jih je namenil protestantski »cerkvi slovenskega jezika«, zavrčal, vendar pri njem ni opaziti za nemški protestantski prostor in celo za očeta reformacije 16. stoletja Luthra tako značilnega radikalizma. Za Luthra je bil namreč Turek poleg malikovalskega duhovna rimske cerkve Satanov soldat številka ena, Trubarjev pogled na obe vprašanji pa je precej bolj večplasten in v marsičem odstopa od miselnosti, ki je zaznamovala nemški prostor. Ob tem velja tudi poudariti, da je bil naš reformator za nemški prostor v drugi polovici 16. stoletja eden poglobitnih reformatorjev o islamu in Turkih.

Kot katoliški klerik, čigar preobrazba v evangeličanskega dušnega pastirja je najjasnejše poteze dobivala v desetletju smrti očeta reformaci-

je na Nemškem, Martina Luthra, se je Trubar že na začetku organizacije »cerkve slovenskega jezika« srečal tudi s takšnimi tokovi reformacijskega gibanja, ki vsaj na Nemškem povečini niso veljali za osredje luteranskega verskega obrata k »pravi stari krščanski cerkvi«.

Trubar se je v 30. letih tako že pri škofu Bonomu seznanil z *Institutio christianae religionis* eminentnega predstavnika švicarske reformacije Jeana Calvina – učeni tržaški škof naj bi to teološko zahtevno knjigo po Trubarjevih kasnejših besedah razlagal kar v slovenskem jeziku! –, nato pa tudi s cvinglijansko smerjo švicarske reformacije. V 50. letih si je dopisoval s Heinrichom Bullingerjem, pri eksegezi psalmov uporabljal spise Conrada Pellicana, že v 40. letih in nato med službovanjem med prizadevnimi meščani v Kemptenu pa se je pobljže seznanil tudi s prekrščevalci in schwenckfeldijanci, pa tudi z radikalno odločnostjo, ki jo je protestantskemu gibanju vtiskoval učeni istrski teolog in filozof Matija Vlačić (Flacij Ilirik). Po reminiscencah, kakršne je najti v marginalijah posameznih Trubarjevih spisov (npr. v *Articulis*, 1562), je moč soditi, da je moral naš reformator marsikaj vedeti celo o češki »reformaciji pred reformacijo« – o husitski verski revoluciji 15. stoletja in o njenem prvem možu M. Janu Husu.

Toda ko je Trubar z izdajanjem ključnih simboličnih (*Articuli*, prvi del *Cerkovne ordninge*, veliki katekizem) in katehetičnih (katekizmi za splošno rabo, kancionali in *En kratek regišter, ena postila*) knjig novega nauka v slovenskem jeziku ter v 60. letih tudi z organizacijo »cerkve slovenskega jezika« postavljaj temelje protestantovstva v deželah med Alpami in Jadranom, se je soočil z vprašanjem, kaj izmed množice različnih novih verskih pogledov znotraj protestantizma presaditi med svoje rojake.

To vprašanje je bilo še zlasti pereče, ker so bili luterani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem podaniki habsburškega princa, ki je bil odločno katoliške vere. Toda tudi njihov deželni knez, kar pa je po uveljavitvi določil augsburške verske pomiritve (1555) pomenilo, da se vera deželanov pač ravna po veri deželnega kneza. Tako se je Trubar več kot jasno zavedal, da tolikšne idejne razslojenosti, kot jo je izkazovalo protestantsko gibanje na Nemškem, šele narojevajoča se evangeličanska cerkev v Notranji Avstriji (z negotovo politično močjo stanov ob sebi, toda s katoliškim deželnim knezom in vse bolj odločno katoliško *ecclesia militans* proti sebi) preprosto ne prenese (brez škode). Po drugi strani so bili podporniki Trubarjevega delovanja in tako tudi tiska v slovenskem jeziku protestanti odločno filipistične usmeritve.

Vse te okoliščine so vplivale na recepcijo različnih protestantskih smeri pri Trubarju, pri čemer je vsaj zastran schwenckfeldijanstva in anabaptističnih besedil opaziti dvojnost Trubarjevega ravnanja: 1) V simboličnih knjigah, kjer je bila ključnega pomena stalnost in (do)končnost besedilne artikulacije nauka, ter v zasebnih pismih, koder prihaja do izraza Trubarjevo osebno mišljenje zastran tega, je na ravni dogmatike opaziti Trubarjevo filipistično pravovernost in odločno odklonilen odnos do gibanja Kasparja von Schwenckfelda in predvsem do anabaptistov. Trubar npr. svojega pomočnika na fari v Kemptenu, ki po več opominih kar ni hotel opustiti schwenckfeldijanskih spiritualističnih nazorov, imenuje »majhnega možaka s trdo schwenckfeldijansko butico«, ki da mu bo treba zavoljo nepravovernosti odpovedati službo. 2) Po drugi strani pa se že v pismih, še zlasti pa v praktični poustvarjalni recepciji schwenckfeldijanskih in anabaptističnih tekstov (prevajanje) kaže pragmatični pogled našega reformatorja in mestoma celo neke vrste verska strpnost, ki v 16. stoletju v vprašanjih vere ne le, da ni bila običajna, ni bila niti zaželena. Tako je npr. samo v pesmaricah, ki so Trubarjevo delo ali kjer je najti objavljene pesmi našega reformatorja, natisnjenih tudi nekaj besedil, ki jih ob Trubarjevi brezkompromisni filipistični drži tam bržda ne bi bilo moč brati. V *Enih duhovnih peisnih* (1563) je najti npr. pesem tirolskega prekrščevalca Georga Grünwalda, toda tudi verze prve protestantske pesnice Elisabeth Creutziger in celo M. Johanna Agricole, enega prvih Luthrovih podpornikov; in Trubar v zvezi z *Enimi duhovnimi peisnimi* ni negodoval nad objavo poslovenitev omenjenih verzifikacij, temveč nad nespretnim verzificiranjem, nad invektivo v pesmi *O vy hudi fary*, nad plagiatom, ki si ga je pod imenom svojega sinu Hansa privoščil redaktor kancionala Matija Klombner, predvsem pa nad Klombnerjevimi spletkarjenjem in nespoštovanjem subordinacije v Bibličnem zavodu v Urachu. Podoben primer se nahaja v Trubarjevih *Treh duhovskih peisnih* (1575), kjer je najti verzifikacije Johannesa Zwicka, predstavnika švicarske smeri reformacije (Zwick je bil izdajatelj prve švicarske protestantske pesmarice, Zürich 1536), in celo schwenckfeldijanca Adama Reusnerja, v drugih kancionalih pa pesmi čeških bratov., za Trubarja pa se zdi, da je znal velike potrebe po verski *Gebrauchsliteratur*, kot so se kazale v »cerkvi slovenskega jezika«, uravnotežiti z zahtevami po jasnem držanju in (občestvenem) izpovedovanju verske doktrine, kot jo je artikulirala *Confessio augustana*: kvalitetno napisano besedilo, ki ga je bilo v najširšem še moč umestiti v filipistični veroizpovedni kontekst, je sprejel, pa naj je prišlo izpod peresa tega ali onega (ne)pravovernega avtorja.

Našega reformatorja tako ni med armado bojevitih teoloških vojščakov, ki so si v 16. stoletju dali tako na katoliški kot na protestantski strani opraviti s kot britev izostrenimi teološkimi determinacijami, toda komaj kje je mogoče najti modrejšega in marljivejšega organizatorja, ki je s pravnim programiranjem tako tekstov, žanrov, avtorjev in ustanov slovenski cerkvi pomogel, da se je kljub izrazito neugodnim okoliščinam razvila v referenčni okvir za nastanek celovite humanistične književnosti v slovenskem jeziku.

Viri

Ain gründtlicher und warhaffter bericht, Was sich under der belegerung der Statt Wyen, Newlich im M.D.XXIX. Jar zwyschen denen inn Wyen vnd Türgken. Augsburg 1529. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00018187/image_3](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00018187/image_3).

*ANTITVRCICALV THERI: Das ist Vom Kriege vnd Gebet wider den Tuercken vnd von desselben Alcoran; etliche Schrifftten ... Doctoris Martini Lutheri: Darunter auch eine ... Doct. Iusti Ionaë: (Das siebend Capitel Danielis Von des Tuercken Gotteslesterung vnd schrecklicher Moerde-
rey mit vnterricht ... Anno M.D.XXX.) Sampt angehengten etlichen ... Lutheri Propheceyungen von dem kuenfftigen grossen Vnglueck vber De-
udschland: Auch schoenen ... Gebetlein ... in Druck zusammen geordnet
Durch IOANNEM ROSINVM.* Leipzig 1595. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-110882-p0001-6](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-110882-p0001-6).

Jacob Andreaë, *Dreyzehen Predigen vom Türcken: in wölchen gehandelt würdt von seines Regiments Ursprung, Glauben und Religion, vom Türckischen Alcoran, und desselben grundtlicher Widerlegung.* Tübingen 1586. [Http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10161053-1](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10161053-1).

J. Andreaë, *Christliche Leichpredig bey der Begräbnus der Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Primus Trubern, weilund einer Ersamen Evangelischen Landtschafft im Hochlöblichen Hertzogthumb Crain bestellten Predigers, gewessnen Pfarrers zu Derendingen bey Tübingen.* Tübingen 1586.

Biblia: das ist die gantze heilige Schrift, Deudsch: die Luther-Bibel von 1534: vollständiger Nachdruck = the Luther Bibel of 1534: complete facsimile edition = la Bible de Luther de 1534: réimpression intégrale. Köln 2002.

Theodor Bibliander, *Machumetis Saracenorum principis eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran.* Basilea 1550. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10141138-2>.

Jean Jacques Boissard, Theodor de Bry, *Vitae et Icones Sultanorum Turcorum, Principum Persarum aliorumque illustrium Heroum Heroinarumque ab Osmane usque ad Mahometem II.* Francf. ad Moen 1596. http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00024260/image_1.

Sebastian Brandt, *Illustrations de Von der Artzney Bayder Glück des guten und widerwertigen.* Augsburg 1532. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b22000574>.

Johannes Bugenhagen, *Der erste Psalm Davids.* Augsburg 1524. http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00021489/image_1.

Martin Butzer, *Das neue Straßburgische Gesangbüchlein.* Strassburg 1559. http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00028694/image_1.

Čtyři vyznání. Praha 1951.

Jurij Dalmatin, *Ta celi catehizmus, eni psalmi.* Ljubljana 1579. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UGF0YBAD/?query=%27keywords%3dDalmatin%27&pageSize=25&ftype=knjige>.

J. Dalmatin, *Ta celi catehizmus, eni psalmi 1584,* Ljubljana 1984, Monumenta litterarum Slovenicarum 19 (faksimile). Dostopno tudi na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EHYGOWPO/?query=%27keywords%3dDalmatin%27&pageSize=25&ftype=knjige>.

Die belägerung der Statt Wien in Osterreich von dem aller grawsamesten Tyrannen unnd verderber der Christenheit dem Türckischen Kayser genant Sultán Solimayn: Newlich beschehen Jm Monat September des 1529. Augsburg 1529. http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00018133/image_1.

Jan Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego.* Warszawa 1973–

Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens. Hannover 1958.

Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe.* Tübingen 1897. <http://www.archive.org/details/primustrubersbr00trubgoog>.

Govori protiv Turaka. Split 1983.

- Jan Hus, *Drobné spisi české, Magistri Iohannis Hus Opera omnia* IV. Praha 1985.
- Hermenegild Jireček, *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého/Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen* 1627. Praha 1888. [Http://kramerus.nkp.cz/kramerus/handle/ABA001/11226965](http://kramerus.nkp.cz/kramerus/handle/ABA001/11226965).
- Wolfgang Köpphel, *Psalmen und Geistliche lieder, die man zu Straßburg und auch die man in anderen Kirchen pflägt zu singen* I. Strassburg 1543. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00028710/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00028710/image_1).
- Ivan Kostrenčič, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien 1874. [Http://www.archive.org/details/urkundlichebeit00sdgoog](http://www.archive.org/details/urkundlichebeit00sdgoog).
- Benedikt Kuripečić, *Itinerarium Wegrayss Kü. May. potschafft, gen Constantinopel, zu dem Türkischen Kayser Soleyman, anno xxx*. Augsburg 1531. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-K9CDG7OZ/?query=%27keywords%3dKuripe%C4%8Di%C4%8D%27&page Size=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-K9CDG7OZ/?query=%27keywords%3dKuripe%C4%8Di%C4%8D%27&page Size=25).
- B. Kuripečić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju* 1530. Sarajevo 1950.
- B. Kuripečić, *Ein Disputation oder Gespräch zwayer Stalubben: so mit Königlicher Maye. Botschafft, bey dem Türkischen Keyser zu Constantinopel gewesen ... vo[n] dem Türcken verspert, beschehen, dariñen alle gewonheiten, Brauch, Glaub, Ordnung vnnnd Lands art der Türckey gemelt wirdt*. Augsburg 1531. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-OJBZMINZ/?query=%27keywords%3dKuripe%C4%8Di%C4%8D%27&page Size=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-OJBZMINZ/?query=%27keywords%3dKuripe%C4%8Di%C4%8D%27&page Size=25).
- Melchior Lorck (Lorich), *Wolgerissene und geschnittene Figuren sampt schöne türckischen Gebäuen*. Hamburg 1646. [Http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b2000133k](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b2000133k).
- Johann Loserth, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*. Stuttgart 1898. [Http://www.archive.org/details/diereformationu00losegoog](http://www.archive.org/details/diereformationu00losegoog).
- M. Luther, *Deutsch Auslegung des siebenundsechzigsten Psalmen*. Erfurt 1521. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-232932-p0001-2](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-232932-p0001-2).
- M. Luther, *Die weyse der Meß, und geniessung des hochwirdigen Sacraments: für die Christliche gemain verteütscht*. Nürnberg 1524. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00022398/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00022398/image_1).
- M. Luther, *Deudsche Messe vnd ordnung Gottis diensts*. Wittenberg 1526. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-133698-p0003-5](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-133698-p0003-5).

- M. Luther, *Das schöne Confitemini an der Zahl der 118*. Psalm. Wittenberg 1530. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00054722/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00054722/image_1).
- M. Luther, *Geistliche Lieder*. Leipzig 1560. [Http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10186131-9](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10186131-9).
- M. Luther, *Doctor Martin Luthers Erschreckliche Türcken Prophecyen*. Wittenberg 1560. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-39750-p0001-5](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-39750-p0001-5).
- M. Luther, *Die Luther-Bibel*. II. izdaja. Berlin 2000. Digitale Bibliothek, Band 29 (el. izdaja).
- M. Luther, *Gesammelte Werke*. Hrsg. Kurt Aland. Berlin 2002. Digitale Bibliothek, Band 63 (el. izdaja).
- M. Luther, *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*. Ur. Božidar Debenjak. Ljubljana 2002.
- M. Luther, *Izbrani spisi*. Ljubljana 2001.
- Niclas Meldeman, Peter Stern, *Alte vnd Nawe Zeitunge Erstlich Die Geschichte vñ Historia von der Stadt Wien in Osterreich wie dieselbige von dem Tuerckischen Tyrannen Solimanno, im Jahr nach vnsers Seligmachers geburt 1529. mit einem mechtigen Heer beleget vnd der Feind durch Gottes huelffe vnd manliche gegenwehr wieder abgetrieben ist worden ...* Dresden 1595. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-268494-p0001-4](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-268494-p0001-4).
- Felix Mendelssohn Bartholdy, *Symphony No. 5*, Edition Eulenburg 544.
- Michel de Montaigne, *Journal de voyage en Italie: par la Suisse et l'Allemagne: en 1580 et 1581*. Paris 1946.
- Wolfgang Musculus, *In Sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii*. Basiliae 1556. [Http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10142905-3](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10142905-3).
- Sebastian Münster, *Cosmographiae Libri VI*. Basiliae 1550. [Http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=5917&from=PIONIER%20DLF](http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=5917&from=PIONIER%20DLF).
- Thomas Müntzer, *Deutsch Euangelisch Messze etwann durch die Bepstischē pfaffen im latein zu grossem nachteyl des Christen glaubens vor ein opffer gehandelt vnd itzdt vorordent in dieser ferlichē zeyt zu entdecken den grewel aller abgoetterey durch solche mißbreuche der Messen lange zeit getriben*. Allstedt 1524. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-120114-p0001-7](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-120114-p0001-7).
- Psalterium DAVIDIS, IVXTA TRANSLATIONEM VETEREM iam postremum repurgatum, & ad Hebraicam veritatem recognitum, CVM ARGUMENTIS ET SCHOLIIS BREVISSIMIS auctis: ADDITA NOVA PRAEFATIONE, in qua Psalmorum genera & vsus ostentat*

- duntur. Per D. Georgium Maiorem (*CANTICA EX SACRIS LITERIS, IN ECCLESIA CANTARI SOLITA, ... Recognita & aucta PER D. Georg. Maiorem.*). Wittenberg 1588. [Http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-139433-p0001-2](http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-139433-p0001-2).
- Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana 1986.
- Ricoldus [de Monte Crucis]: *Confutatio Alcorani seu legis Saracenorum*. Basileae 1507. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00003304/image_7](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00003304/image_7).
- Ricoldus [de Monte Crucis]: *Verlegung des Alcoran Bruder Richardi, Prediger Ordens, Anno. 1300*. Wittenberg 1542. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00027042/image_5](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00027042/image_5).
- Erazem Rotterdamski, *Utilissima Consultatio De bello Turcis inferendo, & obiter enarratus Psalmus XXVIII*. Basileae 1530. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00039264/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00039264/image_1).
- Oskar Sakrauský, *Primus Trubar: Deutsche Vorreden zum slowenischer und kroatischen Reformationswerk*. Wien 1989.
- Paolo Santonino, *Popotni dnevniki (1485–1487)*, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GPBDMYSD/?query=%27keywords%3dPaolo+Santonino%27&pageSize=25&ftype=knjige](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GPBDMYSD/?query=%27keywords%3dPaolo+Santonino%27&pageSize=25&ftype=knjige).
- Johannes Schiltberger, *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asien und Afrika von 1394 bis 1427*. München 1859. [Http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10430807-1](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10430807-1).
- Peter Stern, *Belegerung der Stadt Wienn: jm jar, Als man zallt nach Christi geburt, tausent fünffhundert vnnd im neunundtzwaintzigsten beschehn kürtzlich angetzaigt*. Wien 1529. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00008230/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00008230/image_1).
- Primož Trubar, *Ta celi psalter Davidov*. Tübingen 1566.
- P. Trubar/Primus Truber, *Cerkovna ordninga/Slovenische Kirchenordnung, Tübingen 1564*. München 1973 (faksimile).
- P. Trubar, *Slovenska cerkovna ordninga*. Ljubljana 1975. Kondor 153.
- P. Trubar, *Ta evangeli svetiga Matevža*. Ljubljana 1993 (faksimile).
- P. Trubar, *Hišna postila D. Martina Lutheria*. Ur. Mihael Glavan. Ljubljana 1995 (faksimile). Digitalizirana podoba izvornika je dostopna na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-02UIU4RU/?query=%27keywords%3dPrimo%C5%BE+Trubar%27&pageSize=100&ftype=knjige>.
- P. Trubar, *Ta drugi deil tiga Noviga testamenta*. Spremno besedo napisal Mihael Glavan. Ljubljana 1998 (faksimile).

- Matija Trost, *Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tiga vrejdniga inu visoku vučeniga gospud Primoža Truberja* (1588). Transkribiral, uredil in spremno študijo napisal Jonatan Vinkler. Ljubljana 2009. *Digitalna knjižnica*, zbirka *Clavis litterarum slovenicarum* (el. izdaja).
- Jakob Unrest, *Österreichische Chronik*. Ur. Karl Grossmann. Weimar 1957.
- Janez Vajkard Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*, Nürnberg 1689. [Http://diglib.hab.de/drucke/gm-4f-522-2/start.htm](http://diglib.hab.de/drucke/gm-4f-522-2/start.htm).
- Johann Walter, *Geystliche gesangk Buchleyn* / [1]: *Tenor*. Wittenberg 1524. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00027050/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00027050/image_1).
- Michael Weisse, *Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merherrn*. Ur. Jan Roh (Johann Horn). Nürnberg ok. 1550. [Http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00038758/image_1](http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00038758/image_1).
- Zbrana dela Primoža Trubarja* I. Ur. Fanika Krajnc - Vrečko. Ljubljana 2002
- Zbrana dela Primoža Trubarja* II. Ur. Fanika Krajnc - Vrečko. Ljubljana 2003.
- Zbrana dela Primoža Trubarja* III. Ur. Jonatan Vinkler. Ljubljana 2005.
- Zbrana dela Primoža Trubarja* IV. Ur. Jonatan Vinkler. Ljubljana 2006.
- Zbrana dela Primoža Trubarja* V. Ur. Jonatan Vinkler. Ljubljana 2009.
- Zbrana dela Primoža Trubarja* VI. Ur. Fanika Krajnc - Vrečko in Jonatan Vinkler. Ljubljana 2010. [Http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=88](http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=88).
- Zbrana dela Primoža Trubarja* XI. Ur. Edvard Vrečko. Ljubljana 2011. [Http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=110](http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=110).

Literatura

- Abhandlungen über die slowenische Reformation*. Ur. Branko Berčič. München 1968.
- Lucijan Adam, O Dalmatinovi Agendi. *Stati inu obstati* 2010, št. 11–12, 40–77.
- Ian Almond, *Two Faiths, One Banner. When Muslims marched with Christians across Europe's battlegrounds*. Cambridge, Massachusetts 2009.
- Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana 2007.
- K. Ahačič, Viri za prevod svetopisemskih besedil pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja in nekatere tehnike prevajanja. *Slavistična revija* 2007, št. 3, 505–529.
- K. Ahačič, Musculus, Gwalther, Luther, Erasmus. Primus Trubar as the first Slovenian translator of scriptural texts. *Zwingliana* 36 (2009), 115–135.

- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* I–XXIX. Hamm, Herzberg, Nordhausen 1990–2008. [Http://www.bautz.de/bbkl](http://www.bautz.de/bbkl).
- Roland H. Bainton, *Martin Luther*. Bratislava 1999.
- Branko Berčič, Das slowenische Wort in den Drucken in 16. Jahrhunderts. V: *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. Ur. Branko Berčič. München 1968.
- B. Berčič, Slovenska beseda in slovenski reformacijski avtorji v tiskih 16. stoletja. V: *16. stoletje: burno obdobje slovenske prebuje (ob razstavi izbranskega knjižničnega gradiva)*. Ljubljana 1984.
- Friedrich Blume, *Geschichte der evangelischer Kirchenmusik*. 2. (neu.) Aufl., Kassel, Basel (idr.) 1965.
- Jacob Burckhardt, *Renesančna kultura v Italiji*. Ljubljana 1963.
- Roger Crowley, *1453: The holy war for Constantinople and the clash of Islam and the West*. New York 2005.
- Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* I. Ljubljana 1958.
- Josip Čerin, Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih. V: *Trubarjev zbornik*. Ur. Fran Ilešič. Ljubljana 1908.
- Václav Černý, *Až do předstíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem a cizím*. Praha 1996.
- V. Černý, *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti 2: Podzim středověku a renesance*. Jinočany 1998.
- Das grosse Metzler Musiklexikon*. München 2005 (el. izdaja).
- Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles. Une cité assiégée)* II. Praha 1999.
- August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung, 1. Theil: Von den Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493), Laibach 1874; 2. Theil: Vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564–1657), Laibach 1875*. [Http://www.archive.org/details/details/geschichtekrains01dimi](http://www.archive.org/details/details/geschichtekrains01dimi).
- France M. Dolinar et al., *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana 2011.
- Drugi Trubarjev zbornik, ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana 1952.
- Will Durant, *The Reformation: a history of European civilization from Wyclif to Calvin, 1300–1564*. New York 1957.
- Theodor Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während der sechzehnten Jahrhunderts*. Wien 1863. [Http://www.archive.org/details/details/diesuperintende00elzegoog](http://www.archive.org/details/details/diesuperintende00elzegoog).

- Th. Elze, *Mitreformator in Krain, Gebundener des Evangeliums in Wien, erster evangelischer Bischof in Siebenbürgen*. Wien 1882.
- Th. Elze, *Die slowenischen protestantischen Gesangbücher des 16. Jahrhunderts*. Wien 1884. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MGLXQNZK/?query=%27keywords%3dTheodor+Elze%27&pageSize=25&ftype=knjige>.
- Th. Elze, *Die slowenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntnisschriften des XVI. Jahrhunderts*. Venedig 1894.
- Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. 2011.
- Richard Friedenthal, *Mož na grmadi*. Ljubljana 1973.
- R. Friedenthal, *Luther. Njegovo življenje in čas I–II*. Murska sobota 1983.
- Kajetan Gantar, Herman de Carinthia. *Jezik in slovstvo* X (1965), št. 8, 225–232. <http://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3dHerman+de+Carinthia%27&pageSize=25>.
- Ivan Grafenauer, *Turki pred Dunajem, slovenske narodne pesmi iz leta 1529 in 1683*. Ljubljana 1951.
- I. Grafenauer, *Literarno-zgodovinski spisi*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana 1980.
- Igor Grdina, Paleografska in historična problematika. v: *Brižinski spomeniki, znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana 1993.
- I. Grdina, *Od brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor 1999.
- Josip Gruden, Suzana Gornjegrajska. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVI* (1906). 121–128. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MHG8CO39/?query=%27keywords%3dIzvestja+1906%27&pageSize=25>.
- J. Gruden, Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII* (1907). 1–15, 53–65, 121–140. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-L3ZQNOKR/?query=%27keywords%3dIzvestja+1907%27&pageSize=25>. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1HJKD0YH/?query=%27keywords%3dIzvestja+1907%27&pageSize=25>. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IB0R8OJP/?query=%27keywords%3dIzvestja+1907%27&pageSize=25>.
- J. Gruden, Praznovrjeje in mističke sekte v protestantski dobi. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908). 60–66. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XTX9ITTU/?query=%27keywords%3dIzvestja+1908%27&pageSize=25>.
- J. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitve Ljubljanske škofije*. Ljubljana 1908. <http://www.archive.org/details/cerkvenerazmere00grudgoog>.

- J. Gruden, Peter Pavel Vergerij in njegov stik s slovenskimi deželami. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIX* (1909). 142–152. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-T5T40J6P/?query=%27keywords%3dIzvestja+1909%27&pageSize=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-T5T40J6P/?query=%27keywords%3dIzvestja+1909%27&pageSize=25).
- J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda II*. Celovec 1912. [Http://www.archive.org/details/zgodovinaslovens00gruduoft](http://www.archive.org/details/zgodovinaslovens00gruduoft).
- Habsburžani: zgodovina evropske rodbine*. Ur. Brigitte Vacha. Ljubljana 1994.
- Angelika Hauser, *Pietro Paolo Vergerios protestantische Zeit*. Doktorska disertacija. Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen, Tübingen 1980.
- Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski*. Ljubljana 2001.
- Eric Hobsbawm, *Čas revolucij*, prevedel Mirko Avsenak, Ljubljana 1968, 2010.
- Janez Höfler, *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*. Ljubljana 1978.
- J. Höfler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, prolegomena k historični topografiji A predjožefinskih župnij*. Ljubljana 1986.
- Peter Le Huray, *Music and the Reformation in England, 1549–1660*. New York 1967.
- Hans Robert Jauss, *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Prevedel in spremno besedo napisal Tomo Virk, Ljubljana 1998.
- Jože Javoršek, *Primož Trubar*. Ljubljana 1977.
- Tomaž Jurca, *Dva meča. Novo razmerje moči med Cerkvijo in državo*. Ljubljana 2010.
- Katoliška reformacija in protireformacija*. Celovec 1994.
- Benjamin Kaplan, *Divided by faith: religious conflict and the practice of toleration in early modern Europe*. Cambridge, Massachussets 2007.
- Marko Kerševan, Protestantizem in protestantsko načelo, *Poligrafi* (2001), št. 21–22, 9–15.
- M. Kerševan, Troeltscheve misli o krščanskih družbenih naukih, *Stati inu obstati* (2011), št. 13–14, 320–339.
- France Kidrič, *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert*. Izd. Matija Murko, Heidelberg 1919, Slavica I. [Http://www.archive.org/details/dieprotestantisc00kidr](http://www.archive.org/details/dieprotestantisc00kidr).
- F. Kidrič, *Primož Trubar*. Ljubljana 1951.
- F. Kidrič, *Izbrani spisi I*. Ljubljana 1978.
- Rolf-Dieter Kluge, Eugenio Coseriu, Heinz Setzer et al., *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. München 1995.

- Joseph Leo Koerner, *The reformation of the image*. Chicago 2004.
- M. Kokole, Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost in poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja. V: *Primož Trubar*. Ljubljana 2008, 75–113.
- Franc Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije 1228–1928*. Maribor 1928.
- Silvo Krajnc, Pred štiristo leti iz Ljubljane v Carigrad. *Mladika* XII (1931), 12–15, 52–54, 92–93, 133–135, 174–177.
- Heinrich Kretschmayr, *Ludovico Gritti: Eine monographie*. Wien 1896.
- Jacques Le Goff, *Nastanek vic*. Ljubljana 2009.
- Lexikon české literatury A–Ř*. Praha 1999 (el. izdaja).
- Liturgie im Angesicht des todes, reformatorische und katholische traditionen der Neuzeit: Teil 1: Reformatorische Traditionen; Teil 2: Katholische Traditionen*. Tübingen 2004.
- Josef Macek, *Husitské revoluční hnutí*. Praha 1952.
- Josip Mantuani, *Geschichte der Musik in Wien*. Wien 1904.
- J. Mantuani, Jurij pl. Slatkonja. *Dom in svet* XX (1907).
- J. Mantuani, Slovenska pesmaričica »Tri duhovske pesni«. *Cerkveni glasbenik* XXXI (1908), 44–47, 50–53, 71–76, 84–88, 97–104.
- Petar Matković, Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. veka. V: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* LVI. Zagreb 1881.
- Grete Mecenseffy, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Graz 1956.
- Sergiusz Michalski, *The Reformation and the visual arts: the Protestant image question in Western and Eastern Europe*. London, New York 1993.
- John Milton, *Poetical Works*. Ur. Douglas Bush. London 1970.
- Amadeo Molnár, *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991.
- Hans Joachim Moser, *Die evangelische Kirchenmusik in Deutschland*. Berlin, Darmstadt 1954.
- H. J. Moser, *Die Musik in frühevangelischen Österreich*. Kassel 1954.
- David Movrin, *Fidus interpres: slike iz dveh tisočletij zgodovine prevajanja*. Ljubljana 2010.
- Matija Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistliche Leben der Südslaven*. Prag, Heidelberg 1927.
- M. Murko, *Izbrano delo*. Uredil, uvod in opombe napisal A. Slodnjak. Ljubljana 1962.
- Arné Novák, Jan V. Novák, *Přehledné dějiny literatury české*. IV., pregledana in razširjena izdaja. Brno 1995.
- Mirko Očadlík, *Svět orchestru*. 4. dopolnjena in pregledana izdaja. Praha 1965.
- Janez Parapat, Turški boji v XV. in XVI. veku: s posebnim ozirom na Slovence. *Letopis Matice slovenske* 1871. Ljubljana 1872. 3–159. [Http://](http://)

- www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TATKQ9XJ/?query=%27keywords%3dLetopis+matice+slovenske+1871%27&pageSize=25.
- Ludwig von Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. Freiburg 1886–1933. [Http://www.archive.org/details/geschichtederp12past](http://www.archive.org/details/geschichtederp12past).
- Milan Pelc, *Biblija priprostih, ilustracije hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga 16. stoljeća*. Zagreb 1991.
- Leopold Podlogar, Zgodovinske drobtine iz velikolaškega okraja. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908), 1–11, 41–51. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XTX9ITTU/?query=%27keywords%3dIzvestja+1908%27&pageSize=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XTX9ITTU/?query=%27keywords%3dIzvestja+1908%27&pageSize=25).
- Albert Pražák, *Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*. Praha 1945.
- Francka Premk, *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana 1992.
- Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil, 27. prevajalski zbornik*. Ur. Martina Ožbot. Ljubljana 2002.
- Ivan Prijatelj, *Izbrani eseji in razprave I*. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana 1952.
- Jože Rajhman, *Teologija Primoža Trubarja*. Ur. Fanika Krajnc - Vrečko. Ljubljana 2008. Znanstvena knjižnica 16.
- Vincenc Rajšp, Družbene razsežnosti Trubarjevega predgovora v Psalterju. V: *Grafenauerjev zbornik*. Ur. Vincenc Rajšp. Ljubljana 1996.
- Leopold Ranke, *Sämmtliche Werke*. Leipzig 1875. [Http://www.archive.org/details/leopoldvonranke00wiedgoog](http://www.archive.org/details/leopoldvonranke00wiedgoog).
- L. Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Wien 1934.
- L. Ranke, *Die Geschichte der Päpste: die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*. Wiesbaden 1957.
- Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. Ur. Aleš Bjelčevič. Ljubljana 2010.
- Rudolf Reinhardt, *Tübinger Theologen und ihre Theologie: Quellen und Forschungen zur Geschichte der Katholisch-theologischen Fakultät Tübingen*. Tübingen 1977.
- James Reston jr., *Defenders of the faith*. New York 2009.
- Eugene F. Rice, *The foundations of early modern Europe, 1460–1559*. New York 1970.
- Rudolf Řičan et al., *Jednota bratrská, 1457–1957; sborník k pětistému výročí založení*. Praha 1956.
- Andrej Rijavec, *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*. Ljubljana 1967.

- A. Rijavec, Primož Trubar in vprašanje večglasja v slovenskem glasbenem protestantizmu. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6*. Ljubljana 1986, 113–119.
- A. Rijavec, Glasbena vzgoja v 16. stoletju – ob primeru šolskih redov ljubljanske protestantske stanovske šole. V: *Gallus Carniolus in evropska renesansa*. Ljubljana 1991/1992, 185–192.
- Walter M. Ruccius, *John Bugenhagen Pomeranus, A Biographical Sketch*. Philadelphia 1925. [Http://www.archive.org/details/johnbugenhagenpo00rucc](http://www.archive.org/details/johnbugenhagenpo00rucc).
- Mirko Rupel, *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana 1962.
- M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana 1966.
- Klaus Schelle, *Das Konstanzer Konzil 1414–1418: eine Reichsstadt im Brennpunkt europäischer Politik*. Konstanz 1996.
- Christian Friedrich Schnurrer, *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*. Tübingen 1799. [Http://www.archive.org/details/slavischerbcher00schngoog](http://www.archive.org/details/slavischerbcher00schngoog).
- Robert W. Scribner, *For the sake of simple folk: popular propaganda for the German Reformation*. New York 1994.
- Jan Sedlák, *M. Jan Hus*. Praha 1915. [Http://www.archive.org/details/mjanhussedl00sedl](http://www.archive.org/details/mjanhussedl00sedl).
- Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja. Ljubljana 1979.
- Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje 1990.
- V. Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana 1991.
- V. Simoniti, *Fanfare nasilja*. Ljubljana 2003.
- Slovaška zgodovina*. Ur. Elena Mannová. Ljubljana 2005.
- Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja. Zbornik prispevkov*. Ljubljana 1986.
- Slovenski bibliografski leksikon 1925–1991*. Ljubljana 2009 (el. izdaja). [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/).
- Slovenski diplomati v slovanskem svetu = Slovenskie diplomaty v slavijanskom mire = Slovinští diplomaté ve slovanském světě*. Ur. Ernest Petrič et al. Ljubljana 2010.
- Marijan Smolik, *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Ljubljana 1963.
- Jurij Snoj, Dalmatinova pesmarica in slovensko reformirano bogoslužje. V: *Reformacija na Slovenskem, ob 500-letnici Trubarjevega rojstva*. Ljubljana 2010, 483–504.

- J. Snoj, Notacija prvih slovenskih pesmi. *Cerkveni glasbenik* 2008, št. 1, 26–27.
- J. Snoj, Novi glasbeni jezik Trubarjevih pesmi. *Cerkveni glasbenik* 2008, št. 2, 27.
- J. Snoj, Trubar glasbenik. *Cerkveni glasbenik* 2008, št. 4, 25–26.
- J. Snoj, Trubarjeva pesem o besednem pričevanju in krščevanju. *Cerkveni glasbenik* 2008, št. 5, 23.
- J. Snoj, Trubarjev glasbeni katekizem. *Cerkveni glasbenik* 2008, št. 6, 26.
- Anton Sovre, Uvod. V: *Pisma mračnjakov*, prevedel, komentarje in spremno besedo napisal Anton Sovre, Ljubljana 1954.
- Reiner Sörries, *Von Kaisers Gnaden protestantische Kirchenbauten im Habsburger Reich*. Köln, Weimar, Wien 2008.
- Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma*. Ljubljana 1996–
- Marija Stanonik, Prelom med ustno in tiskano jezikovno komunikacijo v očeh protestantov. V: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana 1986, 175–180.
- M. Stanonik, Luthrov in Trubarjev pogled na prevod. V: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana 1986, 117–128.
- Ivan Steklasa, Jožef Lamberg, drugi avstrijski poslanec na turškem dvoru (1489–1554). *Letopis Matice slovenske* 1888, 190–204. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UBDDE89N/?query=%27key%3dLetopis+matice+slovenske+1888%27&pageSize=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UBDDE89N/?query=%27key%3dLetopis+matice+slovenske+1888%27&pageSize=25).
- John Stoye, *The siege of Vienna: The last great trial between cross & crescent*. New York 2006.
- Günther Stökl, *Die deutsch-slavische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert: ein Beitrag zu ihrer Geschichte dargestellt an Hand des südslavischen Reformationsschrifttums*. Breslau 1940.
- Ferenc Szakaly, *Lodovico Gritti in Hungary: 1529–1534: a historical insight into the beginnings of Turco-Habsburgian rivalry*. Budapest 1995.
- Drago Šega, Med Biblijo in Cerkovno ordningo, v: Primož Trubar, *Slovenska cerkovna ordninga*. Ljubljana 1975. Kondor 153.
- Lucijan Marija Škerjanc, *Od Bacha do Šostakoviča*. Ljubljana 1959.
- Edo Škulj, *Cerkveni ljudski napevi. I: protestantski napevi*. Ljubljana 2000.
- E. Škulj, Bogoslužna vsebina Dalmatinove pesmarice. V: *Lithurgia theologia Prima*. Celje 2008, 249–264.
- František Šmahel, *Husitská revoluce I–IV*. Praha 1995, 1996.
- Zmago Šmitek, Trubar in Turki. V: *20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana 1986.

- Janez Šumrada, *Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja*. V: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana 1986, 17–26.
- The Cambridge History of the Bible, vol. III: The West from the Reformation to the present Day*. Ur. S. L. Greenslade. Cambridge 1963.
- The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izdaja, 2002 (el. izdaja).
- The new Schaff-Herzog encyclopedia of religious knowledge, embracing Biblical, historical, doctrinal, and practical theology and Biblical, theological, and ecclesiastical biography from the earliest times to the present day*. Ur. Samuel MacAuley Jackson, 1908–1914. [Http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/home.html](http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/home.html).
- Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy*. Praha 1855–1901. [Http://www.archive.org/details/djepismstaprahy00vongoog](http://www.archive.org/details/djepismstaprahy00vongoog).
- Trubarjeva številka. Ur. Majda Merše. *Slavistična revija* 56/57 (2008-4/2009-1).
- Trubarjev zbornik*. Ur. Fran Ilešič. Ljubljana 1908. [Http://www.archive.org/details/trubarjevzborni00ilegoog](http://www.archive.org/details/trubarjevzborni00ilegoog).
- III. *Trubarjev zbornik*. Ur. Franc Jakopin, Marko Kerševan in Jože Pogačnik. Ljubljana 1996.
- Tomislav Vignjevič, *Trije redovi sveta in reformacija*. V: *Vera in hotenja, Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ur. Sašo Jerše. Ljubljana 2009, 124–132.
- Jonatan Vinkler, *Pavel Josef Šafařík, Slovanský národopis a slovinská kultura* (rigorozní práce). Praha 2001.
- J. Vinkler, *Prevajanje v srednjem veku – med translatio fidei, imperii et studii*. V: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil, 27. prevajalski zbornik*, ur. Martina Ožbot, Ljubljana 2002.
- J. Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči, Češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*. Koper 2006.
- J. Vinkler, »Criste, zaterri Turke inu papežnike!«, podobe Turkov, turškega in muslimanskega v delih Primoža Trubarja. *Stati inu obstati* 2009, št. 9/10, 136–166.
- J. Vinkler, *Primož Trubar in nepravoverne smeri reformacije v slovenskem slovstvu 16. stoletja*. V: *Program, povzetki/mednarodni simpozij Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji v počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja*, Ljubljana 5.–7. junij 2008. Ljubljana 2008, 25–27.
- J. Vinkler, *Primož Trubar in schwenkfeldijanstvo*. V: *Vera in hotenja*. Ljubljana 2009, 243–254.

- J. Vinkler, Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu, k tretji knjigi zbranih del Primoža Trubarja. V: *Zbrana dela Primoža Trubarja III*. Ljubljana 2005, 605–644.
- J. Vinkler, Trden grad je naš Gospod, k četrti knjigi Zbranih del Primoža Trubarja. V: *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*. Ljubljana 2006, 501–584.
- Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*. Ur. Sašo Jerše. Ljubljana 2009.
- Jaroslav Vlček, *Dějiny české literatury* I. Praha 1940.
- Ignacij Voje, Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. *Zgodovinski časopis* 44 (1995), št. 1, 67–74.
- I. Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana 1996.
- Ernest Zaverský, *Johann Sebastian Bach*, Praha 1979.
- Zgodovina diplomacije* I. Ur. V. P. Potemkin, Ljubljana 1947.
- 450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ur. Marko Kerševan. Ljubljana 2001.
- Max Weber, *Protestantska etika in duh kapitalizma*, prevedla Pavel Gantar in Štefan Vevar, Ljubljana 1988, 2002.
- Andrew Wheatcroft, *The enemy at the gate: Habsburgs, Ottomans and the battle for Europe*. New York 2009.
- James Aitken Wylie, *History of Protestantism*. London 1808–1890. [Http://doctrine.org/?page_id=2002](http://doctrine.org/?page_id=2002).

A

Abas II. 71
Agricola, M. Johann 208, 238
Ahačič, Kozma 124, 129, 131, 132
Akvinski, Tomaž 229
Aland, Kurt 61, 100, 103, 109, 183,
189, 191, 194
Albrecht s Kaménka, Mikulaš 116
Aldebrandin iz Siene 169
Alighieri, Dante 159
Almond, Ian 35, 36, 39, 43, 69
Andrea, Jacob 60, 82, 83, 84, 86,
103, 106, 197, 211, 212, 213
Anton Puščavnik 121, 122, 163
Asper, Hans 126, 128
Aškerc, Anton 70
Atanzij 144, 147
Avguštin, Avrelj 144, 147, 149
Avsenak, Mirko 162

B

Babst, Valentin 227, 236
Bach, Johann Sebastian 153, 157,
158, 159, 193, 196

Bainton, Roland H. 183, 185, 188, 192
Bajazit II. 34, 35
Bajazit I. Yldirim 107
Balbulus, Notker 208
Barbo, Daniel 143
Barta, Gabor 36
Báthory, Štefan VII. 29, 32
Bautz, Friedrich Wilhelm 128, 131
Behadum paša 57
Beham, Hans Sebald 52
Berčič, Branko 103, 209, 211, 212, 213
Berlioz, Hector 159
Bibliander (Buchmann), Theodor
117, 131
Bismarck, Otto von 158
Bizancij, Pavel 167, 176, 230
Blahoslav, Jan 115, 116
Blarer, Ambrozij 128
Bohorič, Adam 113
Boissard, Jean Jacques 52, 146
Bonomo, Pietro 25, 27, 28, 197, 198
Boršnik, Maja 70
Brandt, Sebastian 49, 85
Bravšič, Jurij 79, 139, 140, 144
Brumanus, Matej 143

Bugenhagen Pomorjanski,
 Johannes 135, 228, 238
 Bullinger, Heinrich 27, 113, 119,
 120, 125, 126, 129, 131, 177, 217
 Burcar, Lilijana 59
 Burckhardt, Jacob 160, 165
 Burgkmeir, Hans 25, 26
 Bush, Douglas 147
 Butzer, Martin 186, 187, 188

C

Calvin, Jean 131
 Catena, Vincenzo 34
 Chelčický, Petr 12, 156
 Creutziger, Caspar 238
 Cervantes Saavedra, Miguel de 161
 Cibulka, Izaiáš 116
 Cranach st., Lucas 163, 165
 Creutziger, Caspar 133
 Creutziger, Elisabeth 208
 Cvetko, Dragotin 27, 196
 Cyrill, Jan 237

Č

Čebul, Helena 37
 Čerin, Josip 101, 102, 104, 110, 153,
 194, 197, 228, 236, 239
 Černý, Václav 162

D

Dalmata, Anton 113
 Dalmatin, Jurij 86, 104, 110, 153,
 154, 163, 203, 204, 207, 208, 213,
 227, 229, 235, 236
 Debenjak, Božidar 166
 de Bry, Theodor 52, 146
 Delumeau, Jean 41, 42, 61, 63, 66
 de Medici, Lorenzo (Il Magnifico) 160

Dikasten, Jíří 237
 Dolijanski, Ivan 173
 Dolinar, France M. 41
 Dürer, Albrecht 26, 52
 Dvořák, Antonín 159

E

Effreim, Jan 116
 Egkh, Adam baron 175
 Ehrismann, Josef 186
 Elze, Theodor 106, 113, 141, 142,
 143, 178
 Eneas, Jan 116

F

Ferdinand I. 32, 39, 42, 44, 53, 55,
 56, 57, 58, 73, 139, 140, 141, 167,
 177
 Ferdinand II. 44, 47, 53, 56, 58, 141
 Forêt, Jean de La 51
 Fortunat, Venancij 208, 229
 Franc I. 32, 51
 Friderik Pfaľski 237
 Friedenthal, Richard 165, 180, 183, 194
 Froben (Frobenius), Johann 230
 Frundsberg, Georg von 216, 222

G

Gallenberški, Jakob 171
 Gallenberški, Jošt 140
 Gantar, Pavel 162
 Gesius, Bartholomäus 194
 Glavan, Mihael 223
 Golia, Ludvik Modest 31, 198
 Gornjegrajska (Oberburg,
 Oberburgerin), Suzana 171
 Grafenauer, Ivan 193, 229
 Grdina, Igor 193, 198
 Greenslade, S. L. 129

Gregor XIII. 41
 Greitter, Matthäus 110, 216
 Griesbach, Johann Jacob 231
 Grimmani, Giovanni 167, 170, 176, 177
 Grimm, Jacob 42
 Gritti, Andrea 34, 35
 Gritti, Ludovico 32, 33, 34, 35, 36, 39
 Grocheo, Johannes de (Jean de Grouchy) 180, 200
 Gruden, Josip Valentin 39, 44, 56, 58, 66, 105, 106, 108, 168, 170, 171, 175, 176, 178
 Grunenberger, Johann 163
 Grünpeck, Josef 12, 155
 Grünwald, Georg 209
 Gruppenbach, Georg 60, 103, 111, 112, 211, 214, 227
 Gruppenbach, Oswald 103, 111, 112, 211
 Gualther (Walther, Gwalter), Rudolf 113, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 135
 Gwagnin, Alexander 29

H

Habsburški, Karel 51, 66, 115
 Habsburžani 155
 Hasiber, Melhior 177
 Haussmann, Elias Gottwald 158
 Helič, Lukaš 116
 Herberstein, Sigismund baron 29, 30, 31, 198
 Hermann, Nicolaus 194, 208
 Herman s Koroške 117
 Heydn, Sebald 216
 Hieronim 144, 148
 Hildebrandt, Theodor 158
 Hobordanec, Ivan 53, 55, 56
 Hobsbawm, Eric 162

Hočevar 179
 Hofhaimer, Paul 25, 26
 Hofsteter, Lenart 171
 Holbein ml., Hans 173, 230
 Hosius, Matouš 29
 Hus, M. Jan 170, 208, 236, 238
 Husrev beg 49

I

Ibrahim paša 35, 47, 51, 52, 53, 56, 57
 Ilešič, Fran 101
 Isaac, Heinrich 25, 26, 27
 Iuritschitsch, Georg (glej Juričič, Jurij) 204
 Ivan IV. Vasiljevič (Ivan Grozni) 29
 Izak paša 68

J

Jauss, Hans Robert 200
 Jerše, Sašo 27, 224
 Jessen, Pavel 116
 Jonas, Justus 133, 153, 154, 216, 238
 Juda (Keller), Leo 131
 Junauer 175, 176
 Jurčič, Josip 44
 Juričič, Jurij 140, 141, 203, 204, 205, 207, 209, 210
 Jurišič, Nikolaj 43, 44, 46, 48, 49, 53, 56, 57, 58

K

Kacijanar, Ivan 32, 37, 39, 44
 Kapita, Jan 115, 116
 Karel (II.) Habsburški, nadvojvoda 82, 168, 175, 176
 Karel V. 51, 66
 Karel Veliki 193
 Karlstadt Bodenstein, Andreas 133
 Kasim paša 57

- Kerševan, Marko 162
 Khisl, Janž 163
 Khisl, Jurij 106, 199, 214
 Kidrič, France 174, 176, 177, 178, 179, 198, 205
 Klemens, Avrelij Prudencij 208
 Kliment de Visilicia 117
 Klinc (Cvekelj), Lukež 100, 204, 213, 214
 Klombner, Hans 204, 206
 Klombner, Matija 101, 113, 141, 153, 154, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210
 Klug (Kluge), Joseph 100, 184
 Kmecl, Matjaž 163
 Knafelj, Jernej 175
 Kobencl, Ivan 143
 Kojata s Kolešovic, Ludvik 170
 Kokole, Metoda 27
 Komenský, Jan Amos 94, 116, 236
 Konstantin Filozof 124
 Konzul, Štefan 97, 113, 205, 207
 Köpphel, Wolfgang 235, 236
 Koruza, Jože 236
 Košir, Niko 161
 Kotzebue, Friedrich Ferdinand 157
 Krajnc - Vrečko, Fanika 68, 102
 Kralnik, Martin 179
 Krelj, Sebastijan 109, 110, 140, 153, 154, 204, 209, 212, 213, 214, 229, 235
 Kretschmayr, Heinrich 36
 Krištof vojvoda Württemberški 113, 125, 132
 Kugelmann, Johann 110, 216
 Kulmbach, Hans von 12, 155
 Kuripečič, Benedikt 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 56, 57, 58
- L**
 Laktancij 144, 147
 Lamberg, Jožef 39, 44, 46, 47, 48, 49, 53, 56, 57, 58
 Lamberg, Krištof 39
 Lamberg, Melhior 39
 Lang pl. Wellenburg, Matthäus kardinal 27, 198
 Łaski, Hieronim Jaroslav 32, 33, 35
 Łaski, Jan 33
 Laščak, Anton 71
 Lenbach, Franz von 158
 Leon X. 169
 Liechtenstein, Karel knez 237
 Liszt, Franz 159
 Lohmann, Hartmut 130
 Lorck (Lorich), Melchior 73, 74, 85, 91, 96, 98, 251
 Lotter, Michael 163, 188
 Ludovici, Daniele de' 47
 Ludvik II. 53
 Ludwig vojvoda Württemberški 60
 Lukman, Franc Ksaver 169
 Luther, Martin 7, 31, 45, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 87, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 110, 114, 115, 116, 118, 120, 124, 125, 128, 133, 135, 137, 142, 145, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 173, 175, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 227, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239
- M**
 Macek, Josef 168

Maček, Jurij 141
 Maier von Eck, Johann 166
 Maior (Major, Maier), Georg 125,
 132, 133, 134, 135, 238
 Maksimilijan I. 25, 26, 27, 197, 198
 Maksimilijan II. Habsburški 75, 97,
 99, 141
 Maler, Matheus 236
 Mamić, Tino 71
 Mandelc, Janž 106
 Mandelc (Mannel, Manlius),
 Janž (Johann) 86, 106, 163
 Mannová, Elena 31
 Mantuani, Josip 27
 Maracco, Jacob 170, 178
 Matejko, Jan 33
 Matěj z Janova 170
 Matković, Petar 45, 47
 Melanchthon, Philipp 120, 219, 238
 Meldeman, Niclas 38, 40
 Mendelssohn, Felix 153, 157, 158,
 159, 196
 Merkel, Angela 58
 Migne, Jacques Paul 147, 148
 Milíč z Kroměříže, Jan 170
 Milton, John 147
 Mochau, Margarete von 133
 Mohamed 64, 65, 95, 99
 Montagnana, Polidor de 177, 178,
 179, 180, 227
 Montaigne, Michel de 41, 42
 Morhart, Magdalena 103, 111, 112, 211
 Morhart st., Ulrich 103, 111, 112,
 202, 211
 Mravlja, Lenart 205, 207, 209
 Mrcina, Matija 174, 175, 176, 180, 227
 Münster, Sebastian 54, 145
 Müntzer, Thomas 188, 189, 224
 Muris, Johannes de 180

Murnik, Rado 70
 Musculus (Müslin, Mäuslin),
 Wolfgang 113, 125, 129, 130, 131,
 132, 135, 153
 Musso, Cornelio 139

N

Neff, Wolfgang 178
 Nogarolis, Leonard grof 47
 Novák, Arne 239
 Novák, Jan V. 239

O

Očadlík, Mirko 157, 159
 Ožbot, Martina 231

P

Panxner, Barbara 170
 Pargali Ibrahim paša 51, 52, 53, 56, 57
 Pejanović, Đorđe 44, 47, 48, 53
 Peruana 105
 Peter Častivredni (Petrus
 Venerabilis) 117
 Philipp Hesenski 125
 Piccolomini, Enej Silvij (Pij II.) 41
 Podlogar, Leopold 68
 Podmanický, Jan 31
 Podmanický, Štefan 32
 Polo, Marko 107
 Possevino, Antonio 29
 Potemkin, Vladimir Petrovič 51
 Pražák, Albert 29
 Pražský, Lukáš 237
 Predojević, Gazi Hasan paša 104, 211
 Premk, Francka 115, 125, 129, 132
 Preuss, Hans 236
 Prijatelj, Ivan 100, 167
 Procházka, František Faustin 29

R

- Rahten, Andrej 29
 Rajhman, Jože 27, 60, 82, 99, 103,
 113, 120, 124, 125, 132, 140, 141,
 142, 143, 177, 188, 209, 211, 217,
 233
 Ramberti, Benedetto 46, 47
 Raupp, Werner 131
 Rauscher, Andreas 109, 110
 Ravnikar, Tone 173
 Regjex 105
 Reuchlin, Johannes 165
 Reusner, Adam 153, 216, 222, 227
 Ricoldus de Monte Crucis 63, 64, 65
 Rijavec, Andrej 185, 189, 199
 Rimski - Korsakov, Nikolaj 159
 Robert iz Chestra (Robertus
 Retinensis) 117
 Roh, Jan (Johann Horn) 184, 237, 239
 Rokavec, Gašper 141, 175, 204
 Rosinus, Johannes 63
 Rotterdamski, Erazem 28, 33, 65,
 66, 67, 97, 118, 129, 144, 148, 165,
 185, 230, 231
 Rozman, Andrej 31
 Rupel, Mirko 27, 28, 44, 71, 97, 118,
 123, 124, 136, 137, 139, 141, 178,
 197, 198, 204, 205, 206, 207, 211
 Rupff, Conrad 182

S

- Sachs, Hans 203, 204
 Salm, Nikolaj 39
 Santonino, Paolo 68
 Savinec, Andrej 207
 Schiltberger, Johannes 107, 108
 Schweiger, Janž 86, 229
 Schwenckfeld von Ossig, Kaspar
 216, 217, 220

- Seebach, Peter pl. 140, 141, 142, 143,
 177, 178
 Seisenegger, Jakob 139
 Senfl, Ludwig 27, 183
 Siefer, Jean-Pierre 186
 Sigismund Luksemburški 107
 Sila, Urban 28
 Simoniti, Primož 29, 165
 Simoniti, Vasko 29, 31, 44, 56, 61, 68,
 70, 198, 211
 Sket, Jakob 70
 Slatkonja, Jurij 25, 26, 27, 168, 169,
 197, 198
 Slodnjak, Anton 100, 167
 Smetana, Bedřich 159
 Smetánka, Emil 156
 Sokolović, Ferhat paša 104, 105,
 106, 108
 Solín, Zaharija 115
 Sovre, Anton 165
 Spindler, Krištof 106, 176
 Steiner, Heinrich 49, 110
 Stern, Peter 32, 35, 37, 39
 Stojković, Ivan 117
 Stradiot, Jurij 141
 Strejc, Jiří 115, 116
 Sulejman I. Veličastni 31, 32, 33, 34,
 35, 36, 39, 44, 46, 47, 51, 52, 53, 56,
 57, 58, 85
 Szakály, Ferenc 36

Š

- Šafařík, Pavel Josef 29, 124, 247
 Škarka, Antonín 94
 Škerjanc, Lucijan Marija 159
 Škulj, Edo 194, 195, 200, 203, 216
 Šmahel, František 168
 Šostakovič, Dimitrij 159
 Štefan, Ondrej 32, 97, 113, 116

T

- Tekstor, Urban 143, 178, 206
 Thurn, Ahac baron 205
 Thurn, Nikolaj 39
 Tintoretto 179
 Tomek, Václav Vladivoj 170
 Troeltsch, Ernst 162
 Trost, Matija 27, 60, 82, 86, 106, 125, 212
 Trubar, Felicijan 86, 101, 102, 104, 110, 203, 204, 207
 Trubar, Primož 7, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 42, 58, 59, 60, 65, 66, 68, 69, 71, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 162, 163, 164, 165, 174, 176, 177, 178, 180, 188, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 235, 236, 247
 Tulščak, Janž 140, 141
 Turjaški, Andrej 211
 Turjaški, Herbart 86, 104, 105, 106, 211
 Turjaški, Trojan 39

U

- Ulfila 124
 Ulrichs, Karl Friedrich 135
 Unamuno, Miguel de 231

- Ungnad baron Žovneški, Ivan 71, 82, 113, 124, 140, 141, 142, 143, 205, 207, 211
 Usraim beg 84, 86, 211

V

- Valvasor, Janez Vajkard 44
 Vasilij III. Vasiljevič 29, 30, 198
 Vergilij 28
 Vevar, Štefan 162
 Vignjevič, Tomislav 223
 Vinkler, Jonatan 27, 29, 82, 86, 94, 100, 104, 111, 113, 123, 124, 144, 148, 153, 154, 163, 219, 231, 247, 275
 Virgili, Polidoro 147
 Virk, Tomo 200
 Višnjegorski, Friderik 105
 Višnjegorski, Sigismund 53, 56
 Voje, Ignacij 44, 68, 70, 106
 Vok z Rožemberka, Petr 236
 Vrečko, Edvard 79, 80

W

- Wagen, plemiška rodbina 173
 Wagner, Richard 59, 157, 158
 Waldis, Burckhardt 216
 Walther, Johann 101, 104, 182, 184, 210, 235, 236
 Weber, Max 162
 Weisse, Michael 102, 184, 208, 229, 236, 237, 239
 Weixler, Janž 179
 Wildenfels, Anarg von 208

Y

- Yildirim, Vural 36

Z

Zajc, Neža 29

Zapoljski, Jan grof 31, 32, 34, 35, 36,
44, 47

Zaverský, Ernest 153, 157, 193

Zierer, Ursula 171

Zweckel, Lucas (glej Klinc,
Lukež) 204

Zwick, Johannes 216, 226

Zwingli, Regina 125

Zwingli, Ulrich (Huldrych) 125,
128, 131, 186

L iterarni zgodovinar in urednik Jonatan Vinkler se je rodil leta 1975 v Celju. Leta 2001 je na Oddelku za vzhodnoslovanske študije in slavistiko Karlove univerze v Pragi opravil rigorozne izpite ter obranil doktorsko disertacijo (rigorozní práce) z naslovom Pavel Josef Šafařík, Slovanský národopis a slovinská kultura; Karlova univerza ga je še isto leto promovirala v univerzitetni naziv doctor philosophiae (PhDr.). Konec leta 2004 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo Češko-slovenski in slovensko-češki slovstveni stiki v 19. stoletju in bil nato leta 2005 promoviran v naziv doktorja znanosti s področja literarnih ved. Opravil je podoktorski študij s področja starejše slovenske književnosti (slovensko protestantsko slovstvo 16. stoletja) in bil 2007. izvoljen v naziv univerzitetnega docenta za slovensko književnost. Kot vabljeni predavatelj je nastopil na več znanstvenih konferencah doma in v tujini, poleg raziskovalnega dela se je uveljavil kot projektni vodja, lektor, urednik in oblikovalec knjižnih izdaj. Med ostalim je doslej delal oz. še dela za Slovensko filharmonijo, Založbo Novo revijo, Društvo slovenskih skladateljev, SIGIC, Rokus in Pedagoški inštitut v Ljubljani. Je glavni urednik Zbranih del Primoža Trubarja. V omenjeni zbirki je izdal tretjo (2005), četrto (2006), peto (2009) in šesto knjigo (2010, skupaj s Faniko Krajnc-Vrečko).

